

ISSN:2146-5975

DÜZCE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Yıl: 2024

Cilt: 14

Sayı: 1

DÜZCE ÜNİVERSİTESİ**SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ**

Düzce University Journal of Social Sciences

Sahibi/Owner**Düzce Üniversitesi Rektörü**

Prof. Dr. Nedim SÖZBİR

Yayın Müdürü/Publishing Manager**D.Ü. Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Adına**

Doç. Dr. Pınar GİRTİ GÜLTEKİN

Baş Editör/Editor in Chief

Doç. Dr. Yıldırım YILDIRIM

Mizanpaj Editörü/Layout Editor

Arş. Gör. Dr. Beyza HATIRNAZ

Arş. Gör. Tuba Gül DOĞAN

Öğr. Gör. Anıl DEMİRCAN

Alan Editörleri/Field Editors

Prof. Dr. Syed Ejaz AHMED (İstatistik-Brock University)

Prof. Dr. Shakhawat HOSSAİN (İstatistik-The University of Winnipeg)

Prof. Dr. Marika ODZELİ (Eğitim-Tiflis İvane Javakhişvili Devlet Üniversitesi)

Prof. Dr. Shahram YOUSEFIFAR (Tarih-Tahran Üniversitesi)

Prof. Dr. Ali ERTUĞRUL (Tarih-Düzce Üniversitesi)

Prof. Dr. Orhan BATMAN (Turizm-Sakarya Üniversitesi)

Prof. Dr. Recai ÖZCAN (Edebiyat-Düzce Üniversitesi)

Doç. Dr. Eugene KENNEDY (Eğitim-Louisiana State University)

Doç. Dr. Fatih ERTUGAY (Siyaset Bilimi-Sivas Cumhuriyet Üniversitesi)

Doç. Dr. Erdoğan TAYYARE (Maliye-Abant İzzet Baysal Üniversitesi)

Doç. Dr. Fatih AYDIN (İlahiyat-Düzce Üniversitesi)

Doç. Dr. Feyzullah ŞAHİN (Özel Eğitim-Düzce Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Hakan ÖZAK (Eğitim Bilimleri-Düzce Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Aslıhan KUYUMCU VARDAR (Eğitim Bilimleri-Düzce Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Thawee NUMSAKULWONG (Eğitim-Rajamangala University of Technology)

Yayın Kurulu/Scientific Committee

Prof. Dr. Nigâr Demircan ÇAKAR (Yönetim Organizasyon-Düzce Üniversitesi)

Prof. Dr. Marika ODZELI (Eğitim- Ivane Javakhishvili Tbilisi State University)

Prof. Dr. Roin MALAKMADZE (Tarih-Batumi Shota Rustaveli State University)

Prof. Dr. Shahram YOUSEFIFAR (Tarih-Tahran Üniversitesi)

Prof. Dr. Recai ÖZCAN (Edebiyat-Düzce Üniversitesi)

Prof. Dr. Zafer AKBAŞ (Uluslararası İlişkiler-Düzce Üniversitesi)

Prof. Dr. Ali ERTUĞRUL (Tarih-Düzce Üniversitesi)

Doç. Dr. Daryoush RAHMANYAN (Tarih-Tahran Üniversitesi)

Doç. Dr. Eugene KENNEDY (Eğitim-Louisiana State University)

Doç. Dr. Mykhaylo YAKUBOVYCH (İlahiyat-The National University of Ostroh)

Doç. Dr. Yıldırım YILDIRIM (Pazarlama-Düzce Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Aslıhan KUYUMCU VARDAR (Eğitim Bilimleri-Düzce Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Hakan ÖZAK (Özel Eğitim-Düzce Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Thawee NUMSAKULWONG (Eğitim-Rajamangala University of Technology)

Bilim ve Danışma Kurulu/Science and Advisory Board

Prof. Dr. Nedim Sözbir	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Abdullah Yılmaz	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Abdullah Adıgüzel	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Abdulvahap Baydaş	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet İncekara	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Karadağ	Yozgat Bozok Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Öztürk	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Şen	İstanbul Kültür Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Ertuğrul	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Atıla Yüksel	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Prof. Dr. Aziz Kutlar	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Burhanettin Zengin	Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Prof. Dr. Bülent Bakar	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Cahit Aydemir	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Cem Saatçioğlu	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Engin Aslanargun	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Enver Bozdemir	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Gülsüm Akalın	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Habib Yıldız	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan Erkuş	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan Kahyaoğlu	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Hamit Saruhan	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Hamza Ateş	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan Kağan Keskin	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin Karakayalı	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim Bakırtaş	Aksaray Üniversitesi
Prof. Dr. İlhan Genç	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. İzzet Kılınç	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Kahraman Çatı	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Kâmil Unur	Mersin Üniversitesi
Prof. Dr. Kaoru Yamaguchi	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Prof. Dr. Kazım Yoldaş	Bursa Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Mahmut Kartal	Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Akif Öncü	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Selami Yıldız	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Metin Akkuş	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Muhsin Halis	Kocaeli Üniversitesi
Prof. Dr. Murat Genç	Düzce Üniversitesi

Prof. Dr. Murat Taşdan	Kafkas Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Aykaç	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Cahid Üngan	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Nadir Eroğlu	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Nigâr Demircan Çakar	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Orhan Akınoğlu	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Orhan Batman	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Oğuz Türkay	Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Prof. Dr. Öznur Bozkurt	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Recep Kök	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Remzi Altunışık	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Said Kınır	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Salih Durer	Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Selami Özcan	Yalova Üniversitesi
Prof. Dr. Seyfettin Erdoğan	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman Çaldak	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman Göksoy	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Turan Öndeş	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Uğur Selçuk Akalın	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Yakup Bulut	Mustafa Kemal Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf Tuna	İstanbul Ticaret Üniversitesi
Prof. Dr. Recai Özcan	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Zafer Akbaş	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Atıf Akgün	Ege Üniversitesi
Doç. Dr. Aylin Koç	Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Bekir Zakir Çoban	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Burhan Kılıç	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doç. Dr. Fahriye Hayırsever	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Üyesi Filiz Evran Acar	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Furat Akdemir	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Gökhan Arı	Bursa Uludağ Üniversitesi
Doç. Dr. Hakan Murat Arslan	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Harun Çağlayan	Kırıkkale Üniversitesi
Doç. Dr. İstemi Çömlekçi	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Levent Gelibolu	Kafkas Üniversitesi
Doç. Dr. Lütfi Atay	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Doç. Dr. Oğuz Kara	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Özlem Balaban	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Pınar Pınarcık	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Ramazan Arslan	Bartın Üniversitesi
Doç. Dr. Ramazan Yanık	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Semra Aktaş Polat	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Doç. Dr. Süleyman Ağraş	Düzce Üniversitesi

Doç. Dr. Murat Bayat	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Üyesi Şule Ay	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Yıldırım Yıldırım	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Yunus Emre Taşgit	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Yusuf Öcel	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Abdurrahman İlğan	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdulhamit Eş	Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Cafer Erhan Bozdağ	İstanbul Teknik Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Çetin Yılmaz	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Dilek Herkmen	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatih Aydın	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fehmi Altın	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hakan Özak	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Akkaş	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Sona	Yıldız Teknik Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Aytekin	Gaziantep Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Murat Akın	Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Murat Yüksel	Ordu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yavuz Cankara	Bilecik Üniversitesi

Yazışma Adresi

Düzce Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
81620 Konuralp Yerleşkesi
Düzce/TÜRKİYE
Tel: (0380) 542 14 37
Fax: (0380) 542 14 38
e-posta: sobe@duzce.edu.tr

Corresponding Address

Duzce University
Institute of Social Sciences
81620 Konuralp Campus
Duzce/TURKEY
Phone: (0380) 542 14 37
Fax: (0380) 542 14 38
e-mail: sobe@duzce.edu.tr

Dergi yılda iki sayı olarak elektronik ortamda yayımlanır. <http://dergipark.gov.tr/dusbed> adresinden dergiye ilişkin bilgilere ve makale özetlerine ulaşılabilir. Dergi Index Copernicus, Arastirmax, Academic research index, Scientidic indexing service, Asos, Sobiad dizinlerinde taranmaktadır. Yazarlar, basılı ya da elektronik formatta yer alan resimler, tablolar ya da diğer her türlü içerik dâhil daha önce yayınlanmış içeriği kullanırken telif hakkı sahibinden izin almalıdırlar. Bu konudaki yasal, mali ve cezai sorumluluk yazarlara aittir. Dergide yayınlanan makalelerde ifade edilen görüşler ve fikirler Editörler, Yayın Kurulu ve Yayıncı'nın değil, yazar(lar)ın bakış açılarını yansıtır. Editörler, Yayın Kurulu ve Yayıncı bu gibi durumlar için hiçbir sorumluluk ya da yükümlülük kabul etmemektedir. Yayınlanan içerik ile ilgili tüm sorumluluk yazarlara aittir.

This journal is published electronically twice a year. Article abstracts and information about the journal can be found at <http://dergipark.gov.tr/dusbed>. This Journal is indexed in Index Copernicus, Arastirmax, Academic Research Index, Scientific Indexing Service, Asos and Sobiad. Authors shall obtain any necessary permissions to use any type of images, tables or any other content that had been published anywhere prior to their use in their publishing material. The legal, financial and criminal responsibility on this matter belongs to the authors. The opinions and ideas expressed in the articles that is published in the journal reflect the views of the author (s), not the Editors, the Editorial Board and the Publisher. In this matter Editors, the Editorial Board and the Publisher does not accept any responsibility or liability. All responsibility for the published content is due to the author.

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ

Çocukların Sosyal Becerileri ile Annelerin İlgisi Arasındaki İlişki <i>Arzu ÖZYÜREK, Tuğba ERYİĞİT, Ayşe ÇETİNKAYA UÇAR</i>	1-19
Göçmenlerin Sosyo-Kültürel Uyum ve Yerel Halkın Göçmenlere Yönelik Tutumu <i>Ümmihan Güliz ORHAN, Özlem ALBAYRAKOĞLU, Abdullah ADIGÜZEL</i>	20-37
Örgütsel Sessizliğin Sanal Kaytarma Davranışı Açısından Değerlendirilmesi: Akçakoca Örneği <i>Aylin YILDIRIM, Zeynep MESCI</i>	38-55
Devlet Muhasebesine Yönelik Çalışmaların Bibliyometrik Analizi: Web of Science Uygulaması <i>Burak KIRIMLI, Fatma TEMELLİ</i>	56-76
Victor Hugo ve İbrahim Hakkı'nın Bir Şiirinin Metinlerarasılık ile İncelenmesi <i>Şükran KOÇAK</i>	77-99
Perakende Terapi Analizini Konu Alan Sistemik Literatür İncelemesi <i>Seda MUTİ TABANLI, Kumru UYAR</i>	100-119
Social Media Tools: A Bibliometric Analysis Based on Web of Science Data (2000-2023) <i>Ruhan İRİ</i>	120-139
Küreselleşme Tartışmaları ve Afrika: Başka Bir Dünya Mümkün mü? <i>Emine Zeynep DABAN</i>	140-157
Savunma Harcamaları ve Cari Açık İlişkisi: Türkiye Örneği <i>Ahmet Mehdi AKMAN, Oğuzhan AYDIN, Feyyaz ZEREN</i>	158-173

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

ÇOCUKLARIN SOSYAL BECERİLERİ İLE ANNELERİN İLGİSİ ARASINDAKİ İLİŞKİ

Arzu ÖZYÜREK¹ Tuğba ERYİĞİT² Ayşe ÇETİNKAYA UÇAK³

Öz

Bu çalışma çocukların sosyal becerileri ile annelerinin ilgi düzeyleri arası ilişkiyi incelemek amacıyla yapılmıştır. İlişkisel tarama modelindeki araştırmada, çalışma grubunda 3-5 yaş grubundaki çocuklar (n=125) ve anneleri (n=125) yer almaktadır. Araştırma verileri Çocuğa Yönelik Anne-Baba İlgisi Ölçeği ve Okul Öncesi Sosyal Beceri Değerlendirme Ölçeği Öğretmen Formu ile toplanmıştır. Verilerin analizinde betimsel istatistikler, CHAID ve Spearman Brown Korelasyon analizleri kullanılmıştır. Sonuçta çalışma grubundaki okul öncesi çocukların sosyal beceri gelişimlerinin yaşlılarından daha yavaş olduğu, annelerin çocuklarına yönelik ilgilerinin orta düzeyde olduğu belirlenmiştir. Çocukların sosyal becerileriyle kişisel bazı değişkenler arasındaki farkın manidar olmadığı belirlenmiştir. Annelerin çocuklarını kontrole yönelik ilgisini etkileyen en önemli faktörün babanın yaşı, davranış geliştirmeye yönelik ilgisini etkileyen en önemli faktörün çocuk sayısı, okula yönelik ilgisini etkileyen en önemli faktörün çocuğun yaşı ve ilgileri geliştirmeye yönelik ilgisini etkileyen en önemli faktörün çocuğun cinsiyeti olduğu belirlenmiştir. Çocukların sosyal becerileriyle annelerinin çocuklarına yönelik ilgisi arasında manidar bir ilişki olmadığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal beceri, Anne ilgisi, Okul öncesi dönem, CHAID analizi

THE RELATIONSHIP BETWEEN CHILDREN'S SOCIAL SKILLS AND THEIR MOTHERS' INTEREST

Abstract

The study was conducted to examine the relationship between children's social skills and their mothers' interest levels. In research to the relational survey model, the study group included children in the 3-5 age group (n=125) and their mothers (n=125). The data were collected using the Parent Interest Scale for Children and the Preschool Social Skills Assessment Scale-Teacher Form. Descriptive statistics, CHAID and Spearman Brown Correlation analysis were used in the analysis of the data. As a result, it was determined that the social skills development of the preschool children was slower than their peers, and the mothers' interest in their children was at a moderate level. It was determined that, the difference between children's social skills and some personal variables was not significant. It has been determined that the most important factor affecting the mothers' interest in controlling their children is the age of the father, the most important factor affecting their interest in developing behavior is the number of children, the most important factor affecting their interest in school is the age of child, and the most important factor affecting their interest in developing interests is the gender of the child. It was determined that there was no significant relations between children's social skills and their mothers' interest to their children.

Key Words: Social skills, Maternal interest, Preschool period, CHAID analysis

¹ Prof. Dr, Karabük Üniversitesi, a.ozyurek@karabuk.edu.tr, Orcid: 0000-0002-3083-7202

² Öğr. Gör., İstanbul Aydın Üniversitesi, teryigit@aydin.edu.tr, Orcid: 0000-0001-5120-0326

³ Bilim. Uzm. Çocuk Gelişimci, ayseceett@outlook.com, Orcid: 0000-0002-6873-6239

Bu Yavına Atıfta Bulunmak İçin/Cite as: Özyürek, A., Eryiğit, T. & Çetinkaya Uçak, A. (2024). Çocukların sosyal becerileri ile annelerinin ilgisi arasındaki ilişki. *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 1-19.

Giriş

Dinamik, dengeli ve düzenli bir yapıya sahip olan gelişim, bireyin genetik bireyselliğinin bir sonucu olup motor, bilişsel, dil, sosyal ve duygusal gelişimle birlikte özbakım becerilerini kapsamaktadır (Yavuzer, 2012: 6). Çocuğun bireysel gelişimiyle birlikte toplumsal gelişiminin de sağlanması gerekmektedir. Bireyin ilişki biçimini şekillendiren sosyal yeterlilik unsurları, erken çocukluk döneminde oluşmaya başlar ve yaşamın sonraki evrelerinde davranışları şekillendirir (Dodge, 1986: 77). Bireyin sosyal ilişkilerinde olumlu davranışlar geliştirebilmesinde birçok beceri ve davranışa sahip olması istenir (Rubin vd., 1995: 63). Okul öncesi dönem, çocukların tüm gelişimlerinin büyük oranda tamamlandığı bir zaman dilimidir ve bu dönemde çocuk, dünyayı daha iyi anlayabilmek ve yaşadığı çevreye uyum sağlayabilmek için bazı temel becerileri ve sosyal davranışları kazanmaya başlar.

Sosyal beceriler, bireyin olumlu veya olumsuz duygu durumlarını makul bir şekilde ifade edebilmesi, kendini savunabilmesi, gerektiğinde çevresinden destek talep edebilmesi ve kişiliğine zıt olan istekleri reddedebilmesini sağlayan becerilerdir. Sosyal beceriler, sosyal anlamda yeterliliğin en belirgin taraflarını gösteren davranışları, sosyal düşünceleri, sosyal durumlarla ilgili becerileri, sosyal işlevlerin düşünme süreçleri veya davranışlar olarak yansımaları kapsar (Swindells ve Stagnitti, 2006: 314). Bağımsız hareket edebilme, beden dilinin doğru kullanma, yetişkin ve akranlarla etkileşim, akademik beceriler, sosyal kabul, çatışma çözme, öfke kontrolü, problem çözme, konuşma ve dinleme gibi davranışların gelişimiyle ilişkilidir. Sağlıklı bir sosyal gelişime sahip çocukların günlük rutinler ve etkinlikleri başarıyla gerçekleştirmesi, daha duyarlı ve çevresiyle uyumlu olması, iş birliği yapması, kendini kontrol edebilmesi beklenir (Hadley ve Schuele 1995: 105). Sosyal beceriler selamlaşma, dinleme, duyguların ifade edilebilmesi, başarısız durumlarla baş edebilme, yönergelere uyma ve yerine getirme, girişkenlik, öfke ve saldırganlık davranışlarını kontrol edebilme, sorumluluk alma vb. kapsamaktadır (Kocabaş ve Akkök, 2007: 157). Akranlarla iyi geçinme, aile değerlerini edinme, belirli eylemlerin sonuçlarının farkına varma ve bağımsız olma sosyal ve duygusal becerilerdendir. İyi hijyen kuralları ve beslenme uygulamalarının geliştirilmesi ise kişisel alışkanlıklarla ilgili görgü kurallarındandır (Petrie ve Hollway, 2006). Sosyal becerilerin okul öncesi yıllardan itibaren edinilmesi önemli görülmektedir. Bu nedenle, okul öncesi dönemdeki çocukların sosyal becerilerini etkileyen durumların belirlenmesi ve çocuklarda olumlu sosyal becerilerin geliştirilebilmesinde bu durumlara dikkate edilmesi oldukça önemlidir.

Çocuğun sosyal becerileri sosyal çevre, okul, akran ilişkileri, yaş, cinsiyet, aile yapısı ve ebeveynlere ilişkin özellikler, çocuğun özel gereksinimli veya süregelen bir hastalığa sahip olup olmaması gibi pek çok durumdan etkilenebilmektedir (Aksoy vd., 2023: 205). Kültürel gruplar arası farklar ve çocukların ebeveynleri tarafından nasıl yetiştirildiği, ebeveyn tutum, değer ve davranışları da gelişim ve dolayısıyla sosyal beceriler üzerinde etkili faktörlerdendir (Molenaar vd., 1993: 519). Gülay (2011), çalışmasında otoriter ve izin verici anne tutumlarının 5-6 yaşındaki çocukların saldırganlık ve akran şiddetine maruz kalma düzeylerinde, yetkeci tutumun ise olumlu sosyal davranışlarında artışa neden olduğunu ortaya koymuştur. Özellikle okul öncesi dönemde çocuğun ailesiyle kuracağı sosyal ve duygusal tüm bağlar, yaşamının ileriki döneminde nasıl bir kişiliğe sahip olacağını belirleyebilir. Anne ve babasıyla yeteri kadar kaliteli vakit geçirmeyen ve fikirleri dikkate alınmayan çocuklar, okula başladıklarında sosyal uyum problemleri ve içe kapanma davranışı göstermektedirler (Smith ve Walden, 2001: 93). Çocuğun ailesiyle olan ilişkisinin kalitesiz olması ve anne-çocuk ilişkisinin olumsuzluğu, saldırgan davranma eğilimini arttırmaktadır (Attili vd., 2010: 23). Sosyal yeterliğe sahip çocuklar, akranları ve yetişkinlerle olumlu ilişkiler

kurup sürdürebilirler. Çocukların duygusal ihtiyaçlarına cevap veren, kaygı ve korkuyla başa çıkma becerileri gelişimi desteklenen bir ortamda büyümesi, gelişimlerini olumlu etkiler. Ebeveynler çocuklarıyla güçlü ilişkiler kurarak sosyal becerileri öğrenmelerini ve kazanmalarını teşvik edebilirler. Çocuklar uygun sosyal davranışları, toplumsal normlara uyum sağlamayı, dilsel ve bilişsel becerileri açık veya örtük olarak anneleri, babaları, kardeşleri veya büyükanne-babalarıyla etkileşime girerek öğrenirler. Küçük çocuklarla ilgili çalışmalar, genellikle anneler üzerine odaklanmaktadır (Breiner vd., 2016). Çocukların anneleriyle iletişimleri, başta kişilik gelişimleri olmak üzere çocukların gelişimlerini önemli ölçüde etkileyebilir.

Anne-çocuk arasındaki ilişkide annenin şefkati, fedakâr tutumu, koruma içgüdüğü ve sevgisi önemli yer tutmaktadır. Annenin çocuğuna yönelik ilgisi, yaşam boyu devam eder ve başkalarıyla ilişkilerini etkiler. Ebeveyn ilgisinin, çocuğun olumlu arkadaşlık ilişkilerini geliştirerek okul yaşantısını olumlu etkilediği belirtilmektedir (Englund vd., 2004: 723; Hill ve Craft, 2003: 74; Jeynes, 2007: 82; Kim, 2002: 529). Ebeveyn ilgisinin, çocuklarda şiddet davranışını önemli ölçüde azalttığı görülmüştür (Anderson ve Minke 2007: 311; Flouris, 2006: 41; Newland vd., 2013: 337; Smith vd., 2011: 71). Okul öncesi çağıdaki çocukların problem davranışlarıyla sosyal becerileri arasında büyük oranda paralellik olduğu (Winsler ve Wallace, 2002: 41), demokratik anne-baba tutumunun çocuğun sosyal becerilerini olumlu etkilediği (Gürbüz, 2017: 143) saptanmıştır. Deffaa, Weiss ve Trammsdorff (2020), çalışmalarında, anne sıcaklığının çocukların davranışlarını düzenlemeleri üzerinde olumlu etkisi olduğunu saptamışlardır. Buna göre yetkin ebeveynlik davranışlarının çocuğa yönelik ilgiyle ilişkili olduğu, ebeveyn ilgisinin ise onun tüm gelişim alanlarının desteklenmesinde olumlu etkisi olması beklenebilir.

Günümüzde aile yapısı ve aile içi rollerdeki farklılıklar veya çocukların okul yaşantısı gibi çeşitli nedenlerle hem ebeveynlerin çocuklarına yönelik ilgileri hem de sosyal becerilerle ilgili algılarında değişim yaşandığı söylenebilir. Annelerin olumlu ebeveynlik tutumunu yansıtan çocuğa yönelik ilgisi, çocukların okul öncesi yıllardaki sosyal becerilerinde farklılık oluşturabilir. Bu ilgiyi etkileyebilen bireysel veya çevresel bazı faktörlerin bilinmesi çocuklar ve ailelerle yapılacak çalışmalara yol gösterebilir. Bu nedenle bu çalışmada, okul öncesi çocukların sosyal becerileriyle annelerinin ilgisi arasında bir ilişkinin var olup olmadığı ve varsa bu ilişkinin yönü, ayrıca annelerin çocuklarına yönelik ilgisini etkileyen faktörlerin neler olduğunun belirlenmesi amaçlanmıştır. Çalışmada cevap aranan sorular şunlardır:

- Okul öncesi çocukların sosyal beceri düzeyleri nasıldır?
- Annelerin çocuklarına yönelik ilgileri nasıldır?
- Çocukların sosyal becerilerini etkileyen faktörler nelerdir?
- Annelerin çocuklarına yönelik ilgilerini etkileyen faktörler nelerdir?
- Çocukların sosyal becerileri ve anne ilgisi arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

1. YÖNTEM

1.1. Model

Nicel araştırma desenindeki çalışma, ilişkisel tarama modelindedir. Tarama modelleri, birden fazla değişkenin bulunduğu evrende, bu evren hakkında genel bir kaniya varmak için yapılır (Karasar, 2012: 79). İlişkisel tarama modelindeyse değişkenler arasındaki ilişki düzeyi ve derecesine karar vermek amaçlanır (Tekbıyık, 2014: 101).

1.2. Çalışma Grubu

Çalışma grubunda, kolay ve amaçlı örnekleme yöntemiyle belirlenen ve 4-5 yaş grubunda çocuğu olan annelerle (n=125) çocukları (n=125) yer almıştır. Bir devlet okulu ve bir özel okul öncesi eğitim kurumuna devam eden çocuklarla ilgili veriler, 7 okul öncesi sınıf öğretmeninden edinilmiştir. Çalışma grubu kişisel bilgileri Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Çalışma Grubuna Ait Kişisel Bilgiler

Cinsiyeti	n	%	Yaşı	n	%
Kız	61	48,8	3 yaş	19	15,2
Erkek	64	51,2	4 yaş	37	29,6
			5 yaş	69	55,2
Kardeş sayısı	n	%	Doğum sırası	n	%
Tek çocuk	45	36,0	İlk çocuk	75	60,0
2 kardeş	65	52,0	2.cocuk	33	26,4
3 kardeş	15	12,0	3.cocuk	17	13,6
Anne yaşı	n	%	Baba yaşı	n	%
26-30 yaş	19	15,2	26-30 yaş	6	4,8
31-35 yaş	53	42,4	31-35 yaş	36	28,8
36-40 yaş	27	21,6	36-40 yaş	42	33,6
41-45 yaş	26	20,8	41-45 yaş	27	21,6
			46 yaş ve üzeri	14	11,2
Anne öğrenim			Baba öğrenim		
İlköğretim	9	7,2	İlköğretim	7	5,6
Lise	20	16,0	Lise	27	21,6
Ön lisans	11	8,8	Ön lisans	10	8,0
Lisans	63	50,4	Lisans	59	17,2
Lisansüstü	22	17,6	Lisansüstü	22	7,6
Aile yapısı					
Tek ebeveynli aile	14	11,2			
Çekirdek aile	105	84,0			
Geniş aile	6	4,8			

Tablo 1’de görüldüğü gibi çocukların yaklaşık %51’i kız, %55’i 5 yaşındadır ve %60’ı ilk sırada doğmuştur. Annelerin %42,4’ü 31-35 yaş ve babaların %33,6’sı 36-40 yaş aralığında, annelerin %50,4’ü ve babaların %47,2’si lisans mezunudur. Ailelerin %84’ü ise çekirdek aile yapısına sahiptir.

1.3. Veri Toplama Araçları

Verilerin toplanmasında çocuğun cinsiyeti, yaşı, okula devam etme süresi, kardeş sayısı, anne-babanın yaşı, öğrenim durumu ve aile yapısı gibi değişkenlere ilişkin bilgilerin alındığı bir kişisel bilgi formu ile Çocuğa Yönelik Anne-Baba İlgisi Ölçeği ve Okul Öncesi Sosyal Beceri Değerlendirme Ölçeği (OSBED) Öğretmen Formu kullanılmıştır.

Çocuğa Yönelik Anne-Baba İlgisi Ölçeği; Sucuoğlu ve arkadaşları (2015) tarafından, ebeveynlerin çocuklarına karşı ilgi düzeylerini saptamak için geliştirilmiştir. Bu çalışmada kullanılan anne formu, çok sık (1)-hiç (5) arası 5’li likert tipinde, 34 madde ve 4 alt boyuttan (Kontrolle Yönelik İlgisi-13 madde, Davranış Geliştirmeye Yönelik İlgisi-11 madde, Okula Yönelik İlgisi-7 madde, İlgileri Geliştirmeye Yönelik İlgisi-3 madde) oluşmuştur. Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı ölçeğin tümü için 0,91, alt boyutlar için ise sırasıyla 0,88, 0,87, 0,76 ve 0,77 olarak hesaplanmıştır.

OSBED; Ömeroğlu ve arkadaşları tarafından (2015) okul öncesi çocukların sosyal beceri düzeylerinin belirlenmesi amacıyla geliştirilmiştir. Ebeveyn ve öğretmen formu bulunmaktadır ve bu çalışmada öğretmen formu kullanılmıştır. Ölçek Başlangıç Becerileri, Akademik Destek Becerileri, Arkadaşlık Becerileri ve Duygularını Yönetme Becerileri olarak dört alt boyut ve 49 maddeden oluşmaktadır. Form maddeleri her bir çocuk için sınıf öğretmeni tarafından doldurulmaktadır. Türkiye genelinde 3-6 yaş grubu 3324 çocuğun öğretmen formu güvenilirlik katsayıları üç yaş çocuklar için 0,88-0,96, dört yaş çocuklar için 0,90-0,97, beş yaş çocuklar için 0,88-0,96 ve norm örneklemin tümü için 0,90-0,96 arasında bulunmuştur. Çocukların sosyal becerileri, ölçek tam puan ve alt boyutların puan toplamının yüzdelik norm değerlerine göre yorumlanmaktadır.

1.4. Verilerin Toplanması ve Analizi

Ölçek kullanım izni ve etik kurul onayı alınmasının ardından, çalışmaya katılmaya gönüllü okul öncesi çocuğa sahip annelere öğretmenleri aracılığıyla ölçüm araçları çevrimiçi form şeklinde iletilmiştir. Verilerin normallik dağılımı Kolmogorov Simirnov Testi ile incelenmiştir. Anlamlılık değeri 0,05’ten düşük, basıklık ve çarpıklık değerleri +2’den daha yüksek bulunduğu normal dağılmadığına karar verilmiştir. Betimsel analizler, iki ölçüm seti arasındaki ilişkinin belirlenmesinde Spearman Brown Korelasyon Katsayısı, çocukların sosyal becerileri ve annelerin ilgisini etkileyen faktörlerin belirlenmesinde CHAID analizi kullanılmıştır. CHAID analizi kategorik olmasıyla birlikte sürekli değişkenlere uygulanmakta, verilerden hangisinin önem arz ettiğini gösteren görsel algoritmalar yorumlanmaktadır. Karar ağaçları, bağımsız değişkenleri olası küçük gruplara bölmekte, veri setini tekrarlı olarak iki veya daha fazla düğümlere ayırmaktadır. Özellikle bağımsız değişkenlerin birbirleriyle olan ilişkilerini göstermektedir. Elde edilen karar ağaçlarında, tüm ayrıntıları gözlenebilmektedir (Kayri ve Boysan, 2007: 139).

2. BULGULAR

Çalışma grubundaki çocukların sosyal beceri düzeyleri ile annelerin çocuklarına yönelik ilgi düzeyleri betimsel analiz sonuçları Tablo 2 ve 3'te verilmiştir.

Tablo 2. Çocukların Yaşlarına Göre OSBED Betimsel Analiz Sonuçları

	n	Ortalama	S	Norm yüzdellik dilim
Başlangıç Becerileri				
3 yaş	20	48,95	9,02	$50 \leq X < 75$
4 yaş	37	48,29	9,29	$50 \leq X < 75$
5 yaş	69	49,14	10,05	$25 \leq X < 50$
Akademik Destek Becerileri				
3 yaş	20	48,75	9,56	$X \geq 75$
4 yaş	37	48,43	8,32	$25 \leq X < 50$
5 yaş	69	48,65	9,93	$25 \leq X < 50$
Arkadaşlık Becerileri				
3 yaş	20	52,80	10,09	$50 \leq X < 75$
4 yaş	37	52,67	9,45	$50 \leq X < 75$
5 yaş	69	52,34	11,06	$50 \leq X < 75$
Duyguları Yönetme Becerileri				
3 yaş	20	47,70	11,02	$X \geq 75$
4 yaş	37	46,27	9,35	$50 \leq X < 75$
5 yaş	69	46,3	11,49	$50 \leq X < 75$
OSBED Toplam				
3 yaş	20	49,55	9,53	$50 \leq X < 75$
4 yaş	37	48,91	8,49	$50 \leq X < 75$
5 yaş	69	49,12	10,01	$25 \leq X < 50$

Tablo 2'de görüldüğü üzere, çalışma grubundaki çocukların OSBED puan ortalamaları Başlangıç Becerileri alt boyutu için 48,93, Akademik Destek Becerileri alt boyutu için 48,66, Arkadaşlık Becerileri alt boyutu için 52,61, Duygularını Yönetme Becerileri alt boyutu için 46,57 ve OSBED toplam için 49,12'dir. Ömeroğlu ve arkadaşları (2015) tarafından yapılan Türkiye norm çalışmasına göre incelendiğinde, Başlangıç Becerileri puanına göre 3 ve 4 yaşındaki çocuklar $50 \leq X < 75$ ve 5 yaşındakiler $25 \leq X < 50$; Akademik Destek Becerileri puanına göre 4 ve 5 yaşındaki çocuklar $25 \leq X < 50$ ve 3 yaşındakiler $X \geq 75$; Arkadaşlık Becerileri puanına göre tüm çocuklar $50 \leq X < 75$; Duyguları Yönetme Becerilerine göre 4 ve 5 yaşındaki çocuklar $50 \leq X < 75$ ve 3

yaşındakiler $X \geq 75$; OSBED toplam puana göre ise 3 ve 4 yaşındaki çocuklar $50 \leq X < 75$ ve 5 yaşındakiler $25 \leq X < 50$ yüzdelik dilimde yer almışlardır. Genel olarak çocukların sosyal becerileri değerlendirildiğinde 3 ve 4 yaşındaki çocukların sosyal becerilerinin %50-%75 aralığında olduğu ve sosyal gelişimlerinin yaşlarına göre bir miktar yavaş olduğu, 5 yaşındaki çocukların sosyal becerilerinin %25-%50 aralığında olduğu ve sosyal becerilerinin yaşlarına göre daha yavaş olduğu görülmektedir.

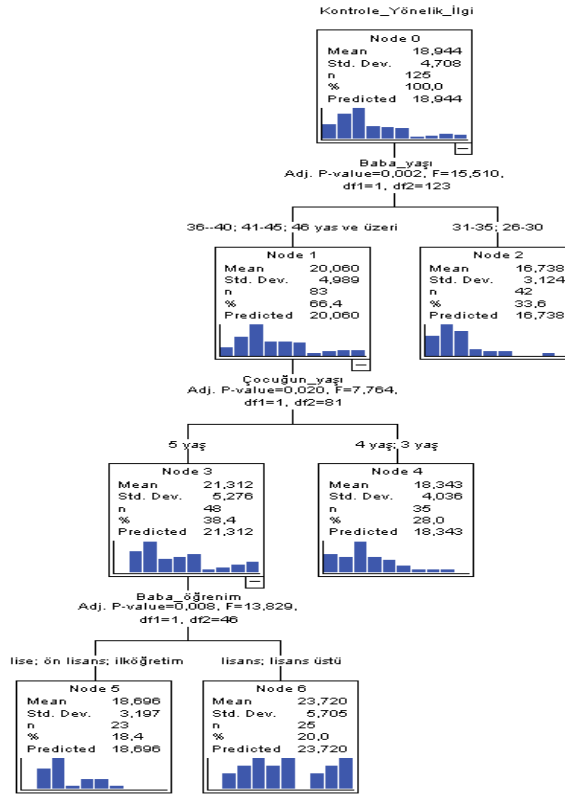
Çocukların sosyal beceri düzeylerini etkileyen faktörlerin belirlenmesi amacıyla yapılan CHAID analizleri sonucuna göre, maksimum ağaç derinliği 3, üst düğümdeki minimum değer 10 ve alt düğümdeki minimum değer 5 alınmıştır. CHAID analizine sırasıyla OSBED alt boyut ve toplam puanları bağımlı değişken, çocuk ve aileye ilişkin kişisel değişkenler bağımsız değişken olarak atanmıştır. Sonuç olarak, herhangi bir ağaç yapısı oluşmadığı ve çocukların sosyal becerilerinin bu çalışmada ele alınan kişisel değişkenlerden anlamlı düzeyde etkilenmediği belirlenmiştir.

Tablo 3. Annelerin Çocuğa Yönelik Anne İlgisi Ölçeği Puanları Betimsel Analiz Sonuçları

	n	En düşük	En yüksek	Ortalama	S
Kontrolle Yönelik İlgi	125	13,00	33,00	18,94	4,70
Davranış Geliştirmeye Yönelik İlgi	125	10,00	26,00	14,68	4,06
Okula Yönelik İlgi	125	7,00	31,00	18,87	5,26
İlgileri Geliştirmeye Yönelik İlgi	125	3,00	12,00	6,04	2,00

Tablo 3'te görüldüğü üzere, annelerin Çocuğa Yönelik Anne İlgisi Ölçeği puan ortalamaları Kontrolle Yönelik İlgi alt boyutu için 18,94, Davranış Geliştirmeye Yönelik İlgi için 14,68, Okula Yönelik İlgi için 18,87 ve İlgileri Yönetmeye Yönelik İlgi için 6,04'tür. Buna göre annelerin çocuklarına yönelik ilgi puanlarının orta düzeyde olduğu, yani annelerin çocuklarına yönelik ilgilerinin orta olduğu söylenebilir.

Annelerin çocuklarını kontrolle yönelik ilgisini etkileyen faktörlerin belirlenmesi için yapılan CHAID analizleri sonuçlarına göre, maksimum ağaç derinliği 3, risk faktörleri dikkate alınarak üst düğümdeki minimum değer 30 ve alt düğümdeki minimum değer 15 alınmıştır. CHAID analizine Çocuğa Yönelik Anne İlgisi Ölçeği Kontrolle Yönelik İlgi alt boyut puanı bağımlı değişken, çocuk ve anneye ilişkin kişisel bilgiler bağımsız değişken olarak atanmıştır. Annelerin kontrolle yönelik ilgisini etkileyen faktörlere ilişkin 4 düzeyli ve 7 düğümlü bir ağaç yapısı Şekil 1'de verilmiştir.

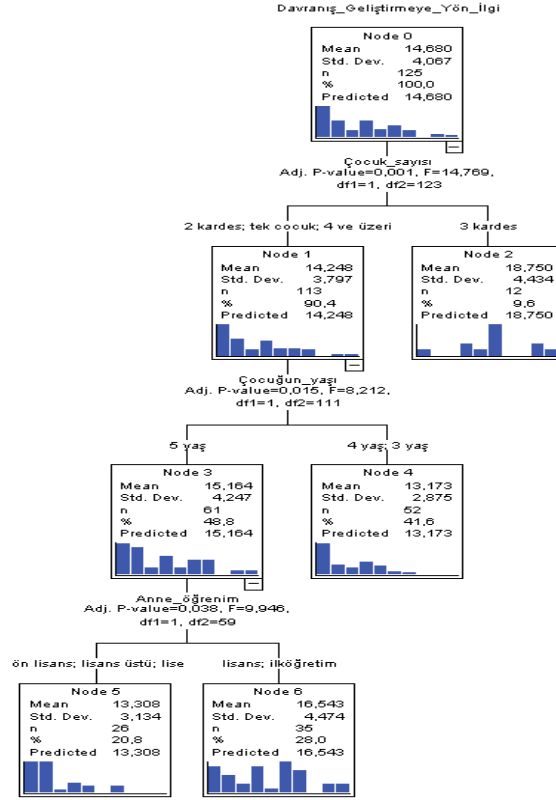

Şekil 1. Annelerin Çocuklarını Kontrol Yönelik İlgisi Karar Ağacı

Şekil 1’de görüldüğü gibi annelerin çocuklarını kontrole yönelik ilgisini etkileyen en önemli faktör babanın yaşıdır. Annelerin kontrole yönelik ilgisi babanın yaşına göre manidar farklılaşmaktadır ($F=15,510$, $p=0,002$). CHAID analizi baba yaşına göre 26-35 yaş aralığı ve 35 yaş üzeri olarak iki gruba ayırmıştır. Babanın yaşının 35’ten büyük olması durumunda annelerin Kontrol Yönelik İlgisi alt boyut puanı 20,060, baba yaşı 26-35 arası olması durumunda 16,738’dir. Baba yaşı 35’ten büyük olması durumunda annelerin kontrole yönelik ilgilerini etkileyen en önemli faktör çocukların yaşıdır, annelerin çocuklarını kontrole yönelik ilgisi çocukların yaşına göre manidar farklılaşmaktadır ($F=7,764$, $p=0,020$). CHAID analizi çocukları yaşına göre 3-4 yaş ve 5 yaş olarak iki kümeye ayırmıştır. Beş yaş çocuğa sahip annelerin Kontrol Yönelik İlgisi alt boyut puanı 21,312, 3-4 yaş çocuğa sahip annelerin puanı 18,343’tür. Çocuğu beş yaşında olan annelerinin kontrole yönelik ilgilerini etkileyen en önemli değişken babaların öğrenim durumudur, annelerin çocuklarını kontrole yönelik ilgisi babaların öğrenim durumuna göre manidar farklılaşmaktadır ($F=13,829$, $p=0,008$). CHAID analizi babaları öğrenim durumuna göre ilköğretim-lise-ön lisans mezunu ve lisans-yüksek lisans mezunu olarak iki kümeye ayırmıştır. Babanın ilköğretim-lise-ön lisans mezunu olması durumunda annelerin Kontrol Yönelik İlgisi alt boyut puanı 18,696, lisans-lisansüstü mezunu olması durumunda 23,720’dir. Sonuç olarak; babanın lisans-lisansüstü mezunu ve 35 yaşından büyük olup 5 yaşında çocuğa sahip annelerin çocuklarını kontrole yönelik ilgisi daha yüksektir. Yani babanın öğrenim düzeyinin yüksek ve yaşının büyük olması, çocuğun yaşının büyük olması durumunda annenin kontrole yönelik ilgisi artmaktadır.

Annelerin çocuklarının davranışlarını geliştirmeye yönelik ilgisini etkileyen faktörlerin belirlenmesine ilişkin yapılan CHAID analizinde maksimum ağaç derinliği 3, risk faktörlerine göre üst düğümdeki minimum değer 20 ve alt düğümdeki minimum değer 10 alınmıştır. CHAID

analizine Çocuğa Yönelik Anne İlgisi Ölçeği Davranış Geliştirmeye Yönelik İlgil alt boyut puanı bağımlı değişken, çocuk ve anneye ilişkin kişisel bilgiler bağımsız değişken olarak atanmıştır. Annelerin davranış geliştirmeye yönelik ilgisini etkileyen faktörlere ilişkin 4 düzeyli ve 7 düğümlü bir ağaç yapısı Şekil 2’de verilmiştir.

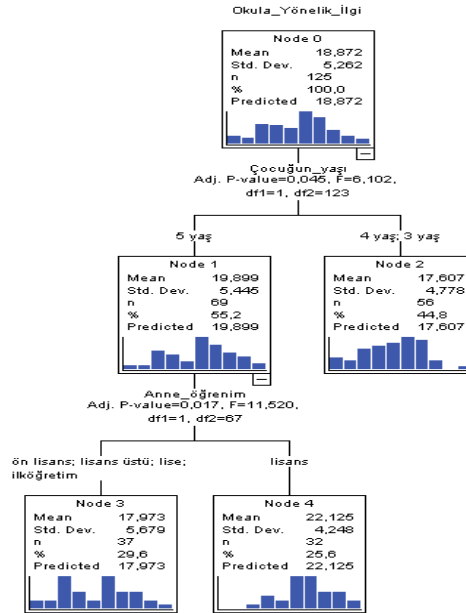

Şekil 2. Annelerin Çocukların Davranışlarını Kontrolle Yönelik İlgisi Karar Ağacı

Şekil 2’ye göre annelerin çocuklarının davranışını geliştirmeye yönelik ilgisini etkileyen en önemli faktör çocuk sayısıdır. Annelerin çocuklarının davranışlarını geliştirmeye yönelik ilgileri çocuk sayısına bağlı olarak manidar farklılaşmaktadır ($F=14,769$, $p=0,001$). CHAID analizi çocukları sayısına göre 3 ve 1-2-4 ve üzeri çocuk olarak iki kümeye ayırmıştır. Üç çocuğa sahip annelerin Davranış Geliştirmeye Yönelik İlgil alt boyut puanı 18,750, 1-2-4 ve üzeri çocuğa sahip annelerin puanı 14,248’dir. 1-2-4 ve üzeri çocuğa sahip annelerin davranış geliştirmeye yönelik ilgisini etkileyen en önemli değişken okul öncesi çocuklarının yaşıdır, annelerin çocuklarını davranış geliştirmeye yönelik ilgisi çocukların yaşına göre manidar farklılaşmaktadır ($F=8,212$, $p=0,015$). CHAID analizi çocukları yaşına göre 3-4 yaş ve 5 yaş olarak iki kümeye ayırmıştır. Çocuğu 5 yaşındaki annelerin Davranış Geliştirmeye Yönelik İlgil alt boyut puanı 15,164, 3-4 yaşındakilerin puanı 13,173’tür. Okul öncesi çocuğu 5 yaşında olan annelerinin davranış geliştirmeye yönelik ilgisini etkileyen en önemli değişken öğrenim durumlarıdır, annelerin çocukların davranışlarını geliştirmeye yönelik ilgisi öğrenim durumuna göre manidar farklılaşmaktadır ($F=9,946$, $p=0,038$). CHAID analizi anneleri öğrenim durumuna göre ilköğretim-lisans mezunu ve lise-ön lisans-lisans üstü mezunu olarak iki kümeye ayırmıştır. İlköğretim-lisans mezunu annelerin Davranış Geliştirmeye Yönelik İlgil alt boyut puanı 16,543, lise-ön lisans-lisansüstü mezunu annelerin puanı 13,308’dir. İlköğretim-lisans mezunu annelerin çocuklarının davranışlarını geliştirmeye yönelik ilgisi daha yüksektir. Sonuç olarak; üç çocuğa sahip annelerin

davranış geliştirmeye yönelik ilgili daha fazla iken okul öncesi çocuğu 3-4 yaşında ve çocuk sayısı 1-2-4 ve üzeri olan annelerin çocuklarının davranışlarını geliştirmeye yönelik ilgisi daha düşüktür.

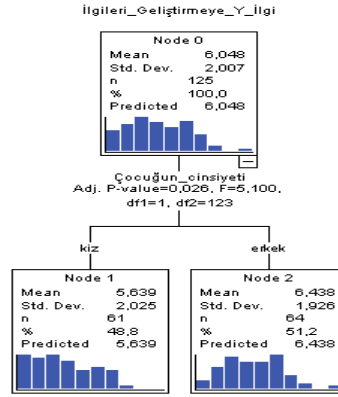
Annelerin çocuklarının okuluna yönelik ilgisini etkileyen faktörlerin belirlenmesi için yapılan CHAID analizinde maksimum ağaç derinliği 3, risk faktörleri dikkate alınarak üst düğümdeki minimum değer 60 ve alt düğümdeki minimum değer 30 alınmıştır. CHAID analizine Çocuğa Yönelik Anne İlgisi Ölçeği Okula Yönelik İlgi alt boyut puanı bağımlı değişken, çocuk ve anneye ilişkin kişisel bilgiler bağımsız değişken olarak atanmıştır. Annelerin okula yönelik ilgisini etkileyen faktörlere ilişkin 3 düzeyli ve 5 düğümlü ağaç yapısı Şekil 3'te verilmiştir.

Şekil 3. Annelerin Çocukların Okuluna Yönelik İlgisi Karar Ağacı

Şekil 3'e göre annelerin çocukların okuluna yönelik ilgisine etki eden en önemli değişken çocuğun yaşıdır. Annelerin çocuklarının okula yönelik ilgisi çocukların yaşına bağlı olarak manidar farklılaşmaktadır ($F=6,102$, $p=0,045$). CHAID analizi çocukları yaşına göre 3-4 yaş ve 5 yaş olarak iki kümeye ayırmıştır. Çocuğu 5 yaşındaki annelerin Okula Yönelik İlgi alt boyut puanı 19,899, 3-4 yaşındakilerin puanı 17,607'dir. Çocuğu 5 yaşında olan annelerin okula yönelik ilgilerini etkileyen en önemli değişken öğrenim durumlarıdır, annelerin çocuklarının okuluna yönelik ilgisi öğrenim durumuna göre manidar farklılaşmaktadır ($F=11,520$, $p=0,017$). CHAID analizi anneleri öğrenim durumuna göre ilköğretim-lise-ön lisans-lisans üstü ve lisans mezunu olarak iki kümeye ayırmıştır. İlköğretim-lise-ön lisans-lisans üstü mezunu annelerin Okula Yönelik İlgi alt boyut puanı 17,973, lisans mezunu annelerin puanı 22,125'tir. Sonuç olarak, çocuğu 5 yaşında ve lisans mezunu annelerin çocuklarının okuluna yönelik ilgisi daha yüksektir.

Annelerin çocuklarının ilgilerini geliştirmeye yönelik ilgisini etkileyen faktörlerin belirlenmesi için yapılan CHAID analizinde maksimum ağaç derinliği 3, risk faktörleri dikkate alınarak üst düğümdeki minimum değer 100 ve alt düğümdeki minimum değer 50 alınmıştır. CHAID analizine Çocuğa Yönelik Anne İlgisi Ölçeği İlgileri Geliştirmeye Yönelik İlgi alt boyut puanı bağımlı değişken, çocuk ve anneye ilişkin kişisel bilgiler bağımsız değişken olarak atanmıştır. Annelerin okula yönelik ilgisini etkileyen faktörlere ilişkin 2 düzeyli ve 3 düğümlü ağaç yapısı Şekil 4'te verilmiştir.

Şekil 4. Annelerin Çocukların İlgiğini Geliştirmeye Yönelik İlgi Karar Ağacı

Şekil 4'e göre annelerin çocukların ilgiğini geliştirmeye yönelik ilgisini etkileyen en önemli faktör çocuğun cinsiyetidir. Annelerin çocuklarının ilgiğini geliştirmeye yönelik ilgisi okul öncesi çocuğunun cinsiyetine göre manidar farklılaşmaktadır (F=5,100, p=0,026). Çocuğun kız olması durumunda annelerin İlgiğini Geliştirmeye Yönelik İlgi alt boyut puanı 5,639, erkek olması durumunda 6,438'dir. Çocuğun erkek olması durumunda, annelerin çocuklarının ilgiğini geliştirmeye yönelik ilgisi daha yüksektir.

Çocukların sosyal beceri düzeyleri ile annelerin çocuklarına yönelik ilgisi arasındaki ilişkiye yönelik korelasyon analizi sonuçları Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. OSBED ve Çocuğa Yönelik Anne İlgi Ölçeği Puanları Korelasyon Analizi Sonuçları

OSBED	Çocuğa Yönelik Anne İlgi Ölçeği				
	Kontrol Yİ	Davranış Geliş.Yİ	Okula Yİ	İlgi Geliş. Yİ	
Başlangıç Becerileri	r	-0,015	-0,025	0,047	0,014
	p	0,872	0,786	0,600	0,872
Akademik Destek Becerileri	r	-0,044	-0,072	0,034	-0,009
	p	0,624	0,426	0,708	0,918
Arkadaşlık Becerileri	r	-0,080	-0,084	-0,125	-0,046
	p	0,378	0,352	0,163	0,614
Duyguları Yönetme Becerileri	r	0,008	0,031	-0,030	-0,047
	p	0,930	0,733	0,740	0,600
OSBED Toplam	r	-0,015	-0,023	-0,027	-0,008
	p	0,870	0,802	0,763	0,931

Tablo 4'e göre çocukların OSBED puanları ile Çocuğa Yönelik Anne İlgi Ölçeği puanları arasında manidar ilişki yoktur (p<0,05). Yani çalışma grubundaki çocukların sosyal beceri düzeyleri anne ilgisine göre farklılık göstermemektedir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu çalışma, okul öncesi dönem yaş grubunda çocuğu olan annelerin çocuklarına yönelik ilgi düzeyleri ile çocukların sosyal becerilerinin gelişimini incelemek için yapılmıştır. Anne ilgisini etkileyen faktörler ve çocukların sosyal becerileriyle anne ilgisi arasındaki ilişkinin belirlenmesine çalışılmıştır. Çalışmada, çalışma grubundaki çocukların sosyal becerileri Türkiye norm değerlerine göre değerlendirildiğinde akranlarına oranla daha yavaş olduğu görülmüştür. Genel olarak sosyal beceri gelişiminde, yaş etkili bir faktördür (Özyürek, 2015: 108) ve yaş arttıkça sosyal gelişim düzeyi artmaktadır (Dinç, 2002: 137). Çocukların yaşlarındaki artışla birlikte sosyal becerilerinin de gelişmesi beklenirken çalışma grubunun puanları norm değerleriyle karşılaştırıldığında 5 yaşındaki çocukların Başlangıç Becerileri ve toplam sosyal becerilerinin 3 ve 4 yaşındakilerden daha düşük düzeyde olduğu, 3 yaşındaki çocukların ise Akademik Destek Becerileri ve Duyguları Yönetme Becerilerinin oldukça yeterli düzeyde olduğu görülmektedir. Bu durum çocukların okulda ilk yılları olmaları nedeniyle sosyal ilişkilerinde kurallara uyma düzeylerinin daha yüksek olmasıyla, 2-4 yaşın gelişim özellikleri nedeniyle paralel oyun davranışları sergilemeleri sonucu akran etkileşimlerinin daha az olması (Harris, 2023) ve dolayısıyla daha az problem davranış sergilemeleriyle açıklanabilir. Ayrıca 5 yaşındaki çocukların daha fazla sosyal etkileşimde bulunmaları ve kuralları anlamaları, karmaşık başa çıkma becerilerini öğrenmiş olmaları, diğer çocuklarla daha fazla özdeşim kurabilmeleri ve arkadaşlık ilişkilerinin gelişmiş olması (Malik ve Marwaha, 2022) sonucunda problem davranış görülme sıklığı artmış olabilir.

Çalışmada, annelerinin çocuklarına yönelik ilgisinin orta düzeyde olduğu belirlenmiştir. Çocukların gelişimlerinin sağlıklı tamamlanabilmesi için fiziksel gereksinimleri kadar sosyal-duygusal gereksinimlerinin de sağlanabilmesi oldukça önemlidir. Anne-baba-çocuk zamanlarının olması, çocuğa yeterli ilgi gösterilmesi ve sevildiğinin hissettirilmesi sosyal-duygusal gelişimlerini olumlu yönde desteklemektedir. Ebeveyn tarafından gösterilen ilginin çocuğunun gelişimini olumlu anlamda etkileyebilmesi için bu ilginin kaliteli, sürekli ve tutarlı olması gerekmektedir (Öztürk, 2007). Bireylerin sosyal çevreleri, onların ebeveynlik davranışları üzerinde etkili olabilir. Ebeveynleri destekleyen sosyal ortamlar onların çocuklarına bakma kapasitesini artırabilir, bu da çocuk sağlığı ve gelişimini destekleme konusunda olumlu katkı sağlar. Olumlu destek sunan bireylerle yakın ilişkileri bulunan ailelerin de sağlığı olumsuz etkileyebilecek faktörlerle daha iyi başa çıkabildikleri görülmüştür (Chaudhary, 2015: 39). Annelerin çocuklarını kontrole yönelik ilgisini etkileyen en önemli faktörün babanın yaşı olduğu belirlenmiştir. Babanın 35 yaşından büyük ve lisans-lisansüstü mezunu, çocuğun 5 yaşında olması durumunda annelerin çocuklarını kontrole yönelik ilgisinin daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Aradaki yaş farkının artması, anneler tarafından çocuklara karşı gösterilen tutumun daha sabırsız ve otoriter hale gelmesine, çocuğun davranışlarının daha kontrolcü davranışlar göstermelerine neden olmuş olabilir. Karaca ve arkadaşlarının (2011) yapmış olduğu başka bir çalışmada da babanın yaşının çocukların sosyal davranışları olan fiziki saldırganlık, ilişkili saldırganlık, olumlu sosyal davranış şekilleri ve depresif boyutlara bağlı olarak farklılaşmadığı belirtilmiştir. Bu durumun babanın yaşı arttıkça daha fazla serbest tutum gösterebileceğini, bu nedenle annenin daha kontrolcü davranacağını düşündürmektedir. Satan (2011) tarafından yapılan çalışmada, anne-baba ile kurban arasındaki ilişkilere bakılmış ve bunun sonucunda ebeveynlerin çocuklarının bağımsızlığını engelleyici şekilde davranmasının çocukların kurban olma düzeylerini arttırdığı; ayrıca anneye özgü aşırı koruyucu tutum ve anne-çocuk yakınlığı, erkekler çocukları arasında, kurban olmakla pozitif bakımdan ilişki olduğu belirtilmiştir. Ebeveyn yaşı, çocuklara yönelik tutum ve davranışları etkileyen bir faktör olarak alan yazında ele alınmaktadır (Meriç ve Özyürek, 2018: 391; Thornberry vd., 1997: 505). Orta yaşta ebeveynler çocuklarına ilgi duydukları alanlar için daha fazla zaman ayırıyor olabilirler. Yapılan bir

araştırmada okul öncesi çocuğa sahip olan ebeveynlerin tutumları ile yaş değişkeni arasında anlamlı bir fark olduğu, demokratik tutumu en çok benimseyen grubun 31-40 yaştan oluştuğu görülmüştür (Sak vd., 2015). Ebeveynlerin demokratik tutumu benimsemelerinde yaş değişkeninin önemli bir faktör olarak görülmektedir. Arabacı ve Ömeroğlu (2013), çalışmalarında yaşı büyük olan babaların çocuklarıyla iletişimlerinin daha olumlu olduğunu saptamışlardır. Yaşın ilerlemesiyle birlikte ebeveynlerin çocuk yetiştirmeye yönelik daha bağımsız hareket ettikleri (Margolis ve Myrskyl, 2011: 29) ve bu durumun onların çocuklarına yönelik ilgi ve davranışlarını olumlu yönde etkilediği söylenebilir. Yoon ve meslektaşları (2021), yaş ortalaması 29,35 olan babalarla yaptıkları çalışmada, ilgili ama sert disiplinli babalığın çocuğun davranış sorunlarıyla daha fazla ilişkili olduğunu belirlemişlerdir. Babalar, çocuğun gelişiminde önemli bir rol oynamaktadırlar ve bu nedenle çocuğun sosyal yeterliği, okul performansı ve duygu düzenlemesini etkileyebilirler. Ayrıca babalar, çocuğun oyun arkadaşı rolünü üstlenirler. Duyarlı ve destekleyici babalar çocukların sosyal yeterliğinin artmasında ve akran ilişkilerinin daha iyi olmasında etkilidirler (Lansford, 2021).

Annelerin çocuklarının davranışlarını geliştirmeye yönelik ilgisini etkileyen en önemli faktörün çocuğun kardeş sayısı olduğu belirlenmiştir. İlköğretim-lisans mezunu, üç çocuğa sahip ve çocuğu 5 yaşındaki annelerin çocuklarının davranışlarını geliştirmeye yönelik ilgisi daha yüksek bulunmuştur. Yapılan çalışmalarda (Uygun ve Kozikoğlu, 2020; Özyürek ve Tezel Şahin, 2005) çocuk sayısının artması ile ebeveynlerin tutumlarında farklılaşma görüldüğü bulunmuştur. Başka bir çalışmada da bir veya iki çocuğa sahip olan ailelerin çocuklarına karşı daha yakın ilgi göstererek akademik başarıları için yeterli düzeyde vakit ayırdıkları (Denizkan, 2006: 16); bir diğer çalışmada da bu çalışma bulgularını destekler şekilde çocukların yardımlaşma ve paylaşma davranışları üzerinde çocuk sayısının etkisi olmadığı belirtilmiştir (Uzmen ve Mağden, 2002: 193). Tek çocuğun olması durumunda anne-babanın ilgisi yoğun olarak tek çocuğadır ve bu fazla ilgili çocuğun yaşamında sosyal çevresine uyumuna, arkadaş ilişkilerine olumsuz yansımaları (Kararımak ve Aydoğan, 2020: 150) gibi bir durumla da sonuçlanabilir. Tüm bu bilgiler dikkate alındığında, çocuk/kardeş sayısının her zaman anne ilgisi üzerinde tek başına etkili olmayabileceği, annenin sosyal destek kaynakları gibi farklı değişkenlerin de etkili olabileceği düşünülebilir.

Çocuğun yaşı, annelerin çocukların okuluna yönelik ilgisine etki eden en önemli değişken olarak belirlenmiştir. Lisans mezunu olan ve 5 yaşında çocuğa sahip annelerin çocuklarının okuluna yönelik ilgisinin daha yüksek olduğu saptanmıştır. Beş yaşındaki çocuk bir sonraki yıl ilkokula başlayacağından, anneler çocuklarının okuluna yönelik daha fazla ilgi gösterebilirler. Yapılan bir çalışmada ebeveynin eğitim düzeyiyle çocuğun okul başarısı arasında paralel bir ilişki olduğu, lisans mezunu ebeveynlerin çocuklarının okul olgunluk seviyelerinin ilköğretim ve lise mezunu ebeveynlerin çocuklarından daha yüksek olduğu belirlenmiştir (Yazıcı, 2002: 1). Anne-babaların eğitim düzeyinin, çocuğun anaokuluna başlama döneminde sosyal beceri düzeyini oldukça etkileyen faktörler olduğu düşünülmektedir (Barbarin vd., 2006: 265). Özyürek ve Erdoğan (2021), çocukların sosyal becerileriyle annelerin sosyal becerileri arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu, Meriç ve Özyürek (2018), anne-çocuk arasındaki iletişimin anne-baba yaşı ve öğrenim durumu değişkenlerine göre farklılık gösterdiğini, yaşı 31-35 olan annelerin ve 40 yaş üzeri olan babalarla öğrenim düzeyi yüksek olan anne-babaların çocuklarıyla iletişimlerinin daha iyi olduğunu saptamışlardır. Genel olarak öğrenim düzeyi yüksek ebeveynlerin çocuklarına yönelik yaklaşımlarının daha bilinçli, olumlu ve ilgili olduğu söylenebilir. Bu çalışmada lisans mezunu annelerin oranı yüksektir ve çalışmanın sonuçları üzerinde etkili olabilecek bu durumun çalışmanın sınırlılıklarından biri olarak görülebilir.

Annelerin çocuklarının ilgilerini geliştirmeye yönelik ilgisini etkileyen en önemli faktörün çocuğun cinsiyeti olduğu, çocuğun erkek olması durumunda annelerin çocuklarının ilgilerini geliştirmeye yönelik ilgisinin daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Sosyal beceri gelişiminde cinsiyet etkili bir faktörlerden biridir (Özyürek, 2015: 106). Okul öncesi çocuklarda cinsiyetin iş birliği ve sosyal ilişki davranışlarını (Koçak ve Tepeli, 2006: 9), sosyal uyum ve becerilerini etkilediği (Durualp ve Aral, 2009: 186) belirlenmiştir. Uzman ve Mağden (2002), prososyal davranışların resimli çocuk kitaplarıyla desteklenmesini amaçladıkları çalışmalarında, uygulanan eğitimin kız çocuklarının yardım etme ve erkek çocuklarının paylaşma davranışları üzerinde daha etkili olduğunu saptamışlardır. Bu bulguların, mevcut çalışma bulgularını desteklediği söylenebilir.

Okul öncesi çocukların sosyal beceri düzeylerinin anne ilgisine göre farklılık göstermediği belirlenmiştir. Fakat yapılan başka çalışmalarda, ebeveynlerle geçirilen günlük yaşam deneyimlerinin çocukların sosyal becerisini oldukça fazla etkilediği belirtilmiştir (Cohn vd., 1991: 315). Aile ortamındaki iletişim ve etkileşim çocuğun sosyal becerilerinin gelişiminde, olumlu bir kişilik geliştirmesinde ve toplumun üretken bir bireyi olmasında etkili bir rol oynamaktadır (Bracha vd., 2004: 117). Sınıf içinde öğretmen-çocuk etkileşimlerinin de çocukların sosyal becerilerinin artmasına neden olduğu bilinmektedir (Berry ve O'Connor, 2010: 1). Annelerin erken çocukluk dönemi boyunca, sıcak ve olumlu duygulanımı ifade eden duyarlı ebeveynlik tarzlarını benimsemesinin, çocukların tüm gelişim alanlarına katkı sağladığına yönelik kanıtlar giderek artmaktadır. Sert, aşırı yönlendirici veya tepkisiz ebeveynlerin ise olumsuz sonuçlara neden olabileceği ortaya konmuştur (Warren ve Brady, 2020: 330). Bu çalışmada, çocukların sosyal beceri düzeyleri, okul öncesi öğretmenin görüşüne göre ve sınıf ortamındaki durumuna göre değerlendirilmiş, öğretmenlere ilişkin herhangi bir değişken değerlendirmeye alınmamıştır. Çalışma grubundaki annelerin çocuklarına yönelik ilgisinin orta düzeyde bulunması, çocukların sosyal becerilerinin yaşlılarına göre bir miktar yavaş olmasının böyle bir sonuca neden olduğu düşünülebilir. Ayrıca çocukların sosyal becerilerinin sınıftaki akran etkileşimlerinden etkilendiği de unutulmaması gereken bir diğer husustur.

Sonuç olarak; çalışma grubundaki okul öncesi çocukların sosyal beceri gelişimlerinin yaşlılarından daha yavaş olduğu, annelerin çocuklarına yönelik ilgisinin orta düzeyde olduğu görülmüştür. Annelerin çocuklarını kontrole yönelik ilgisini etkileyen en önemli faktörün babanın yaşı, davranış geliştirmeye yönelik ilgisini etkileyen en önemli değişkenin çocuk sayısı, okula yönelik ilgisini etkileyen en önemli faktörün çocuğun yaşı ve ilgileri geliştirmeye yönelik ilgisini etkileyen en önemli değişkenin çocuğun cinsiyeti olduğu belirlenmiştir. Çocukların sosyal beceri düzeyleriyle annelerin çocuklarına yönelik ilgisi arasında manidar bir ilişki olmadığı belirlenmiştir.

Elde edilen bu bulgular ve alan yazın ışığında aşağıdaki ebeveynlere, eğitimcilere ve araştırmacılara bazı önerilerde bulunulabilir. Ebeveynler çocukların rol model aldığı kişilerdir ve çocuklarının tüm gelişiminde etkin rol alırlar. Çocukların ileriki yaşamlarında daha sağlıklı ilişkiler kurabilmesi için aile içerisinde sevgi dolu ve destekleyici bir ilişkinin bulunması, model olma yoluyla öğrenmenin etkisi düşünüldüğünde anne-babaların sosyal etkileşimlerinde olumlu rol model olmaya özen göstermeleri önerilebilir. Çocukların iletişimi başlatma ve sürdürme, problem çözme, konuşma ve dinleme gibi yetileri kapsayan sosyal beceriler daha çok akran gruplarıyla edinildiğinden çocukların olabildiğince akran gruplarıyla bir araya gelmelerine özen gösterilebilir. Anne ilgisi ve tutumunun çocukların sosyal gelişim ve diğer gelişim alanlarının desteklenmesinde önemli rolü olduğundan, okullarda yapılacak aile eğitimi etkinliklerinde anne-baba-çocuk etkileşimini artıracak etkinliklere yer verilebilir. Çocuğa yönelik ilginin aşırı koruyucu veya hoşgörülü tutumlarla karıştırılmaması için aileler çocukların gelişimsel özellikleri ve ebeveyn

tutumları konularında bilgilendirilerek çocuklarını desteklenmesi konusunda teşvik edilebilir. Bu çalışmada küçük bir gruptan veri toplanmıştır, daha büyük ve demografik değişkenleri homojen dağılım gösteren bir örnekleme benzer çalışmalar yapılabilir. Anne ilgisi yanında baba ilgisi, ebeveyn ve öğretmen tutumlarının çocukların sosyal becerisine etkisi incelenebilir. Okul öncesi dönem çocuklarının sosyal becerilerini desteklemeye yönelik eğitsel etkinliklerin etkilerinin incelendiği deneysel çalışmalar yapılabilir.

Kaynakça

- Aksoy, H. P., Gültekin Akduman, G., Şepitci Sarıbaş, M. & Özyürek, A. (2023). Annelerin psikolojik dayanıklılıkları ile çocuklarının sosyal becerileri arasındaki ilişkinin ve sosyal becerileri etkileyen faktörlerin belirlenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (54), 205-228.
- Anderson, K.J. & Minke, K.M. (2007). Parent involvement in education: toward an understanding of parents' decision making. *The Journal of Educational Research*, 100(5), 311-323.
- Arabacı N. & Ömeroğlu E. (2013). 48-72 Aylık çocuğa sahip anne-babaların çocukları ile iletişimlerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (30), 41-53.
- Attili, G., Vermigli, P. & Roazzi, A. (2010). Children's social competence, peer status, and the quality of mother-child and father-child relationships: a multidimensional scaling approach. *European Psychologist*, 15(1), 23-33.
- Barbarin, O., Bryant, D., McCandies, T., Burchinal, M., Early, D., Clifford, R., Pianta, R. & Howes, C (2006). Children enrolled in pre-k: the relation of family life, neighborhood quality, and socioeconomic resources to early competence. *American Journal of Orthopsychiatry*, 76(2), 265-276.
- Berry, D. & O'Connor, E. (2010). Behavioral risk. Teacher-child relationships, and social skill development across middle childhood: a child-by-environment analysis of change. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 31(1), 1-14.
- Bracha Z., Perez F., Gerardin P., Perriot Y., Rosque F., Flament M., Leroux M., Mazet P. & Carter A. (2004). A French adaptation of the infant-toddler social and emotional assessment. *Infant Mental Health Journal*, 25(2), 117-12a
- Chan, D., Ramey, S., Ramey, C. & Schmitt, N. (2000). Modeling intraindividual changes in children's social skills at home and at school: a multivariate latent growth approach to understanding between-settings differences in children's social skill development. *Multivariate Behavioral Research*, 35(3), 365-396.
- Chaudhary, M.L. (2015). Effect of social environment on child's development. *International Journal of Research in all Subjects in Multi Languages*, 3 (6), 39-41.
- Cohn, D., Patterson, C. & Christopoulos, C. (1991). The family and children's peer relations. *Journal of Social and Personal Relationships*, (8), 315-346.

- Denizkan, Ü. (2006). Erken çocukluk yıllarında okuma-yazmaya hazırlık. *Çağdaş Eğitim Dergisi*, 31(337), 16- 20.
- Dinç, B. (2002). Okul Öncesi Eğitimin 4-5 Yaş Çocuğunun Sosyal Gelişimine Etkileri Konusunda Öğretmen Görüşleri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Dodge, K. A. (1986). A social information processing model of social competence in children. Perlmutter, M. (Ed.), *Minnesota Symposium on Child Psychology*, 77-125.
- Durualp, E. & Aral, N. (2009). Anasınıfına devam eden altı yaşındaki çocukların sosyal uyum ve beceri düzeylerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi, *Uluslararası Katılımlı II. Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Kongresi (Sağlık, Gelişim ve Eğitimde Çocuk) Bildiri Kitabı*, 186-192.
- Englund, M.M, Luckner, A.E., Whaley, G.J.L. & Egeland, B. (2004). Children's achievement in early elementary school: longitudinal effects of parental involvement, expectations, and quality of assistance. *Journal of Educational Psychology*, 96(4), 723-730.
- Flouri, E. (2006). Parental interest in children's education, children's self-esteem and locus of control, and later educational attainment: twenty-six year follow-up of the 1970 British birth cohort. *British Journal of Educational Psychology*, 76, 41-55.
- Gordon, T. (2015). *Etkili Anne-Baba Eğitimi*. 11.Baskı. İstanbul: Profil Yayınları.
- Gülay, H. (2011). Annelerin tutumları ile 5-6 yaş çocuklarının saldırganlık, olumlu sosyal davranış ve akran şiddetine maruz kalma düzeyleri arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (1), 31-48.
- Gürbüz, E. (2017). Annelerin Tutumlarına Göre Ana Sınıflarına Devam Eden Çocukların Sosyal Beceri Düzeylerinin İncelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Hadley, P. A. & Schuele, C. M. (1995). Come Buddy, Help, Help Me!: Verbal Interactions With Peers in A Preschool Language Intervention Classroom. Rice, M. & Wilcox, K. (Eds.), *Building a Language-Focused Curriculum for the Preschool Classroom: A Foundation for Lifelong Communication* (pp. 105-126), Baltimore: Paul H. Brookes Publishing Company.
- Harris, N. (2023). 11 Important Types of Play for Child Development. Retrieved: <https://www.parents.com/types-of-play-6835400>. (E. T.: 28.12.2023).
- Breiner, H., Ford, M. & Gadsden, V. L. (Eds.). (2016). *Parenting Matters Supporting Parents of Children Ages 0-8*. Washington (DC): National Academies Press. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/27997088/> (E. T.: 28.12.2023).
- Hill, N., E. & Craft, S., A. (2003). Parent-school involvement and school performance: mediated pathways among socioeconomically comparable African American and Euro-American families. *Journal of Educational Psychology*, 95(1), 74-83.

- Jeynes, W. H. (2007). The relationship between parental involvement and urban secondary school student academic achievement: a meta-analysis. *Urban Education*, 42(1), 82-110.
- Jeynes, W. H. (2011). Parental involvement research: moving to the next level, *The School Community Journal*, 21(1), 9-18.
- Karasar, N. (2012). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Karaca, N. H., Gündüz, A. & Aral, N. (2011). Okul öncesi dönem çocuklarının sosyal davranışının incelenmesi. *Journal of Theoretical Educational Science*, 4(2), 65-76.
- Kararımak, Ö. & Aydoğan, D. (2020). Bireysel Psikoloji: A. Adler. İçinde Gençtanırım Kurt, D. & Çetinkaya Yıldız, E. (Ed.), *Kişilik Kuramları Gerçek Yaşamdan Kişilik Analizi Örnekleriyle* (ss. 150-188), Ankara: Pegem Akademi.
- Kayri, M. & Boysan, M. (2007). Araştırmalarda Chaid analizinin kullanımı ve baş etme stratejileri ile ilgili bir uygulama. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 40 (2), 133-149.
- Kim, E. (2002). The relationship between parental involvement and children's educational achievement in the korean immigrant family. *Journal of Comparative Family Studies*, 33(4), 529-543.
- Kocabaş, E. & Akkök, F. (2007). Uluslararası bakolarya ve normal lise programına devam eden öğrencilerin aile içi iletişimleri ve sosyal becerileri açısından karşılaştırılmaları. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(27), 157-164.
- Koçak, N. & Tepeli, K. (2006). 4-5 yaş çocuklarında sosyal ilişkiler ve işbirliği davranışlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Marmara Üniversitesi Eğitim Fakültesi 1. Uluslararası Okul Öncesi Eğitim Kongresi*, 9-22.
- Ladd, G. W. (2005). *Children's Peer Relations and Social Competence: A Century of Progress*. Yale University Press.
- Lansford, J. (2021). The importance of fathers for child development. *Psychology Today*. <https://www.psychologytoday.com/intl/blog/parenting-and-culture/202106/the-importance-fathers-child-development> (E.T.: 28.12.2023).
- Malik, F. & Marwaha, R. (2022). Developmental stages of social emotional development in children. *StatPearls (Internet)*. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK534819/> (E. T.: 28.12.2023).
- Margolis R. & Myrskylä, M. (2011). A global perspective on happiness and fertility. *Population and Development Review*, 37(1), 29-56.
- Meriç, A. & Özyürek, A. (2018). Anne-babaların okul öncesi dönem çocuklarıyla iletişimlerinin incelenmesi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(73), 391-411.
- Molenaar, P.C.M., Boomsma, D.I. & Dolan, C.V. (1993). A third source of developmental differences. *Behavior Genetics*, 23(6), 519-524.

- Newland, L., A., Coyl-Shepherd, D. D. & Paquette D. (2013). Implications of mothering and fathering for children's development. *Early Child Development and Care*, 183(3-4), 337-342.
- Ömeroğlu, E., Büyüköztürk, Ş., Aydoğan, Y., Çakan, M., Kılıç Çakmak, E., Özyürek, A., Gültekin A. G., Günindi, Y., Kutlu, Ö., Çoban, A., Yurt, Ö., Koğar, H. & Karayol, S. (2014). Sosyal beceri eğitici eğitim programının etkililiği. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(1), 1-10.
- Ömeroğlu, E., Büyüköztürk, Ş., Aydoğan, Y., Çakan, M., Kılıç Çakmak, E., Özyürek, A., Gültekin Akduman, G., Günindi, Y., Kutlu, Ö., Çoban, A., Yurt, Ö., Kogar, H. & Karayol, S. (2015). Determination and interpretation of the norm value of preschool social skills rating teacher form. *Educational Sciences: Theory & Practices (EDAM)*, 15(4), 981-996.
- Öztürk, M. (2007). *Anne, Baba ve Eğitimciler İçin Çocuk Psikiyatrisi*. İstanbul: Uçurtma Yayınları.
- Özyürek, A. & Mermer, M. (2021). Okul öncesi çocukların duygusal zekâ ve sosyal becerileriyle annelerinin sosyal becerileri arasındaki ilişki. *Milli Eğitim Dergisi*, 50(231), 27-39.
- Özyürek, A. (2015). Okul öncesi çocukların sosyal beceri düzeyleri ile anne tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi, *Milli Eğitim Dergisi*, 44(206), 106-120.
- Özyürek, A. & Tezel Şahin, F. (2005). 5-6 yaş grubunda çocuğu olan ebeveynlerin tutumlarının incelenmesi. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25(2),19-34.
- Petrie, J. T. & Holloway, S. (2006). Mothers' representations of the role of parents and preschools in promoting children's development. *Early Childhood Research & Practice*, 8 (2), <https://ecrp.illinois.edu/v8n2/petrie.html> (E. T.: 11.03.2024).
- Rubin, K. H., Booth, C., Rose-Krasnor, L. & Mills, R. S. (1995). Social relationships and social skills: a conceptual and empirical analysis. In S. Shulman (Ed.), *Close Relationships and Socioemotional Development* (pp. 63-94), NY: Ablex Publishing.
- Sak, R., Şahin Sak, İ. T., Atli, S. & Şahin, B. K. (2015). Okul öncesi dönem: anne baba tutumları. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(3), 972-991.
- Satan, A. (2011). Okulda Zorbalığın Aktörleri. *Turan Stratejik Araştırmaları Merkezi Dergisi*, 3(10), 55-66.
- Smith, M. & Walden, T. (2001). Understanding feelings and coping with emotional situations: a comparison of maltreated and nonmaltreated preschoolers. *Social Development*, 8(1), 93-116.
- Smith, J., Wohlstetter, P., Kuzin, C., A. & De Pedro, K., (2011). Parent involvement in urban charter schools: new strategies for increasing participation. *The School Community Journal*, 21(1), 71-94.

- Sucuoğlu, H., Özkal, N., Yıldız Demirtaş, V. & Güzeller, C. O. (2015). Çocuğa yönelik anne-baba ilgisi ölçeğinin geliştirme çalışması. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(1), 242-263.
- Swindells, D. & Stagnitti, K. (2006). Pretend play and parents'view of social competence: the construct validity of the child initiated pretend play assessment. *Australian Occupational Therapy Journal*, (53), 314-324.
- Tekbıyık, A. (2014). İlişkisel tarama. Metin, M. (Ed.), İçinde Kuramdan Uygulamaya Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri (s. 99-114), Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Thornberry, T. P., Smith C. A. & Howard G. J. (1997). Risk factors for teenage father hood. *Journal of Marriage and the Family*, 59(3), 505-522.
- Uygun, N. & Kozikoğlu, İ. (2020). Çocukları okul öncesi kurumlarına devam eden ebeveynlerin tutumlarının incelenmesi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(3), 1495-1507.
- Uzmen, F. S. & Mağden, D. (2002). Okul öncesi eğitim kurumlarına devam eden altı yaş çocuklarının prososyal davranışlarının resimli çocuk kitapları ile desteklenmesi. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15 (15), 193-212.
- Yavuzer, H. (2012). *Çocuk Psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yazıcı, Z. (2002). Okul öncesi eğitimin okul olgunluğu üzerindeki etkisinin incelenmesi. *Milli Eğitim Dergisi*, (155-156), 1-7.
- Yoon, S., Kim, M., Yang, J., Lee, J. Y., Latelle, A., Wang, J., Zhang, Y. & Schoppe-Sullivan, S. (2021). Patterns of Father Involvement and Child Development among Families with Low Income. *Children (Basel)*, 8 (12), 1164.
- Warren, S.F. & Brady, N.C. (2007). The role of maternal responsibility in the development of children with intellectual disabilities. *Mental Retardation and Developmental Disabilities Research Reviews*, 13(4), 330-338.
- Winsler, A. & Wallace, G. L. (2002). Behavior problems and social skills in preschool children: parent-teacher agreement and relations with classroom observations. *Early Education and Development*, 13(1), 41-58.

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

GÖÇMENLERİN SOSYO-KÜLTÜREL UYUMU VE YEREL HALKIN GÖÇMENLERE YÖNELİK TUTUMU

Ümmühan Güliz ORHAN¹ Özlem ALBAYRAKOĞLU² Abdullah ADIGÜZEL³

Öz

Dünya Göç Raporuna göre dünya nüfusunun yaklaşık %3,5'i göçmenlerden oluşmaktadır. İşsizlik, yoksulluk, savaşlar, doğal afetler ve rejim değişikliklerinin yol açtığı bu hareketlilik göç alan ülkeleri sosyal, siyasal ve ekonomik anlamda etkilenmekte ve yeni politikalar geliştirmeye mecbur bırakmaktadır. Göçmenlerin ve göç ettikleri toplumların barış içinde yaşayabilmesi için sosyokültürel uyumları önemlidir. Bu çalışmada, göçmenlerin sosyokültürel uyum düzeyi, yerel halkın göçmenlere yönelik tutum düzeyi ve bunlar arasındaki ilişkiyi belirlemek amaçlanmıştır. Araştırma, Düzce ilinde ulaşılabilir örneklem yöntemiyle yürütülmüş bir ilişkisel tarama çalışmasıdır. Araştırma sonuçlarına göre, göçmenlerin sosyokültürel uyumları iyi düzeyde ve cinsiyete, yaşa, ikamet sürelerine ve uyruklarına göre farklılık göstermemektedir. Yerel halkın göçmenlere yönelik tutumları orta düzeydedir ve cinsiyete, yaşa, göçmenlik deneyimi, medeni durum, eğitim seviyesi ve mesleklere göre farklılaşmamaktadır. Göçmenlerin sosyokültürel uyumu ile yerel halkın tutumu arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Ancak, sosyokültürel uyum alt boyutu olan kişisel ilgi alanları ve toplumsal katılım ile yerel halkın tutumu ve tehdit alt boyutu arasında düşük pozitif ilişki görülmektedir. Sonuç olarak, yerel halkın göçmenleri bir tehdit olarak algılamaması için onları tanımalarının önemli olduğu görülmektedir. Ayrıca, göçmen yoğunluğunun yüksek olduğu illerde/bölgelerde yoğunluğun azaltılması, kaynakların adil dağılımını teşvik eden politikaların uygulanması ve sosyal entegrasyon programlarının teşvik edilmesi göçmenlerin varlığının bir tehdit olarak algılanmasını değiştirebilir.

Anahtar Kelimeler: Göç, Göçmen, Göç Politikası, Sosyokültürel Uyum, Yerel Halkın Tutumu

SOCIOCULTURAL ADAPTATION OF IMMIGRANTS AND ATTITUDES OF LOCAL PEOPLE TOWARDS IMMIGRANTS

Abstract

According to the World Migration Report, migrants constitute approximately 3.5 percent of the world population. This mobility caused by unemployment, poverty, wars, natural disasters, and regime changes affects the receiving countries socially, politically, and economically and forces them to develop new policies. Sociocultural harmonization is essential for migrants and the societies they migrate to live in peace. This study aims to determine the sociocultural adaptation level of immigrants, local people's attitudes towards immigrants, and the relationship between them. The research is a relational survey study conducted with a convenience sampling method in Düzce province. According to the research results, the sociocultural adaptation of immigrants is reasonable and does not differ according to gender, age, length of residence, and nationality. Local people's attitudes towards migrants are moderate and do not differ according to gender, age, migration experience, marital status, education level, and occupation. There is no significant relationship between the sociocultural adaptation of migrants and the attitudes of local people. However,

¹ Doktora Öğr.Düzce Üniversitesi Eğitim Fakültesi, ummuhanguliz@gmail.com, Orcid: 0000-0002-3857-0434

² Öğretmen, ozlemalbayrakoglu@gmail.com, Orcid: 0000-0002-6234-5309

³ Prof.Dr., Düzce Üniversitesi Eğitim Fakültesi, abdullahadiguzel@duzce.edu.tr, Orcid: 0000-0001-7184-3644

Bu Yavına Atıfta Bulunmak İçin/Cite as: Orhan, Ü.G., Albayrakoğlu, Ö. & Adıgüzel, A. (2024). Göçmenlerin sosyo-kültürel uyumu ve yerel halkın göçmenlere yönelik tutumu. *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 20-37

Makale Geliş Tarihi: 09.09.2023 Makale Kabul Tarihi: 24.01.2024

there is a low positive relationship between the sub-dimensions of sociocultural adaptation, namely personal interests and social participation, and the attitudes of the local people and the threat sub-dimension. As a result, it is seen that it is essential for local people to recognize immigrants so that they do not perceive them as a threat. In addition, reducing the density in provinces/regions with high immigrant density, implementing policies that promote fair distribution of resources, and promoting social cohesion programs can change the perception of the presence of immigrants as a threat.

Key Words: Attitude of Local People, Immigrants, Migration, Migration Policies, Sociocultural Adaptation

Giriş

Göç; bireyin doğal, ekonomik, siyasi veya başka bir nedenden ötürü yaşadığı toplumu değiştirmesine verilen genel bir isimdir (Türk Dil Kurumu, 2023). Sadece mekânsal bir yer değiştirme gibi görülen göç kavramı bütünsel olarak ele alındığında, bireyin o güne kadar biriktirdiği tüm kazanımlarını, anlam dünyasını, dilini, kültürünü, örf ve adetlerini, kısacası mekânla ve toplumla kurduğu tüm ilişkileri kopararak bambaşka bir dünyaya gitmesini ifade eder. Kişiler bazında göç; acı ve gözyaşı, gurbet olarak tanımlandığı gibi fırsat, zenginlik, farklılık, tecrübe şeklinde de yorumlanabilmektedir. Globalleşme ve gelişmiş ulaşım olanakları insanların günümüzde daha mobilize olmasına yol açmıştır. Tüm dünyada daha iyi ekonomik koşullarda yaşama isteği veya çatışmalardan kaçınma göç oranlarını artıran temel faktör olarak öne çıkmaktadır. Dünya Göç Raporu (2020) verisine göre; dünya genelinde yaşanan göç hareketlerine işsizlik, yoksulluk doğal afetler, rejim değişikliği ve savaşların neden olduğu görülmektedir. Ayrıca, dünya çapındaki uluslararası göçmenlerin sayısı 272 milyondur ve bu sayı dünya nüfusunun yaklaşık %3,5'ini oluşturmaktadır (DGR, 2020). Birleşmiş Milletler Mülteci Örgütü verisine göre ise ülkesinden ayrılmak zorunda kalan kişilerin sayısı 89,3 milyona ulaşmıştır (UNHCR, 2021). Bu duruma ek olarak yakın gelecekte küresel ısınmanın etkisiyle yeni göç hareketlerinin etkili olacağı düşünülmektedir (Kanlı ve Başköy, 2018).

Anadolu üç kıtanın birleşim noktasında bulunması nedeniyle çağlar boyunca göçmen hareketinin yoğun olduğu bir bölge olmuştur ve bu bölgede yaşayan halklar ve devletler siyasi, kültürel ve toplumsal olarak göçlerden sürekli etkilenmişlerdir (Haydar, 2018). Günümüz Türkiye'si, halkının % 30-35'ini göçmenlerin oluşturduğu bir ülkedir (Şeker vd., 2015; Yıldırım, 2016). Türkiye ve yakın coğrafyası Osmanlı'nın son dönemlerinde başlayan, kurtuluş savaşı ve sonrasındaki göçler ile devam eden yaklaşık iki yüz yıllık yoğun bir göç hareketliliği yaşamaktadır. Bu kitlesel göçlerle Kırım Tatarları, Gürcü ve Çerkezler, Dağıstanlılar, Çeçenler, Lazlar (Bilgi, 2006), Boşnaklar ve Suriye, Hicaz ve Mezopotamya bölgelerinden gelen Araplar (Özdemir, 2007), Yunanistan ve diğer Balkan ülkelerinden gelen Türk halkları (Arı, 2014) Türkiye'ye yerleşmiştir. Göç eden bu kişiler farklı şehirlerde yaşamaya başlamışlar ve yeni geldikleri bu coğrafyaya, sosyal yaşama uyum sağlamak için ciddi çaba sarf etmişlerdir. İlk dönemlerde yaşanan göçler büyük çaplı kargaşa ve anlaşmazlıklara sebep olmamıştır çünkü göç sürecinin sağlıklı bir şekilde yürütülmesinde Osmanlı'dan kalan farklı kültürlerle birlikte yaşamaya alışkın olmanın veya büyük göçmen grupların çoğunun Türkçe konuşmalarının etkisi araştırmalarda ön plana çıkmaktadır (Şeker vd., 2015). Türkiye'de 21. yüzyılda yaşanan en önemli göç dalgalarından biri 2003 Irak ve 2011 Suriye iç savaşlarından sonra yaşanmıştır. Örneğin Suriye iç savaşı sonucunda yaklaşık 13 milyon kişi evlerini terk etmiş ve bu kişilerin 4 milyon kadarı komşu ülke olan Türkiye'ye göç etmiştir (Erdoğan, 2019). Yaşanan bu büyük çaplı kitlesel göç uluslararası politikalarda ve ülke içinde; ekonomi, barınma, sağlık, eğitim, çalışma, sosyal güvenlik, iç ve sınır güvenliği gibi birçok alanda yasal ve siyasi düzenlemelerin yapılmasını gerekli kılmıştır (Çakıcı ve Çoban, 2017). Türkiye, göçmenleri ilk etapta geçici olarak ülkeye kabul etmiş ancak sürecin uzaması sonucu

göçmen politikasında değişiklikler yaşanmış ve göçmenlerin yaşadıkları topluma uyum sağlayabilmesine yönelik yeni düzenlemeler yapılmıştır.

Küresel ve yerel düzeyde yaşanan yoğun göç hareketleri göçe neden olan faktörlerin incelenmesini ve zorunlu göç, gönüllü göç, beyin göçü, işçi göçü, geçici göç, kalıcı göç, iç göç, dış göç gibi sınıflamaların yapılmasına yol açmıştır. Ülkeler göçü yorumlarken bu sınıflamaları göz önünde bulundurmakta ve buna göre yasalar oluşturarak bazı koruyucu önlemler almaktadır (Ekici ve Tuncel, 2015). Örneğin, ülkenin ihtiyacı olan kalifiye bireyler ülkeden göç ediyorsa bu durum göç veren kaynak ülke için olumsuz bir durum olarak nitelendirilirken, vasıfsız bireylerin göçü işsizliği azaltacak ve döviz girdisi sağlayacak daha olumlu bir olgu olarak görülmektedir (Güler, 2021). Göçün gerçekleştiği hedef ülke için de benzer bir durum söz konusudur. Sosyokültürel uyum, dil sorunları, ülke politikalarının düzenlenmesi, yerel halkın göçmenlere yönelik olumsuz tavrı gibi sorunlar dezavantaj olarak görülebilmektedir. Diğer bir açıdan ise göçler; kültürel zenginleşme, yeni fikirler, hızla yaşlanan nüfusu stabilize etme imkânı, iş piyasası için yeni iş gücü potansiyelinin geliştirilmesi, kültürel çeşitliliğin ve hoşgörünün gelişmesi fırsatı olarak da görülebilmektedir (Ohliger, vd., 2017). Kitlesele olarak yaşanan göçlerde göçün olumsuz etkileri daha çok göze çarpmaktadır. Göç edilen hedef ülkenin politik, ekonomik, sosyal ve güvenlik gibi çeşitli sorunlarla yüzleşmesine neden olmaktadır (Castles ve Miller, Çakıcı ve Çoban, 2017). Bu açılardan bakıldığında göç; iyi, kötü, faydalı, zararlı, zor, kolay gibi ülkeden ülkeye ve durumdan duruma değişen, birbirinden farklı tanımlamalarla açıklanabilmektedir. Ancak bazı dönemlerde göç insan yaşamının doğal bir parçası olabilmekte ve etkileri birçok alanda karşımıza çıkmaktadır (Tümtaş ve Ergün, 2016). Göçün etkilerinin hem göç edilen hem de göç eden toplum özellikleri açısından karmaşık ve çok yönlü olduğu belirtilmektedir. Bu bağlamda öne çıkan sosyal, ekonomik ve politik etkilerin kesişim noktası sosyokültürel uyum olmaktadır (Abadan Unat, 2017, Chambers, 2014,

Uyum kavramı; yabancıların sosyal hayatın tüm alanlarında üçüncü kişilerin aracılığı olmadan bağımsız hareket edebilmelerini kolaylaştıracak bilgi ve beceriler kazanması olarak tanımlanmaktadır (Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu, 2013). Bu bilgi ve becerilerin; ülkenin dilini konuşmak, hak ve sorumluluklarını bilmek ve çalışmak olduğu düşünülmektedir (Süddeutsche Zeitung, 2021). Göçmen alan ülkeler farklı uyum politikaları benimsemişlerdir ve bu politikalar *asimilasyon*, *entegrasyon* ve *sosyokültürel uyum* gibi kavramlarla ifade edilmiştir (Yıldırım ve Yürür, 2019; Şeker vd., 2015). *Asimilasyon* kavramı göç eden kişilerin kültür birikimlerini, kimliklerini baskın doku ve yapı içinde eriterek yok etme anlamına gelen bir olgudur (TDK, 2023). *Entegrasyon* kavramı göçmenlerin birey ve grup olarak toplumun bir parçası sayıldığı, yasal, ekonomik, sosyal ve kültürel olarak tüm olanaklara eşit erişimi esas alan bir anlayıştır. Bununla birlikte ülkelere göre hak ve sorumluluklarda farklar bulunabilmektedir. Hem göçmenlerin kendisi hem de ev sahibi toplum entegrasyondan sorumludur (Uluslararası Göç Örgütü, 2009). *Sosyokültürel uyum* belirli bir kültürden gelen kişilerin yabancı bir kültürün (fikirleri, söylemleri, değerleri, normları, davranışları, kurumları) unsurlarını aşamalı olarak benimsemesi (UGÖ, 2009) ve böylece saygı, iletişim, günlük yaşama dâhil olma süreçlerini sağlıklı bir şekilde yürütmesi olarak anlaşılmaktadır. Göçmenlerin toplumla bütünleşmesi ev sahibi toplumun uyum sürecine nasıl baktığıyla yakından ilişkilidir.

Türkiye’de göçmenlere yönelik benimsenen politikalar zamana ve duruma göre farklılıklar göstermiştir. Örneğin, cumhuriyet döneminin ilk yıllarında göç politikalarının Fransız cumhuriyetçi entegrasyon modeline benzer bir şekilde asimilasyonu diğer bir deyişle etnik grupların Türkleşmesinin amaçladığı görülmektedir (Celep, 2019; Güleç, 2013). Türk soyundan ve Türk

kültürüne bağlı olmayan gruplar Türkiye toplumundan ayrı görülmüş ve bu göçmenlerin sosyokültürel uyumu ile ilgili bir politika benimsenmemiştir. Daha sonra 1951 Cenevre Sözleşmesi, 1967 yılında ise mültecilerin hukuki statüsüne dair protokol imzalanmıştır ve sadece Avrupa ülkelerinden gelenlerin (coğrafi kısıtlama) veya Türk asıllı olanların mülteci statüsünü kabul edilmiştir. Avrupa ülkeleri dışından gelen göçmenler ilgili protokole göre mülteci olarak görülmemektedir. Bu nedenle sığınmacı, geçici koruma, şartlı mülteci vb. statüler tanımlanmıştır (YUKK, 2013).1980- 2013 yılları arasında yeni düzenlemeler yapılmış, özellikle Irak'tan gelen göçmenlere sığınmacı ve mülteci statüsü verilerek sınırlı olarak çalışma, sağlıktan ve eğitimden faydalanma hakları verilerek ayrı bir grup şeklinde tutulmuştur. 2011 yılında Suriye'den ve Irak'tan; 2014 yılında Afganistan, Irak ve Pakistan'dan olmak üzere çok sayıda düzensiz göçmen uluslararası koruma talebinde bulunmuştur (Erdoğan, 2019). Bu süreçte çeşitli nedenlerle ülkeye gelen göçmenlerin üçüncü bir ülkeye gidip mülteci statüsü kazanana kadar geçici olarak kalmalarına müsaade edilmiştir. Ancak bu kişilerin ikâmet, çalışma, sağlık, eğitim gibi imkânlarla ulaşmasında sorunlar yaşanmaktadır (Erdoğan, 2019).

2011 yılına kadar çeşitli göç politikaları uygulansa da göçmenlerin sosyokültürel uyumun hedeflenmediği görülmektedir. Ayrıca bu tarihten sonra geçici koruma statüsü ile acil olarak Türkiye'ye kabul edilen göçmenlerin bugün büyük oranda ülkelerine dönmek istemedikleri görülmüş ve bu büyük göçün siyasi, toplumsal, kültürel ve iktisadi etkileri gözlenerek göçün etkili yönetilebilmesi için ülkenin politikasında değişiklikler yapılmasının gerekliliği ön plana çıkmıştır (Ateş ve Ovalı, 2018; Erdoğan, 2019). Politika alanında ilk defa sosyokültürel uyum gündeme gelmiş ve göçmenlerin hakları genişletilmiştir (Yıldırım ve Yürür, 2019). Bu bağlamda göç faaliyetlerini düzenlemek için 04/04/2013 tarihinde 6458 sayılı yasa (YUKK, 2013) ile İçişleri Bakanlığına bağlı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü kurulmuştur, 2021 yılında ise Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Genel Müdürlüğün statüsü Başkanlık olarak değiştirilmiştir. GİB'in görevi; göç alanına ilişkin politika ve stratejileri uygulamak, bu konularla ilgili kurum ve kuruluşlar arasında koordinasyonu sağlamak, yabancıların Türkiye'ye giriş, kalma ve çıkışları, uluslararası koruma, geçici koruma ve insan ticareti mağdurlarının korunmasıyla ilgili iş ve işlemleri yürütmek olarak belirlenmiştir (GİB, 2022a). YUKK yasası ile ülkeye kabul edilen göçmenlerin statüleri ve hakları belirlenmiş ve yabancıları ilgilendiren bütün bu hukuki ve yasal süreçleri takip edebilmeleri için İçişleri Bakanlığı GİB resmî sitesi kurulmuş ve hizmete sunulmuştur. GİB İkinci Dünya Savaşı'ndan beri Türkiye'de yaşanan en yoğun göç hareketliliğini sağlıklı yönetebilmek ve göçmenlerin sosyokültürel uyumunu sağlayabilmek için Avrupa Birliği (AB), İngiltere, İsviçre, Norveç gibi ülkeler ve Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF) gibi kurumlarla ikili işbirliği projeleri gerçekleştirmiştir. Ayrıca, milli bütçe ve Türkiye'deki ticari firmalarla iyileştirici çalışmalar yürütmüş (GİB, 2022b) ve "Uyum Strateji Belgesi ve Ulusal Eylem Planı" hazırlamıştır (GİB, 2020c). Bu belgenin hazırlanmasında çeşitli kamu kurumları, belediyeler, sivil toplum kuruluşları ve ülkemizde yaşayan göçmenler fikir ve önerilerde bulunmuşlardır. Belgenin hazırlanmasının gerekçesi olarak; farklı din, uyruk, kültür özellikleri taşıyan göçmenlerin Türk toplumu ile birlikte sorunsuz ve uyum içinde yaşayabilmeleri hedefi vurgulanmıştır. Bu belge ile göçmenlere hizmet sağlayan kurumlar arasında koordinasyonun sağlanması ve göçmenlere verilen hizmetlerin kalitesi, ihtiyaca göre düzenlenmesi ve toplumsal güvenin artırılması; buna karşın toplumsal kargaşa ve marjinalleşme riskinin azaltılması hedeflenmiştir. Belgenin ilk hedefi sosyokültürel uyumdur ve üç stratejik amaç belirlenmiştir:

1. Göçe ve göçmenlere ilişkin toplumsal algının ve yabancılara yönelik tutumun toplumsal uyuma katkı sağlayacak şekilde yönetilmesi.

2. Yerel düzeyde, birlikte yaşamın ve karşılıklı diyalogun geliştirilmesi
3. Göçmenlerin yerel düzeyde danışma ve istişare mekanizmalarına aktif dâhil olmalarının sağlanması.

Yapılan bu düzenlemeler ile devlet ve sivil toplum kuruluşları ve üniversiteler göçmenlerin yaşadığı sorunları sağlıklı bir şekilde çözebilmek için ortak çalışmalar yapmaya başlamıştır. Bu durum başta göç olgusu olmak üzere sosyokültürel uyum hakkında kapsamlı akademik çalışmaların yapılmasını gerekli kılmıştır. Bu alanda yürütülen çalışmaların bir kısmının yerel halkın (Yılmaz, 2019) bir kısmını ise göçmenlerin bakış açılarını yansıttığı görülmektedir (Aktağ, 2020; Apak, 2014; Kızılelmas, 2020; Yıldırım vd., 2017). Ancak, sosyokültürel uyum süreci göçmenler ve yerel halk ile paralel bir şekilde gelişmesi gereken bir olgu olarak tanımlanmaktadır (Kaypak ve Bimay, 2016; Şeker vd., 2015). Bu nedenle her iki grubun görüşlerinin alınarak birlikte değerlendirilmesiyle daha sağlıklı sonuçlara ulaşılabileceği öngörülmektedir. Böylece göç olgusunun etkilerini yaşayan tüm taraflar için göçün olumlu yönlerinin ön plana çıkması sağlanabilir. Bu bağlamda araştırmanın genel amacı göçmenlerin sosyokültürel uyumu ile yerel halkın göçmenlere yönelik tutumu arasındaki ilişkiyi belirlemektir. Bu genel amaç kapsamında aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. Göçmenlerin sosyokültürel uyumu hangi düzeydedir ve uyum düzeyi katılımcıların kişisel özelliklerine göre farklılık göstermekte midir?
2. Yerel halkın göçmenlere yönelik tutumu hangi düzeydedir ve tutum düzeyi katılımcıların kişisel özelliklerine göre farklılık göstermekte midir?
3. Göçmenlerin sosyokültürel uyumu ile yerel halkın göçmenlere yönelik tutumu arasında ilişki var mıdır?

1. YÖNTEM

Bu çalışma genel tarama modelinde tekil ve ilişkisel tarama teknikleri kullanılarak yürütülmüştür. Tekil tarama tekniği ile göçmenlerin uyum düzeyi ve yerel halkın tutum düzeyi, ilişkisel tarama tekniği ile de göçmenlerin uyum düzeyi ile yerel halkın tutumu arasındaki ilişki belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırmanın evrenini Düzce ilinde yaşayan göçmenler ve yerel halk olmak üzere iki grup oluşturmaktadır. Birinci grupta çeşitli ülkelerden göç etmiş olan ve farklı hukuki statüleri olan göçmen bireyler bulunmaktadır. Göçmenlerin Düzce ilindeki dağılımının Irak (5400 kişi), Suriye (2100 kişi), Afganistan (2000 kişi) ve diğer ülkelerden (500 kişi) olmak üzere 10000 olduğu rapor edilmiştir (Ateş ve Ovalı, 2018). Bu grup içerisinde maliyet ve zaman gibi kısıtlayıcı nedenlerle yaş grupları, cinsiyet, geldikleri ülkeler gibi farklı grup özelliklerini temsil edebilecek ulaşılabilir bir örneklem seçilmiştir. 150 kişilik bir gruba ulaşılacak istenmiş ancak geri dönen ve uygun 92 veri seti araştırmaya dâhil edilmiştir. Ayrıca ölçeğin uygulandığı dillere hâkim olamayan ve soruları anlayamayan birey sayısının çok olması da örneklemin sınırlarını daraltmaktadır. İkinci grup ise bu ilde yaşayan yerel halktır. Bu gruptan da benzer şekilde ulaşılabilir örneklem yoluyla farklı grup özelliklerini temsil edebilecek bireyler seçilmiştir. 300 kişi olarak belirlenen örneklemde cevap alınabilen ve uygulanabilir olan 239 veri seti araştırmaya dâhil edilmiştir.

Araştırmada kişisel bilgi formu, sosyokültürel uyum ölçeği ve yerel halkın göçmenlere yönelik tutum ölçeği kullanılmıştır. Ölçeklerin ilki Ward ve Kennedy (1999) tarafından geliştirilen

ve Wilson (2013) tarafından revize edilen ve altı alt boyuttan oluşan “Sosyokültürel Uyum Ölçeği”dir. Çalışmada Arapça ve Türkçe çevirisiyle birlikte kullanılmıştır. Arapça kullanılan ölçek Yalçın (2018) tarafından uyarlanmıştır. Arap kültürü için dilsel eşdeğerliği sağlanmış, geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olarak hesaplanmıştır. Türkçe versiyonu araştırmacılar tarafından çevrilmiş ve üç dil uzmanından görüş alınarak düzenlenmiştir. Böylece Türkçe versiyonu sadece Arapça ve İngilizceye hâkim olamayan göçmenlerin ihtiyaç duyduğunda kullanabilmesi ve karşılaştırma yapılabilmesi amacıyla hazır bulundurulmuştur. Bu çalışmada ölçeğin tamamında güvenilirlik katsayısı 0,95; kişilerarası iletişim alt boyutunda 0,87; akademik/iş performansı alt boyutunda 0,80; kişisel ilgi alanları ve toplumsal katılım alt boyutunda 0,79; ekolojik uyum alt boyutunda 0,77; dil yeterliği alt boyutunda 0,87 olarak hesaplanmıştır. Çalışmada kullanılan ikinci ölçek ise yerel halkın tutumunu belirlemek için Özüdoğru vd. (2018) tarafından geliştirilen “Yerel Halkın Suriyelilere Yönelik Tutum Ölçeği” dir. Ancak araştırmanın yürütüldüğü ilin göçmen demografisine uygun olarak “Yerel Halkın Göçmenlere Yönelik Tutum Ölçeği” olarak isimlendirilmiştir. Ölçek kabul etme, tehdit ve reddetme olarak adlandırılan üç alt boyuttan oluşmaktadır. Tehdit ve reddetme alt boyutları olumsuz maddelerden oluşmuştur ve puanlaması ters yönden yapılmıştır. Bu çalışmada ölçeğin tamamında güvenilirlik katsayısı 0,96; kabul etme faktörü alt boyutunda 0,96, tehdit faktörü alt boyutunda 0,89, reddetme faktörü alt boyutunda 0,94 olarak bulunmuştur. Ayrıca, ölçekler kullanılmadan önce yazarlarına ulaşılarak izin alınmış ve kişisel bilgiler kısmı araştırmacılar tarafından eklenerek uzman görüşüne sunulmuştur. Önerilen düzeltmelerden sonra ölçeklere son şekli verilerek uygulanmıştır. Görüşlerin yorumlanması ve ortalamaların hangi düzeyde olduğunu belirlemek amacıyla düzey belirlemeye yönelik maximum puana dayalı standardizasyon yapılmıştır. Buna göre ölçekten alınan puanlar, “3,40-5 iyi düzey”, “2,60-3,39 orta düzey” ve “1-2,59 yetersiz düzey” olarak belirlenmiştir.

Ölçekler internet ortamına aktarılarak ve fotokopi ile çoğaltarak elden ilgili kişilere ulaştırılmış ve veri toplanmıştır. Toplanan veri setleri sıra numarası verilerek kodlama yapılmıştır. Veri analizinde öncelikle aritmetik ortalama, standart sapma gibi betimsel istatistikler hesaplanmıştır. Göçmenlerin sosyokültürel uyum düzeyinin ve yerel halkın göçmenler yönelik tutumunun onların kişisel özelliklerine göre anlamlı düzeyde farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla normal dağılım gösteren veri için T-testi, Anova ve farklılıkların kaynağını bulmak için Tukey Testi, normal dağılım göstermeyen veri için ise Kruskal-Wallis H-Testi kullanılmıştır. Ayrıca, göçmenlerin sosyokültürel uyumu ile yerel halkın göçmenlere yönelik tutumu arasındaki ilişkiyi belirlemek üzere Pearson Korelasyon analizi yapılmıştır.

2. BULGULAR

Bulgular araştırmanın üç alt problemine göre sunulmuştur. Birinci bölümde göçmenlerin sosyokültürel uyum düzeyi, ikinci bölümde yerel halkın göçmenlere yönelik tutum düzeyi ve son bölümde göçmenlerin sosyokültürel uyumu ile yerel halkın göçmenlere yönelik tutumu arasındaki ilişki ele alınmıştır. Öncelikle veri setlerinin betimsel istatistikleri incelenmiştir ve Tablo 1 ve 2’de sunulmuştur.

Tablo 1. Sosyokültürel Uyum Ölçeğine Ait Betimsel İstatistikler

	N	Min	Max	\bar{x}	Ss	Çarpıklık	Basıklık
Cinsiyet	98	1	2	1,21	0,412	1,414	0,00
Medeni durum	98	1	3	2,08	0,531	0,088	0,561
Yaş	98	1	3	1,70	0,596	0,204	-0,568
Eğitim durumu	98	1	6	3,85	1,196	-0,88	0,305

Meslek	98	1	8	3,8	1,767	1,25	0,411
Çalışma Durumu	98	1	3	2,77	0,533	-2,24	4,118
İkamet Süresi	98	1	4	3,08	0,870	-0,64	-0,331
Uyruk	98	1	6	2,71	1,41	0,842	-0,005

N: Örneklem sayısı; Min: Grubun en düşük değeri; Max: Grubun en yüksek değeri; \bar{x} : Grubun ortalama değeri; Ss: Grubun standart sapması

“Sosyokültürel Uyum Ölçeği”nden elde edilen verinin normal dağılım gösterip göstermediğini belirlemek üzere farklı değişkenlere ait çarpıklık ve basıklık değerlerine bakılmıştır. Çalışmada ele alınan değişkenlerden cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim durumu, meslek, ikamet süresi, uyruk gibi değişkenlerin çarpıklık ve basıklık değerleri -2 ve +2 arasındadır ve dağılımlar normal kabul edilmiştir (George ve Mallery, 2010). Bu değişkenler için parametrik testler uygulanmıştır. Ancak, “çalışma durumu” değişkeni normal dağılım göstermediği için non-parametrik testler kullanılmıştır. Araştırmaya katılan sürekli çalışan ya da mevsimlik çalışanların sayısının çalışmayanlara oranla çok düşük olması bu değişkenin normal dağılım sergilememesinin nedeni olabileceği düşünülmektedir.

Tablo 2. Yerel Halkın Göçmenlere Yönelik Tutumu Ölçeğine Ait Betimsel İstatistikler

	N	Min	Max	\bar{x}	Ss	Çarpıklık	Basıklık
Cinsiyet	239	1	2	1,25	0,435	1,156	-0,670
Medeni durum	239	1	3	1,38	0,511	0,797	-0,723
Yaş	239	2	3	2,21	0,417	1,047	0,164
Eğitim durumu	239	1	5	3,73	0,920	-0,904	1,200
Meslek	239	1	10	4,25	2,933	0,683	-0,821
Göçmenyoğunluğu	239	1	3	1,67	0,663	0,475	-0,735
Göç deneyimi	239	1	2	1,61	0,490	-0,440	-1,822

“Yerel Halkın Göçmenlere Yönelik Tutumu” ölçeğinden elde edilen verilerin normal dağılım gösterip göstermediğini belirlemek üzere değişkenlere ait çarpıklık ve basıklık değerlerine bakılmıştır. Ölçekte değişkenler olarak; cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim durumu, meslek, yaşanan bölgedeki göçmen yoğunluğu ve göç deneyimi yaşama durumları belirlenmiştir. Tablo 2’de sunulan bulgulara göre tüm değişkenlerin çarpıklık ve basıklık değerleri -2 ve +2 arasındadır ve veriler normal dağılım göstermektedir ve bu nedenle analizlerde parametrik testler kullanılmıştır.

1. Alt Probleme Ait Bulgular

1.1. Göçmenlerin Sosyokültürel Uyum Düzeyi

Bu başlık altında göçmenlerin “Sosyokültürel Uyum” düzeyi ve bu düzeyin kişisel özelliklere göre anlamlı farklılık gösterip göstermediği incelenecektir. Bulgulara göre, göçmenlerin sosyokültürel uyumlarının iyi düzeyde olduğu görülmektedir. “Sosyokültürel Uyum Ölçeği”nin alt boyutları açısından bakıldığında ise göçmenlerin uyumunun en düşük gerçekleştiği alanın orta düzeyde “kişisel ilgi alanlarını sürdürme ve toplumsal katılım” olduğu, daha sonra ise “ekolojik uyum”, “akademik/iş performansı”, “kişilerarası iletişim”in gelmekte olduğu görülmektedir. En yüksek ortalamaya sahip olan alt boyutun ise “dil yeterliği” olduğu görülmektedir. Göçmenlerin genel “Sosyokültürel Uyum” düzeyi ve alt boyutlardaki uyum düzeyleri Tablo 3’de sunulmuştur:

Tablo 3. Sosyokültürel Uyum Düzeyi Ölçeği ve Alt Düzeyleri

	N	Min	Max	\bar{x}	Ss
Sosyokültürel Uyum	98	1	4,67	3,57	0,760
Kişilerarası İletişim	98	1	5,00	3,64	0,840
Akademik/iş Performansı	98	1,20	5,00	3,57	0,870
Kişisel İlgi Alanlarını Sürdürme	98	1,00	5,00	3,34	0,886
Dil Yeterliği	98	1,00	5,00	3,72	1,09
Ekolojik Uyum	98	1,00	5,00	3,53	0,832

Tablo 3’de görüldüğü üzere, sosyokültürel uyum ortalama puanı $\bar{x}=3,57$ olarak ölçülmüştür. Bu durum göçmenlerin ortalama olarak iyi düzeyde uyum sağladıklarını, fakat göçmenlerin genel olarak sosyokültürel uyumlarının aritmetik ortalamalarının $\bar{x}=1$ ile $\bar{x}=4,67$ arasında değiştiği görülmektedir. Bu bulgu, göçmenlerin uyumlarının birbirlerinden çok farklı düzeylerde olduğunu göstermektedir. Ölçeğin alt boyutu olan “kişilerarası iletişim” uyum düzeyi ($\bar{x}=3,64$), “akademik/iş performansı” ($\bar{x}=3,57$), “kişisel ilgi alanları ve toplumsal katılım” ($\bar{x}=3,34$), “dil yeterliği” ($\bar{x}=3,72$) ve “ekolojik uyum” ($\bar{x}=3,53$) olarak belirlenmiştir. Alt boyut uyum düzeyi ortalamalarının birbirine çok yakın olduğu görülmektedir

1.2. Sosyokültürel Uyum Düzeyi ve Kişisel Özellikler Arasındaki İlişkiler

Araştırma sürecinde Göçmenlerin “Sosyokültürel Uyum” düzeylerinin çeşitli değişkenlere göre farklılık gösterip göstermediği incelenmiştir. Göçmenlerin sosyokültürel uyumları; cinsiyete, yaşa, ikamet sürelerine ve uyruklarına göre anlamlı düzeyde farklılık göstermemektedir. Ancak bekâr olanların eşini kaybetmiş veya boşanmış olanlara göre, ortaokul ve üzeri mezuniyeti olanların okuma-yazma ve ilkökul düzeyinde olanlara göre, öğretmen ve öğrencilerin çalışmayanlara, ev hanımlarına ve usta/işçi olanlara göre sosyokültürel uyumlarının daha iyi olduğu görülmektedir. İlgili bulgular Tablo 4, 5, 6 ve 7’de sunulmuştur.

Tablo 4. Cinsiyet ve Sosyokültürel Uyuma İlişkin t-Testi

		N	\bar{x}	Ss	Sd	T	p
Cinsiyet	Kadın	77	3,66	0,71	96	2,313	0,071
	Erkek	21	3,34	0,85			

Tablo 4’de yer alan bulgulara göre göçmenlerin “Sosyokültürel Uyum”larına yönelik görüşleri cinsiyetlerine göre anlamlı düzeyde bir farklılık göstermemektedir [$t(96)=0,071$, $p>0,05$]. Bu bulgulara dayalı olarak cinsiyetin göçmenlerin görüşlerine etki eden bir değişken olmadığı söylenebilir.

Tablo 5. Medeni hal, Yaş, Mezuniyet ve Sosyokültürel Uyuma İlişkin ANOVA Testi

	Değişkenler	N	\bar{X}	Ss	Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ort.	F	p	Fark
Medeni hali	Evli	10	3,486	0,988	Gruplar arası	3,656	2	0,066	3,322	0,04	
	Bekâr	70	3,682	0,077	Grup içi	52,276	95	0,433			2-3
	Eşinden ayrılmış/eşini	18	3,183	0,220	Toplam	55,932	97				
	Toplam	98	3,571	0,077							
Yaş	18 vas ve altı	36	3,73	0,610	Gruplar	1,807	2	0,904			
	19-40	55	3,505	0,775	Grup içi	54,125	95	0,57			
	41 ve üzeri	7	3,265	1,201	Toplam	55,932	97				
	Toplam	98	3,570	0,759							
Eğitim durumu	Okuma-yazma	7	2,544	1,077	Gruplar	21,67	5	4,334			1-3
	İlkokul	6	2,35	0,574	Grup içi	34,262	92	0,372			2-3
	Ortaokul	16	3,38	0,583							
	Lise	37	3,81	0,538							
	Üniversite	30	3,87	0,538	Toplam	55,932	97				
	Lisansüstü	2	3,45	1,313							
	Toplam	98	3,57	0,76							

Tablo 6. Meslek, İkamet süresi, Uyruk ve Sosyokültürel Uyuma İlişkin ANOVA Testi

	Değişkenler	N	\bar{X}	Ss	Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ort.	F	p	Fark
Meslek	Ev hanımı	2	2,43	1,28	Gruplar	18,147	6	3,024	7,284		1-2
	Öğretmen	7	4,07	0,752	Grup içi	37,785	91	0,415			2-5
	Öğrenci	63	3,75	0,569							3-5 3-7
	Mühendis	3	3,68	0,634							
	İşsiz/mesleği yok	12	3,09	0,834	Toplam	55,932	97				
	Hukuk/	4	3,71	0,452							
	Usta/işçi	7	2,45	0,776							
	Toplam	98	3,57	76							
İkamet süresi	1 yıldan az	5	3,57	0,292	Gruplar	0,434	3	0,145	,245		
	1-2 yıl	18	3,69	0,716	Grup içi	55,498	94	0,59			
	3-4 yıl	39	3,58	0,665							
	5 yıl ve üzeri	36	3,5	0,92	Toplam	55,932	97				
	Toplam	98	3,57	0,759							

Uyruk									
	Suriye	17	3,7	0,703	Gruplar	5,969	5	1,194	2,194
	Irak	39	3,29	0,905	Grup içi	49,963	92	0,543	
	Afganistan	14	3,79	0,26					
	Güney Afrika	18	3,7	0,646					
	Diğer Arap	3	4,24	0,38	Toplam	55,932	97		
	Avrupa	7	3,77	0,667					
	Toplam	98	3,58	0,76					

Tablo 5 ve 6'nın gösterdiği bulgulara göre göçmenlerin sosyokültürel uyumu medeni hallerine [f(98)=3,322, p<.05], eğitim durumlarına [f(98)=11,638, p<.05] ve mesleklerine [f(98)=7,284, p<.05] göre anlamlı farklılık göstermektedir. Göçmenler medeni hallerine göre değerlendirildiğinde bekâr ve eşinden ayrılmış veya eşini kaybetmiş olanlar arasında bekâr olanların lehine anlamlı farklılık olduğu görülmektedir. Göçmenlerin eğitim durumlarına göre bakıldığında ise sadece okuma yazma bilenler ve ilkökul mezunları arasında fark bulunmamakta, diğerleri arasında bir üst grup lehine anlamlı farklılık bulunmaktadır. Göçmenlerin mesleklerine bakıldığında ev hanımları ile öğretmenler arasında öğretmenlerin lehine, öğretmenlerle mesleği olmayanlar arasında öğretmenlerin lehine, öğretmenlerle usta/işçiler arasında öğretmenler lehine ve öğrencilerle mesleği olmayanlar arasında öğrenciler lehine, öğrencilerle usta/işçiler arasında öğrenciler lehine anlamlı fark bulunmuştur. Ayrıca, göçmenlerin "Sosyokültürel Uyum" düzeylerinin yaşlarına [f(98)= 1,586, p>.05], ikamet sürelerine [f(98)= ,245, p>.05] ve uyruklarına [f(98)= 2,194, p>.05] göre anlamlı düzeyde farklılaşmadıkları görülmektedir. Diğer bir ifade ile göçmenlerin; yaşları, ikamet süreleri ve uyrukları gibi kişisel özelliklerinin onların sosyokültürel uyumlarını etkilememektedir.

Tablo 7. Çalışma Durumu ve Sosyokültürel Uyuma İlişkin Kruskal-Wallis H-Testi

Çalışma durumu	N	Sıralama Ortalaması	χ^2	df	p
Sürekli çalışan	5	39,9	2,045	2	0,36
Mevsimlik çalışan	13	41,23			
İssiz	80	51,44			

Tablo 7'de yer alan bulgulara göre, göçmenlerin sosyokültürel uyumları çalışma durumları değişkenine göre anlamlı farklılık göstermemektedir ($\chi^2=2,045$, p>0,05). Buna göre çalışma durumunun sosyokültürel uyuma etki eden bir değişken olmadığı söylenebilir.

2. Alt Probleme Ait Bulgular

2.1. Yerel Halkın Göçmenlere Yönelik Tutumu

İkinci alt problem olan "Yerel Halkın Göçmenlere Yönelik Tutum" düzeyi ve bu düzeyin kişisel özelliklere göre anlamlı farklılık gösterip göstermediği bu kısımda incelenmiştir. Araştırma bulgularına göre halkın göçmenlere yönelik tutumlarının "kararsızım" düzeyinde yani orta düzeyde olduğu görülmektedir. Ölçeğin alt boyutlarına bakıldığında en düşük ortalamaya sahip alt boyutun "tehdit" alt boyutu olduğu, sonrasında "kabul" alt boyutu ve en yüksek düzeyde ise "reddetme" alt boyutu gelmektedir. Buna göre; yerel halkın göçmenleri tehdit olarak görme eğilimi diğer alt

boyutlara göre daha yüksek, “kabul” düzeyi orta ve “reddetme” alt boyutu düşük derecededir. İlgili bulgular Tablo 8’de sunulmuştur.

Tablo 8. Yerel Halkın Göçmenlere Yönelik Tutum Düzeyi Ölçeği Betimsel Analizleri

	N	Min	Max	\bar{x}	Ss
Ortalama	239	1,15	4,81	3,013	0,715
Kabul ort	239	1,00	4,91	2,862	0,820
Tehdit ort	239	1,20	1,20	2,777	0,801
Reddetme ort.	239	1,00	5,00	3,818	0,885

Tablo 8’de görüldüğü üzere, yerel halkın göçmenlere yönelik tutum puan aralıklarının geniş olduğu görülmektedir ($\bar{x}=1,15- 4,81$). Bu bulgu, yerel halkın tutumlarının birbirlerinden çok farklı olduğunu göstermektedir. Tutum ortalama puanı $\bar{x}=3,013$ olarak hesaplanmıştır. Bu sonuç yerel halkın tutumunun orta düzeyde olduğunu göstermektedir. Yerel halkın tutum ölçeği alt boyutlarına ilişkin aritmetik ortalamalara bakıldığında ise “reddetme” ($\bar{x}=3,818$) alt boyutunun “iyi” düzeyde ve en yüksek olduğu görülmektedir. “Reddetme” alt boyutu ters maddelerden oluşmaktadır ve bu bölümde ortalamasının yüksek olması yerel halkın göçmenleri reddetmediği anlamına gelmektedir. Sonrasında sırasıyla “kabul” ($\bar{x}=2,86$) ve “tehdit” ($\bar{x}=2,77$) alt boyutları “orta” düzeyde ve ortalama puanları birbirine oldukça yakın değerdedir. Buna göre yerel halkın göçmenlerden nefret etmediği, onları kabul ettikleri ancak tehdit olabilecekleri endişesi taşıdıklarını göstermektedir.

2.2. Yerel Halkın Göçmenlere Yönelik Tutum Düzeyi ve Kişisel Özellikler Arasındaki İlişkiler

Yerel halkın göçmenlere yönelik tutum düzeyinin cinsiyet, yaş ve göçmenlik deneyimi yaşama değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığı ile ilgili yapılan analizlerin sonuçları Tablo 9’da sunulmuştur.

Tablo 9. Cinsiyet, Yaş ve Göçmenlik Deneyimi ve Tutum Düzeyine İlişkin t-Testi

		N	\bar{x}	Ss	Sd	T	P
Cinsiyet	Kadın	179	3,02	0,728	237	0,303	0,762
	Erkek	60	2,99	0,679			
Yaş	19-40	190	3	0,738	237	-0,542	0,588
	41 ve üzeri	49	3,06	0,622			
Göçmenlik deneyimi yaşama	Evet	94	3,03	0,81	237	0,273	0,785
	Hayır	145	3	0,648			

Tablo 9’da sunulan bulgulara göre yerel halkın tutumlarına yönelik görüşleri cinsiyetlerine [t(239)=0,762) p>0,05], yaşlarına [t(239)=0,588), p>0,05] ve göçmenlik deneyimi yaşama durumlarına [t(239)=0,785), p>0,05] göre anlamlı düzeyde bir farklılık göstermemektedir. Bu bulgulara dayalı olarak cinsiyetin, yaşın ve göçmenlik deneyimi yaşamış olmak yerel halkın göçmenlere karşı tutumuna etki eden değişkenler değildir. Ayrıca, medeni hal, eğitim durumu, meslek, yaşanılan bölgedeki göçmen yoğunluğu değişkenleri ve tutum düzeyi arasındaki ilişkiler irdelenmiş, Tablo 9 ve 10’da sunulmuştur.

Tablo 9. Medeni Hal, Eğitim Durumu ve Tutum Düzeyine İlişkin ANOVA Testi

	Değişkenler	N	\bar{X}	Ss	Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ort.	F	p
Medeni hali	Evli	152	3.049	0.685	Gruplar	0.998	2	0.499	0.977	0.378
	Beğâr	84	2.965	0.772	Grup içi	120.54	236	0.511		
	Dul	3	2.564	0.308						
	Toplam	239	3.013	0.715	Toplam	121,54	238			
Eğitim durumu	İlkokul	9	2.97	0.638	Gruplar	3.932	4	0.983	1.956	0.102
	Ortaokul	9	3.16	0.904	Grup içi	117.607	234	0.503		
	Lise	61	2.94	0.688						
	Üniversite	119	3.28	0.706						
	Lisansüstü	41	3.01	0.719	Toplam	121,539	238			
	Toplam	239		0.715						

Tablo 10. Meslek, Yaşanılan Bölgedeki Göçmen Yoğunluğu ve Tutum Düzeyine İlişkin ANOVA Testi

	Değişkenler	N	\bar{X}	Ss	Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ort.	F	p	Fark
Meslek	Ev hanımı	48	3,04	0,677	Gruplar	3,11	9	0,346	0,668	0,737	
	Öğretmen	38	3,09	0,669	Grup içi	118,429	229	0,517			
	Öğrenci	39	3	0,756							
	Mühendis	21	3,08	0,628							
	Sağlık çalışanı	28	3,04	0,853							
	Akademisyen	7	3,39	0,782							
	Avukat/ Muhasebeci	7	2,9	1,02	Toplam	121,539	238				
	İşçi	17	2,88	0,685							
	Memur	16	2,99	0,747							
	Esnaf	18	2,75	0,56							
Toplam	239	3,01	0,715								
Yaşanılan bölgede göçmen yoğunluğu	Çok	104	2,85	0,724	Gruplar	11,173	2	5,587	11,946	0,00	1-3
	Orta	109	3,04	0,658	Grup içi	110,365	236	0,468			
	Az	26	3,58	0,623							
	Toplam	239	3,01	0,715	Toplam	121,539	238				
	Öğrenci	39	3	0,756							

Tablo 9 ve 10'da yer alan bulgulara göre yerel halkın göçmenlere yönelik tutumu yaşanılan bölgenin göçmen yoğunluğuna [$f(239)=11,946$, $p<.05$] göre anlamlı farklılık göstermektedir. Yerel halkın yaşadıkları bölgedeki göçmen yoğunluğuna tutumlarının göçmen yoğunluğunun çok olduğu yerde yaşayanlarla göçmen yoğunluğu az olan bölgede yaşayanlar arasında az olanlar lehine, orta

ile az olanlar arasında yine az olanlar lehine olduğu görülmektedir. Buna göre yaşanan bölgede göçmenlerin az olması yerel halkın tutumuna olumlu etki edebilecek bir değişken olarak görülebilir.

3. Alt Probleme Ait Bulgular

Göçmenlerin Sosyokültürel Uyumu ile Yerel Halkın Göçmenlere Yönelik Tutumu Arasındaki İlişki

Araştırmanın üçüncü alt problemi göçmenlerin sosyokültürel uyumu ile yerel halkın tutumu arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı incelenmesidir. Yapılan analizler sonucunda ve göçmenlerin sosyokültürel uyumu ile yerel halkın tutumu arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Ancak ölçeklerin bazı alt boyutları arasında anlamlı bir pozitif ilişki hesaplanmıştır. İlgili sonuçlar Tablo 11’de sunulmuştur.

Tablo 11. Göçmenlerin Sosyokültürel Uyum Düzeyleri ile Yerel Halkın Tutumu Arasındaki İlişki

	N	X	Ss	1.Yerel halkın tutumu	2.Kabul etme	3.Tehdit	4.Reddetme	5.Sosyokültürel uyum	6.Kişiler arası iletişim	7.Akademik/iş performansı	8.Kişisel ilgi alanları	9.Dil yeterliği	10.Ekolojik uyum
1.Yerel halkın tutumu	39	3,01	0,715										
2.Kabul etme	239	2,86	0,819	0,900**									
3.Tehdit	239	2,78	0,801	0,923**	0,728**								
4.Reddetme	239	3,82	0,885	0,695**	0,422**	0,585**							
5.Sosyokültürel uyum	8	3,57	0,759	0,093	,082	0,1	0,1						
6.Kişiler arası iletişim	8	3,64	0,84	0,119	,092	0,145	0,060	0,923**					
7.Akademik/iş performansı	8	3,57	0,869	0,071	,079	0,047	0,059	0,896**	0,791**				
8.Kişisel ilgi alanları	98	3,34	0,886	0,212*	,168	0,235*	0,145	0,870**	0,760**	0,790**			
9.Dil yeterliği						0,089		0,836**	0,777**	0,724**	0,690**		
10.Ekolojik uyum	8	,53	,832	,002	,008	0,00	-0,027	0,880**	0,781**	0,793**	0,712**	0,699**	

*p<.05, **p<.01

Tablo 11’de yer alan sonuçlara göre, “Yerel Halkın Tutumu” ile “Göçmenlerin Sosyokültürel Uyumu” arasında anlamlı bir ilişki yoktur ($r=.093$, $p>.05$). “Yerel halkın tutumu” ile “Göçmenlerin Sosyokültürel Uyumu” ölçeğinin alt boyutlarına bakıldığında ise “kişisel ilgi alanları ve toplumsal katılım” ile “yerel halkın tutumu” arasında düşük düzeyde anlamlı bir ilişki görülmektedir ($r=.212$, $p<.05$). Ayrıca yerel halkın tutum düzeyinin alt boyutları ile göçmenlerin sosyokültürel uyum düzeyinin alt boyutları arasındaki ilişkiye bakıldığında “kişisel ilgi alanları ve toplumsal katılım” ile “tehdit” alt boyutları arasında düşük düzeyde anlamlı bir ilişki gözlenmektedir ($r=.235$, $p<.05$). Aynı zamanda “tehdit” alt boyutu ile hem yerel halkın tutumu ölçeğinin tamamında hem de alt boyutlarından olan “kişisel ilgi alanları ve toplumsal katılım” arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Göç olgusunun karşılıklı iki tarafı olan göçmenlerin ve yerel halkın olumlu etkileşimi göçün olumsuz etkilerini değiştirebilecek bir faktör olarak görülmektedir. Bu bağlamda göçmenlerin sosyokültürel uyum düzeylerini, yerel halkın göçmenlere karşı tutumu ve bu iki değişken arasındaki ilişkinin ele alındığı bu çalışma hem göçmenlerin hem de yerel halkın bu konuda yaşadığı zorluklara ışık tutmak ve olası çözümler için bakış açısı sunmayı amaçlanmaktadır. Araştırma sonuçlarına göre, göçmenlerin sosyokültürel uyumlarının iyi düzeyde olduğu görülmektedir. Fakat göçmenlerin öncelikle temel düzeydeki ihtiyaçlarını gidermeye yöneldiği görülmektedir. Daha üst düzey olarak görülebilecek ilgi alanlarını sürdürme veya akademik performans gibi ihtiyaçları göz ardı etmeleri temel ihtiyaçlarını karşılamada sıkıntı yaşamaya devam ettikleri şeklinde açıklanabilir (Yıldırım alp vd., 2017). Benzer şekilde, Ateş ve Ovalı (2018) göçmenlerin işsizlik, sağlık, eğitim, beslenme, barınma gibi daha temel sorunlara odaklandığını ve kültürel uyumun alt seviye bir problem olarak görüldüğünü ifade etmektedir. Ayrıca, Yıldırım alp vd. (2017)’ye göre uyum için iş sahibi olma, hukuksal engelleri aşma ve çocuklarının eğitimden faydalanması gerekli görülmektedir.

Araştırma sonuçlarına göre genç ve eğitimli-meslek sahibi bireylerin sosyokültürel olarak daha yüksek uyuma sahip olduğu görülmektedir. Eğitimli ve meslek sahibi göçmenlerin iş olanaklarının daha fazla olması sosyokültürel uyumlarını artıran bir etmen olarak görülebilir. Bu araştırmada, yabancı öğrencilerin sosyal uyumlarını etkileyen etmenleri ele alan Özçetin (2013) ve Yıldırım alp vd. (2017)’den farklı olarak cinsiyet ve sosyokültürel uyum arasında anlamlı bir ilişki görülmemektedir. Buna göre, göçmenlerin sosyokültürel uyum düzeyini artırmak için meslek edinme, eğitim fırsatları oluşturulması ve sosyal hayata katılım konusundaki endişeleri gidermek için ihtiyaç analizleri yapılması önemli görülmektedir. Örneğin, çalışmaya veya ev hanımı olan örneklem grubunun öncelikle ilgi alanlarının ve ihtiyaçlarını belirlenmesinin daha anlamlı olabileceği düşünülmektedir.

Bu çalışma sonuçlarına göre, yerel halk göçmenleri düşük düzeyde tehdit olarak algılamakla birlikte onları topluma kabul etmekte ve onlardan nefret etmemektedir. Bu bulguyu destekleyecek şekilde, Kızılelmas (2020) göçmenlerin topluma kabul edildiklerinin ve sahiplenildiklerinin göstergesinin sosyal yardımlar olduğunu ifade etmektedir. Sivil toplum kuruluşları göçmenlerin gelmesiyle birlikte kaynaklarını bu alana çevirmiş, ihtiyaç sahibi kişileri yerel halkın desteğiyle tespit ederek insani yardımları onlara ulaştırmıştır. Ayrıca, göçmenlerde uyum sağlayabilmenin ilk şartı olarak Türk toplumunun kendilerini kabul etmeleri olduğunu belirtmektedir (Yıldırım alp vd., 2017). Diğer taraftan bazı çalışmalar göçmenlerin büyük yapısal sorunlar yaratacağına yönelik toplumsal bir algı olduğunu göstermektedir (Sağiroğlu ve Yılmaz, 2021; Sosyal Demokrasi Vakfı

(SODEV), Ateş ve Ovalı, 2018). İlgili çalışmalarda, yabancıların ülke ekonomisine zarar verdikleri, faturaların onların sebebiyle yüksek olduğu, iş imkânlarının azaldığı, konut fiyatlarının arttığı, çalışma ücretlerinin düştüğü, okulların kalabalıklaştığı, bulaşıcı hastalıkların ve suç sayısını arttığı gibi endişeler vurgulanmaktadır. Buna göre oluşan ekonomik ve sosyolojik tehdit algısı, yerel halkın bilinçlendirilmesi ile azaltılabilecektir. Ayrıca uyumun desteklenmesi için ülkemizde yaşayan göçmenlere hangi hizmetlerin sunulduğunun, yasal olarak sahip oldukları hak ve sorumlulukların anlatılması önerilmektedir.

Yerel halkın tutumları cinsiyete, yaşa, göçmenlik deneyimi yaşamış olup olmamaya, medeni durumuna, eğitim durumuna ve mesleklerine göre farklılık göstermemektedir. Ancak bu çalışmada göçmen yoğunluğunun az, orta ya da çok olması yerel halkın tutumuna etki eden bir faktör olarak görülmektedir. Bu sonuç, göçmen sayısının artmasının endişe uyandırdığı ve daha olumsuz bir tutuma sebep olabileceği şeklinde yorumlanabilir. Erdoğan (2019)'ın yaptığı çalışmada göçmenlerle iş kurma, aynı işyerinde çalışma, çocuklarını aynı okula gönderme, aynı mahallede oturma, arkadaşlık kurma ve evlenme gibi sosyal ortamlarını birleştirmeyi kabul etmeme oranları %45 ile %77 oranında bulunmuştur. Bu durum yerel halkın göçmenlerle arasına belirgin mesafeler koyduğunu göstermektedir. Benzer şekilde, Sağiroğlu ve Yılmaz (2021)'in yaptığı "Yabancılarla Birlikte Yaşamak" adlı çalışmada, katılımcıların %75,9'unun yabancıların yoğun olduğu şehirlerde yaşamaktan rahatsız olduklarını göstermektedir. Ateş ve Ovalı (2018)'nin Düzce ilinde yaptığı çalışma ise yerel halkın %64'ünün göçmenlerden rahatsızlık duyduğunu göstermektedir. Buna göre, yerel halkın göçmenleri bir tehdit olarak algılamaması için onları tanımalarının önemli olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, göçmenlerin topluma katkılarını sergileyen, birlik duygusunu ve ortak değerleri teşvik eden çalıştaylar, kültürel festivaller ve değişim etkinlikleri, eğitim kampanyaları ve işbirlikçi girişimler düzenlenebilir. Ayrıca, göçmen yoğunluğunun yüksek olduğu illerde/bölgelerde yoğunluğun azaltılması, kaynakların adil dağılımını teşvik eden politikaların uygulanması ve sosyal entegrasyon programlarının teşvik edilmesi göçmenlerin varlığının bir tehdit olarak algılanmasını değiştirebilir.

Kaynakça

- Abadan Unat, N. (2017). *Bitmeyen Göç* (3. baskı). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Aktaş, L. (2020). Geçici koruma kanunu ile Türkiye'ye gelen suriyelilerin uyum süreci ve karşılaştıkları problemler: Batman örneği, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.
- Apak, H. (2014). Suriyeli göçmenlerin uyumu ve gelecek beklentileri: Mardin örneği. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mardin.
- Arı, K. (2014). *Büyük Mücadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)* (4. Baskı). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Ateş, H. & Ovalı, T. (2018). *Göçmenler, Yerel Halk ve Paydaşların Gözüyle Göç Yönetimi Düzce Örneği*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Bilgi, L. (2006). Türk romanında savaş sonrası Anadolu'ya zorunlu göçler. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

- Birleşmiş Milletler Mülteci Örgütü [UNHCR] (2021). <https://www.unhcr.org/tr/> (E.T.: 12.08.2022).
- Castles, S. & Miller, J.M. (2008). *Göçler Çağı Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri* (1. Baskı) (çev. Bülent Uğur Bal ve İbrahim Akbulut). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Chambers, I. (2014). *Göç Kültür Kimlik* (2. baskı) (çev. İ. Türkmen ve M. Beşikçi). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Can, A. (2014). *SPSS ile Bilimsel Araştırma Sürecinde Nicel Veri Analizi*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Celep, A. (2019). Cumhuriyet sonrası türkiye'ye göç eden boşnakların yeni kimlik inşası. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çakıcı, A.B. & Çoban, A.G.R. (2017). *Türkiye'nin Sınır Ötesi Göç ve Kamu Politikaları: Suriye Krizi Üzerine Bir Değerlendirme*. 15. Ulusal Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi Tebliğler Kitabı,304-322. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
- Dünya Göç Raporu (2020). Göç ve Göçmenler: Küresel Bakış (İkinci bölüm). <https://publications.iom.int/> (E.T.: 12.08.2022).
- Ekici, S. & Tuncel, G. (2015). Göç ve İnsan. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 9-22.
- Erdoğan, M.M. (2019). *Suriyeliler Barometresi Suriyelilerle Uyum İçinde Yaşamın Çerçevesi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. <https://www.unhcr.org/tr/wp-content/uploads/sites/14/2020/09/SB2019-TR-04092020.pdf>. (E.T.: 09.01.2022)
- George, D. & Mallery, M. (2010). *SPSS For Windows Step By Step: A Simple Guide and Reference*, 17.0 Update (10th edition). Boston: Pearson.
- Göç İdaresi Başkanlığı [GİB] (2022a). Başkanlık. <https://www.goc.gov.tr/baskanligin-gorevleri>. (E.T.: 10.01.2022.)
- Göç İdaresi Başkanlığı [GİB] (2022b). Projeler. <https://www.goc.gov.tr/goc-projeleri56>. (E.T.: 09.01.2022).
- Göç İdaresi Başkanlığı [GİB] (2022c). Uyum Strateji Belgesi. <https://www.goc.gov.tr/kurumlar/goc.gov.tr/Yayinlar/UYUM-STRATEJI/Uyum-Strateji-Belgesi-ve-Ulusal-Eylem-Plani.pdf>. (E.T.: 09.01.2022)
- Güleç, E. (2013). Devletten sivil topluma oryantalizmin üretimi ve asimilasyon politikaları: baba beni okula gönder kampanyası örneği, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Güler, A. (2021). Göç olgusunun çok boyutlu etkileri ve Türkiye'ye yansımaları. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10 (2), 218-239.

- Haydar, E. (2018). Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye’de Yaşanan Göçler ve Etkileri. *Sosyal Bilimler Metinleri*, 2018(1), 16-27.
- Kanlı, İ. B. & Başköy, D. (2018). Küreselleşme ve çevre sorunları bağlamında göç: iklim mültecileri. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 6(3).39-57.
- Kızılelmas, F., (2020). Sivil toplum kuruluşlarının insani yardım ulaştırmada sığınmacılarla ve kurumlarla ilişki biçimi: Düzce Örneği. *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 267-283.
- Ohliger, R., Schweiger, R., und Veyhl, L. (2017). Auf Dem Weg Zur Flüchtlingsintegration in Ländlichen Räumen: Ergebnisse Einer Bedarfsanalyse in Sieben Landkreisen. Stuttgart: Robert-Bosch Stiftung
- Özçetin, S. (2013). Yükseköğrenim gören yabancı uyruklu öğrencilerin sosyal uyumlarını etkileyen etmenler, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Özdemir, M. (2007). I. Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Ülkesinde Yaşanan Göç Hareketleri, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Özüdoğru, H. Y., Kan, A., Yaman, E., & Uslu, L. (2018). Yerel halkın Suriyelilere yönelik tutum ölçeği geliştirme çalışması. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 18, 115-140.
- Sağıroğlu, A. Z., & Yılmaz, İ. H. (2021). *Yabancılarla Birlikte Yaşamak: Mamak Örneği: Göç Çalışmalarında Bir Karma Yöntem Araştırması*. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Şeker, B. D., Sirkeci, I. & Yüceşahin, M.M. (Eds.). (2015). *Göç ve Uyum*. London: Transnational Press.
- Sosyal Demokrasi Vakfı [SODEV] (2021). Suriye Göçünün 10. Yılında Türkiye’de Suriyeli Göçmenler Araştırması. file:///C:/Users/THINK%20PAD/Downloads/SODEV-Suriyelilere-Bakis-Arastirmasi-Raporu-1.pdf. (E.T 04.09.2022)
- Tümtaş, M.S. & Ergun, C. (2016). Göçün Toplumsal ve Mekânsal Yapı Üzerindeki Etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(4), 1347-1359.
- Türk Dil Kurumu [TDK] (2023), Türkçe Sözlük, <https://sozluk.gov.tr/> (E.T.: 08.10.2023)
- Türkiye İstatistik Kurumu [TUIK] (2020). 31 Aralık 2020 Tarihli Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (Adnks) Sonuçları İllere Göre İl/İlçe Belde/Köy Sonuçları. https://www.tuik.gov.tr/indir/duyuru/favori_raporlar.xlsx (E.T. 15.08.2022)
- Uluslararası Göç Örgütü (International Organization for Migration, [IOM]), (2009). Uluslararası Göç Hukuku Göç Terimleri. https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml31_turkish_2ndedition.pdf (E.T.:15.08.2022)

- Wilson, J. K., Ward, C. & Fischer, R. (2013). Beyond culture learning theory: what can personality tell us about cultural competence? *Journal Of Cross-Cultural Psychology*, 44, 900-927.
- Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu [YUKK]. T. C. 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu. *Ankara: Resmî Gazete (28615 sayılı)*.
- Yalçın, Ö. (2018). Sosyokültürel Uyum Ölçeği (Scas-R)'nin Gaziantep/Türkiye'de yaşayan suriyeli göçmenler örneğinde arapça'ya uyarlama, güvenilirlik ve geçerlik çalışması. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Yıldırım, C.A. & Yürür, Y. Y. Ö. (2019). Uluslararası göçmenlerin Türkiye'ye uyumu yasal düzenlemeler ne derece uyumu/entegrasyonu hedefliyor?. *International Journal of Political Science and Urban Studies*, 7(1), 19-41.
- Yıldırım, S. (2016). Cumhuriyet dönemi nüfus politikaları çerçevesinde göç ve göç politikaları (1921-1960). *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (24), 273-302.
- Yıldırım, S., İslamoğlu, E. & İyem, C. (2017). Suriyeli sığınmacıların toplumsal kabul ve uyum sürecine ilişkin bir araştırma. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2), 107-126.
- Yılmaz, A. (2019). Seçilmiş Yerel yöneticilerin (muhtarların) bakış açısıyla türkiye'deki suriyeli göçmenlerin kente sosyo-ekonomik etkileri: Elâzığ örneği, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ.

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

ÖRGÜTSEL SESSİZLİĞİN SANAL KAYTARMA DAVRANIŞI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ: AKÇAKOCA ÖRNEĞİ

Aylin YILDIRIM¹ Zeynep MESÇİ²

Öz

İşyeri içerisinde çalışanlara yüklenen fazla iş yükü ve yoğun çalışma saatleri çalışanların işyerinde sessizlik davranışı göstermelerine neden olmaktadır. Sessiz kalma eğilimi gösteren çalışanlar sanal kaytarma davranışına yönelmektedir. Araştırmanın amacı Düzce ilinin Akçakoca ilçesinde yer alan konaklama işletmelerinde çalışanların örgütsel sessizlik ile sanal kaytarma davranışları değerlendirilerek aralarındaki ilişkiyi belirlemektir. Bu araştırma nitel araştırma yöntemi içerisinde değerlendirilen görüşme tekniği ile gerçekleştirilmiştir. Bu amaç doğrultusunda Akçakoca ilçesinde yer alan konaklama işletmelerinde çalışan 9 katılımcı ile görüşülmüştür. Araştırmanın verileri yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla elde edilmiştir. Elde edilen veriler betimsel içerik analizi tekniği ile yorumlanmıştır. Araştırma sonucunda; Akçakoca konaklama işletmelerinde çalışanların işyeri içerisinde sessizlik algılamadıkları ve düşüncelerini açık şekilde ifade ettikleri belirlenmiştir. Aynı zamanda sanal kaytarma davranışına yöneldikleri fakat bunu işlerini aksatmayacak şekilde yaptıkları bulgulanmıştır. Bu durumda örgütsel sessizliğin sanal kaytarma davranışı arasında ilişki bulunmadığı ve çalışanların sessizlik algılamadıkları halde sanal kaytarma davranışına yöneldiği ortaya çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel sessizlik, Sanal kaytarma, Konaklama işletmesi, Akçakoca

EVALUATION OF ORGANIZATIONAL SILENCE IN TERMS OF CYBERLOZING BEHAVIOR: THE CASE OF AKÇAKOCA

Abstract

Excess workload and peak working hours loaded on employees in the workplace cause employees to show silence behavior in the workplace. Employees who tend to remain silent tend to virtual recording behavior. The purpose of the research is to determine the relationship between the employees in the accommodation enterprises in Akçakoca district of Düzce province by evaluating the organizational silence and virtual recording behavior. This research was carried out with the interview technique evaluated within the qualitative research method. For this purpose, 9 participants were interviewed in the accommodation companies in Akçakoca district. The data of the research were obtained through the semi-structured interview form. The obtained data were interpreted with descriptive content analysis technique. As a result of the research; it was determined that the employees in Akçakoca accommodation enterprises do not perceive silence in the workplace and express their thoughts clearly. It was also revealed that they turned to virtual shifting behavior, but they did so in a way that did not disrupt their business. In this case, it was revealed that organizational silence does not relate to virtual shifting behavior and that employees turn to virtual shifting behavior even though they do not perceive silence.

Keywords: Organizational silence, Virtual recording, Accommodation, Akçakoca.

¹ Y. Lisans Öğrencisi, Düzce Üniversitesi, yildirimaylin547@gmail.com, Orcid: 0009-0007-3206-2598

² Doç.Dr., Düzce Üniversitesi A.T.İ.O.Y.O., zeynepmesci@duzce.edu.tr, Orcid: 0000-0003-0697-9005

Bu Yavına Atrfta Bulunmak İçin/Cite as: Yıldırım, A. & Mesci, Z. (2024). Örgütsel sessizliğin sanal kaytarma açısından değerlendirilmesi: Akçakoca örneği. *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 38-55.

Makale Geliş Tarihi: 17.11.2023 Makale Kabul Tarihi: 18.02.2024

Giriş

Emek-yoğun sektör olan hizmet sektörü içerisinde yer alan işletmelerin, rekabet üstünlüğü sağlayabilmesi için insan unsuru önemli bir rol oynamaktadır. İşletmelerin amaçlarını gerçekleştirmesi ve devamlılığını sağlaması için insan kaynağını kullanan işletmelerde çalışanların geliştirilmesi, kendini işyerinin bir parçası olarak görmesi, işyerlerinin değerlerini ve normlarını benimsemesi önem teşkil etmektedir (Gençer, 2019). İşyerinin devamlılığını sağlaması, rekabet üstünlüğünün artması ve başarı sağlaması için bütün süreçler içerisinde yer alan çalışanlardan geri dönüt almak önemlidir. İşletme içerisinde çalışanların sergiledikleri davranışlar, işyerinin gelişmesine katkı sağlamak ya da gelişmesinin önünde engel oluşturmak gibi, işyerinde olumsuz etkiler ortaya çıkarmaktadır (Kendiroğlu Özen, 2022). İşyerinde çalışanların gösterdiği olumsuz davranışlarından birisi olan örgütsel sessizlik kavramı, işyerinin faaliyetlerini negatif yönde etkileyen kavramlardan birisini oluşturmaktadır (Bayın vd., 2015: 249). Sessizlik işyerinde performansı arttıran ya da azaltan bir davranış şeklidir. İşyerinde çalışanlara yüklenen fazla iş yükü ve yoğun çalışma saatleri çalışanları işyerinde içerisinde sessizlik davranışı göstermelerine neden olmaktadır. Örgütsel sessizlik davranışı duygusal açıdan zor bir anlatım biçimi olmasına karşın, işyerinde tatmin olunan durum ya da tatmin olunmayan durumları anlatma tarzında etkili yöntemdir (Bagheri vd., 2012: 276).

Örgütsel sessizlik, çalışanların işle ilgili konu ve sorun hakkında değişim ve gelişim için işle ilgili ya da örgütle ilgili teknik, stratejik ve davranışsal konu hakkında fikir ve düşünce kasıtlı olarak esirgemesi ve tepki göstermemesi olarak tanımlanmaktadır (Çakıcı, 2007). Çalışanların örgütsel sorunlar karşısında sessiz kalmasının nedenleri olarak; korkma, konuşmanın yarar sağlamayacağı fikri, çatışmaktan kaçmak istemeleri ve uyum sağlayamayan kişi olmak istememeleridir (Ryan ve Oestreich, 1991; Çavus vd., 2015). Bu davranış biçimi, işyerinin gelişim göstermesine ve değişmesine engel teşkil etmektedir (Morrison ve Milliken, 2000). İnternet erişimin son yıllarda konaklama işletmelerinde kullanımının yaygınlaşmasıyla birlikte çalışanların daha fazla kişisel amaçlar için internet kullandıkları belirtilmektedir (Ünal ve Tekdemir, 2015: 96). Blanchard ve Henle (2008) tarafından yapılan bir çalışma sonuçlarına göre çalışanlar haftalık yaklaşık 3 saat ve günlük 2,5 saat kadar kişisel amaçlar için internet kullanmaktadır. Dolayısıyla bu durum sessizlik gösteren ve göstermeyen çalışanların çalışma saatleri içerisinde sanal kaytarma davranışında bulunma olasılığını arttırmaktadır. Sanal kaytarma ise, çalışanların çalışma saatleri içerisinde örgüte ait internet ağını kullanarak, kişisel e-posta alıp gönderme ve kişisel amaçlar doğrultusunda iş ile ilgisi bulunmayan sitelerde gezinti yapmaları şeklinde sergiledikleri davranış biçimidir (Lim, 2002: 677). Çalışmanın amacı Düzce ilinin Akçakoca ilçesinde yer alan konaklama işletmelerinde çalışanların örgütsel sessizlik ile sanal kaytarma davranışları değerlendirilerek aralarındaki ilişkiyi belirlemektir. Örgütsel sessizlik ve sanal kaytarma kavramlarının diğer işletmelerde olduğu gibi turizm sektörü açısından da değerlendirilmesine ihtiyaç olduğu görülmektedir. Söz konusu kavramları konaklama işletmelerinde araştırmak ve çalışanların bu kavramlara karşı bakış açılarını değerlendirmek amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda katılımcıların görüşlerine başvurulacaktır. Araştırma kapsamında toplanan veriler ışığında Düzce ilinin deniz turizmi açısından tek destinasyon bölgesi olan Akçakoca ilçesinde, konaklama işletmesinde çalışanların bakış açısının değerlendirilmesi amacıyla bu çalışma büyük bir önem arz etmektedir. Bu doğrultuda yapılan araştırma bundan sonra yapılacak olan çalışmalara öncülük edecek ve literatüre katkı sağlayacaktır.

1. ÖRGÜTSEL SESSİZLİK

İşyerinde çalışanlar bazı yöntemler ile iletişim ihtiyacını karşılamak zorundadır. Sessizlik kavramı iletişim kurmanın dinleme ögesini oluşturmada ve doğru iletişimin kurulması için temel koşul olarak görülmektedir. Yönetim modeli incelendiği zaman “*Söz gümüŖse, sükût altındır*” atasözünü yönetim anlayışına göre benimseyen ve kurumsal norm olarak kabul edilen klasik yönetim modeli bulunmaktadır. İşyerlerinin iletişim ve sessizlik davranışına olan bakış açısı bireyin sessizlik tercihi sırasında belirleyici sebeplerden birisidir (Durak, 2018: 9). Sessizlik kavramı, çalışanların işyerinde yaşadığı sorunlar ve bu sorunları yok etmeye yönelik olan bilgileri ve fikirleri kasıtlı bir şekilde saklaması olarak tanımlanmaktadır (Morrison ve Milliken 2000). Pinder ve Harlos (2001) yapmış oldukları çalışmada sessizliği, çalışanların işyerinde olan sorunlara çözüm olacak duygu, fikir ve görüşlerini kendine saklayarak konuşmaması olarak ifade etmektedir. Sessizlik davranışı bir çeşit boykottur. Sessizlik bu açıdan ele alındığı zaman bir çeşit seçme özgürlüğü olarak da değerlendirilmektedir. Sessizlik karşı çıkmak için seçilen bilinçli ve kasıtlı bir stratejidir. Sessizlik davranışını seçme özgürlüğü, mecburen sessiz kalmaktan farklıdır (Gündüz ve Pekçetaş, 2018: 96). Çakıcı (2007) yapmış olduğu çalışmada sessizlik davranışının beş adet ikili işlevi olduğunu ifade etmektedir. Bu işlevler aşağıda sıralanmıştır:

- Kişileri bir ortama getirme ve uzaklaştırma,
- Bireyler arasında bulunan ilişkilere zarar verme ve fayda sağlama,
- Bilgi edinme ve saklama,
- Anlamlı fikir ve düşünce yoksunluğu,
- Onay verme ve muhalefet göstergesi.

Örgütsel sessizlik işyerinde var olan olumsuz durumlar sebebi ile çalışanların düşüncelerini açık bir şekilde ifade edemeyip, sessiz kalma davranışı olarak tanımlanabilir (Tezeren, 2022: 8). Örgütsel sessizlik kavramı, bölgesel işyerinin gelişimi ve değişimi için tehlike yaratan bir engel teşkil etmektedir. Çoğulcu bir işyerinde, çalışanlar arasında bulunan farklılıklara önem veren ve fikirlerin açık bir şekilde aktarılmasına izin veren örgüt olarak ifade edilmektedir (Morrison ve Milliken, 2000: 707). İşyerinde herhangi bir durum karşısında sergilenen sessizlik davranışı, yaşanan farklı durumlar karşısında sessiz kalma olasılığını arttırmaktadır. Ayrıca çalışanlar konuşmaya başladıkları zaman çalışma arkadaşlarından destek görmeyeceği düşüncesine sahipse, ses çıkarmama davranışları temelleşmektedir (Özdemir ve Sarıoğlu Uğur, 2013: 261). Bu doğrultuda sessizlik işyerlerini birçok açıdan etkileyen ve üzerinde çok durulmasını gerektiren bir kavramdır. Bu nedenle işyerinde üst yönetim, kurum bakımından hassas olan ve hayati önem taşıyan bilgi ve düşüncelerin kendilerine iletilmesi için gerekli alan oluşturmalı, bu bilgi akışına katkı sağlayan birey ya da grubu ödüllendirmelidir. Ayrıca bu bilgi akışının daha fazla güvenilir olabilmesi için bilgi sağlayan birey ya da grubun, işyerinde ortaya çıkmasını sağlayan bir sistem oluşturulmalıdır (Liu vd., 2009).

2. ÖRGÜTSEL SESSİZLİK BOYUTLARI

Alanyazın incelendiğinde örgütsel sessizlik kapsamında bazı sınıflandırmalar yer almaktadır. Üç farklı sessizlik boyutu bulunmaktadır. Bu sessizlik boyutları “*kabullenici sessizlik*”, “*korunmacı sessizlik*” ile “*korunmacı sessizlik*” olarak sınıflandırma yapılmıştır (Çakıcı, 2007: 98-99).

2.1. Kabullenici Sessizlik

Kabullenici sessizlik, çalışanların fikir, bilgi ve düşüncelerini geri çekme davranışına bağlı olarak işyerinden esirgemesi olarak tanımlanmaktadır (Durak, 2018: 49). Çalışanların işyerin de bazı şeyleri değiştiremeyeceğine yönelik inanç duyması kabullenici sessizliğin temel düşüncesini oluşturmaktadır. Görüşlerinin önemsenmeyeceği hissine sahip oldukları için konuşma gereksinimi göstermemektedirler (Altınlı, 2022: 20). Kabullenici sessizlik davranışı sergileyen çalışanlar mevcut olan örgütsel duruma razı olmanın yanı sıra alternatif çıkış yollarının da farkında olmamaktadır. Aynı zamanda haksız bir durum ile karşı karşıya kalındığında çıkış yollarını aramama ya da görmezden gelme davranışı göstermektedir (Pinder ve Harlos, 2001: 349). Buna ek olarak çalışanların kabullenici sessizlik davranışı göstermesi aktif bir biçimde kendini ifade etme, öneriler sunma ve işyerine katkı sağlama ihtimali azdır. Kabullenici sessizlik davranışı sergileyen çalışanlar, kasıtlı bir şekilde pasif eylemde bulunur, itaat etme duygusuna sahiptir ve açık şekilde ifade edilebilecek sorunların işyeri tarafından değiştirilmeyeceğini düşünür. Çünkü bilinçli şekilde dile getirilecek sorunların işyerinin yeteneklerini açacağı düşüncesine sahip oldukları ifade edilmiştir (Van Dyne vd., 2003: 1366).

2.2. Korunmacı Sessizlik

Korunmacı sessizlik, topluma ve işyerine faydalı olmak amacıyla fedakârlığa ve işbirliğine bağlı olarak işle ilgili olan bilgi ve görüşlerin saklanması koruma amaçlı sessizlik olarak tanımlanmaktadır (Gül ve Özcan, 2011: 112). Morrison ve Milliken (2000) örgütsel sessizlik davranışı temelinde motivasyon sağlayıcı anahtarın korku olduğunu belirterek savunma amaçlı sessizlik davranışını “*korku hissine bağlı olarak kendini koruma amacıyla ilgili fikir, bilgi ve düşünceleri gizleme*” olarak ifade etmektedirler. İşyeri içerisinde çalışanların çevresinde olan olumsuz durumlar karşısında kendini koruma amaçlı bir sessizlik davranışı sergilemektedir. Çalışan birey korkmakta, kendini korumak adına korunma amaçlı sessizliği tercih etmektedir (Bildik, 2009: 35). Çalışan işyerinde var olan sorun karşısında kendini koruma, kişisel hatalarını gizleme ve var olan fikirlerini ifade etmemeyi tercih etmemektedir. Her ne kadar çalışan kendi faydasını göz önünde tutarak sessiz kalma tutumunu tercih etse de, işyeri yararı bakımından istenilen davranış biçimi değildir. Çünkü çalışan sessiz kalarak işyerine, bireylere ya da çeşitli eşyalara sessiz kalarak zarar vermektedir (Turgut ve Akbolat, 2017: 361).

2.3. Korumacı Sessizlik

Korumacı sessizlik özgeci ve işbirliği güdülleri ile işle ilgili düşünce bilgi ve görüşlerin diğer insanların veya işyerinin faydaları göz önünde tutularak esirgenmesi olarak tanımlanmaktadır (Durak, 2018: 93). Çalışan için sessiz kalma davranışının işyeri yararına fayda sağlayacağı düşüncesi hâkimdir ve işyeri düşüncesi baskındır. Böylece kişi sessiz kalarak işyeri yararına göre hareket ettiğini düşünmektedir (Brinsfield, 2009: 34). Çalışanların işyerinde sessiz kalma davranışlarını engelleyebilmek için yöneticiler büyük bir öneme sahiptir.

Yöneticilerin çalışanların sessizlik davranışını anlamaları oldukça zor olmaktadır. Çünkü sessizlik durumu konuşmaya göre daha karmaşık ve belirsiz bir durumdur. Dolayısıyla konuşmaya göre daha kapalı ve yöneticilerin bu kapalı davranışları tespit etmesi zordur. Bu durumun zor bir süreç olmasına rağmen yöneticiler, çalışanları konuşmaya teşvik etmek ve yenilikçi düşüncelerini üretim sürecine dâhil edebilmek amacıyla çalışanların sessiz kalmalarının altında yatan sebepleri doğru biçimde anlaması ve yorum yapması gerekmektedir (Durak, 2018: 56-57).

3. SANAL KAYTARMA

Sanal kaytarma kavramı, bireyin içinde yer aldığı örgütün internet erişiminden yararlanarak, mesai saatleri içinde işle ilgisi bulunmayan web sitelerini ziyaret etmesi veya kendi çıkarları doğrultusunda online alışverişe zaman ayırması şeklindeki aktiviteler olarak adlandırılmaktadır (Lim, 2002: 677). Lim (2002) yapmış olduğu sanal kaytarma kavramını çalışanların mesai saatleri süresinde kişisel amaçlar için işle ilgili olmayan web sitelerini ziyaret etmesi ve kişisel e-postalarını kontrol etmesi için çalıştıkları işyerinin internet kaynaklarını kullanmaları gibi eylemler şeklinde tanımlamaktadır. Sanal kaytarma, bir çalışanın, iş saatleri içerisinde, çalıştığı işyerinin internet bağlantısı ile kullanmış olduğu bilgisayar ve akıllı cep telefonunu kişisel amaçlarına yönelik olarak kullanması olarak ifade edilmektedir (Özdem ve Demir, 2015: 1030).

Örücü ve Yıldız (2014)'ın yapmış olduğu çalışmada ise iş amaçlı kullanım için sunulmuş olan bilgisayar ve internet sistemlerinin kişisel amaçlar için kullanılması şeklinde tanımlanmaktadır. Sanal kaytarma kelimesinin ortaya çıkması, teknolojik gelişmelerin artış göstermesi ve günlük yaşamın önemli bir parçası haline gelen internetin çalışma ortamında iş dışında kullanımı ile olmuştur (İşgüzar ve Ayden, 2017). İnsanların çalışma saatleri içerisinde yapması gereken işleri bitirmeden kendi telefonu ve sosyal medya araçlarını kullanması ile yasaklı siteler, cinsel içerikli siteler, çevrimiçi kumar oyunları ve çevrimiçi chat sitelerine giriş yaparak çalışma saatlerini boş yere zaman harcama şeklinde adlandırılan sanal kaytarma, örgütteki iş akışını ve yapısını tehdit etmektedir (Vitak, 2011).

Askew vd. (2014) yapmış olduğu çalışmada çalışanların sanal kaytarma davranışlarına eğilim göstermesinin nedenleri; çalıştıkları kurumda iş yaparken kendilerine ait özel işleri de yapmasıdır. İşletme içerisindeki adaletsizlik algısı; çalışanlar açısından sanal kaytarma davranışının bireylerde kalıcı olarak görülmesine sebep olmaktadır. Çalışanların sanal olarak kaytarmasına neden olan etmenler dört ana başlık altında sıralanabilir (Doorn, 2011):

- **Kişisel Gelişim:** Çalışanlar sanal kaytarma eğilimini kendilerini gerçekleştirmek amacı ile yapmaktadır. Çalışanlar sosyal medyada kendilerini geliştirmek için vakit geçirirken bununla birlikte günlük hayatın getirmiş olduğu stres azalır ve çeşitli bilgiler öğrenilmesine katkı sağlamaktadır. Ayrıca bireylerin eğitim ve bilgi seviyesi artmaktadır.
- **Yenilenme:** Örgütte çalışanların bedensel ve ruhsal sağlığı ile ilgili olan bu tutumun kurum ve bireyler üzerinde faydalı etkileri olduğu görülmektedir.
- **Suiistimal:** Çalışanların çalışma saatleri içerisinde yapılması gereken işleri aksatmasıdır. Örnek olarak çalışan ekonomik kazanç sağlamak nedeniyle sosyal medya ve internet ağına giriyor ise bu durum suiistimal bir davranışı ifade eder.
- **Alışkanlık:** Başka bir ismi ise internet bağımlılığıdır. Ayrıca ciddi psikolojik vakadır. Kötü alışkanlıklar alkol ve madde bağımlılığı ile eşdeğer görülmektedir.

Lim ve Teo (2005) yapmış olduğu çalışmada, sanal kaytarma davranışının haklı olduğunu göstermek için sunmuş oldukları mazeretleri dört ana başlık altında incelemektedir. Bunlar aşağıdaki şekilde sıralanmaktadır:

- **Normalleştirme:** Sanal kaytarma teorisi; çalışanların çalıştıkları örgütte geçerli olan normların, değerlerin ve beklentilerin bireylerin davranış biçimlerini büyük oranda etkilemektedir. Bireyler diğer insanların davranışlarını gözlem yaparak kazanım

sağlamaktadır. İş ortamında sanal kaytarma davranışına belirli ölçüde müsaade edilmesi, iş görenlerin bu davranışı normalleştirilmesine sebep olmaktadır.

- **Minimizasyon:** Örgütte çalışanların sanal kaytarma davranışlarının sonuçlarını önemsiz hale getirme girişimidir. Bu davranış sonuçlarını en az seviyeye indirme tekniği olarak da tanımlanan minimizasyon kusurlu davranışı önemli olmayan şekilde göstermek amacıyla sıkça kullanılan bir yöntemdir.
- **Haksız Muamele Düşüncesi:** Çalışanlar yapmakta oldukları iş için sarf ettiği çabanın yani emeklerinin karşılıklarını alamadığını düşündükleri an haksız yere bir muamele gördüklerine inanmaktadır. Çalışanlar çalışma saatlerinde yaptıkları işle ilgisi bulunmayan çeşitli faaliyetlerle ilgilenerek kurumdaki haksızlığa karşı tepki göstermektedir.
- **İş-Ev Saatlerinin Değişmesi:** İnternet ağına erişimin yaygın kullanımı iş ve ev arasındaki sınırların karışmasına neden olmaktadır. İş görenler için çalışma saatleri dışında olan ev işlerini yapmak amacıyla vakit harcamaları, örgüt içinde kişisel hayatı için vakit harcamalarının gerekçesi olmaktadır.

Kısaca bireyler yapmakta oldukları davranışların sonuçlarını üstlenmek yerine çeşitli mazeretler sunarak davranışlarını kabul ettirmeye çalışmaktadır. Bu sebeple sergiledikleri davranışları normal şekilde olduğunu düşünerek, sanal kaytarma davranışında bulunmaya devam etmektedir (Baydar, 2021: 21).

4. YÖNTEM

Bu araştırmanın amacı Akçakoca ilçesinde turizm sektöründe hizmet veren konaklama işletmelerinde çalışanların örgütsel sessizlik ile sanal kaytarma davranışları değerlendirilerek aralarındaki ilişkiyi belirlemektir. Bu doğrultuda konaklama işletmelerinde çalışanların bakış açılarının gerçeği yansıtan bir şekilde ortaya konulması ve elde edilen bulguların doğru bir şekilde yorumlanması hedeflenmektedir. Düzce ilinin deniz turizmi açısından tek destinasyon bölgesi olan Akçakoca ilçesinin bölge ekonomisine katkı sağlaması, turizm sektöründe çalışanların bakış açısının değerlendirilmesi amacıyla bu araştırma büyük bir önem arz etmektedir. Bu araştırmada nitel araştırma yöntemi uygulanmıştır. Nitel araştırma “*gözlem, görüşme, içerik analizi ve doküman analizi vb. yöntemlerin kullanıldığı, algı ve olayların doğal hali ile gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin takip edildiği araştırmalar*” olarak tanımlanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Araştırmada elde edilen veriler, nitel araştırma yöntemleri içinde en çok tercih edilen tekniklerinden birisi olan görüşme tekniği kullanılarak elde edilmiştir (Yıldırım ve Çakırlı, 2021: 214). Görüşme en az iki birey arasında sözlü bir şekilde sürdürülen bir iletişim aşamasıdır. Görüşme “*araştırmaya katılım sağlayan kişilerin belli bir konu hakkında algı, duygu ve düşüncelerinin anlaşılması için gerçekleştirilen*” yöntem olarak tanımlanmaktadır (Karataş, 2017). Görüşme, araştırmada cevabı aranılan sorular doğrultusunda ilgili bireylerden veri toplama süreci olarak ifade edilmektedir (Büyüköztürk vd., 2017: 158).

Araştırmada veri toplama aracı olarak yarı-yapılandırılmış görüşme yöntemi kullanılmıştır. Yarı-yapılandırılmış görüşme nitel araştırma için önemli bir veri toplama aracıdır. Önceden belirlenen açık uçlu sorulardan oluşan ve görüşmeyi yapan ve görüşülen birey arasındaki diyalog esnasında ortaya çıkma ihtimali olan sorulardan oluşmaktadır (DiCicco Bloom ve Crabtree, 2006). Yarı yapılandırılmış görüşmelerden faydalanan nitel yaklaşım söz konusu olan olguya yönelik tarafsız ve bütüncül bir görüş elde edilmesini sağlamaktadır (Tsaur ve Lin, 2014: 30). Açık uçlu görüşme sorularının hazırlanması aşamasında literatürden faydalanılmış ve kayıt süresini ve görüşme sorularını içeren kılavuz hazırlanmıştır.

Görüşme sırasında kullanılan açık uçlu sorular Tablo 1’de yer almaktadır. Görüşme yapılmadan önce katılımcılara araştırmanın amacı ve süreci hakkında bilgi verilmiş, anlaşılmayan kısımlara açıklık getirilmiştir. Görüşmeler 06.11.2023-11.11.2023 tarih aralığında katılımcıların uygun buldukları alanlarda yapılmıştır. Görüşmelerde katılımcılardan izni alınarak ses kaydı yapılmış ve bazı katılımcıların ses kaydına izin vermemesi nedeniyle not alınarak görüşleri yazılmıştır. Her bir görüşme yaklaşık olarak 15-40 dakika sürmüştür. Görüşmeler bittikten sonra katılımcılardan, görüşme sırasında elde edilen bilgilerin akademik bir araştırmada kullanılmasına yönelik izin alınmıştır. Dokuz görüşme incelendikten sonra cevapların tekrar ettiğinde yeterli düzeyde ulaşıldığına karar verildiği için görüşmelere son verilmiştir. Görüşmeler sırasında kayıt edilen ses kayıtları ve yazılı notlar daha sonra her kelimesiyle yazıya aktarılmıştır. Aynı zamanda veri toplama ve analiz süreci bütün detaylarıyla betimlenmiştir. Buna ek olarak, görüşme notlarından alınan alıntılarda, görüşmeye katılan bireylerin cümleleri, yazım kurallarına uydurmak amacıyla olsa bile değiştirilmemiştir (Lewis, 2009).

Çalışmanın evrenini Akçakoca ilçesinde bulunan konaklama işletmesinde çalışan bireyler oluşturmaktadır. Çalışmanın örnekleme ise görüşme yapılmasına izin veren 9 çalışandan oluşmaktadır. Turizm sektörünün emek yoğun olması ve insan kaynağı ağırlıklı olarak çalışması da bu araştırma için çalışanların seçilmesinin nedeni oluşturmaktadır. Araştırmaya katılım sağlayan bireylerin isimleri belirtilmeden; K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9 kodları atanmıştır. Nitel araştırmada frekans ve yüzde hesapları yapılmadan meydana gelen tüm benzer fikirler “kod” şeklinde verilmiştir. Araştırmaya katılan katılımcıların benzer görüşlerine yönelik kodları desteklemek için doğrudan alıntılara yer verilmiştir.

Nitel araştırmada güvenilirlik ve geçerlik araştırmacının araştırdığı olguyu, değiştirmeden olabildiğince tarafsız gözlemesi anlamına gelmektedir. Yıldırım ve Şimşek (2011) araştırmacının görüşme sonucunda elde ettiği verileri ve ulaştığı sonuçları teyit etmesi için yardımcı olacak bazı ilave yöntemler “*çeşitleme, katılımcı teyidi, meslektaş teyidi*” kullanması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Araştırmada güvenilirliği ve geçerliliği sağlamak için araştırma süresi ve elde edilen verilerin analizi detaylı bir şekilde rapor edilmiştir. Hazırlanan rapor, katılımcılar tarafından kontrol edilmiştir. Aynı zamanda katılımcıların düşünceleri doğrudan aktararak iç güvenilirlik sağlanmaya çalışılmıştır. Araştırmanın sınırlılığı, elde edilen verilerin evrene genelleme olanağının olmaması ile ilgilidir. Bu durumun en temel nedenlerinden birisi nitel araştırmalarda ayrıntılı bir şekilde analiz yapılmasına olanak sağlayabilmek için katılımcı sayısının yetersiz olmasıdır. Aynı zamanda görüşme sonunda elde edilen verilerin analizlerinin yapılabilmesi için yazılı hale dönüştürülmesi, araştırmacı bakımından zaman kısıtına sebep olmuştur. Tablo 1’de görüşme soruları yer almaktadır.

Tablo 1. Görüşme Soruları

1. Örgütsel sessizlik hakkında neler düşünüyorsunuz?
2. İşyerinde çalışmaya devam edebilmek için işle ilgili olumsuz durumları görmezden gelir misiniz?
3. İşyeri içerisinde yaşanan problemlere çözüm üretme noktasında görüşlerinizi kendinize saklar mısınız?
4. İşyerinde yöneticinizin tepkisinden çekindiğiniz ya da korktuğunuz halde değişime/yeniliğe yönelik fikirlerinizi açık şekilde belirtir misiniz?
5. İşyerinde kişisel amaçlar için online alışveriş yapar mısınız?
6. İşyerinde sosyal paylaşım sitelerinde yer alan kişisel sayfalarınıza bakar mısınız?
7. İşlerinizi bitirdikten sonra boş vakitlerinizi nasıl değerlendirirsiniz?
8. İşyerinde olaylara müdahil olmamak için telefonla ya da sosyal medyada vakit geçirdiğiniz zamanlar olur mu? Uygulayan bir çalışma arkadaşınızın olduğunu düşünüyor musunuz?

Araştırma sonucu doğrultusunda elde edilen veriler betimsel içerik analiz tekniği ile yorumlanmıştır. Betimsel içerik analizi “belirli bir konuda birbirinden bağımsız olarak gerçekleştirilen nitel ve nicel araştırmaların derinlemesine incelenip düzenlenmesi” olarak ifade edilmektedir (Ültay vd., 2021). Betimsel içerik analiz tekniğinin uygulanmasının asıl nedeni, var olan temalara uygun şekilde özetleme ve yorumlama olanağı sağlamasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2011).

5. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Araştırmanın bu bölümünde örgütsel sessizliğin sanal kaytarma davranışı açısından değerlendirilmesine yönelik görüşme sonucunda katılımcılardan elde edilen veriler yer almaktadır. Araştırmanın bulguları kapsamında katılımcılara ait demografik özellikler Tablo 2’de gösterilmektedir.

Tablo 2. Demografik Özellikler

Katılımcılar	Cinsiyet	Yaş	Eğitimi	Çalışma Yılı	Görüşme Süresi	İşletmedeki Ünvanı
Katılımcı 1 (K1)	Erkek	25	Lise	2	20 dk	Garson
Katılımcı 2 (K2)	Erkek	19	Lise	1	15 dk	Servis Elemanı
Katılımcı 3 (K3)	Kadın	37	Lise	5	30 dk	Resepsyonist
Katılımcı 4 (K4)	Erkek	47	İlkokul	10	10 dk	Aşçı
Katılımcı 5 (K5)	Kadın	22	Lise	3	23 dk	Resepsyonist
Katılımcı 6 (K6)	Kadın	27	Lise	8	33 dk	Resepsyonist
Katılımcı 7 (K7)	Erkek	25	Lise	5	18 dk	Garson
Katılımcı 8 (K8)	Kadın	47	Ön Lisans	3	40 dk	Muhasebeci
Katılımcı 9 (K9)	Erkek	25	Lise	1	15 dk	Garson

Tablo 2’de araştırmaya katılan kişilerin cinsiyet olarak dağılımına bakıldığında, 4 kadın, 5 erkek katılımcının yer aldığı görülmektedir. Katılımcıların yaşları 19-47 arasındadır. Katılımcılar genellikle 20’li yaşlar aralığındadır. Bunun nedeni ise, hizmet sektörü emek-yoğun bir sektör olduğu için daha çok genç çalışanların istihdam edildiği söylenebilir. Katılımcıların eğitim durumları en fazla lise en az ilkokul ve ön lisans olarak dağılım göstermektedir. Ayrıca çalışma yılları en az 1 yıl ve en fazla 10 yıl aralığındadır. Katılımcılar çoğunlukla 5 yıldan az çalışanlardan oluşmaktadır. Bunun nedeni ise konaklama işletmelerinin mevsimsellik özelliği nedeniyle personel devir hızının yüksek olmasıdır. Katılımcılarla görüşme süresi yaklaşık olarak 15-40 dakika sürmüştür. Katılımcıların işletmedeki unvanının garson, servis elemanı, resepsyonist, aşçı ve muhasebeciden oluşturduğu tablo 2’de görülmektedir.

Örgütsel sessizliğin sanal kaytarma davranışı açısından değerlendirilmesi kapsamında katılımcıların ifadeleri şu şekildedir.

1. “Örgütsel sessizlik hakkında neler düşünüyorsunuz?”

Araştırmaya katılan katılımcılar örgütsel sessizlik kavramıyla ilgi olarak sessizlik kavramının yaşamın her alanında mevcut olabileceğini ve bireyler arasında bilgi-fikir paylaşımının pasif durumda olacağını düşünmektedirler.

K6: “Hayır gelmem. İş ile ilgili olumsuz bir durum olursa yöneticilerime kesinlikle bildiririm. O olumsuz durumun ileride beni etkilemesinin olması muhtemel olduğu için sessiz kalmam”.

K4: “Olumsuz durumlar görmezden gelinemez. Olumsuz olduğunu düşündüğüm durumu yönetime bildiririm”.

K9: “Hayır. Problem kendindeyse onunla güzel bir şekilde konuşarak uyarırım. Birkaç defa uyarırım hala aynı şekilde devam ediyorsa bu konuyla ilgili yöneticimi bilgilendiririm. İş yerinin bazı şartları vardır bu şartlara her bireyin uyum sağlaması gerekmektedir. Özel bir problemi varsa bunu iş yerine yansıtması gerekir. Eğer yansıtırsa iş potansiyeli düşük olur ve çalışan arkadaşları olumsuz yönde etkiler”.

3. “İşyeri içerisinde yaşanan problemlere çözüm üretme noktasında görüşlerinizi kendinize saklar mısınız?”

Çalışanların açık bir şekilde konuşmanın hiçbir şey değiştirmeyeceğine inandıklarında ümidi kırılır ve çalışanlar sessiz kalma eğiliminde bulunurlar. Bireyler kendilerini güvende hissettiğinde ve fark yaratacaklarına inandıklarında düşüncelerini açık şekilde ifade etmektedir. (Yaman ve Ruçlar, 2014: 47). Araştırma katılımcıları yaşanan problemlere karşı düşüncelerini paylaştıklarını ve bu durumun dikkate alınmadığını hissettikleri durumda ise sessizliğe büründüklerini belirtmiştir. Bu doğrultuda katılımcılar şunları ifade etmektedir:

K5: “Eğer iş yerinde yaşanan problem varsa ve çözümü için bir düşüncem, önerim varsa kesinlikle bunu paylaşıyorum”.

K1: “Bir veya iki defa görüşlerimi dile getirebilirim. Bu eylemin işyerinde sonuç yaratmadığını hatta benim için olumsuz sonuçlar yarattığını görürsem de sessizliğe bürünürüm”.

K7: “İş yerinde görüşlerimi kendime saklamam öneri ve görüşlerimi sorumlu kişilere iletir ve iyileştirmeye yardımcı olurum”.

K2: “İşyerinde belirli aralıklarla toplantılar oluyor. İşle ilgili durumları dile getiriyoruz. Yöneticimizde çözüm üretme noktasında bizi dinliyor”.

K1: “Görüşlerimin dikkate alınacağı durumlarda bildiririm. Ancak görüşlerimin önemsenmeyeceği bir yerde düşüncelerimi açık şekilde ifade etmem”.

4. “İşyerinde yöneticinizin tepkisinden çekindiğiniz ya da korktuğunuz halde değişime/yeniliğe yönelik fikirlerinizi açık şekilde belirtir misiniz?”

Hemen her işyeri, amaçlarına ulaşmak için çalışanların desteğini, onların etkili bir şekilde katılım göstermesini ister. Kişilerin işyerine uyum sağlaması, işyerinde etkililik, yenilik ve verimlilik açısından önemlidir. Yöneticilerin böyle bir katılımı destekleyici ve şeffaf bir işyeri oluşturmaları işyeri içerisinde örgütsel sessizlik davranışının oluşmamasını sağlayacak, bu durumun istikrarlı hâle gelmesiyle sessizlik minimum seviye düşecek, sessizliğe karşı çıkan bir işyeri kültürü oluşacaktır (Köse vd., 2001). Bu bağlamda katılımcılar yöneticinin tepkisinden korktuğu ya da çekindiği halde düşüncelerini yöneticileriyle konuşarak fikirlerini kendilerine saklamadıklarını belirtmiştir. Bu doğrultuda katılımcılar şunları ifade etmektedir:

K9: “İşlerimi bitirdikten sonra iş yerinde vaktimi günümü planlamak ve sosyal medyada zaman geçirerek değerlendiririm”.

K2: “Çay, kahve içip sohbet ederek boş zamanımı geçirebilirim. Eğer yalnızsam sosyal medyada gezebilirim”.

K7: “Düzenlenecek evraklarla varsa onları düzeltirim ya da desk temizleyerek vaktimi geçiririm”.

K8: “Boş vaktimi restoranı temizleyerek ve ya kendime farklı işler bularak geçiriyorum”.

8. “İşyerinde olaylara müdahil olmamak için telefonla ya da sosyal medyada vakit geçirdiğiniz zamanlar olur mu? Uygulayan bir çalışma arkadaşınızın olduğunu düşünüyor musunuz?”

Katılımcılar işyerinde, işyerinde müdahil olmalarını gerektirmeyen durumlarda, daha çok olaylara karışmayarak sosyal medyada vakit geçirdiklerini belirtmiştir. Bir katılımcı ise işyerinde çalışma arkadaşlarıyla vakit geçirdiği görüşündedir. Bu soru ile ilgili olarak bazı katılımcıların görüşleri şu şekilde belirtilebilir:

K1: “Çoğunlukla iş yerinde olaylara karışmamak için iş arkadaşlarımla vakit geçiririm. Telefon veya sosyal medyayı ikinci planda tutarım. Hep olmasa da bazen uygulayan arkadaşlarım da oluyor”.

K9: “İş yerinde yaşanan olayları görmezden gelmek için sosyal medyada zaman geçirmek durumları görmezden gelmek amacıyla yaptığım oldu. Bunu yapan arkadaşlarımda çevremde çokça var”.

K4: “Evet olabilir. Müdahil olmamı gerektirmeyen olaylarda bir kaçış yöntemi olarak sosyal medyayı kullanabilirim. Bunu yapan çalışma arkadaşlarım da vardır”.

K3: “Böyle bir durum karşısında olaylara karışmam ve görmezden gelmek için sosyal medya hesaplarımda vakit geçiririm”.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Sanayi devriminden günümüze yaşanan hızlı değişim ve gelişmeler işyerini ve çalışanları etkilemektedir. Kurulan yeni düzünde işyerleri, rekabet ortamında varlıklarını devam ettirebilmek, çalışanlarda değişen ve gelişim gösteren hayat şartlarına uyum sağlamak amacıyla sınırlarını zorlayarak yaşamlarını devam ettirmeye çalışmışlardır. Bir yandan değişim/yenilik takip edilirken diğer yandan yoğun olarak uyum sağlanmaya çalışılmaktadır. Önceki yıllarda kişiler yaşamlarını idame ettirebilmek, temel ihtiyaçlarını karşılayabilmek için çalışırken; günümüzde ise küreselleşmenin dayattığı nedenlerden dolayı statü, ekonomik gelir vb. arttırmak amacı ile sürekli değişim ve belirsizlik gösteren düzene uyum sağlamaya çalışmaktadır. Bu durum ise örgüt içerisinde bozulmalara sebep olmaktadır. İşyerinde çalışma şartlarının güçlendirmesi ve yeni iletişim ağlarının yoğun olarak kullanılmasına rağmen, işyerindeki çalışanların üst yönetime karşı güven eksikliği ve bazı korkuları hala onlar için önemli bir sorun teşkil etmektedir (Milliken ve Morrison, 2003: 1564). Turizm sektöründe en önemli kaynak olarak, insan kaynağı bilinmektedir. İşyerinde insan kaynağından en üst düzeyde yararlanmak için bu korkuları ortadan kaldıracı bir

işyeri iklimi oluşturmak, çalışanların görüşlerini ve önerilerini açık şekilde ifade etmeleri için teşvik etmek yönetimin ilgilenmesi gereken önemli bir konudur. Aksi takdirde yönetimin operasyonel düzeyde olan gelişme ve aksaklıklara sürekli olarak hâkim olması beklenmemektedir. Bu kapsamda çalışanların kendi düşüncelerine yönelik doğru kanallarla iletişim kurmaları işyeri faaliyetlerinin etkinliğinin korunması ve geliştirilmesi adına çok gerekli olmaktadır.

Yöneticilerin rolü çalışanlardan doğru ve hızlı geri dönüt alma noktasında önemlidir. İşyeri içerisinde iletişimin açık olması, şeffaf bir düzenin bulunması, bilgi akışının sağlanması ve doğru olması çalışanların işyeri faaliyetlerine katılımını artırıcı bir etki oluşturmaktadır. Bu bağlamda çalışanların işyerinde düşünce ve fikirlerini belirtmesi için onları dinleyen ve anlayan bir yöneticiye sahip olması gerekmektedir. Dolayısıyla yapılmış olan bu araştırma kapsamında çalışanların işyerine karşı güven duygusunun artması ile sessizlik algılama oranlarının minimum seviye ye düştüğü ve olaylar karşısında düşüncelerini açık şekilde ifade ettikleri ortaya çıkarılmıştır. Literatür incelendiğin de işyerinde güven duygusunun artış göstermesi ile örgütsel sessizlik davranışının azaldığını belirten araştırmalar mevcuttur (Afşar, 2013; Okur, 2016). bunun yanında çalışanlar, çalışma arkadaşlarının işyeri kurallarına uymayan davranışlar göstermesi halinde ilk önce onları uyardıkları ve uyarıya aldırış etmeyerek hala aynı durumun tekrarlanması halinde yöneticilerine bu durumu açık bir şekilde bildirdikleri bulgulanmıştır. Aynı zamanda işyeri içerisinde yaşanan problemlere çözüm üretme noktasında çalışanların düşüncelerini kendine saklamadıkları ve düşüncelerini yönetime bildirdikleri sonucuna ulaşılmıştır. Literatürde örgütsel sessizlik davranışının çalışanların fikir, görüş ve düşüncelerini rahatlıkla, korku duygusu olmadan dile getirebilecekleri ortamlarla önlendiği belirtilmektedir (Afşar, 2013: 176). Fakat düşünlerinin sonuç vermediği ve önemsenmediği durumlarda sessizliğe büründükleri de ortaya çıkarılmıştır. Ryan ve Osterich (1998) tarafından yapılan bir araştırmada çalışanlar konuşmalarının farklılık yaratmayacağı inancına sahip oldukları zaman sessiz kaldıkları ortaya çıkarmıştır (Akt. Morrison ve Milliken, 2000: 707-708). Çalışanlar yöneticinin tepkisinden çekindiği halde düşüncelerini kendine saklamayarak yöneticisiyle konuştuğunu ifade etmiştir. Yaman ve Ruçlar (2014) öğretim elemanlarına yönelik yapmış olduğu araştırmada çalışanların yöneticileri ile sık sık rahatça düşüncelerini ifade edebilecekleri şekilde iletişim kurmanın üst yönetimle açık tutmanın sessizlik algısını azalttığını belirtmektedir. Örgütsel sessizlik davranışının azaltılmasındaki en önemli çözüm noktasından biri kesin olarak bulgulardan da anlaşılacağı üzere, yönetimle iletişimin kuvvetli olmasıdır.

Gelişen ve sürekli olarak değişim gösteren iş hayatında teknolojik cihazlar, bilgisayar, akıllı telefon, robot, internet ve bilgi teknolojilerinin yaşamın her anında olduğu gibi işyerinde de yaygın kullanımı son yıllarda artış göstermektedir. Ancak insan kaynağını devre dışı bırakabilecek aşamaya gelmemiştir. İnsan kaynağı son derece önemli iken çalışanların davranışları da işyeri için büyük önem arz etmektedir. Bu bağlamda yapılan bu araştırma sonuçlarına göre çalışanların kişisel amaçlar için sosyal medya araçlarını kullandıkları fakat bu durumu işlerini aksatmayacakları şekilde yaptıkları ortaya konmuştur. Çalışanlar, çalışma saatleri içerisinde dışarı çıkamayacakları için işyerinde online alışveriş yaptığı ortaya çıkmıştır. Ayrıca çalışanlar dinlenmek amaçlı sosyal medya hesaplarını ziyaret ettiği de araştırmanın bulgularında belirtilmiştir. Çalışanların boş vakitlerini dinlenmek, çay-kahve içmek, arkadaşlarıyla vakit geçirmek ve işyeri içerisinde yapılacak işleri yaparak geçirdikleri ortaya çıkarılmıştır. İşyerinde olaylara müdahil olmamak için çalışanların sosyal medyada vakit geçirdikleri de bulgular arasında yer almaktadır. Özbucak Albar (2019) bir sağlık kurumunda hasta olarak sırada beklerken, doktor ya da çalışanın bilgisayar başında online alışveriş sitelerini ziyaret ettiği veya oyun oynadığını belirtmiştir. Aynı zamanda bankada müşteri olarak sırada beklerken çalışan önünde olan kuyruğa aldırış etmeden kişisel amaçlar için telefon

görüşmeleri yapıp, sosyal medya hesaplarının takibini yaptığını ifade etmiştir. Kamu kurumlarında ise bilgisayar üzerinden yapılacak olan işlemlerde sistem arızası mevcut olarak belirtilen süre zarfında çalışanın online bahis sitelerini ziyaret ettiği veya yemek tarifi olarak sanal kaytarma davranışına yöneldiklerini ortaya çıkarmıştır. Araştırma kapsamında sunulan önerilerden bazıları aşağıda sıralanmaktadır:

- Çalışanların, düşüncelerini açık şekilde ifade etmeye devam edebilmeleri için yöneticilerin sürekli olarak toplantı, seminer, konferans, eğitim gibi etkinlikler düzenlemesi gerekmektedir.
- Çalışanların, işyeri içerisinde sergiledikleri sanal kaytarma davranışlarının azaltılmasına yönelik kendilerine vakit ayırabilmeleri için belirli aralıklarla mola vermeleri gerekmektedir.
- Sanal kaytarma davranışının hukuki boyutlarının olduğu yapılacak olan toplantılar aracılığıyla çalışanlara anlatılmalıdır.
- Gelecekte yapılacak olan çalışmalar için konuyla ilgili yöneticilerin fikir ve görüşlerini ölçmeye yönelik araştırmalar yapılabilir. Daha büyük örneklerle yeniden sınanabilir.
- Nicel araştırma yöntemleri ile çalışma tekrar araştırılabilir.
- Farklı sektörlerde de konunun araştırılması literatüre katkı sağlayacaktır.

Kısaca araştırmanın sonuçlarına göre Akçakoca konaklama işletmelerinde çalışanların işyeri içerisinde örgütsel güven duygusunun fazla olduğu durumda sessizlik algılamadıkları ve düşüncelerini açık şekilde ifade ettiği belirlenmiştir. Aynı zamanda sanal kaytarma davranışına yöneldikleri fakat bunu işlerini aksatmayacak şekilde yaptıkları bulgulanmıştır. Bu durumda örgütsel sessizliğin sanal kaytarma davranışı arasında ilişki bulunmadığı ve çalışanların sessizlik algılamadıkları halde sanal kaytarma davranışına yöneldiği ortaya çıkarılmıştır. Çalışanların, sanal kaytarma davranışına yönelme nedenleri arasında alışveriş yapabilecek zamanının olmaması, dinlenme amaçlı sosyal medya mecralarında vakit geçirme ve iş yerinde olaylara müdahil olmamak olduğu belirlenmiştir.

Kaynakça

- Afşar, L. (2013). Örgütsel sessizlik ve örgütsel güven ilişkisi: konuya ilişkin bir araştırma. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Altınlı, O. (2022). Okul müdürlerinin liderlik stilleri ile öğretmenlerin örgütsel sessizlikleri ve göreceli yoksunlukları arasındaki ilişkinin incelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Mersin.
- Askew, K., Buckner, J.E., Taing, M.U., Ilie, A., Bauer, J.A. & Coovert, M.D. (2014). Explaining cyberloafing: the role of the theory of planned behavior. *Computers in Human Behavior*, 36(1), 510-519.
- Bagheri, G., Zarei, R., & Aeen, M. N. (2012). Organizational silence basic concepts and its development factors. *Ideal Type of Management*, 1 (1), 47-58.
- Barry, B. (2007). Speechless The Erosion of Free Expression in the American Workplace. Berrett-Koehler, California.

- Baydar, F. (2021). Sanal kaytarma ve etik davranışlar arasındaki ilişki: öğretmen ve yöneticilerin karşılaştırmalı analizi. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Bildik, B. (2009). Liderlik tarzları örgütsel sessizlik ve örgütsel bağlılık ilişkisi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gebze Yüksek Teknoloji Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gebze.
- Blanchard, A.L. & Henle, C.A. (2008). Correlates of different forms of cyberloafing: the role of norms and external locus of control. *Computers in Human Behavior*, 24, 1067-1084.
- Brinsfield, C. T. (2009). Employee silence: investigation of dimensionality development of measures, and examination of related factors. *Phd Thesis, Ohio State University, Ohio*.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2008). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. 23. Baskı, Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Corneissen, J. (2008). *Corporate communication a guide theory and practice*, Sage Publications, London.
- Çakıcı, A. (2007). Örgütlerde sessizlik: sessizliğin teorik temelleri ve dinamikleri. *Journal Of The Cukurova University Institute Of Social Sciences*, 16(1).
- Çavus, M.F., Develi, A. & Sarıoğlu, G.S. (2015). Mobbing ve örgütsel sessizlik: enerji sektörü çalışanları üzerine bir araştırma. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 3 (1), 10-20.
- DiCicco Bloom, B. & Crabtree, B.F. (2006). The qualitative research interview. *Medical Education*, 40(4): 314-321.
- Doorn O.N. (2011). Cyberloafing: a multi-dimensional construct placed in a theoretical framework. *Master Thesis, Eindhoven University of Technology, Germany*.
- Durak, İ. (2018). *Korku Kültürü ve Örgütsel Sessizlik*. 2. Baskı, Bursa: Ekin Yayınevi.
- Gençer, G. (2019). Otel işletmelerinde örgüt kültürü örgütsel sessizlik ve iş performansı arasındaki ilişki: kuşadası örneği. Doktora Tezi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Gündüz, Ş., & Pekçetaş, T. (2018). Kuşaklar ve örgütsel sessizlik/seslilik. *İşletme Bilimleri Dergisi*, 6(1) 96.
- İşgüzar S. & Ayden C. (2017). Siber aylaklık üzerine değerlendirmeler: toplu bir bakış. *4th International Regional Development Conference*, Tunceli.
- Johnson, P. R., & Indvik, J. (2004). The organizational benefits of reducing cyberslacking in the workplace, *Journal of Organizational Culture, Communications and Conflict*, 8(2), 53.
- Karataş, Z. (2017). Sosyal bilim araştırmalarında paradigma değişimi: nitel yaklaşımın yükselişi. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 68-86.

- Kendiroğlu Özen, P. (2022). *Örgütsel Stresin Örgütsel Sessizlik ve Sanal Kaytarma Üzerine Etkileri*. Yüksek Lisans Tezi, Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Alanya.
- Köse, S., Tetik, S. & Ercan, C. (2001). Örgüt kültürünü oluşturan faktörler. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 7(1), 219-242.
- Köseoğlu, Y., & Al, H. (2013). Bir siyasal propaganda aracı olarak sosyal medya. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8(3), 103-125.
- Lewis, J. (2009). Redefining oualitative methods: believability in the fifth moment, *International Journal of Qualitative Methods*, 8(1), 14.
- Lim, V.K.G. & Teo, T.S.H. (2005). Prevalence, perceived seriousness, justification and regulation of cyberloafing in Singapore. *Information & Management*, 42(8), 1081–1093.
- Lim, V.K.G. (2002). The IT way of loafing on the job: cyberloafing, neutralizing and organizational justice. *Journal of Organizational Behavior*, 23(5), 675 – 694.
- Liu, D., Wu, J. & Ma, J. (2009). Organizational silence: a survey on employees working in a telecommunication company computers & industrial engineering. *CIE International Conference*, 1647-1651.
- Metin, O. & Karakaya, Ş. (2017). Jean Baudrillard Perspektifinden Sosyal Medya Analizi Denemesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(2), 109-121.
- Milliken, F.J., Morrison, E.W. (2003). Shades of silence: emerging themes and future directions for research on silence in organizations. *Journal of Management Studies*, 40(6), 1563-1568.
- Morrison, E. W. & Milliken, F. J. (2000). Organizational silence: a barrier to change and development in a pluralistic world. *Academy of Management review*, 25(4), 706-725.
- Okur, F. (2016). Örgütsel Sessizlik ve örgütsel güven arasındaki ilişkinin incelenmesi: tekstil sektöründe bir araştırma. Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Örücü, E. & Yıldız, H. (2014). İşyerinde kişisel internet ve teknoloji kullanımı: sanal kaytarma. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 14(1), 99-114.
- Özbucak Albar, B. (2019). Çalışma hayatında algılanan boş zaman ve sanal kaytarma. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 44-53.
- Özdem, G. & Demir, A. (2015). Okul yöneticilerinde sanal kaytarma davranışı. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(3), 1030-1042.
- Özdemir, L. & Uğur, S.S. (2013). Çalışanların örgütsel ses ve sessizlik algılamalarının demografik nitelikler açısından değerlendirilmesi: kamu ve özel sektörde bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27(1), 261.

- Pinder, C.C. & Harlos, K.P. (2001). Employee silence: quiescence and acquiescence as responses to perceived injustice. *Research in Personnel and Human Resources Management*, (20).
- Ryan, K.D. & Oestreich, D.K. (1991). Driving fear out of the workplace: how to overcome the invisible barriers to quality, productivity, and innovation. *San Fransisco: Jossey-Bass*.
- Tezeren, S. (2022). Ortaokullarda görev yapan öğretmenlerin örgütsel sessizlik durumlarının belirlenmesi: başakşehir örneği. Yüksek Lisan Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Tsaur, S.H. & Lin, W.R. (2014). Hassles of Tour Leaders, *Tourism Management*, 45: 28-38.
- Turgut, M. & Akbolat, M. (2017). Örgütsel vatandaşlık davranışı, örgütsel özdeşleşme ve örgütsel sessizlik ilişkisine yönelik sağlık çalışanları üzerine bir araştırma. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 20(3), 357-384.
- Ulrich, R. S., Dimberg U., Driver B. L. (1989), Psychophysiological indicators of leisure benefits, rocky mountain forest and range experiment station, In B. L. Driver, P. J. Brown, G. L. Peterson, Benefits of Leisure. State College, Pa: Venture.
- Ültay, E., Akyurt, H., & Ültay, N. (2021). Sosyal bilimlerde betimsel içerik analizi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (10), 188- 201.
- Ünal, Ö. F., & Tekdemir, S. (2015). Sanal kaytarma: bir kamu kurumunda ampirik bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(2), 95-118.
- Van Dyne, L., Ang, S., & Botero, I.C. (2003), Conceptualizing employee silence and employee voice as multidimensional construct. *Journal of Management Studies*, 40, 1359-1392.
- Vitak, J., Crouse, J. & Larose, R. (2011). Personal internet use at work: understanding cyberslacking. *Computers in Human Behavior*, 27(1), 1751-1759.
- Yaman, E., & Ruçlar, K. (2014). Örgüt kültürünün yordayıcısı olarak üniversitelerde örgütsel sessizlik. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, (1), 36-50.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık: Ankara.
- Yıldırım, Y. & Çakırlı, H. (2021). Konaklama işletmelerinde rekabet avantajı kaynakları: bodrum örneği. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (7), 207-221.

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

DEVLET MUHASEBESİNE YÖNELİK ÇALIŞMALARIN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ: WEB OF SCIENCE UYGULAMASI*

Burak KIRIMLI¹ Fatma TEMELLİ²

Öz

Bu çalışmanın amacı, devletin kayıt yöntemi olan “Devlet Muhasebesi” konusunda 2002-2022 yılları arasında yazılan akademik makalelerin Web of Science (WoS) veri tabanı üzerinden gelişimini ve eğilimini çeşitli göstergeler açısından ortaya koymaktır. (WoS) veri tabanında “Government Accounting” anahtar kelimesi kullanılarak yapılan aramada 2002-2022 yılları arasında toplam 8.755 adet makale çalışması bulunmuştur. Bibliyometrik analiz çerçevesinde bibliyometrik eşleme analizi, atıf analizi, eş dizimlilik analizi ve ortak atıf analizleri yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, Devlet Muhasebesi konusuna ilginin her geçen gün artmakta olduğu ve bu zamana kadar oluşan bilgi birikiminin büyük boyutlara ulaştığı görülmüştür. Konu hakkındaki makale sayısının 2002 yılında en az sayıda iken 2022 yılında en üst seviyeye ulaştığı, konuya ilişkin en fazla makale yayınlayan ülkenin ABD, yayın dilinin İngilizce, derginin ise Sustainability olduğu tespit edilmiştir. Dergiler içerisinde en çok alıntı yapılan derginin Accounting Auditing and Accountability Journal olduğu belirlenmiştir. Yazarlardan Laurence Ferry'nin en fazla alıntı yapılan yazar olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen araştırma sonuçlarından hareketle gelecek araştırmalar için öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Devlet Muhasebesi, Web of Science, Bibliyometrik Analiz, Hesap verilebilirlik.

BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF STUDIES ON GOVERNMENT ACCOUNTING: WEB OF SCIENCE APPLICATION

Abstract

The aim of this study is to reveal the development and trend of academic articles written between 2002 and 2022 on the subject of "Government Accounting", which is the state's recording method, in terms of various indicators, through the Web of Science (WoS) database. In the search made using the keyword "Government Accounting" in the (WoS) database, a total of 8,755 articles were found between 2002 and 2022. Within the framework of bibliometric analysis, bibliometric mapping analysis, citation analysis, collocation analysis and co-citation analysis were performed. According to the analysis results, it has been seen that the interest in the subject of Government Accounting is increasing day by day and the knowledge accumulated so far has reached great dimensions. It has been determined that the number of articles on the subject was at its lowest in 2002 and reached its highest level in 2022. The country that publishes the most articles on the subject is the USA, the language of publication is English, and the journal is Sustainability. It was determined that the most cited journal among the journals was Accounting Auditing and Accountability Journal. It has been determined that Laurence Ferry is the most cited author. Based on the research results obtained, suggestions for future research are presented.

Keywords: Government Accounting, Web of Science, Bibliometric Analysis, Accountability.

*Bu çalışma Burak Kırmılı'nın aynı adlı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, kirimliburak55@gmail.com, Orcid: 0000-0001-5094-063X

² Doç.Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, ftemelli@agri.edu.tr, Orcid: 0000-0001-7436-5289

Bu Yavına Atıfta Bulunmak İçin/Cite as: Kırmılı, B. & Temelli, F. (2024). Devlet muhasebesine yönelik çalışmaların bibliyometrik analizi: Web of science uygulaması. *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 56-76.

Makale Geliş Tarihi: 29.01.2024 Makale Kabul Tarihi: 22.03.2024

Giriş

Muhasebe, bir kuruluşun varlıklarında ve kaynaklarında değişikliklere neden olan parasal nitelikteki olayları toplayan, kaydeden, sınıflandıran, özetleyen, analiz eden ve yorumlanır hale getiren bir bilgi sistemidir (Sevilengül, 2007). Devlet muhasebesi ise, genel olarak devlete ait mali nitelikteki bilgiyi kayıt, sınıflandırma, analiz ve yorumlama, özel olarak ise devlet malı ve fonlarının alım, satım, transfer ve tahsisini içeren bütün işlemlerin yansıtılması sürecidir (Çetinkaya ve Yıldırım, 2006: 19). Devlet muhasebesi, hükümetlerin maliye politikalarına ilişkin işlemlerini kaydeder, tutar ve raporlar. Bu yönüyle devlet muhasebesi, finansal hesap verebilirliği sağlar ve şeffaflığın da temel unsurudur. Gelişmiş bir muhasebe ve raporlama sistemi hükümetler tarafından uygulanan maliye politikalarının mevcut ve gelecekteki etkilerini görmek adına en güvenilir başvuru kaynağıdır. Bu açıdan devlet muhasebesi yatırımcılara, akademisyenlere, vatandaşlara, politika yapıcılara ve diğer ilgili kişi ve kuruluşlara doğru ve tutarlı bilgileri zamanında sağlamalıdır. Devletler üstlenmiş oldukları görev ve sorumlulukları yerine getirirken, kâr amacı gütmeyen sınırlı olan kaynakları etkili ve ekonomik kullanmak istemektedirler. Zamanla devletin bütçe aracılığıyla ekonomiye müdahale etmesi, kamu hizmetlerinin maliyeti ile bunların sunulma başarısının karşılaştırılması, ilgili hizmetlerin etkinliğinin ölçülmesi ve devletin yürüttüğü faaliyetlerin denetlenmesi ihtiyacını doğurmuştur. Hizmetlerin maliyetinin hesaplanması, doğru veriler sağlayabilen bir muhasebe sistemi gerektirir. Bu nedenle bütçenin beklenen hedeflere başarılı bir şekilde ulaşması ancak iyi bir muhasebe sisteminin kurulmasıyla mümkün olabilir. Bütçe uygulama sonuçlarına ilişkin verilerin muhasebe sistemi aracılığıyla raporlanması, bütçenin karar verici kurumlara rehberlik etmesine olanak tanır. Devletler kamu idarelerinin tüm finansal işlemleri için ortak muhasebe ve raporlama standartları belirlemiştir. Böylece tüm kamu kurumlarında muhasebe birliği sağlanmakta ve pekiştirilmiş raporlar hazırlanabilmekte ve ülkenin mali durumu tam olarak görülebilmektedir. Devlet Muhasebesi akademisyenler tarafından detaylı biçimde incelenmiş bir konu olup Dünyada “Devlet Muhasebesi” konusunda yapılmış birçok çalışma bulunmaktadır. Bu bağlamda yapılan bu araştırmanın amacı, “Devlet Muhasebesi” konusunda yapılmış akademik makalelerin bibliyometrik analiz yöntemleri kullanılarak analiz edilmesi ve elde edilen bulgularla ilgili alana katkı sağlanmasını gerçekleştirmektir.

Bibliyometrik analiz tekniklerinden yararlanılarak hazırlanan bu çalışma, Web of Science (WoS) veri platformundaki yayınları içermektedir. Web of Science veri platformuna ilişkin alıntı ölçümleri abonelik türüne göre değişiklik gösterebilir. Bibliyometrik yaklaşımda özellikle akademik alanda yapılan araştırmaların belirli özellikleri analiz edilmektedir. Dolayısıyla bilimsel alana ilişkin çeşitli sonuçlar elde edilmektedir. Çalışma kapsamında, 2002-2022 yılları arasında devlet muhasebesine ilişkin 8.755 çalışma incelenmiştir. Çalışmalar öncelikle Web of Science üzerinden taranmıştır. Akabinde bibliyometrik haritalama için kullanılan VOSviewer paket programı ile 8.755 çalışmanın özellikleri detaylı bir şekilde raporlanmıştır.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Devlet Muhasebesinin Tanımı

Muhasebe; ekonomik faaliyet gösteren tüm kuruluşların mali işlem ve olaylarını kaydeden, sınıflandıran, özetleyen, raporlayan ve bunları para birimi cinsinden ifade eden, sonuçları yorumlayıp analiz eden bilim dalıdır (Sevilengül, 2005). Bu tanımdan yola çıkacak olursak Devlet Muhasebesi; devletin yürüttüğü faaliyetlerle ilgili mali işlem bilgilerini toplayan, kaydeden, sınıflandıran, analiz eden, yorumlayan ve bunu ilgililere rapor şeklinde sunan bir bilgi sistemi olarak tanımlanabilir. Bilindiği üzere devlet, temel kamu hizmetlerini vatandaşlardan topladığı

vergilerle finanse etmektedir. Devlet muhasebesi aynı zamanda Devletin ve onun adına yetki kullanan kamu görevlilerinin, temel kamu hizmetlerinin finansmanında topluma karşı hesap verebilir ve şeffaf olma yükümlülüklerini yerine getirmeleri için de önemli bir temel oluşturmaktadır. Devlet muhasebesi, aynı zamanda kamu yönetiminde kaynakların etkili ve verimli kullanılıp kullanılmadığını sorgulayan, şeffaflığın ve hesap verebilirliğin garantisi olan etkili iç ve dış denetimin de temel kaynağıdır (Chan, 2003).

Devlet muhasebesi, bir ülkenin gelir ve giderlerini, varlıklarını ve yükümlülüklerini kayıt altına alan ve bu değerlerde belirli bir zaman dilimi içerisinde meydana gelen değişiklikleri izleyen bir muhasebe sistemidir. Devlet, kamu ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kamusal mal ve hizmetlerin üretimi için harcama yapar ve bu giderleri karşılamak için vergi ve benzeri uygulamalar yoluyla gelir toplar. Dolayısıyla devletin sosyal, kültürel ve ekonomik yaşamın bir katılımcısı olması nedeniyle tıpkı ticari işletmeler gibi ekonomi üzerindeki ağırlığının sistematik olarak belirlenmesi önemlidir. Bu bağlamda devlet muhasebesinin sorumluluğu, ülkenin ekonomik hayata etkisini kayıt altına almak, sonuçları raporlamak ve bilgi kullanıcılarının ihtiyaç duyduğu doğru, güvenilir ve kaliteli finansal bilgileri sağlamaktır. Bu nedenle, devlet muhasebe sistemlerinin bilgi ihtiyacını karşılayacak şekilde oluşturulması gerekmektedir (Yanık, 2002).

1.2. Devlet Muhasebesinin Amacı, Kapsamı ve Önemi

Devlet muhasebesinin temel amacı, bir mali yıl boyunca kamu kurumlarının mali, gelir ve giderlerinin yönetimini ve kontrolünü kolaylaştırmaktır. Bunu başarmak için devlet muhasebesi, mali yıl boyunca gelir ve giderlerdeki değişiklikleri tespit edip kaydeder ve sonuçları içeren bir rapor hazırlar. Diğer bir ifadeyle devlet muhasebesinin amacı, genel yönetim kapsamına giren merkezi yönetim, yerel yönetim ve sosyal güvenlik kurumları arasında ortak muhasebe ve raporlama standartlarını oluşturmak ve ülke genelindeki tüm idari birimler arasında karşılaştırma ve konsolidasyona uygun mali raporların hazırlanmasını sağlamaktır. Bir başka ifadeyle, devlet varlık ve kaynaklarının verimliliğini en üst düzeye çıkarmak ve bunları dönem sonunda ilgili taraflara en etkin şekilde rapor etmektir.

Bir mali yönetim aracı olarak devlet muhasebesinin başka bir amacı da, devletin sunduğu hizmetlere ilişkin giderleri ortaya koymak, etkinlik, verimlilik ve verimlilik çalışmalarına temel oluşturmaktır. Sonuçta devletin yaptığı eylemlerin mantıklı olup olmadığının tespiti amaçlanmaktadır. Bu bağlamda devlet muhasebesi, kamu kurumlarının hedeflerine ulaşım ulaşılmadığını belirlemeye yönelik denetimlerin uygulanması için sayısal veriler sunmaktadır (Akdeniz, 1952). Devlet muhasebesi, ülkelerin muhasebe kayıtlarının doğru ve güvenilir bir biçimde elde edilmesini mümkün kılarak, ülke ekonomilerinin içinde buldukları krizleri veya olumlu durumları daha net olarak görmelerine olanak sağlar, ülkelerin mali yapıları hakkında doğru ve güvenilir kararlar alınmasına yardımcı olur (Akçakanat, 2010: 183).

Devlet muhasebesi, genel hükümet içindeki kamu yönetiminin hesap ve kayıtlarına şeffaflık, hesap verebilirlik ve tekdüzelik sağlamaktadır. Mali tabloların, genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine göre zamanında ve doğru olarak sunulmasını sağlamak amacıyla tüm mali işlem ve faaliyetleri temel muhasebe kavramları çerçevesinde, önceden belirlenmiş standartlar doğrultusunda ve gerçek mahiyetlerine uygun olarak sağlıklı ve güvenilir bir şekilde kayıt altına almak ve diğer ilgili kişilerin yönetim ve bilgi ihtiyaçlarının karşılayacak biçimde raporlamaktır. Bu bakımdan devlet muhasebesi karar alma, kontrol, şeffaflık ve hesap verebilirlik süreçlerinin etkin bir şekilde işlenmesini mümkün kılmaktadır (Pina ve Torres, 2002). Devlet muhasebe yöntemlerinde milli

gelir, büyüme hızı ve gayri safi milli hâsıla ile ölçülemez; ancak söz konusu veriler ülke ekonomisinin tamamını kapsayan ölçüm için önemli girdiler ve altyapı oluşturmaktadır. Bunun sebebi ise devlet hesaplarının milli hesapların önemli bir kısmını oluşturmasıdır. Bir ülkenin ulusal ekonomik parametrelerinin doğru ve güvenilir şekilde hesaplanması, o ülke için mali işlemleri belgeleyen ve raporlayan sağlam bir defter tutma sistemine bağlıdır. Bu nedenle sağlıklı bir muhasebe sistemine sahip olmak şarttır. Kamu hizmetlerinin sunumunda devlete ait mallar ve her türlü kaynak çok önemlidir. Vatandaşlardan vergiler nasıl toplanıyor? Bu vergilerin (gelirlerin) harcamaları kamu işleriyle tutarlı mıdır? Bu hesapların tespiti ve kontrolü, devletin açık hesap bulundurması ve devletin bu hesabı talep edip araması durumunda mümkündür. Devlet muhasebesi, konusunu bu fikirden almaktadır. Devlet muhasebesinin konusuna paralel olarak amacı da bu felsefeden doğmaktadır. Dolayısıyla devlet muhasebesinin amacı; ülkenin gelir ve giderlerini sınıflandırıp belirlemek, bütçeye paralel olarak kontrolünü sağlamaktır (Sürmen, 1996).

2. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Bibliyometrik analizin en çok kullanıldığı alanlardan biri Muhasebe bilimidir. Sadece Türkiye’de 2000’li yıllardan itibaren muhasebe alanına ilişkin çok sayıda bibliyometrik çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalardan devlet muhasebesi ile ilgili olanlar aşağıda belirtilmiştir:

Kıymık (2022) çalışmasında, Google Scholar ve Dergipark veri tabanlarında yapılan tarama neticesinde Türkiye’de devlet muhasebesi konusunda yayınlanmış 64 farklı makaleye ulaşılmıştır. Makalelere ilişkin yapmış olduğu analizlerde devlet muhasebesi alanında yapılmış ve yukarıdaki veri tabanlarına kayıtlı ilk makale çalışmasının 1999 yılında yapıldığı, bu alanda yapılmış olan çalışmaların 2012 yılından sonra artmaya başladığı ve son 10 yılda 46 çalışma yapıldığı hususlarını tespit etmiştir. Ayrıca devlet muhasebesi alanında bibliyometrik analiz yöntemi ile yapılmış ilk çalışma olduğu görülen bu çalışmanın, alan yazına katkı sağlayacağı ve yine bu alanla ilgili yapılmış lisansüstü tezleri konu edilen başka bir çalışma yapılmasının da faydalı olacağı da belirtilmiştir.

Salato vd. (2023) çalışmalarında, bibliyometrik analiz yöntemini kullanarak, 2022 yılına kadar gelişmekte olan ekonomilerde kamu sektöründe tahakkuk muhasebesi ile ilgili literatürü ele almışlar; 61 makale, Scopus ve Web of Science (WoS) olmak üzere iki veri tabanı kullanılarak toplanmıştır. Çalışmanın ana sonuçları, son 5 yılda konuya olan ilginin arttığına işaret etmiştir. Yeni muhasebe sistemlerinin uygulanmasının maliyetleri ve profesyoneller tarafından teknik eğitim eksikliği, reformun başarısı için belirleyici faktörler olarak bulunmuştur. Çalışmanın ortaya çıkan bir başka bulgusu da hükümetlerin ve kurumların tahakkuk esaslı muhasebeye başarılı bir şekilde geçmelerine yardımcı olmak için daha fazla araştırmaya ihtiyaç olduğudur.

Kuyumcu ve Bayri (2024) çalışmalarında, Türkiye’de devlet muhasebesi alanında 2000-2022 yılları arasında yayınlanan makalelerin bibliyometrik analizini gerçekleştirmişlerdir. Araştırmada hedef zaman aralığı olarak 2000-2022 yılları arası seçilmiştir. Google Scholar, Dergipark, TR Dizin, EKUAL Keşif ve Web of Science (WoS) veri tabanları üzerinden ulaşılan 92 makalenin 10 kategoride bibliyometrik yöntemle göre analizinden elde edilen sonuçlar yorumlanmıştır. Çalışma sonucunda, devlet muhasebesi alanında yayınlanan makalelerin 2008 yılından sonra artış gösterdiği dikkat çekmiştir.

Devlet muhasebesi ve bibliyometrik analiz hakkında yapılan literatür araştırması sonucunda konu ile ilgili çalışmaların oldukça kısıtlı olduğu dikkatlerden kaçmamıştır. Son yıllarda muhasebe

alanında bibliyometrik analize ilişkin çok sayıda çalışma yapılmışken, devlet muhasebesi konusundaki bibliyometrik analiz çalışmalarının oldukça kısıtlı olması, bu çalışmanın yapılmasındaki en önemli motivasyon kaynağı olmuştur.

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu çalışmada, 2002-2022 yıllarını kapsayacak şekilde "Web of Science (WOS)" veri tabanında yayımlanan "Devlet Muhasebesi" konulu makalelerin gelişim ve eğilimlerinin incelenmesi amacıyla bibliyometrik analiz ve görsel haritalandırma yöntemi birlikte kullanılmıştır.

3.1. Bibliyometrik Analiz

Bibliyometri, Latince ve eski Yunanca kitap anlamına gelen "biblio" ve ölçüm bilimi anlamına gelen "metrics" köklerinden türetilmiştir (Sengupta, 1992). İlk kez 1922 yılında E. Wyndham Hulme tarafından "istatistiksel bibliyografya" olarak kullanılmış, daha sonra kütüphane yönetimi ve hizmetlerine uygulanan niceliksel yöntemleri içeren "Librametry", bibliyometri olarak (Pritchard, 1969) kullanılmıştır. Bibliyometri, matematiksel ve istatistiksel yöntem ve tekniklerin kitaplar ve diğer iletişim ortamlarına uygulanması şeklinde ifade edilmiştir (Pritchard, 1969: 348). Bibliyometrik analiz ise yayınların; yazar sayısı, konu, yayınlandığı dergi, yayın bilgisi gibi belirli özelliklerinin niceliksel olarak analiz edilmesi (Al ve Tonta, 2004; Yalçın, 2010; Ulu ve Akdağ, 2015) olarak tanımlanmıştır. Bibliyometrik analizin temel amacı, belirli bir bilimsel alandaki literatürü veya literatürün bir kısmını tanımak, değerlendirmek ve anlamaktır. Bibliyometrik analiz, herhangi bir çalışma alanı veya disiplinin entelektüel yapısını, gelişimini, yazar-konular-çalışmalar arasındaki ilişkileri haritalamak amacıyla kullanılan bir yöntem olup, amaçları ve öğeleri (makale, yazar, dergi, anahtar kelime) farklı gruplara ayırarak, araştırma alanının yapısını analiz etmeyi amaçlamaktadır (Öztürk ve Gürler, 2022: 2).

3.2. WoSviewer: Görsel Haritalama Yöntemi

Bilimsel çizim analizi için çeşitli yazılım ve uygulamalar mevcuttur. Bunun dışında genel yazılım ve uygulamaların da bilimsel haritacılık amacıyla kullanıldığı bilinmektedir. Örneğin; Pazeck, UCINET, Bibexcel, Science of Science Tool gibi yazılımlar yardımıyla bilimsel çizim örnekleri oluşturulabilmektedir (Van ve Waltman, 2010).

Bibliyometrik çalışmalarda kullanılan görsel haritalar, bibliyografik verilerin sayısallaştırılmasıyla oluşturulmakta ve böylelikle bibliyometrik diyagramlar çalışma alanındaki ilişkilerin kolaylıkla görülmesini sağlamaktadır. Araştırmacıya, verilere bir bütün olarak genel bir bakış açısı sunarak konunun farklı perspektiflerden incelenmesini sağlar. Bu nedenle, literatürü geniş olan konularda bibliyometrik çalışmaların yapılması daha uygundur. Bibliyometrik araştırmalar sayesinde, yöntemin kendisinden ziyade araştırma konusuna ait soruları ve ilgili terimleri değerlendirmek mümkündür. Bibliyometrik araştırmalarda genellikle yazarlar, dergiler, makaleler, anahtar kelimeler, belgeler gibi teknik konular incelenmektedir (Özköse ve Gencer, 2017). Bibliyometrik bir çalışmada, görsel haritalama verilerine ulaşabilmek için yararlanılacak bibliyometrik veri platformunda yayının adı, yazarı, yayın yılı gibi bazı temel bilgileri sorgulayarak araştırmaya başlamak gerekmektedir. Web Of Science (WoS) uygulaması, Thomson Reuters ve Elsevier tarafından desteklenen, dünya çapında tanınan yüksek kaliteli bilimsel araştırmaları içeren bir araştırma platformudur.

VOSviewer programı, Ludo WALTMAN ve Nees Jan Van ECK'ce tasarlanan WoS programındaki bilimsel verilerin, görsel haritalar olarak kullanılmasına olanak sağlayan bir programdır. VOSviewer programı, elde ettiği veriler arasında ilişkiler kurmayı başarmakta ve kurulan bu ilişkiyi görsel olarak araştırmacıya sunmaktadır. Geliştiricisi Nees Jan Van ECK, "Bilimin bibliyometrik haritalamasında metodolojik ilerlemeler" başlıklı doktora tezinde, kümeleme esasına göre çalıştığı için PAJEK gibi diğer benzer programlardan daha iyi sonuçlar verdiğini iddia etmiştir (Özköse ve Gencer, 2017).

Java tabanlı VOSviewer programı çok yönlüdür ve bibliyometrik araştırmalarda görsel haritalama için kullanılmaktadır. Program, belirli algoritmalar kullanıp metin madenciliği yaparak geniş ve kapsamlı görsel haritalar oluşturabilmektedir. Haritalar genellikle alıntı ağlarına dayalı metin balonlarından oluşmakta ve ayrıca ısı haritası görsellerine benzeyen haritalar da oluşturabilmektedir (Glanzel, 2003).

VOSviewer bağlantılarında ağı oluşturan unsurlar mevcut olup bunlar bir harita oluştururlar. Bu ağ haritasında ögeler önem sırasına göre gruplandırılmıştır. Bir öge yalnızca bir kümeye ait olabilir. Daha yüksek ağırlığa sahip elemanlar, daha düşük ağırlığa sahip elemanlara göre daha önemli kabul edilir. Belirli bir nesnenin ağırlığı arttıkça görünürlüğe bağlı olarak haritadaki etiket boyutu da artacaktır (Arruda vd., 2022). VOSviewer'da üç görselleştirme mümkündür. Bunlar; ağ görselleştirmesi, yoğunluk görselleştirmesi ve katman görselleştirmesidir. VOSviewer'dan elde edilen ağ görselleştirmelerindeki etiketler, ortak yazarlar, yazarlar, kuruluşlar, ülkeler, anahtar kelimeler vb. buna göre oluşturulmuştur. Etiketler daire veya kutu şeklinde olabilir ve etiketlerin rengi birbirleriyle güçlü ilişkilere sahip olan grupları belirtir (Wong, 2018).

4. ARAŞTIRMANIN SINIRLARI

Bu çalışma, WoS veri tabanını tarayarak devlet muhasebesi verilerini elde etmekte ve analiz etmektedir. Dolayısıyla bu çalışma için önemli sayılabilecek kısıt yalnızca tek veri platformunda yayınlanan ve yayın türü makale olan yayınların analize dâhil edilmesidir. Ayrıca bu çalışma, makalenin 20 yıllık gelişim sürecini ortaya koymak amacıyla 2002-2022 yılları ile sınırlandırılmıştır.

5. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI

Günümüzde bilimin her alanında birbirinden farklı bilimsel araştırmalar yapılmakta ve yapılan bu çalışmalar birçok değişken veri barındırmaktadır. Bu verilerin araştırmacılar tarafından detaylı şekilde analiz edilerek anlamlandırılması için bibliyometrik analiz tekniği sıkça kullanılmaktadır. Bu çalışmada, araştırmalarda en çok kullanılan veri tabanlarından biri olan WOS veri tabanında "Devlet Muhasebesi" konu başlığıyla yazılan makalelerin 2002-2022 yılları içerisindeki evrimi ve eğilimi nitel bir araştırma yöntemi olan "Bibliyometrik Analiz Yöntemi" ile incelenmek üzere taratılmıştır. Çalışmada, devlet muhasebesi konusunda WoS veri tabanı üzerinden alınan verilerin analizi yapılarak, VOSviewer (Sürüm:1.6.20) programı vasıtasıyla bibliyometrik haritalar elde edilmiştir. Bu kapsamda, 08 Mayıs 2023 tarihinde WoS veri tabanında "Government Accounting" kelimesi aratılarak erişime açık olan makaleler üzerinden 2002-2022 yıllarına ait veriler kaydedilmiştir. WoS veri tabanında konu ile ilgili 8.755 tane açık erişimde makaleye ulaşılmıştır. Analiz sonrasında 3 ana başlık altında 8.755 makale görsel haritalama yaklaşımıyla

incelenmiştir. Bu ana başlıklar; “alıntı”, “bir arada bulunma” ve “ortak atıf”tır. Analizde yer alan bu üç ana başlık alt başlıklarıyla birlikte incelenmektedir:

- 1) Atıf analizi; belge, dergi, ülke ve yazar başlıkları,
- 2) Sıralama (tekrarlama sıklığı) analizi; yazarın kullandığı anahtar kelimeler başlığında,
- 3) Ortak alıntı analizi; atıf yapılan referanslar ve atıf yapılan yazarlar başlıklarında incelenmiştir.

Analizler ve sonucunda ele geçen bulgulara aşağıdaki bölümlerde yer verilmiştir.

6. BULGULAR

6.1. Web of Science Veri Tabanı Analiz Bulguları

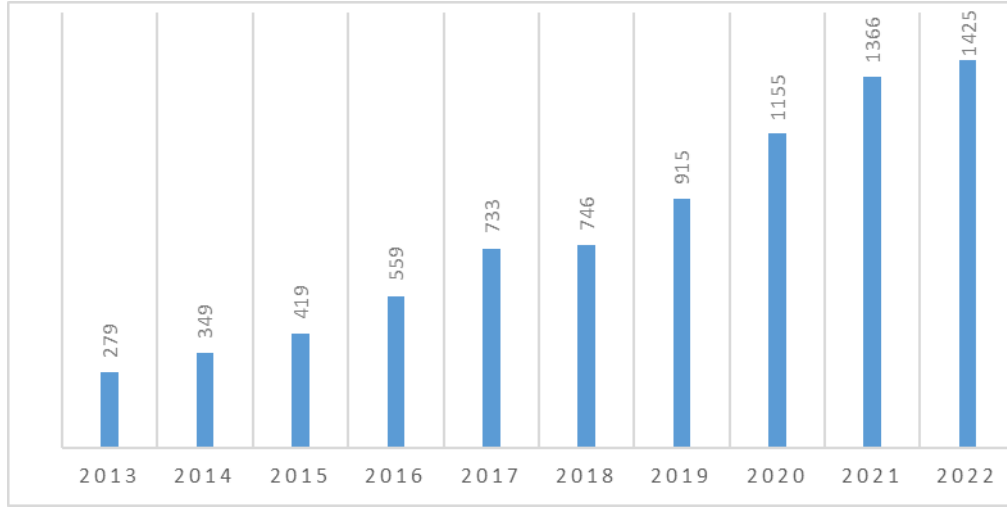
“Web of Science” veri tabanında 08 Mayıs 2023 tarihinde “Government Accounting” anahtar kelimesi ile yapılan arama kayıtlarına göre 8.755 kayıtlı makale bulunmuştur.

6.1.1. Devlet muhasebesi konulu yayınların yayın yıllarına göre analizi

“Devlet Muhasebesi” alanında yapılan yayınların rakamsal olarak yıllara göre dağılımı Tablo 1’de ve son 10 yılı da Şekil 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Yayınların Yıllara Göre Dağılımı

Makalelerin Yılları	Makale	Yüzdesi
2022	1.425	16,276
2021	1.366	15,603
2020	1.155	13,192
2019	915	10,451
2018	746	8,521
2017	733	8,372
2016	559	6,385
2015	419	4,786
2014	349	3,986
2013	279	3,187
2012	210	2,399
2011	186	2,125
2010	140	1,599
2009	110	1,256
2008	69	0,788
2007	27	0,308
2006	22	0,251
2005	17	0,194
2004	8	0,148
2003	13	0,091
2002	7	0,080
Toplam	8.755	100

Şekil 1. 2013-2022 Yılları Arasındaki Devlet Muhasebesi Çalışmalarının Sütun Grafikte Gösterimi

Tablo 1’de ve Şekil 1’de görüldüğü gibi “Devlet Muhasebesi” alanında yazılan makaleler incelendiğinde, yapılan çalışmaların her yıl artarak devam ettiğini, son dört yılda yapılan çalışmaların toplamının 2002 ve 2018 yılları arasındaki çalışmalar toplamından fazla olduğunu ve devlet muhasebesi alanında yayınlanan araştırmaların yarıdan fazlasının son dört yıl içerisinde gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Bu sonuçtan hareketle, devlet muhasebesi alanına olan ilginin artış göstereceği çıkarımında bulunulabilir.

6.1.2. Devlet muhasebesi makalelerinin konu kategorilerine göre analizi

Konu kategorilerine yönelik analizler, konu hakkında yapılan çalışmalardan ziyade dergilerde yayınlanan konuların kategorize edilmesini kapsamaktadır (Çil Koçyiğit vd., 2023: 248). Devlet muhasebesi alanındaki çalışmaların konu kategorilerine göre dağılımı Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Makalelerin Konu Gruplarına Göre Dağılımı

Konu Grupları	Makale Sayısı	Yüzdesi
Economics	1.181	13,489
Management	830	9,480
Political Science	479	5,471
Sustainability Science	355	4,055
Forestry	345	3,941
Astronomy and Astrophysics	259	2,958
Marine Biology	172	1,965
Zoology and Animal Ecology	156	1,782
Meteorology and Atmospheric Sciences	149	1,702
Healthcare Policy	132	1,508

Not: Tabloda yayın sayısına göre ilk 10 kategoriye yer verilmiştir.

Tablo 2’de de görüldüğü gibi makalelerin 1.181’i Ekonomi alanında olup en fazla bu kategori içinde yayınlanmıştır. Bunu ikinci sırada ise Yönetim (830 makale) ve Politik Bilimler (479 makale) takip etmiştir.

6.1.3. Devlet muhasebesi makalelerinin ülkelere göre analizi

“Devlet Muhasebesi” konusunda yayın sayısı açısından en çok katkı sağlayan ülkelerin dağılımı Tablo 3’de verilmiştir. Bu tabloda yayın sayısı en fazla olan ilk 10 ülkeye yer verilmiştir.

Tablo 3. Makalelerin Yapıldığı Ülkelere Göre Analizi

Ülke	Yayın Sayıları	Yüzde
ABD	2.111	24,112
İspanya	1.899	21,690
İngiltere	1.560	17,818
Avustralya	875	9,421
Çin	448	5,234
Almanya	319	4,070
Fransa	312	3,990
Hollanda	291	3,608
İtalya	290	3,597
Kanada	290	3,597

Tablo 3’de de görüldüğü gibi WoS’da çalışmaların yapıldığı ülkelere göre bakıldığında 2.111 makale ile ABD ilk sırada yer almaktadır. ABD’yi 1.899 makale ile İspanya, 1.560 makale ile İngiltere takip etmiştir. 47. Sırada yer alan Türkiye’de ise, 2022-2022 yılları arasında 63 adet makale yayınlanmış ve bu çalışmaların 58 tanesi WoS’da yer almıştır.

6.1.4. Devlet muhasebesi makalelerinin dillere göre analizi

“Devlet Muhasebesi” konusunda yayınlanan makalelerin yazıldıkları dillere göre dağılımı Tablo 4’de verilmiştir. Tabloda yayın dili en fazla olan ilk 10 dil yer almaktadır.

Tablo 4. Makalelerin Yazıldığı Dillere Göre Analizi

Diller	Yayın Sayıları	Yüzde
İngilizce	8.600	98,230
Portekizce	45	0,514
İspanyolca	39	0,445
Rusça	38	0,434
Çekce	6	0,069
Fransızca	6	0,069
Korece	5	0,057
Ukraynaca	4	0,046
Çince	2	0,023
Almanca	2	0,023

Tablo 4’de görüldüğü gibi WoS’da çalışmaların yazıldığı dillere bakıldığında “Devlet Muhasebesi” ile ilgili çalışmaların; 8.600 İngilizce, 45 Portekizce, 39 İspanyolca, 38 Rusça, 6 Çekce, 6 Fransızca, 5 Korece, 4 Ukraynaca, 2 Çince ve 2 Almanca dilleri olarak yazıldığı görülmektedir. Çok büyük oranda makaleler İngilizce dilinde yazılmıştır.

6.1.5. Devlet muhasebesi makalelerinin kaynak başlıklarına göre analizi

“Devlet Muhasebesi” konusunda yayınlanan makalelerin kaynak başlığı olarak geçtiği dergilerin dağılımı Tablo 5’de verilmiştir. Tabloda yayın sayısı en fazla olan ilk 10 kaynak başlığı (dergi) yer almaktadır.

Tablo 5. Makalelerin Yayınlandığı Dergilere Göre Analizi

Kaynak Başlıkları	Yayın Sayıları	Yüzde Oran%
Sustainability	303	34,61
Plos One	196	22,39
Monthly Notices of the Royal Astronomical Society	120	13,71
Accounting Auditing Accountability Journal	94	10,74
Scientific Reports	93	10,62
International Journal Of Environmental Research And	82	9,37
Astronomy Astrophysics	73	8,34
Astrophysical Journal	69	7,88
Revista De Contabilidad Spanish Account Review	56	6,40
Cogent Business Management	51	5,83

Tablo 5’de görüldüğü gibi WoS’da çalışmaların yayınlandığı dergilere bakıldığında “Devlet Muhasebesi” konusunda yayınlanan dergiler içerisinde en çok yayın yapılan dergi 303 makaleyle Sustainability olmuştur. Bu dergiyi ikinci sırada 196 yayınlı Plos One ve 120 yayınlı üçüncü sırada Monthly Notices of the Royal Astronomical Society takip etmiştir.

6.2. Görsel Haritalama Yöntemiyle Analiz Bulguları

Bu bölümde devlet muhasebesi üzerinde etkisi olan ülkeleri, kaynakları (dergileri) ve yazarları belirlemek için “bibliyometrik verilere dayalı haritalama yöntemleri” ve “alıntı”, “eş-dizimlilik” ve “ortak atıf” teknikleri kullanılmıştır. Ayrıca bibliyometrik haritalama yöntemi, devlet muhasebesi makalelerinin özetlerinde en sık kullanılan anahtar kelimeleri ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Bu amaçla “Devlet Muhasebesi” konusunda yayınlanmış makalelerin VOSviewer programı kullanılarak bibliyometrik analizi yapılmıştır. Belirtildiği üzere bu analizler 3 ana başlıkta yapılmaktadır. Çalışmada elde edilen sonuçların “Devlet Muhasebesi” konusunda gelecekte yapılacak araştırmalara yol gösterebileceği düşünülmektedir.

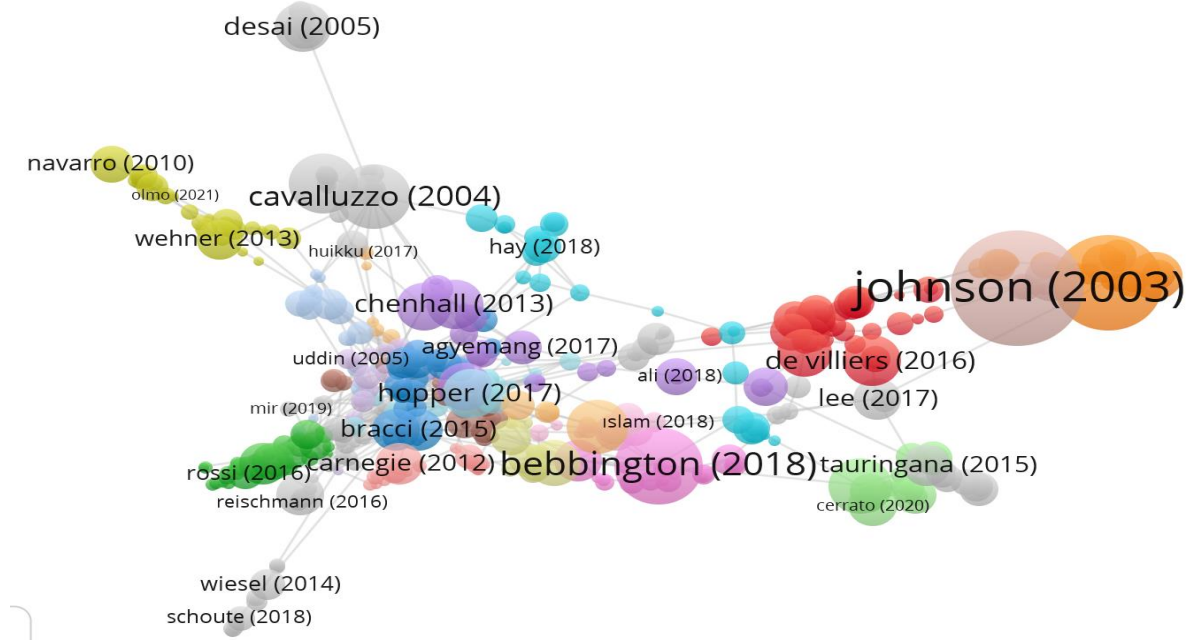
6.2.1. Alıntı analizine dair haritalama analizi

Bu analizde “Devlet Muhasebesi” konulu makalelerdeki alıntı haritalarından elde edilen bulgular aşağıdaki başlıklar altında incelenmiştir.

Belgelere göre alıntı analizi

Belgelere göre yapılan atıf analizi ile toplam 8.755 adet makalenin içinde en az 5 atıf almış olan 5.786 makale tespit edilmiştir. Tespit edilen 5.786 makale içinde ise bağlantı gücü en yüksek ilk 486 makalenin analizi yapılmış ve ağ ile yoğunluk haritaları elde edilmiştir. Şekil 2’de atıf alan makalelerin yazarlarının isimlerine göre 28 farklı renkte küme oluşturduğu görülmektedir. Mavi, sarı, kırmızı, yeşil, turuncu, gri ve mor kümeler kendi içerisinde atıf yapılan ağları simgelemektedir. Temel olarak mavi, sarı, kırmızı, yeşil, turuncu, gri ve mor kümeler kendi içlerinde bir ağ haritası oluştururken, en çok atıfın 2003, 2004 ve 2018 yıllarındaki makalelerin aldığı görülmektedir. En

çok atıf yapılan grupların kendi içinde beslendiği diğer gruplarla etkileşiminin az olduğu görülmektedir.

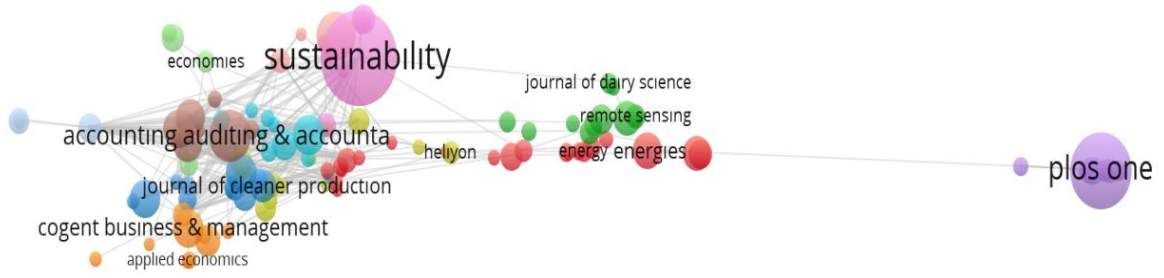

Şekil 2. Makalelerin Alıntı Ağ Haritası

Şekil 2’de yer alan aynı renklerin temsil ettiği daireler birlikte çalışma yapıldığını, daire çaplarının boyutları yayın sayısı güçlü olan yazarları, ağ çizgileri ise yazarların birbirleri ile olan ilişkilerini ifade etmektedir. En çok atıf yapılan makalelerin tespiti Devlet muhasebesi konusundaki temel çalışmaları ortaya çıkarmıştır. Şekil 2’de görüldüğü üzere atıf alan makale Johnson (2003)’dür. Bu makale 2003 yılında Journal Of Financial Economics dergisinde yayınlanmış ve toplamda 537 atıf almıştır.

Dergilere göre atıf analizi

Kaynaklara göre analiz sonucu toplam 2.926 dergi arasında en az 7 kez atıf alan 215 dergi tespit edilmiş. 215 dergi arasında bağlantı gücü en yüksek ilk 125 dergi analiz edilerek ağ ve yoğunluk haritaları ortaya çıkarılmıştır.

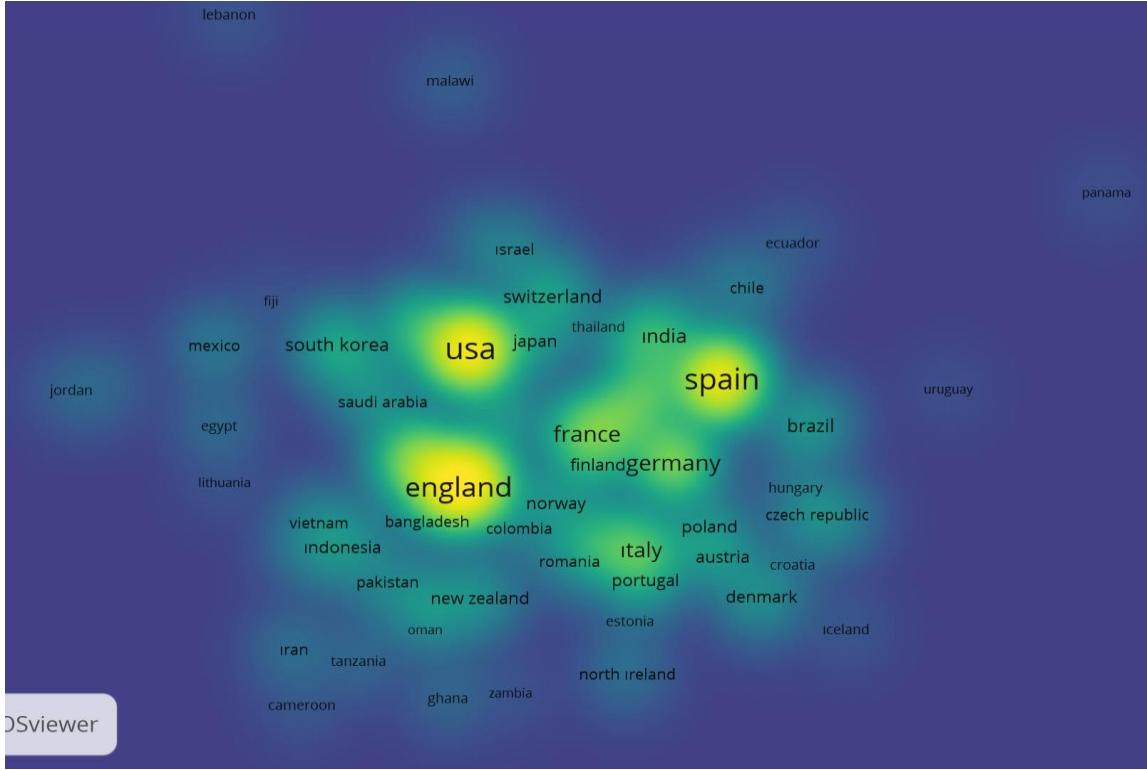
Şekil 3. Devlet Muhasebesi ile İlgili Dergilerin Atıf Ağ Haritası

Şekil 3’de yer alan ağ haritasında renklerin tonları birbirlerine yakın olup, küme sıklığı birbirlerine yakın olarak konumlanmışlardır. Aynı rengi paylaşan daireler kaynakların ilişkisini, dairelerin boyutları kaynakların ne kadar atıf aldıklarını, daireler arasında bulunan ağ çizgileri ise atıf ilişkisi bulunan kaynakları ifade etmektedir. 12 kümeden oluşan ağ haritasında en çok etkileşimde bulunan dergiler aynı kümelerde yer alırken, 409 bağlantı içinde tüm kümelerin birbiriyle bağlantılı olması yapılan çalışmalarda tüm kaynakların literatüre katkı sağladığını göstermektedir.

Şekil 4. Devlet Muhasebesi ile İlgili Dergilerin Atıf Yoğunluk Haritası

Şekil 4’te bulunan dergilerin alıntı analizi yoğunluk haritaları incelendiğinde; “Devlet Muhasebesi” konusunda yayınlanan dergiler içerisinde en çok yayın yapılan derginin 303 makaleyle Sustainability ve en çok alıntı yapılan derginin ise Accounting Auditing and Accountability Journal olduğu belirlenmiştir. Bu dergiyi ikinci sırada Critical Perspectives on Accounting, üçüncü sırada Financial Accountability and Management ve dördüncü sırada Accounting Organizations and Society takip etmiştir. Toplam bağlantı gücünün en yüksek olduğu dergi Accounting Auditing and Accountability Journal olmuştur. Söz konusu görsel haritalarda ağ kümelerinin ayrışmadan toplu olarak gösterilmesi, dergilerin içeriklerinin benzeştiğini ve yapılacak çalışmalarda konunun alaka düzeyinin birbirine yakın olan dergiler olduğunu göstermektedir. Açık renk ile ifade edilen dergilerin atıf konusunda diğer dergilere göre baskın oldukları söylenebilir.

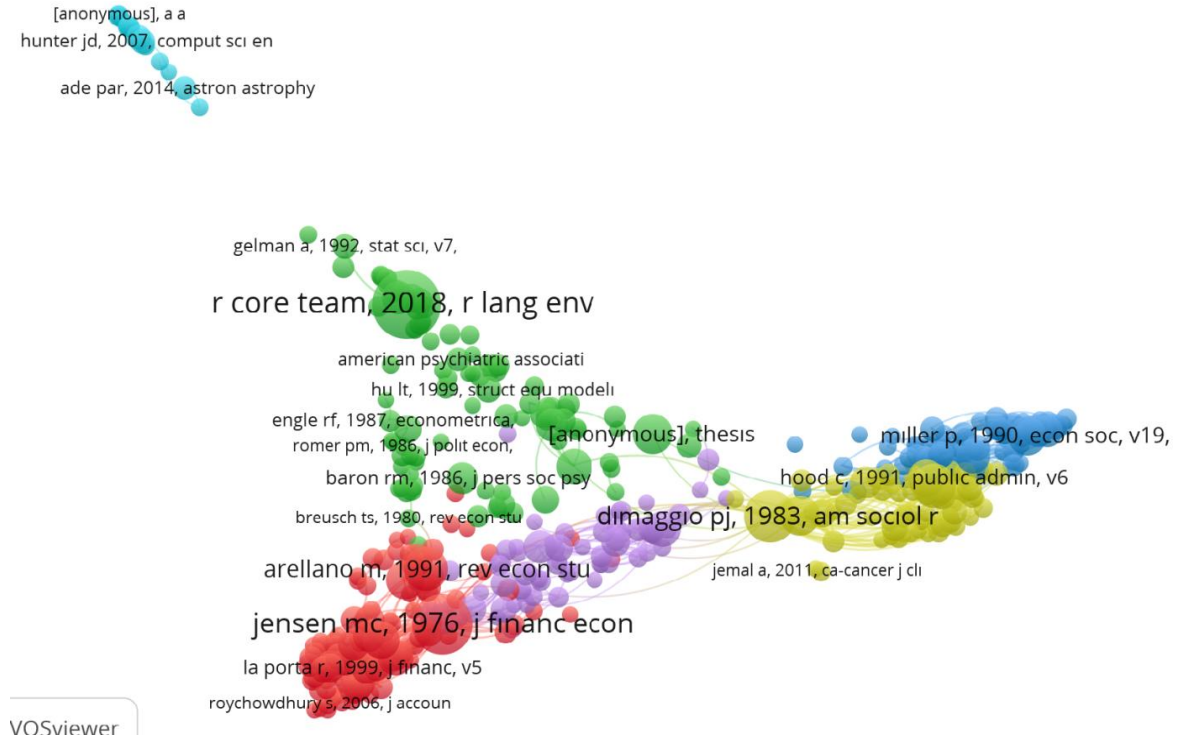

Şekil 6. Devlet Muhasebesi ile İlgili Ülkelerin Atıf Yoğunluk Haritası

Şekil 6, aynı renkte bulunan ülkelerin birlikte çalışmalarının bulunduğu, daire çapı büyük olan ülkelerin daha fazla yayın sayılarının olduğu ve ağ çizgilerinin ülkeler arasında birbirleriyle ilişkisi olduklarını göstermektedir. Buna göre yukarıda ülkelerin listelendiği iki farklı ağ ve yoğunluk haritaları incelendiğinde; “Devlet Muhasebesi” konusunda en çok atıf alan ülkenin 76925 atıf ile ABD olduğu görülmektedir. Devamında 55.211 atıf ile İngiltere gelmekte ve üçüncü sırada İspanya 52.694 atıf ile diğer ülkeleri takip etmektedir. İngiltere 55.211 atıf ile bağlantı gücü en fazla olan ülke olarak ortaya çıkmaktadır. Makale ve atıf sayısı bakımından en yüksek bağlantı gücüne sahip üç ülke ise sırasıyla; İngiltere 1.544 makalede 55.211 atıf, Avustralya 1.544 makalede 39.067 atıf ve ABD 2.099 makalede 76.925 atıf olarak tespit edilmiştir. Türkiye ise 58 makalede 1.263 adet atıf alarak 47’nci sırada yerini almıştır.

Yazarlara göre atıf analizi

Devlet muhasebesi alanında yazarların alıntı analizi yapıldığı bu bölümde konu hakkında makale yazar toplamda 36.360 yazar tespit edilmiştir. Bu yazarlar arasında en az 5 atıf yapılan 204 adet yazar bulunmuştur. Bu yazarlar arasında en fazla bağlantı gücüne sahip ilk 75 yazar analize dâhil edilmiştir. Bu kapsamda oluşan ağ ve yoğunluk haritaları Şekil 7 ve Şekil 8’de sunulmuştur.

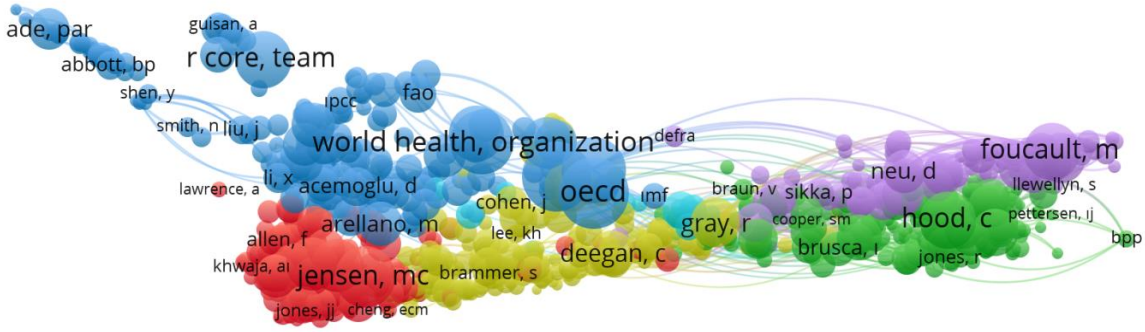

Şekil 10. Devlet Muhasebesi İle İlgili Ortak Atıfta Alıntılanan Referansların Ağ Haritası

Şekil 10'da "Devlet Muhasebesi" konusuna ilişkin yayınlarda ortak atıfta bulunan referansların ağ haritası görülmektedir. Buna göre aynı renkteki daireler birlikte çalışma yürütülen ortak atıfların olduğunu, daire büyüklükleri ortak atıfların sayılarının fazla olduğunu, daireler arasındaki çizgiler ise birbiriyle ilişkisi bulunan ortak atıfları göstermektedir. Bir çalışmanın bilinen bir çalışmayı başlangıç noktası olarak kabul ederek ilgili araştırmayı genişletmesi mümkündür. Bu çalışma, atıfta bulunanları ve atıfta bulunanlara atıfta bulunanları bulmak suretiyle tüm ilişkili çalışmaların belirlenmesini sağlamaya yardımcı olmaktadır. Yeni fikirleri ortaya çıkarabilecek ve mevcut araştırmaları tamamlayabilecek ortak atıf almış makaleleri kullanarak, en güncel konuların takibini yapmak mümkün olacaktır.

Alıntılanan yazarlara göre ortak atıf analizi (cited sources)

Ortak atıf analizi kullanılarak, toplamda 235.279 kez alıntılanan yazarlar belirlenmiştir. Ağ haritasında, bu alıntı sayısı 10'un üzerinde olan 235.279 alıntılanan yazarın 4.564'ü eşik değeri karşılamıştır. Her bir alıntılanan yazar için, diğer alıntılanan yazarlarla olan ortak atıf bağlantılarının toplam gücü hesaplanmıştır. Toplam bağlantı gücü en yüksek olan 1.000 alıntılanan yazar seçilmiş ve ağ haritası oluşturulmuştur.

Şekil 11. Devlet Muhasebesi ile İlgili Ortak Atıfta Alıntılanan Yazarların Ağ Haritası

Şekil 11’de aynı renkteki daireler ortak atıfta alıntılanan yazarların birlikte çalışmalarının olduğunu, daire büyüklükleri ortak atıfta alıntılanan yazarlara ait yayın sayılarını, daireler arasındaki çizgiler ise ortak atıfta alınan yazarların birbiriyle ilişkisini göstermektedir. Bağlantı gücü en yüksek olan ilk 3 yazara ait alıntılanma sayıları sırasıyla; Michel Foucault (290 alıntı), Peter Miller (223 alıntı) ve Peter Miller (185 alıntı) olarak belirlenmiştir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Artan teknolojik gelişmelerle birlikte küçük bir köy haline gelen Dünyada, özellikle son 5 yılda yaşanan gelişmelerin akademik çalışmalara yön verdiği ve özellikle Covid-19 sonrası devletlerin ekonomi üzerinde artan rolüyle devlet muhasebesine olan ilginin artış gösterdiği görülmüştür. Bu çalışmada, Web of Science (WoS) veri tabanından “Government Accounting” anahtar kelimesi ile tarama yapılarak 2002-2022 yılları arasında açık erişime sahip olan toplam 8.755 adet devlet muhasebesi konusunda yayınlanmış makalelere ulaşılmıştır. Belirlenen 8.755 adet verinin, VOSviewer paket programının 1.6.20 sürümü ile çeşitli analizleri yapılarak görsel haritalar elde edilmiştir. WoS’ta devlet muhasebesi ile ilgili yayınlara bakıldığında, konuyla ilintili olması bakımından ekonomi ve sürdürülebilirlik alanlarındaki makalelerin fazla olduğu tespit edilmiştir. Literatüre bilgi sağlayan bilimsel disiplinler, alanında kurumsallaşmış sayılmaktadır. Bu çalışma ile “Devlet Muhasebesi” alanında yapılan makalelerin Web of Science veri tabanındaki etkinlik durumu incelenmiştir. WoS veri tabanında konu ile ilgili inceleme yapılırken bibliyometrik analiz tekniklerinden faydalanılmıştır. Bibliyometri bilimi, araştırılan konuya ait yaşanan gelişmeler ışığında bilimsel kalite ve kaynakların, yazarların eserlerinin konuya olan etkisini ölçüp değerleyen bir bilimsel yayın analizi türüdür. Gün geçtikçe ekonomik krizlerin artması nedeniyle “Devlet Muhasebesi” alanındaki araştırmacı sayısı ve yayın çeşitliliği de artmaktadır. WoS veri tabanında yıllara göre yapılan kıyaslama sonucunda; yayın sayılarında, konu hakkında araştırma yapan lisansüstü programlarda ve konu ile ilgili araştırmacıların sayısında artış olduğunu görülmüş ve bu durumun literatür açısından önemli bir gelişme olacağı tahmin edilmiştir.

Araştırmada Web of Science veri tabanına yönelik veri analizi sonuçlarına dayanarak; Yazarlara ait “Devlet Muhasebesi” konusunda en çok makalenin yayımlandığı yılın 2022, en az makalenin yayımlandığı yılın ise 2002 olduğu tespit edilmiştir. “Devlet Muhasebesi” konusunda en fazla makale yayınlayan ülkenin ABD, ikinci sırada İspanya’nın olduğu belirlenmiştir. Türkiye ise 58 makaleyle 47. sırada yer almıştır. “Devlet Muhasebesi” konusunda yayınlanan makalelerin

neredeyse tamamına yakınının İngilizce yazıldığı görülmüştür. Diğer taraftan, konuya ilişkin yayınlanan makalelerin en fazla olduğu derginin Sustainability olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmada WoS veri tanında en çok yayını olan yazarın Yue Li olduğu, en çok atıf alan yazarın İngiltere Durham Üniversitesi'nden Profesör Dr. Laurence Ferry olduğu belirlenmiştir. Atıf analizine dayalı haritalama analizi sonuçlarına göre; “Devlet Muhasebesi” konusunda en çok atıf yapılan derginin Accounting, Auditing and Accountability Journal olduğu görülmüştür. “Devlet Muhasebesi” konusu ile ilgili yayınlanan makalelerden en çok atıf yapılan kurumun University Essex olduğu tespit edilmiştir. “Devlet Muhasebesi” konusunda yayınlanan makaleler içerisinde en çok atıf yapılan makalenin 537 atıf ile 2003 yılında Journal Of Financial Economics dergisinde yayınlanan “China Government Accounting Share Issue Privatization: The Extent of Its Success” başlıklı makale olduğu tespit edilmiştir. Konu ile ilgili en fazla atıf alan ülkenin 76.925 atıf ile ABD, toplam bağlantı gücü en fazla olan ülkenin ise İngiltere olduğu belirlenmiştir. “Devlet Muhasebesi” konusunda yayınlanan makaleler incelendiğinde, konuya ilişkin çalışmaların her yıl artarak devam ettiği, son 4 yılda yapılan çalışmaların toplamının 2002 ve 2018 yılları arasındaki çalışmalar toplamından fazla olduğu ve yayınlanan araştırmaların yarıdan fazlasının son 4 yıl içerisinde gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Bu sonuçtan hareketle, devlet muhasebesi alanına olan ilginin giderek artış göstereceği yönünde bir çıkarımda bulunulabilir.

Bu çalışmada, devlet muhasebesi verileri Web of Science (WoS) veri tabanından elde edilmiş ve analiz edilmiştir. Bu çalışmanın en önemli sınırlılığı, yalnızca açık erişimli makale yayınlarının tek bir veri tabanından analiz edilmesidir. WoS veri tabanında yıllık karşılaştırmada listelenen yayın sayıları, lisansüstü programların ve konu üzerinde çalışan akademisyenlerin sayısının arttığını göstermekte ve bu durumun literatürün büyümesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca, gelecekte yapılacak çalışmaların farklı veri tabanları (Google Scholar, Scopus, PubMed gibi) kullanılarak, makale ile birlikte diğer yayın türlerini de kapsayacak şekilde bibliyometrik analiz çalışmalarının yapılması önerilmektedir.

Sonuç olarak, “Devlet Muhasebesi” konusuna ilginin her geçen gün arttığı ve bugüne kadar biriken bilginin büyük bir ölçüğe ulaştığı söylenebilir. Bu çalışmanın ana sonuçlarının, bibliyometrik göstergelere dayalı olarak devlet muhasebesi üzerine yapılan makale araştırmalarına genel bir bakış sağlamaya yardımcı olabileceği düşünülmektedir. Bu sayede makale sayısı, alıntı sayısı, anahtar kelime vb. bazı temel göstergelere dayanarak alanda en dikkat çekici araştırmaları bulmak mümkün olabilecektir.

Kaynakça

- Akçakanat, Ö. (2010). Devlet muhasebe sistemi alanında yaşanan gelişmelerin ülke deneyimleri açısından değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11, 183-195.
- Akdeniz, G. (1952). Türk Devlet Muhasebesinin Islahı. 1.Baskı, Ankara: Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayınları.
- Al, U. & Tonta, Y. (2004). Atıf analizi: Hacettepe Üniversitesi kütüphanecilik bölümü tezlerinde atıf yapılan kaynaklar, *Bilgi Dünyası*, 5(1), 19-47.

- Arruda, H., Silva, E. R., Lessa, M., Proença Jr, D. & Bartholo, R. (2022). VOSviewer and bibliometrix. *Journal of the Medical Library Association*, 110(3), 392.
- Chan, J.L. (2003). Government accounting: an assessment of theory, purposes and standards. *Public Money and Management*, 23(1), 13-20.
- Çetinkaya, Ö. & Yıldırım, Z. (2006). Devlet Muhasebesi (Teori ve Uygulama). Bursa. Ekin Kitabevi.
- Çil Koçyiğit, S., Temelli, F. & Derya Başkan, T. (2023). Sürdürülebilirlik muhasebesi konusunda yayınlanan makalelerin bibliyometrik analizi: web of science örneği. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(1), 241-264.
- Glanzel, W. (2003). Bibliometrics as a research field. A course on theory and application of bibliometric indicators. Course Handouts.
- Kıymık, H. (2022). Devlet Muhasebesi Alanında Yapılan Akademik Çalışmaların Bibliyometrik Analizi, Keleş, D. (Ed.). İçinde İşletmecilik Alanındaki Çalışmaların Bibliyometrik Analizi (ss.29-52). 1.Baskı, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Kuyumcu, O. & Bayri, O. (2024). Türkiye’de devlet muhasebesi alanında 2000- 2022 yılları arasında yayınlanan makalelerin bibliyometrik analizi, *Muhasebe ve Denetim Bakış Dergisi*, 71, 97-122.
- Özköse, H. & Gencer, C.T. (2017). Bibliometric analysis and mapping of management information systems field. *Gazi University Journal of Science*, 30(4), 356-371.
- Pina, V. & Torres, L. (2002). Delivering public services-mechanisms and consequences: changes in public service delivery in the UE countries. *Public Money and Management*, 22(4), 41-48.
- Pritchard, A. (1969). Statistical bibliography or bibliometrics. *Journal of Documentation*, 25(4), 348- 349.
- Salato, R., Gomes, P. & Ferreira, C. (2023). Accrual accounting in the public sector of emerging economies: Bibliometric analysis and future research. *Public Money & Management*, 1-13.
- Sengupta, I.N. (1992). Bibliometrics, informetrics, scientometrics and librametrics: an overview. *Libri*, 42(2), 75-98.
- Sevilengül, O. (2005). Genel Muhasebe. 12. Baskı, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Sevilengül, O. (2007). Genel Muhasebe. 13. Baskı, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Sürmen, Y. (1996). Türkiye’de devlet muhasebesi ile ticari muhasebenin karşılaştırılması ve eleştirisi. *Vergi Sorunları Dergisi*, Sayı:92, 05/1996.
- Öztürk, O. & Gürler, G. (2022). Bir literatür incelemesi aracı olarak bibliyometrik analiz. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

- Ulu, S. & Akdağ, M. (2015). Dergilerde yayınlanan hakem denetimli makalelerin bibliyometrik profili: selçuk iletişim örneği, *Selçuk İletişim*, 9(1), 5-21.
- Van Eck, N.J. & Waltman, L. (2010). Software survey: VOSviewer, a computer program for bibliometric mapping. *Scientometrics*, 84(2), 523–538.
- Wong, D. (2018). VOSviewer. *Technical Services Quarterly*, 35(2), 219-220.
- Yalçın, H. (2010). Milli folklor dergisinin bibliyometrik profili. *Milli Folklor Dergisi*, 22(85), 205-211.
- Yanık, S. (2002). Türkiye'deki devlet muhasebesi sisteminin uluslararası standartlarla karşılaştırılması ve kamuyu aydınlatma ilkesi açısından devlet muhasebesi sistemi önerisi. 1.Baskı, İstanbul: M.Ü. Döner Sermaye İşletmesi Teknik Eğitim Fakültesi Yayınları.

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

VICTOR HUGO VE İBRAHİM HAKKI'NIN BİR ŞİİRİNİN METİNLERARASILIK İLE İNCELENMESİ

Şükran KOÇAK¹

Öz

Metinlerarasılık, bir veya daha fazla metin arasındaki etkileşim ve metinlerin başka bir metin içinde yeniden yazılmasıdır. Öncel bir metnin başka bir metinde yeniden yazılması metni yeniden canlandırmaktadır. Bu durum eski metni unutulmaktan kurtardığı gibi farklı bir bakış açısıyla yeniden ortaya koymaktadır. Bir metinde yazarlar birbirinden habersiz olarak aynı konu, farklı kavramlarla içerikler meydana getirebilir; farklı bir bakışla metne yaklaşabilir. Victor Hugo ve İbrahim Hakkı tarafından yazılan aynı tema etrafında oluşturulan şiirleri buna bir örnek teşkil etmektedir. Neredeyse aralarında bir asırlık zaman dilimi bulunan iki şairin şiirlerinde konu, muhteva yönüyle bazı benzerlikler olduğu tespit edilmiştir. İbrahim Hakkı, 18. yüzyılda yaşamış, mutasavvıf bir şairdir. *Marifetnâme*, onun bilim adamı kimliğini yansıtan mensur eseridir. Bunun dışında İbrahim Hakkı'nın *Dîvân-ı İlâhiyat*'ı ve dinî manzum ve mensur eserleri bulunmaktadır. Bu çalışmada Victor Hugo tarafından yazılan *Gece* adlı şiir ile İbrahim Hakkı'nın *Gecelerde* redifli gazeli metinlerarasılık açısından incelenmiştir. İnceleme sırasında metinlerin anlam örüntüsünü ve benzerliklerini açık bir şekilde ortaya koymak için göstergebilim, metinlerarasılık bakış açısıyla birlikte kullanılmıştır. Gösterge ve gösterilen olarak iki öğeden oluşan göstergebilim, anlam katmanlarının çözümlenmesini sağlayan bilimdir. Göstergebilim, iki şiirin anlaşılmasını ve benzerliklerin ortaya konmasını kolaylaştırmış, metinler arası etkileşimleri gözler önüne sermiştir. Metinlerarasılık kuramı ve Victor Hugo hakkında kısaca bilgi verildikten sonra şiirler anlam yönüyle incelenmiş, her inceleme sonunda bir değerlendirmeye yer verilmiştir. Anlam çözümlenmesinden sonra iki şiirin söz dizimi incelenmesi yapılmıştır. Söz dizimi ve göstergebilimsel inceleme ile ortaya çıkan sonuçlar bir tablo hâline getirilerek nihai bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Metinlerarasılık, İbrahim Hakkı, Victor Hugo, Göstergebilim

ANALYSIS OF A POEM BY İBRAHİM HAKKI AND VİCTOR HUGO WITH INTERTEXTUALITY

Abstract

Intertextuality is the interaction between one or more texts and the rewriting of texts within another text. The rewriting of a predecessor text in another text revitalizes the text. This situation not only saves the old text from oblivion, but also presents it with a different perspective. In a text, the authors can create content on the same subject, different concepts, and approach the text with a different perspective, without knowing each other. His poems based on the same theme written by Victor Hugo and İbrahim Hakkı are examples of this. It has been determined that there are some similarities in terms of subject and content in the poems of the two poets, who are almost a century apart. İbrahim Hakkı is a sufi poet who lived in the 18th century. *Marifetnâme* is his prose work that reflects his identity as a scientist. Apart from this, İbrahim Hakkı has *Dîvân-ı İlâhiyat* and religious works in verse and prose. In this study, the poem *Gece* written by Victor Hugo and İbrahim Hakkı's ghazal with rhyme in *Gecelerde* are examined in terms of intertextuality. During the analysis, semiotics was used together with the intertextuality point of view in order to clearly reveal the semantic patterns and similarities of the texts. Semiotics, which consists of two elements: sign and signified, is the science that enables the analysis of layers of meaning. Semiotics made it easier to understand the two poems and reveal similarities, and revealed the interactions between the texts. After giving a brief information about the theory of

¹ Doktora Öğrencisi, Van Yüzüncü Yıl Üniv. Edebiyat Fak., kocaksukran29@gmail.com, Orcid: 0000-0001-6830-8448

Bu Yavına Atıfta Bulunmak İçin/Cite as: Koçak, Ş. (2024). Victor Hugo ve İbrahim Hakkı'nın bir şiirinin metinlerarasılık ile incelenmesi. *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 77-99.

intertextuality and Victor Hugo, the poems were examined in terms of meaning and an evaluation was given at the end of each analysis. After the meaning analysis, the syntax analysis of two poems was made. The results of the syntax and semiotic analysis were put into a table and a final evaluation was made.

Key words: Intertextuality, İbrahim Hakki, Victor Hugo, Semiotics.

Giriş

Metinlerarası, yeniden yazma anlamında bir kavramdır. Bu kavram 1960'lı yıllarda Julia Kristeva'nın çalışmaları neticesinde ve Baktin'in "söyleşimcilik" kuramına dayanarak ortaya konmuştur. Yazar, bir metin yazarken öncel metinlerden parçaları kendi metniyle bütünleştirerek yeni bir metin ortaya koyar. Metinlerarası daha çok bir veya birden fazla metnin sürekli olarak bir iletişim, yakın bir ilişki içinde bulunmasını ifade eder (Aktulum, 2000: 17). Kristeva, metinlerarası kuramını Baktin'in "söyleşim" kuramına bağlı göstergebilim teorisinin temeli olarak konumlandırır. O, tıpkı Baktin gibi metnin daima öncel metinlerin bulunduğu noktada bulunduğunu düşünür. Buna dayanarak Kristeva, metinlerarasılık teorisinin temellerini Baktin'in "söyleşimcilik teorisine" sadık kalarak atar. Bir metni, içindeki sözcüklerin öncel sözcükler ve güncel sözcüklerle olan yakın ilişkisi ve bunların karşılıklı bir iletişim hâlinde olmasını "dilbilim-ötesi bir aygıt" olarak ifade eder (Aktulum, 2000: 40-41). Buna göre metin, bulunduğu zamanın dilbilim kurallarına bağlıdır ve geçmiş metinlerle canlı bir iletişim hâlinindedir. Bu iletişim dilbilimin yeniden düzenlenmesini sağlar. Bu durumda metinlerin birbiriyle olan ilişkisinde metinler, bir dönüşüm hâlinde olduğu için yeni ilişkiler ve değişiklikler ortaya çıkar. Kristeva, metinlerarası ilişkiler için metinlerin birbiri içindeki dönüşümü ve yeni bir metnin ortaya çıkışını şu şekilde ifade eder: "Her metin bir alıntılar mozaği gibi oluşur, her metin kendi içinde başka bir metnin eritilmesi ve dönüşümüdür" (Aktulum, 2000: 41).

Farklı çağlarda ve dönemlerde Dünya edebiyatlarında metinlerin birbirleriyle olan ilişkisi, benzerlikleri veya etkileri taklit olarak anlaşılmıştır. İlk metni taklit eden yazar, önceki metni taklit ettiğine göre yazardan etkilenmiş ve öncel metnin yazarının üstünlüğünü kabul etmiştir. Bu durumda taklit ettiği düşünülen yazar, daha iyisini ortaya koymaya çalışır. Buna göre ilk metinle güncel metnin karşılaştırılması söz konusu olmaktadır. Metinlerarası, yazara ilk ve geleneksel metinlerle uğraşması, dönüştürmesi ve onları yenileştirmesi konusunda bir yol açar. Bu durum yeni bir metin oluşturan yazar için önemlidir. Çünkü ilk metin ile kendi metni arasında bağlantı kuran yazar için metni, metinlerarasılık açısından zengin bir birikime sahip olmuştur. Metinlerarası, kökü çok eskilere dayanan bir olgudur. Bu kuram, daima karşısında birikimli bir okur isteyen ve ona eserler arasında bağlantı kurduran bir anlayış olmuştur (Aytaç, 1999:138).

Edebiyat, bir disiplin olarak sadece edebî disiplinlerle bir ilişki hâlinde değildir. Aytaç, "Metinlerarasılık, en geniş anlamda, bir edebî metnin edebî veya edebiyat dışı metinlerle olan bütün bağlarını kapsar" (1999:138) ifadesini kullanmaktadır. Edebiyatın doğası gereği birçok disiplinle yakın ilişkisi bulunmaktadır. Denilebilir ki edebiyatı temel disiplinlerden ayrı düşünmek neredeyse imkânsızdır. Edebiyat, insanı söz konusu edinmektedir. Disiplinler de insan için vardır. Her metin içinde başka bir metin bulunur. Bu metinler kendi tarihinin ve çevresinin izlerini taşır. Bir metnin var olmasının yegâne sebebi de metinlerarası ilişkilerle mümkün olmaktadır. Kristeva'ya göre bir metin hem kendi zamanında yaşar hem de tarih öncesinde yaşar (Rıfat, 2009: 65). Tarih öncesinde yaşayan metin, güncel metin içinde yeniden yazılarak varlığını devam ettirir. Yeni bir metin içinde yazılan metin, izlerini tarih öncesinden bulunduğu zamana taşır. Her öncel metin, metinler içinde yeniden yazılır. Metnin, zamanlar arasında sürekli bir alışverişi ve geçişleri olur. Buna göre zamanlar arası bir geçiş yaşayan metnin kat-be-kat zenginleşmesi de ihtimal dâhilindedir.

Kristeva'dan ayrı olarak Barthes, metinlerin sonraki metinlerle de ilişkili olduğunu söyler. Çünkü bir metnin salt kaynağı öncel metin değildir, sonraki metinlerde bir metne kaynak teşkil edebilir (Barthes, 1993: 126). Yine Barthes, metinlerin yazıldıktan sonra bitmediğini daima başka metinlerle ilişki hâlinde olduğunu ifade eder. Bu ilişki topluma ve tarihe “alıntılama” ile bağlanır:

“Bir uzam, işleyiş durumundaki anlamlamalar süreci, tek sözcükle anlamlılık olan metin, bitmiş, sona erdirilmiş bir ürün olarak değil de, oluşum hâlinde bulunan, başka metinlerle, başka kodlarla ‘bağlantıda olan’ (Metinlerarası ilişki’dir bu), böylelikle de topluma, Tarihe gerekirci yollarla değil de alıntılama (adını anma, belirtme, zikretme, aktarma) yollarıyla bağlanan bir üretim olarak gözlenir” (Barthes, 1993: 139).

Tarih boyunca metinlerin birbirinden etkilenmesi doğal bir olaydır. Geleneksel metinlerin kahramanlarının yerini gerçek dünyanın gerçek kahramanları alır. Son asrın yazarı kendi metninde gerçek dünyayı yaşar. Öyleyse okur da yazar gibi gerçekte yaşadığı dünyayı metin içinde yaşar (Ecevit, 2001: 98). Yazarın ve okurun müdahil olduğu metin, aslında yaşadıkları gerçek dünyanın bir izdüşümüdür. Yani, okur kendine ait bir şeyleri metinde bulur; bu durumda metnin bir parçası olur. Okurun yazar gibi metne müdahil olması için metinler arasındaki ilişkiyi anlaması gerekir. Alımlayıcı öncel metin ile eldeki metin arasındaki ilişkiyi anlamadığı müddetçe bu ilişkinin gerçekleşmesi mümkün değildir. Alımlayıcı metni okumaya başladığı anda zihinde var olan birikimler sayesinde metinler arasındaki ilişkiyi alımlar. Zihinde metni ilk metne bağlayan göstergeleri karşılayan çağrışımlar ortaya çıkmaya başlar. Okurun yapması gereken, iki metin arasındaki bağıntıyı anlayabilmektir (Aktulum, 2000: 61).

Yazar, metninde başka bir metne gönderi yaptığı zaman metni bir değişim ve dönüşüme tâbi tutar. Metin, bu yönüyle zenginleşir ve kendi içerisinde yeniden yazılır. İki metin arasında kurulan ilişkiler ağı metinlerarasılık yöntemleri olarak ifade edilir. “Alıntı, gönderge, aşırma, anıştırma, parodi, alaycı dönüştürüm ve öykünme” bu yöntemlerdendir (Aktulum, 2000: 94). “Alıntı”, yazarın kendi metnine başka bir metinden italik veya tırnak işaretiyle alıntı yapmasıdır. “Gönderge”, bir çeşit alıntıdır. “Gizli alıntı”, başka bir yazara ait bir cümle veya düşüncenin aynen alınıp kaynak belirtilmeden yazarın eserinde kendisine aitmiş gibi kullanmasıdır. “Anıştırma”, metinler arasında kullanılan sözcükler arasındaki yakınlaştırma olarak görülmektedir. “Parodi”, bir metni başka bir metinde yazarın istediği amaçlar doğrultusunda konusunu değiştirip yeniden kullanmaktır. “Alaycı dönüştürüm”, yazılan metin içinde kullanılan öncel bir metnin dönüşüm ve değişime uğrarken gülünç ve eğlendirici bir yapıya büründürülmesidir. “Öykünme”, ilk metin yazılan metin içinde dönüşüme tâbi tutulurken metin farklı bir biçimde ve anlamda yeniden yazılmaktadır (Aktulum, 2000: 95-126).

Metinlerarasılık kuramını sadece edebiyat alanıyla sınırlamak doğru bir yaklaşım olmaz. Kuram, edebiyat dışında birçok alanda görülmektedir. Modern zamanların hemen her alanında uygulanagelen kuram, bir disiplin olarak varlık sahasına çıkmadan önce eski metinlerde ve nispeten Divan şiiri metinlerinde kullanılmıştır. Divan şiirinde metinlerarasılık kuramının kavramlarına karşılık tahmis, taştir, muhammes, nazire ifade edilebilir (Kolcu, 2011: 300). Metinlerarasılık kavramları, Divan şiirinde farklı adlar altında kullanılan kavramlardır. Bir şairin şiirine başka bir şair tarafından aynı şekil, vezin, kafiye ve redifle şiir yazılmasına nazire denir (İsen, 2015: 307). Metinlerarası kavramı olarak “öykünme” nazirenin yazım sebebidir. Tazmin ve iktibas için alıntı ifadesi metinlerarası kavramların Divan şiirinde ifade edilen şekilleri olabilir. “Bir şairin kendi şiirinde başka birisine ait bir mısra veya mısraları kullanmasına” (Coşkun, 2012: 175) tazmin denir.

İktibas ise başkasına ait bir ifadeye ilave olarak ayet ve hadisle yapılan alıntıdır (Coşkun, 2012: 174). Metinlerarasılık yönteminde bir metin başka bir metin içinde zenginleşir. Buna göre sanatçının öncel metni farklı dönemlerde kendi metni içinde kullanırken metni zenginleştirdiği ve okuru metne yönlendirdiği, metni yeniden canlandırdığı görülmektedir.

Bu çalışmada farklı dönemde yaşamış farklı din ve milliyete mensup iki şairin şiirleri metinlerarasılık anlayışı bağlamında karşılaştırılmıştır. Yapılan çalışma metinlerarası bir çalışma olup şiirler arasındaki ilişkinin açıkça ortaya konabilmesi için göstergebilim kuramından yararlanılmıştır.

1. VİCTOR MARİE HUGO (1802-1855)

Hugo, Besançon'da doğmuş Fransız şair ve yazardır. Edebiyata olan ilgisi lise yıllarında başlamış ilk şiirlerini de bu dönemde yazmıştır. Yazdığı ilk şiirlerde romantik bir duruş sergilemesine karşın Klasisizm ve Romantizmi bir arada ele almak, kaynaştırmak amacıyla olmuştur. Hugo, 1827'den sonra yazdığı şiirlerinde daha çok romantik bir şair duruşu göstermiştir (Yeni Türk Ansiklopedisi, 1985: 1328).

Hugo, gençlik yıllarının ilk dönemlerinde kralcı bir görüşe sahip olmuştur. 1815-18 yılları arasında *Pension Cordier* ve *Lycée Louis-le-Grand*'da düzenli bir öğrenim görmüştür. Hugo, bu eğitiminin ardından Paris'te Hukuk Fakültesinde hukuk eğitimine başlamış; fakat bu eğitimini yarıda bırakmıştır. Bunun sebebi şiire ilgi duymasıdır. *Conservateur Littéraire* adında bir dergiyi 1819-21 yılları arasında annesinin desteğiyle çıkarmıştır. 1822'de Adèle Foucher ile evlenen Hugo'nun beş çocuğu olmuştur. Aynı yıl Hugo, *Odes et poésies diverses (Odlar ve Çeşitleri)* adlı ilk şiir kitabını çıkarmıştır. Bu kitabı kralcı düşüncenin bir ürünü olması bakımından beğenilmiş, 18. Louis tarafından Hugo'ya düzenli bir aylık ücret bağlanmıştır. İlk şiir kitabında siyasi düşünceler ve Klasisizme bağlı olarak biçim etkisi görülmektedir. Bir sene sonra Hugo, *Han d'Islande (İzlanda Hanı)* adlı romanını yayımlamıştır. Bu romanının ardından Romantiklerin arasına katılmış ve *Muse Française* (1823-24) adlı derginin çıkarılmasına katkıda bulunmuştur. Bu sıralarda şiir kitaplarının yayımı devam etmektedir. 1827'de Yayımladığı *Cromwell*'in ön sözü büyük yankı uyandırmış, bu kitap dolayısıyla Romantizm akımının önemli bir temsilcisi olduğunu ilan etmiştir. Hugo, bu eserin önsözünde Romantizm akımının öğretilerini ele almış ve akıma ait zıt öğeleri bir oyunda sergilemiştir. O, Eserin ön sözünde insanın varoluşunun meydana getirdiği tezat durumu da sorgulamıştır. Bu manzum oyunun büyük bir başarı getirmesi sonucu *Marion de Lorme* (1829) adlı oyununu yazmıştır. Bu oyun, sansürlenince bir cevap mahiyetinde *Hernani* adlı oyununu kaleme almıştır. *Hernani*, Romantiklerin Klasikler karşısındaki zaferini ortaya koyan bir eser olmuştur (Ana Britannica, 2004: 268-269).

Victor Hugo, insanların sorunlarına duyarsız kalmamış, bu sorunları evrensel anlamda yeniden dile getirmiştir. Hugo eserlerinde farklı sorunlara değinmiş, yaşadığı dönemin din, sosyal, siyasi ve toplumsal huzursuzluklarını dile getiren güçlü bir ses olmak niyetini taşımıştır. Kimi eserlerinde işçilerin sorunlarına değinirken kimisinde ibadet etmenin iyi yönlerini anlatmıştır. Çok fazla yazan Hugo, eserlerini düşüncelerini açıklama yolunda bir araç olarak görmüştür. Hugo, 1841 yılında Académie Française'e kabul edilmiştir. 1848 ihtilaliyle birlikte Kurucu Meclis ve sonra Yasama Meclisi üyesi olmuştur. Hugo, 1851 darbesinden sonra Brüksel'e kaçmıştır. Bu sürgün yılları Cumhuriyet'in ilanına (1870) kadar devam etmiştir. Sürgün yıllarında Hugo, *Napoléon Petit (Küçük Napolyon; 1852)*, *Histoire d'un crime (Bir Suç Öyküsü)*, *Les Chatiments (1853; Azaplar)* isimli eserlerini yazmıştır. Sürgün yıllarında yazılan eserlerde daha ziyade yergiler ve hayal

kırıklıkları duygusal olarak işlenmiştir (Ana Britannica, 2004: 268-269). Hugo, şiir kitaplarından sonra 1862'de ünlü romanı *Les Misérables (Sefiller)*'i yayımlamıştır. Onun manevî anlayışı, yaşadığı dönemin üzerinde edebî oluşum açısından Fransız edebiyatını canlandıran bir etki yapmıştır. Buna karşılık Hugo'nun bir şair ve peygamber olduğuna olan inancı, bir etkiye sebep olmuştur. Hugo'nun şiirlerinde lirik bir hava hâkim olmakla beraber o, hayallerini şiirlerine işlenmiş dille yansıtabilmiş bir sanatçı olmuştur. Hugo'nun diğer eserlerinden bazıları şunlardır: *Les feuilles d'automne (Sonbahar Yaprakları; 1831)*, *Les Chants du Crépuscule (Alacakaranlık Şarkıları; 1835)*, *Marion Delorme (1831; tarihî dram)*, *Lucrece Borgia (1833; tarihî dram)*, *Marie Tudor (1833)*, *Notre Dame de Paris. Bug Jargal (1819)*, *Les Travailleurs de la mer (Deniz işçileri; 1866)*, *L'homme qui rit (Gülen Adam; 1869)*, (Türk Ansiklopedisi, 1971: 368).

2. İBRAHİM HAKKI ERZURÛMÎ (1703-1780)

İbrahim Hakkı, hicri 1115'te Erzurum'a bağlı Hasankale ilçesinde doğmuştur. Babası Hasankale'nin ileri gelenlerinden Molla Bekir'in oğlu Derviş Osman Efendi'dir. Annesi, Fendiği köyünden Dede Mahmut'un kızı Hanife Hatun'dur (İ. Hakkı, 1980: 767). İbrahim Hakkı'nın soyu anne tarafından Hz. Peygamber'e dayandırılmaktadır (Türk Klasikleri, 1988: 226). Derviş Osman Efendi, daima zikir ve tefekkür ile meşgul olmuş, bir mürşide bağlanma arzusuyla arayış içinde olmuştur. Bu arayış arzusunun olduğu zamanda İbrahim Hakkı dünyaya gelmiştir (İ. Hakkı, 1980: 769). İbrahim Hakkı doğduktan kısa bir süre sonra Derviş Osman hac niyetiyle Hasankale'den ayrılmış, Tillo'ya gitmiştir. Şeyh İsmail Fakirullah Tillovî'ye intisap eden Derviş Osman, şeyhinin hizmetinde on yıl kalmıştır. İbrahim Hakkı, daha sonra babasının arzusu doğrultusunda amcasının nezaretinde Tillo'ya götürülmüştür. O, Şeyh Fakirullah Tillovî'yi ilk defa bu karşılaşma esnasında görmüş ve ona hayranlık duymuştur (Çağrı, 2000: 305). Derviş Osman oğluyla aynı hücrede kalmış, onun ilmî terbiyesiyle vefat edinceye kadar ilgilenmiştir. İbrahim Hakkı, Derviş Osman vefat ettikten sonra tekrar Erzurum'a geri dönmüş, eğitimini Müftü Hazık Efendi'nin yanında tamamlamıştır. Bir süre sonra tekrar Tillo'ya giden İbrahim Hakkı, şeyhi İsmail Fakirullah Tillovî vefat edinceye kadar yanında kalmıştır. Tekrar Erzurum'a geri dönen İbrahim Hakkı, Habib Efendi Camii'nde imamlık yapmıştır (Altıntaş, 1981: 28). Son defa Tillo'ya giden İbrahim Hakkı, İsmail Fakirullah'ın evlatları tarafından hürmetle karşılanmış, babalarının halifesi olarak görülmüştür. İsmail Fakirullah'ın oğulları İbrahim Hakkı'nın Tillo'da kalmasını sağlamak amacıyla kız kardeşleriyle evlendirmiştir. Bununla birlikte İbrahim Hakkı, dört evlilik yapmış, bu evliliklerinden evlatları olmuştur (Çağrı, 2000: 306). İbrahim Hakkı'nın mensubu olduğu tarikat hakkında kaynaklarda bir ittifak yoktur. Nakşibendî, Kadirî tarikatı mensubu olduğu veya Üveysî olduğu yönünde farklı bilgiler bulunmaktadır (Uyan, 1983:1055).

İbrahim Hakkı, 1747 yılında İstanbul'a gitmiş, dönemin Osmanlı Padişahı I. Mahmut'un iltifatına mazhar olmuş, ilmî çalışmalarına saray kütüphanesinde devam etmesine izin verilmiştir. Bu çalışmalar meyvesini vermiş, bir süre sonra İ. Hakkı, *Marifetnâme* adlı eserini ortaya koymuştur (Çağrı, 2000: 306). İbrahim Hakkı, 18. yüz yılda yaşamış mutasavvıf bir şairdir. Bilim adamı, nasir, şair ve şeyh olarak çok yönlü bir kişiliğe sahip olmuştur. Manzum-mensur birçok eser yazmıştır. *Marifetnâme*, manzum-mensur olarak yazılmış, halk tarafından büyük bir ilgiyle okunmuştur. *Dîvân-ı İlahiyât*, onun şair kimliğini ortaya koyan eseridir. İbrahim Hakkı'nın manzumeleri, dinî-tasavvufî bir doğrultudadır. Bu, onun yaşam tarzının bir yansıması olarak görülebilir. Onun manzumelerinde Allah'ın varlığını ve birliğini anlatma çabası göze çarpmaktadır. İnsanın dünya yolculuğu ve yaratılış mahiyetinin anlaşılması amacıyla şairin bir mürşit olarak nasihatte bulunması şiirine hikmetli bir anlam katmaktadır (Koçak, 2019: 20-24).

İbrahim Hakkı'nın kendi ifadesiyle eserlerinin sayısı on beştir. Bazı kaynaklarda eserlerin sayısı on beşten fazla görünmektedir. Müstakil bir eser içindeki küçük risalelerin de bir eser olarak sayılması böyle bir karmaşaya mahal vermiş olabilir. İbrahim Hakkı, ilk beş eserine *Usûl-i Hamse* diğer on eserine de *Furû-i Aşere* adlarını vermiştir (Uyan, 1983:1055). İbrahim Hakkı'ya asıl şöhretine kazandıran ve onun ilmî birikimini ortaya koyan en önemli eseri *Marifetnâme*'dir. *Marifetnâme* 1757 yılında yazılmıştır. *Dîvân-ı İlahiyat* (1755), dinî- tasavvufi bir eser olup 500 civarında manzume bulunmaktadır. *Mecmûatü'l-İrfâniyye* (1761), *Mecmûatü'l-İnsâniyye*, *Mecmûatü'l-Meânî* (1765), *Tuhfetü'l-Kirâm* (1765), *Nuhbetü'l-Kelâm* (1768), *Meşârikü'l-Yûh* (1771), *Sefîne-i Rûh* (1773), *Kenzü'l-Fütûh* (1774), *Definetü'r-Rûh* (1775), *Rûhu's-Şürûh* (1776), *Ülfetü'l-En'am* (1776), *Urvetü'l-İslâm* (1777), *Hey'etü'l-İslâm* (1777) (Çağrı, 2000: 305-311).

Gece şiiri ve *Gecelerde* redifli gazelin anlam katmanlarını incelemeye geçmeden önce şiirler karşılıklı olarak verilmiştir. Metinlerarası ilişkinin net bir şekilde görülebilmesi için mefhumlar, göstergebilimin terimleriyle çözümlenmeye çalışılacaktır.

Gece

Günün tükendiği bu saatlerde

Tüm doğa canla başla çalışıyor.

Gece vakti bu yıldızlardan inen

Ne acayip bir korkudur kim bilir?

Etkisinde kalmış nice gizemin.

Kaygılı, bir yandan tir tir titriyor,

Karanlıkta bilinmeyen bir gücün

Gözlerini üstünde hissediyor.

Ne büyük dehşet kendini tanımak!

Kaçışı olmadan, durmadan çalışmak,

Ebediyetin içinde devinen

Varlığın merhametine kalmak!

Bu nasıl kara, zor bir bulmaca

Amaçlar ve çözümler gizleniyor,

Birileri titrerken aşağıda,

Yukarıda birileri düş görüyor.

(Alkan, 2002: 142)

Ey dide nedir uyku gel uyan gecelerde

Kevkeblerin it seyrini seyrân gecelerde

Bak hey'et-i âlemde bu hikmetleri seyr it

Bul sâni'ini ol ana hayrân gecelerde

Çün gündüz olursun nice agyâr ile gâfil

Koy gafleti dil-dârdan utan gecelerde

Gafletle uyumak ne revâ abd-i hakîre

Şefkatle nidâ eyleye Rahmân gecelerde

Cümle geceyi uyuma Kayyûmı seversen

Ta hayy olasın Hayy ile ey cân gecelerde

Âşıklar uyumaz gece sen hem uyuma kim

Gönlün gözüne görüne cânân gecelerde

Dil beyt-i Hudâdır anı pâk eyle sivâdan

Allah için ol halka mukârin gece gündüz

Kasrına nüzûl eyler o sultân gecelerde

Ey Hakkî nihân aşk odına yan gecelerde

Az ye az uyu az iç hayrete var fânî ol andan

(Güneş, 2008: 319)

Bul cân-ı bekâ ol ana mihmân gecelerde

3. GECE ŞİİRİ VE GECELERDE REDİFLİ GAZELİN KARŞILAŞTIRILMASI

Günün tükendiği bu saatlerde

Tüm doğa canla başla çalışıyor

Gece vakti bu yıldızlardan inen

Ne acayip bir korkudur kim bilir (V. Hugo)

Gösterge: Gün

Göndergesel Anlam: “Güneş ışığı, gündüz, zaman, sıra, çağ, vakit, içinde bulunulan vakti ifade eder” (Ayverdi, 2010: 446). Gün bir vakte ulaşınca bitiyor. Dörtlükte akşam olunca ve güneş batınca bir gün -gündüz anlamı ile- biter. Bir günün bitmesi ise sadece güneşin batmasıyla değil günün yerini diğer bir güne bırakmasıyla mümkün olmaktadır. Gün ile bütün her işin yapıldığı ve artık dinlenmenin vaktinin yaklaştığı ifade edilir. Aydınlık yerini karanlığa bırakır.

Gösterge: Tükenmek

Göndergesel Anlam: Tükenmek ise bitmek, sona ermek, güçsüzleşmek, bitkinleşmek, verimliliğini yitirmek, söyleyecek sözü kalmamak anlamındadır (Ayverdi, 2010: 1274). Tükenen, biten bir gündür. Gün, yorgunluğu ifade ederken günün bitmesiyle yerini geceye bırakmasıyla dinlenme ve yorgunluğu atmak ifade edilir.

Gösterge: Bu saatlerde

Göndergesel Anlam: “Zaman parçası, vakit, zaman, günün hangi zamanında bulunulduğunu belirtmeye yarayan ve 1’den 24’e kadar rakamlarla gösterilen belli vakitlerden her biri” (Ayverdi, 2010: 1037). “Bu saatlerde” ifadesiyle belli bir zaman/an söylenir. Zamanda bir belirgin olma ve özellikle zamanda o vakit ifade edilir. Ve “bu saatlerde” ile gecenin tükenmeye başladığı an ve güne az bir zamanın kalması anlaşılabilir. Herkes artık köşesine çekilmiş sadece daima uyanık olan doğa canla başla çalışıyor.

Gösterge: Gece

Göndergesel Anlam: Yıldızlar sadece gece gökyüzü semalarında görünmeye başlar. Gündüz, ay ve yıldızları görmek mümkün değildir. Gün ışığında görünmeyen gece görünüyorsa bu sırlı ve gizli bir durumdur. Sırlı ve gizemli olaylar her zaman korku ile karşılaşılır. En önemli olaylar gece olur.

Gösterge: Yıldızlar

Göndergesel Anlam: Gece; karanlık, bilinmez, sırlı olanı ifade eder. Bu karanlıkta gökyüzünde ay ve yıldızlar parlar. Gece, doğa bir devinim hâindedir ve görevini yerine getirir. Yıldızlar, parlaklıklarıyla aydınlatma vazifesi görür. İnsanlar, gece uykusuz oldukları zamanlarda yıldızları sayar. Buna karşılık yıldız kaymaları ile meleklerin şeytanları taşlamasına işaret edilir. Başka bir inanca göre herkesin gökyüzünde bir yıldızı vardır ve yıldızların burçları oluşturmaları sebebiyle insan karakteri üzerinde etkileri bulunmaktadır (Pala, 2020: 482). Yıldız kayması ifadesi ile dünyadan bir kişinin daha ayrıldığı anlaşılabilir. Yıldız, ifadesinden güneş ve ay dışındaki sema âleminin sakinlerini anlamak mümkündür. Yıldızların her nevi hareketi, şair tarafından bir haber olarak algılandığı için korkuya sebep olabilir.

Gösterge: Korku

Göndergesel Anlam: Korku, “bir tehlike veya tehlike ihtimâli karşısında duyulan ürkütücü korku, Kaygı, üzüntü, endişe” (Ayverdi, 2010: 696) gibi duyguları ifade etmektedir. Gece, yıldızlardan inen korkunun nasıl bir korku olduğu bilinmez; ama garip bir korkudur. Korkulan şeyin nasıl ve ne yönden geleceği, tahribatı ve meydana getireceği son bilinmediği için adı korku olur.

Gösterge: Vakit

Göndergesel Anlam: Şiirde vakit ile belirli bir zaman kastedilir. Kastedilen belirli zaman parçası gecedir.

Ey dide nedir uyku gel uyan gecelerde

Kevkeblerin it seyrini seyrân gecelerde (İ. Hakkı)

“Ey göz! Nedir uyku, gel uyan gecelerde. Yıldızların akışını seyret gecelerde.”

Gösterge: Dide

Göndergesel Anlam: Şair, göze seslenir ve uyuma, uyan demektir. Göze seslenen şair, aslında insana seslenir. Uyanması istenen ve yıldızları seyretmesi istenen insandır. Fakat âlemleri müşahede etmek de gören bir gözle bakmakla mümkündür. Gözden uyumamasının istenmesiyle insanın gerçeklere gözlerini kapatmaması ve gaflet uykusundan gözlerini uyandırması kastedilir. Gece sırlarla dolu bir âlemi içinde saklar. Bu sırları ancak gören gözler görebilir.

Gösterge: Uyanmak

Göndergesel Anlam: Uyanmak, beyitte gerçek ve mecazî anlama gelecek şekilde ifade edilir. Gerçek anlamda kişinin gece uyumaması uyanık olması ifade edilir. Uyanık olan kişi gecesini hayırla ihya eder. Mecazî olarak kişinin gaflet uykusundan uyanması kastedilir. Uyanmak; uykudan kalkmak, gerçekleri anlar kavrar duruma gelmek, bilgisizlikten kurtulmak anlamındadır. Beyitte de bu anlamda ifade edilir.

Gösterge: Seyir, seyrân

Göndergesel Anlam: İnsan gaflet uykusundan uyanınca, gerçekleri görmeye başlar. Manevî açıdan âlemi müşahede edebilir. Yıldızların akışının seyredilmesinin istenmesiyle insanın âlemin mahiyetini anlaması ve temaşa etmesi beklenir. Seyir gerçek anlamda gidiş, yürüyüş, eğlenmek için bakmak, hoşlanarak bakma, temâşâ etmek anlamındadır. Tasavvufî anlamı ise “Allah’a ulaşmak üzere yapılan manevî yolculuğa seyir” denir (Cebecioğlu, 2004: 237). Seyr, mürid için bir eğitim işlevi görür. Rûhî bir hadise olup müridin girdiği seyr ü sülûk yolunda kat ettiği merhaleler, onun manevî açıdan olgunlaşmasına vesile olur (Türer, 2015: 121). Allah’a ulaşmak için yapılacak manevî seyir, gaflet uykusundan uyanmış gözlerin-kalp gözü-gökyüzü semalarında gecelerde hikmet âlemlerinin bir parçası olan yıldızları seyretmekle mümkündür.

Bak hey’et-i âlemde bu hikmetleri seyr it

Bul sâni’ini ol ana hayrân gecelerde (İ. Hakkı)

“Âlem topluluğuna bak! Bu hikmetleri seyret. San’î’ni bul ona hayran ol gecelerde.”

Gösterge: Hey’et-i Âlem

Göndergesel Anlam: Âlem, içinde birçok mahlûkatı barındıran kâ’inâttır. Yerin ve göğün kendine göre sakinleri bulunur. Hey’et, astronomi ilmi için kullanılan bir tabirdir. Buna göre “hey’et-i âlem” ifadesiyle gökyüzünün sakinlerini anlamamız gerekir. Gökyüzü sakinleri hikmetle seyredilir. Çünkü âlem, hikmetle yaratılmış ve hikmet sırlarını taşımaktadır.

Gösterge: Hikmet

Göndergesel Anlam: Hikmet, “Düşünme melekesinin itidal hâlinde olması, uygulamayla birlikte olan bilgi, tecrübeyle kazanılan doğru bilgi, Hakka uygun düşen söz, her şeyin en mükemmeli, olanı olduğu gibi bilmek” (Uludağ, 2012: 169) olarak anlamlandırılır. Gökyüzü ve sakinleri hayranlık derecesinde seyredilir. Hayranlık veren şey, gökyüzünün yerden ayrılmış bir şekilde yukarıda ayakta durması, içinde görünen ve görünmeyen birçok sakini misafir etmesidir. Hiçbir şekilde gökyüzü veya herhangi bir sakini yere düşmüyor. Bu kadar mükemmel ve kusursuz yaratılan dünya seması ve sakinleri bir hikmete mebni olarak yaratılmıştır. İnsanın da bu hikmetleri müşahede etmesi gerekir.

Gösterge: Sanî’

Göndergesel Anlam: Sanî’, “Yapan, yaratan, Hâlık” anlamındadır (Sami, trs: 813). Hikmetle dolu hey’et-i âlemde hayranlık veren hikmetleri yaratan bir Sâni’ vardır. Sâni’, masnua’tını, sanat eserini, istediği gibi şekil verir, düzeltir. Dünya ve içindekiler Sâni’in en kıymetli sanat eseridir. Beyitte Allah’ın dünyayı bir sanatçı gibi süsleyerek hikmetli bir şekilde yarattığı ifade edilir. Hey’et-i âleme bir sanatçının elinin değdiği söylenir. Ortaya çıkan mükemmel sanat eseri, hayranlıkla müşahede edilir.

Gösterge: Hayrân

Göndergesel Anlam: Âlemin sakinlerinin hikmetli oluşu hayranlık uyandıracak derecededir. Hayrân, Tasavvufta “korku ve rıza, tevekkül ve reca arasında bir duraktır. Derin

düşünce ve Allah huzurunda hakikat ehlinin ve ariflerin kalplerine gelen hâldir” (Cebecioğlu, 2004: 109). Hey’et-i âlem sakinlerinin her birinin görülmesi mümkün değildir. Görülen ve görülmeyen bilinen bilinmeyen birçok mahlûkat vardır. Bilinmeyen bir korkuya sebep olması gibi bilinen de aynı etkiyi gösterir. Beyitte görülen âlem sakinlerinin bir şaşkınlık ve korkuya sebep olduğu ifade edilir.

İki şiirde gece teması ile birlikte zaman hâkimdir. Özellikle Victor Hugo’nun gece şiirinde zamanı ifade etme noktasında zaman kavramları sıklıkla kullanılmıştır. Alıntı yaptığımız Hugo’nun “Gece” şiiri ile İ. Hakkı’nın “Gecelerde” redifli gazelinde anlam ve kavram düzeyinde benzerlik bulunmaktadır. İ. Hakkı, gazelin ilk beytinde “ey göz! Nedir uyku, gel uyan gecelerde. Yıldızların akışını seyret gecelerde” demektedir. Victor Hugo, “Günün bittiği bu saatlerde doğa canla başla çalışıyor. Kim bilir gece vakti bu yıldızlardan inen ne acayip bir korkudur”, demektedir. İ. Hakkı da “gece yıldızları seyretmek için uyanmak gerekir”, diyor. Gündüz bitmiş, uyku yoktur asıl zaman şimdi başlıyor. Çünkü gökyüzü hâlâ bir hareketlilik içindedir. Hugo’da gün bitmiş herkes köşesine çekilmiş, gece şimdi başlıyor ve gece insanlar dışında doğada bir hareketlilik vardır.

İki alıntıda gece vakti, insan dışındakilerin özellikle sema âleminin sakinlerinin durup dinlenmek bilmeyen bir hareketlilik ve devinim hâlinde olduğu ifade ediliyor. Hugo’nun “doğa canla başla çalışıyor” ifadesine karşılık gecenin uyku zamanı olmadığı sema sakinlerini kapsayacak genişlikte kullanılan yıldızların bir devinim hâlinde olduğu ifade edilir. Yıldız/ kevkib, gece/gecelerde, bu saatlerde kelimeleri ortak kullanılmıştır. Aynı ortaklık İ. Hakkı’nın ikinci beytinde de söz konusu olmuştur. İbrahim Hakkı ikinci beyitte “âlem topluluğuna bak! Bu hikmetleri seyret. San’î’ni bul, ona hayran ol gecelerde.” demektedir. İ. Hakkı, âlem sakinlerinin hikmetle seyredilmesi gerektiğini söyler.

Hugo, gece yıldızlardan bir korkunun indiğini ifade eder. Yıldızlar ile sema âlemlerinin bütün sakinlerini de anlamak gerekmektedir. Sema âlemlerinin sakinlerinin gece bir hareket halinde olması; esrarlı, bilinmeyen bir duruşa sahip olması hayranlık uyandırır. Bu da insanda bir korkuya sebep olmaktadır. Bu hayranlık ve korku hâli, Hugo ve İ. Hakkı’da anlam açısından benzerdir. Bu durum ortak bir kavram olan “hayrân” kelimesinde buluşmaktadır. Hayran, korku ve rıza arasında bir durumu ifade etmektedir. Hugo’da gece vakti yıldızlardan bir korkunun indiği; İ. Hakkı’da âlem sakinlerinin gecelerde hayranlık (korku) uyandırdığı ifade edilir. İki şairin şiirinde gökyüzü sakinlerinin azametinin ve heybetinin kalplere korku saldığı anlamı ortaya çıkmaktadır.

Etkisinde kalmış nice gizemin

Kaygılı, bir yandan tir tir titriyor (V. Hugo)

Gösterge: Gizem

Göndergesel Anlam: Gökten inen yıldızlar, içinde bir sır saklıyor. Bu sır, bir kaygıya ve korkuya sebep oluyor.

Gösterge: Kaygı

Göndergesel Anlam: Sırlı bir durum korku ve kaygıdan dolayı birilerini tir tir titretiyor. Korkudan titremeye sebep olan, içinde gizemi barındıran şeyin kötü bir şey olacağına dair bir tedirginlik oluşturmaktadır. Kaygı, sözlükte “üzücü bir şey olacak korkusundan doğan endişe, gam, keder, tasa” anlamındadır (Ayverdi, 2010: 644).

Gösterge: Titremek

Göndergesel Anlam: Bir gizemin etkisinde kalan kişi korkudan titrer. Bu gizem, korkuyla birlikte bir de kaygıya sebep olur. Titremek; “çok üşümek, kasların kasılması sonucu hızlı ve küçük hareketlerle sarsılmak, korkmak, korkuya kapılmak” (Ayverdi, 2010: 1259) anlamını ihtiva eder. İlk dörtlükte yıldızlardan inen bir şey korkuya sebep olmuştu. Bu korku ikinci dörtlükte kaygı ve korkunun şiddetlenmesiyle devam ediyor. Fakat bu korkunun sebebi belli değildir.

Çün gündüz olursun nice agyâr ile gâfil

Koy gafleti dil-dârdan utan gecelerde (İ. Hakkı)

“Gündüz başkalarıyla gaflette olduğun için sevgiliden utan. Gafleti bırak gecelerde.”

Gösterge: Gâfil

Göndergesel Anlam: Gâfil; “Başına geleceği düşünmeyip ihmal eden, gaflette olan” (Sami, ty.: 920) demektir. Gündüz başkalarıyla olan kişi bir gaflet hâlidir. Gaflette olan kişi başkalarıyla olmakla asıl meşguliyetini unuttur ve dikkatsiz davranır.

Gösterge: Gaflet

Göndergesel Anlam: Başkalarıyla vakit geçiren kişi, gaflettedir. Gaflet, “Nefsin arzularına uymak, zamanı boşa geçirmek, önemli bir şeyin önemini kavrayamamak, değerli bir şeyin kıymetini takdir edememek, kalbin Hak’tan gafil olmasıdır” (Uludağ, 2012: 141) anlamındadır.

Gösterge: Agyâr

Göndergesel Anlam: Gündüz başkalarıyla vakit geçiren kişi -başkaları, yabancılar veya dünyanın hileleri- bir gaflet hâli durumunu yaşar. Bu kişi vaktini boşa geçirmiştir. Agyâr; “Gayrılar, başkaları, yabancılar, dost olmayanlar, halden anlamayanlar” anlamında bir mefhumdur (Ayverdi, 2010: 21). Tasavvufta, “sûfi olmayan, tasavvufi hayata yabancı, zıt. Aynı tarikattan ve meşrepten olmayan, masiva, Allah’tan gayrı her şey” (Uludağ, 2012: 26) olarak ifade edilir.

Gösterge: Dil-dâr

Göndergesel Anlam: Dil-dâr, gaflette olan ve kendisinden başka şeylerle oyalanan kişinin utanması gereken kişidir. Dil-dâr, Mutlak sevgili olan Allah’tır. Gündüz dünya ile meşgul olan kişi, gece sevgili ile görüşmek ister; fakat mâsivâyı terk etmeyen kişinin Dil-dâr ile olması da mümkün görünmemektedir. Hugo’nun iki mısraı ile İ. Hakkı’nın mısraları anlam yönüyle benzer bir tablo çizmektedir. İki şiirde bilinmeyen, görünmeyen bir durum vardır. İ. Hakkı’da görünmeyen sevgilidir, Hugo’da ise görünmeyen gizemli bir durum vardır. Hugo’da gizemli durum bir kaygı ve korkuya sebep olurken, İ. Hakkı’da görünmeyen mutlak bir sevgili vardır ve Allah’ı unutma durumundan ötürü sıkılma, korku ve kaygıyla karışık mahcup olma durumu bulunmaktadır. İki şairin mısralarında gece bir sır olarak varlığını sürdürür.

Karanlıkta bilinmeyen bir gücün

Gözlerini üstünde hissediyor (V. Hugo)

Gösterge: *Karanlık*

Göndergesel Anlam: Bilinmeyen bir gücün bir öznenin varlığının hissedildiği andır. Özne, karanlıkta görünmeyen bilinmeyen bir gücün bakışlarını üzerinde hissediyor. Bilinmeyen ve görülmeyen bir şeyin karanlıkta varlığını veya bakışlarını hissetmek ürkütücüdür. Ürkütücü olan, bakışların sonunun nasıl geleceğidir. Karanlık; “ışık olmama durumu, ışıksız, anlaşılamayan bilinmeyen tarafları bulunma durumu, müphemlik, meçhûliyet” anlamındadır (Ayverdi, 2010: 627).

Gösterge: *Hissetmek*

Göndergesel Anlam: Özne, bir gücün varlığından ziyade varlığın bakışlarını üzerinde sezmektedir. Hissetmek; “Duymak, duyumsamak, sezmek, sezinlemek” (Püsküllüoğlu, 2002: 544) anlamındadır.

Gösterge: *Göz*

Göndergesel Anlam: Karanlıkta bilinmeyen, görünmeyen bir güç vardır. Göz ifadesinden bilinmeyen bir gücün varlığını hissettirmesi, özneyi izlemesi anlaşılmaktadır. Esrarlı gücün hissedilmesi ile gücün kendini fark ettirmek, varlığını duyurmak istemesi ifade edilmektedir. Yoksa görünmek istenmeyen bir şey neden bakışlarını sezdirsin. Göz; basar, görme, bakma anlamındadır.

Âşıklar uyumaz gece sen hem uyuma kim

Gönlün gözüne görüne cânân gecelerde (İ. Hakkı)

“Âşıklar uyumaz, gece sen (de) uyuma ki gönül gözüne Cânân görünsün gecelerde.”

Gösterge: *Âşık*

Göndergesel Anlam: İbrahim Hakkı, *Marifetnâme* adlı eserinde âşık için şu ifadeler yer verir:

“Âşıkın yeme ve içme iştihası tutulmuştur. Zirâ aşk ona can kuvveti olmuştur. Her pislikten pâk olup, vahdet şerabı ile dolmuştur. Âşıkın içi, şerab ve güzelinin zevki ile dolmuştur. Onun bu zevk ve safâsına, kendinden geçmesi şahiddir. Şerabı, tatlı, sarhoş etmez, tahûr ve helâldir. Güzeli ise Kadîm ve bîzevâl ve Cemâli bînazîr ü lâyezâldir” (İ. Hakkı, 1980: 639).

Canan, gönül gözüne âşıklar uyumadığı zaman görünür. Şair, özne olarak okura seslenir. Âşıklar, Cânân’ı gece uyumadıkları için (ibadetle meşgul oldukları için) görürler, sen de gece uyumazsan Cânân’ı görebilirsin. Âşık, “çok fazla seveni ifade eder” (Cebecioğlu, 2004: 24).

Gösterge: *Gönül*

Göndergesel Anlam: Gönül, bir göze benzetilir. Gönlün göze benzetilmesinin sebebi gecelerde sevgilinin gönülde görünmesidir. Tasavvufta gönül, şunu ifade eder: “gönülde biri dünyaya biri ukbaya açılan iki göz vardır. Ne zaman ki bunlar âmâ olup her iki âleme de bir defa olsun bakmazsa o gönle mânâ görünür” (Ceylan, 2000:232). Gönül, dünyadan yüz çevirirse geceyi

ibadetle geçirirse gecelerde Cânân gönülde görülebilir. Gönül, kalp bir et parçasıdır ve karanlık bir yerdir. Mecazî anlamda gönül, sevgiliyi evinde misafir edecek kadar geniştir.

Gösterge: Cânân

Göndergesel Anlam: Gönle gelmesi beklenen ve gönülde görülmek istenen Mutlak sevgilidir. Allah, zâhirden dünyada yarattığı mahlûkat üzerinde varlığının sikkelerini gösterir, kendisi görünmez. Görünmesi ise gönülde varlığını sezdirmek, hissettirmek ile olabilir. Gerçek anlamda O'nu görmek mümkün değildir.

Gösterge: Göz

Göndergesel Anlam: Sevgili, kişi uyumayıp gecelerini ibadetle geçirdiği zaman gönülde görülebilir. Sevgiliye bakan göz, mânâ gözüdür. Dünyadan alakasını kesmiş kimsenin gözleri âmâ olacağı için dışa kapanan gözler gönülde manevî anlamda açık olur. Göz; basar, bakma demektir. Gönüldeki sevgilinin parıltılarını gören de gönül gözüdür.

Bilinmeyen bir güç/Cânân, gözler/göz, karanlık/gece kavramları iki şiirde benzer olarak yer almıştır. Her iki şiirde bilinmeyen bir varlık karanlıkta/gecede varlığını hissettirmeye çalışır. V. Hugo'da bilinmeyen varlığın gözleri/bakışları öznenin üzerindedir ve görünmeyen varlık bir güç olarak algılanır. Bu durum özneye bir korku ve huzursuzluk verir. İ. Hakkı'da ise esrarlı varlığın adı bellidir. Mutlak güzel olan Allah'tır. Mutlak sevgili, varlığını gönülde hissettirir. Sevgili, aynı şekilde kendini gönülde göze göstermek ister. V. Hugo'da bilinmeyen bir gücün yeri tam olarak belirtilmez. Bilinmeyen gücün sadece karanlıkta olduğu ifade edilir. İ. Hakkı'da esrarengiz güç, mutlak sevgili, karanlık bir yere gelir ve kendini gösterir. Gerçek anlamda gönül/kalp, karanlık bir yerdir. İki şairin mısralarında anlam yönüyle ve kavramsal açıdan benzer yönler bulunmaktadır.

Ne büyük dehşet kendini tanımak

Kaçışı olmadan, durmadan çalışmak

Ebediyetin içinde devinen

Varlığın merhametine kalmak! (V. Hugo)

Gösterge: Dehşet

Göndergesel Anlam: İnsanın kendisini tanıması bir korkuya sebep olur. Şair, kendini tanımamanın kendisinde korkunç bir duyguya sebep olduğunu dehşet kavramıyla ifade etmektedir. Bu durumdan bir kaçış yoktur.

Gösterge: Kendini tanımak

Göndergesel Anlam: İnsanın kendi iç âleminde sürekli kendini tanımak adına yaptığı mücadeleler vardır ve şair bu mücadeleyi durmadan çalışmak, mücadele etmek olarak ifade etmektedir. Buna göre özne, bu adıma kadar kendini/mahiyetini ve yaşam gayesini bilmeden yaşamıştır. Sürekli kendini tanımak için mücadele eden özne, kendini ebedî bir varlığın merhametli kollarına bırakmak ister.

Gösterge: Ebediyet

Göndergesel Anlam: Bir mücadele içinde olan özne kaçış yolu aramaktadır; fakat kaçışla kendini tanımanın ölümsüz bir varlığın merhametine sığınmakla mümkün olduğu ifade edilir. Bu kaçış, özneyi ebedi bir mutluluğa sevk edecektir. Ebediyet; “daimilik, câvidânî, müebbetlik, zevalsizlik ve sonsuzluk” demektir (Sami, ty.: 65).

Gösterge: Varlık

Göndergesel Anlam: Öznenin bir kaçış sonucu huzur bulmak istediği ve merhametli olarak nitelendirdiği ve kendisinin onu tanımakla tamamlanacağına inandığı şey, görünmeyen güçtür. Bu varlık sonsuzluk ve ebediyet içinde var olan güçtür. Bu güç, mutlak sevgili olan Allah’tır.

Gösterge: Merhamet

Göndergesel Anlam: Özne zorlu bir mücadeleden sonra bir varlığın merhametine sığınmak ister. Merhamet; “herhangi bir canlının acısını, kederini, mutsuzluğunu yüreğinde hissedip üzüntü duyma ve ona karşı yardım hisleriyle dolma acıma” (Ayverdi, 2010: 801) anlamındadır. Öznenin bir merhametli kola kendini atmak istemesinin sebebi acısına ve sıkıntısına şefkat hissiyle yaklaşılması ve onun sıkıntılarına bir yardım elinin uzanması içindir. Öyle görünüyor ki kendini varlığın merhametine bırakmak isteyen özne, gerçekten zor bir durumda ve yardım arayışındadır.

Cümle geceyi uyuma Kayyûmı seversen

Tâ hayy olasın Hayy ile ey cân gecelerde (İ. Hakkı)

“Ey Cân, Kayyûm’ı seviyorsan bütün geceyi uyuma (ki) Hayy ile hayat bulasın gecelerde.”

Gösterge: Kayyûm

Göndergesel Anlam: Hayat bulmak için bütün gecelerde uyanık olma gerekir. Uyanık olan kişi Kayyûm’u seven ve Onunla beraber olmak isteyen kişidir. Kayyûm, Allah’ın isimlerindedir. Sözlükte “doğrulup ayakta durmak, devam ve sebat etmek, bir işin idaresini üzerine almak, gözetip korumak anlamındaki kıyâm kökünden mübalağa ifade eden bir sıfat olup her şeyin varlığı kendisine bağlı olan, kâinatı idare eden demektir” (Topaloğlu, 2022: 108-109).

Gösterge: Hayy

Göndergesel Anlam: Cân, gecelerde uyumayıp Hayy ile hayat bulur. Hayy, Allah’ın isimlerinden biridir ve Kayyûm ile birlikte bulunur. Buna göre varlığında daim olan Allah’ın var olmasıdır. Allah, kendi nefsinden dolayı vardır ve O diridir (Cebecioğlu, 2004: 108). Allah’ın Hayy ismi, dünyadaki yaratılmış olan her varlığın hayat bulması, canlı olmasını gerektirir. Allah’ın var olması ve hayat sahibi olması yönüyle tüm canlılara Hayy isminin tecellisiyle hayat vermesi söz konusudur. Buna göre Hayatın sadece bu dünya ile değil ebedi âlemi de kapsamaması gerekir. Kayyûm, bunun devamlılığını sağlayan isimdir.

Gafletle uyumak ne revâ abd-i hakîre

Şefkatle nidâ eyleye Rahmân gecelerde (İ. Hakkı)

“Rahman, şefkatle gecelerde çağırırken, değersiz kula gafletle uyumak yaraşır mı?”

Gösterge: *Gaflet*

Göndergesel Anlam: Kul kendinden geçmiş ve etrafında olan bitenin farkında değildir. Gaflette olmak bir kula yakışır mı demek ister şair. Buna mukabil kul, gafletle uyursa gecelerde Rahman, şefkatle seslenir. Gaflet:

“Tasavvufta nefsin arzularına uymak, zamanı boşa geçirmek, önemli bir şeyin önemini kavrayamamak, değerli bir şeyin kıymetini takdir edememek. Kalbin Hak’tan gafil olması, O’nun zikrinden mahrum kalması. İşlenen bir günahın tevbesinden gâfil olmak o günahı işlemekten daha beterdir. Gaflet derin bir uykudur” (Uludağ, 2016: 141).

Gösterge: *Abd-i hakîr*

Göndergesel Anlam: Gaflette olan küçük ve değersiz olan kişidir. Hakir, insanların kendini küçümsemesi, değersiz görmesidir. “Abd-i hakîr”, bu durumda Rahman’ın seslenmesine ve onun çağırmasına kendini layık bulmamaktadır.

Gösterge: *Rahmân*

Göndergesel Anlam: Rahman, sözlükte “merhamet etmek, severek ve acıyarak korumak” anlamındadır. Rahman, Allah’ın isimlerinden biridir. Besmelede Rahim isminden önce yer alan isimdir. Allah’ın Rahman ismi dünyadaki kullarına şefkat eden isimdir. Rahim ismi ise Allah’ın Ahiret yurdunda kullarına şefkat etmesini gerektiren isimdir (Topaloğlu, 2007: 415-417). Rahman gecelerde kullarına şefkat eden görünmeyen sevgilidir. Beyitte de Rahim ismi değil, Rahman ismi ifade edilmiştir.

İ. Hakkı’nın iki beytinin V. Hugo’nun üçüncü bendiyle bir anlam ve kavram yönüyle benzer bir ilişkisi bulunmaktadır. Birinci beyitte Hayy ve Kayyûm ile Hugo’nun şiirinde ebediyet arasında bir benzerlik bulunmaktadır. Ebediyet ile ölümsüz olma ve sonsuzluk ifade edilir. İ. Hakkı ise ebediyet kavramını Hayy ve Kayyûm isimleriyle ifade eder. Her iki şiirde özne sen olarak ifade edilir. Hugo’nun bendinde kendini tanımaktan ötürü şairin bir dehşet içinde olma durumu vardır. İ. Hakkı’da ise ikinci beyitte gaflet durumuyla insanın kendini bilmeme durumu ifade edilir. Hugo, şiirinde kendini tanımanın bir mücadele durumu üzerinde dururken; İ. Hakkı’da ise insanın gaflette olması, kendini bilmemesi bir yoksunluk olarak görülür. İkinci beyitte yer alan şefkat/merhamet, varlık/Rahman arasında görünmeyen benzer olması durumu ve her şeye hükmeden bir yaratıcının varlığı yönüyle benzer bir ilişki söz konusudur.

Bu nasıl kara, zor bir bulmaca

Amaçlar ve çözümler gizleniyor

Birileri titrerken aşağıda

Yukarıda birileri düş görüyor (V. Hugo)

Gösterge: *Bulmaca*

Göndergesel Anlam: Çözümler ve amaçların gizlendiği ve çözümü imkânsız olan girift bir durum vardır. Çözümlemesi istenmeyen bir durumun olması çözümün zor ve kara olmasındandır.

Gösterge: *Kara*

Göndergesel Anlam: Bilinmesi istenmeyen durum, zor ve karmaşıktır. Bulmacanın, çözüm ve amaçları biri tarafından özellikle gizlenir. Çünkü bir durum açığa çıkmaması veya bilinmemesi amacıyla gizlenir.

Gösterge: *Düş görmek*

Göndergesel Anlam: Bilinmeyen, çözümü zor ve engellenen bir bulmacadan dolayı bir korku durumu vardır. Birileri bu korkudan dolayı titrerken birileri de hayal dünyasında yaşar. Yukarıda düş gören kişiler, bir muammanın içinden çıkamayınca daha iyi olan şeyleri hayal ederler. Düş görmek sözlükte “1. kişinin, uykuda gördüğü şeyler, yani uyurken bellekte beliren görüntüler ve düşüncülerin topu. 2. olmuş ya da varmışçasına bellekte tasarlanan şey...” olarak ifade edilir (Püsküllüoğlu, 2002: 193).

Allah için ol halka mukârin gece gündüz

Ey Hakkî nihân aşk odına yan gecelerde (İ. Hakkı)

“Ey Hakkî, gecelerde gizli aşk ateşine yan. Allah için o halka gece gündüz yakın ol.”

Gösterge: *Mukârin*

Göndergesel Anlam: Gece, âşıkların Allah aşkıyla yandığı bir zaman dilimidir ve gece gündüz halkla yakın olunur.

Gösterge: *Nihân*

Göndergesel Anlam: Aşk, gizli bir ateş gibidir. Bu ateş gece, karanlıkta yanar.

İki şiirde gizli, kapalı olma durumu hâkimdir. İ. Hakkı’da aşk ateşinin gece ibadetleriyle gizli olduğu söylenir. Hugo’da ise gizli bir durum çözülmesi zor, girift ve çözümüne ulaşma imkânı olmayacak bir bulmaca olarak görünür. Bu gizlilik bir korkuya sebep olur. Bu korkuyu Hugo, “titremek” olarak ifade eder. Gece ve karanlık, her iki şiirde varlığını korumaktadır. İ. Hakkı’da geceler, esrarengiz bir güce olan korkunun hâkim

olmasından ziyade gecelerin aydınlanması şeklindedir. Hugo’da gece durumu bir korkuyu ve çözümü zor bulmacaları içinde saklayan bir sır olarak durmaktadır. Yukarıda düş gören kişi, gözünü kapatınca her şeyin daha iyi olabileceğini düşünür. Bu şekilde bir süre olsa karanlık aydınlığa tekabül eder ve bir âlemden başka bir âleme yolculuk yapılmış olunur. Buna göre iki şiirde gece ve gündüz; karanlık ve aydınlık tezadı ortak bir sanat benzerliği durumundadır. Aşağıdaki İ. Hakkı’ya ait olan beyitte ise Hugo’nun son dörtlüğüyle hayret ve titremek, kara, zor bulmaca yönüyle bir benzerlik bulmak mümkündür. Hayret, şaşırma anlamında bir mefhum olup kişinin olayları muhakeme edemez duruma gelmesini ifade etmektedir. Hugo’nun şiirinde bulunan kara ve zor bir bulmacadan dolayı birilerinin titremesiyle korku durumu hâkim olmuştur.

Az ye az uyu az iç hayrete var fâni ol andan

Bul cân-ı bekâ ol ana mihmân gecelerde (İ. Hakkı)

“Az ye, az uyu, az iç hayrete ulaş, O’ndan fâni ol. Baki cânı bul, O’na misafir ol gecelerde.”

Gösterge: Fâni

Göndergesel Anlam: Fenâ, “kulun (nefsânî ve behimî) haz ve arzularından fâni olması (kendinden geçerek) temyiz özelliğini kaybetmesi, daima içinde kendini yok ettiği varlıkla meşgul olduğu için eşyadan da fâni olması manâsına gelmektedir” (Kelâbâzî, 1992:182-183). Buna göre dünya nimet ve hazlarından vaz geçmiş ve eşya ile alakasını kesmiş kişi fenâ bulmuş, fâni olmuştur. İ. Hakkı, onda fena bul derken Allah’ın varlığında varlığını bitirip yine O’nun varlığında beka bulmak gerektiğini söylemektedir. Allah’ın varlığında kendi varlığını mahv etmek fenafillah; Bundan sonra varlığını Allah’ın varlığında bulmak bekabillah olarak ifade edilir. Beyitte her iki duruma da işaret edilir.

Gösterge: Cân-ı Bekâ

Göndergesel Anlam: Baki bir hayat ve ebedî ruh olarak ifade edilebilir. Tasavvufta var olan sadece Allah’tır, onun dışındakiler mâsivâdır, yoktur. Buna göre kulun Allah’ın varlığında fani olması, fenafillah makamına erişmesiyle, varlığını mutlak varlık karşısında mahvetmesi sonucunda Allah’ın varlığında hayatının ebedî olması bekâbillah makamına delalet etmektedir. “Nefsinde fâni olan Hak’la baki olduğu gibi Allah’ta fâni olan da Allah’la baki olur. Allah’ta fâni olma hâline fenâ fillâh, Allah’ta baki olma hâline bekâ billâh denir” (Uludağ, 2016: 70). Kuşeyrî, bekâ hakkında şunları söylemektedir: “Cehlinden fâni olan ilmiyle bâki olur; şehvetlerinden fâni olan Hak yola dönme haliyle bâki olur; dünya isteklerinden fâni olan zühdü ile bâki olur; istek ve arzularından fâni olan Hakk’ın iradesiyle bâki olur” (2005: 112). Beyte göre istek ve arzularından fâni olan kişi, Hakk’ın iradesiyle bâki bir cânı bulmuştur. İ. Hakkı, bir beyitte iki tezat duruma işaret eder. Allah’ın varlığında varlığını mahvetmek fenafillah; Allah’ın varlığında beka bulmak bekabillah. Bu makamları elde etmenin çaresi az yeme, az uyumak olarak hayatın her aşamasında itidali sağlamaktan geçmektedir.

4. İKİ ŞİİRİN SÖZ DİZİMİ İNCELEMESİ

4.1. *Gecelerde* Redifli Gazelin Kelime Çeşitleri ve Yapıları

Gecelerde redifli gazel, *Mef'ûlü/ Mefâilü/ Mefâilü/Fe'ûlün* vezninde yazılmıştır. Gazel; Farsça, Arapça ve Türkçe kelime kadrosu olmak üzere 118 kelimedenden oluşmaktadır. Arapça 35, Farsça 14, Türkçe 70 kelimedenden oluşan gazelde Türkçe kelimelerin hâkimiyeti bulunmaktadır. İsim sayısı 42, sıfat 4, sıfatlardan 2 tanesi Türkçe, 1 Arapça, 1 Farsça kelime bulunmaktadır. 29 fiil, 17 zarf, 4 edat, 3 ünlem, 1 bağlaç ve 8 zamir kelime kadrosunda yer alır. Arapça ve Farsça kelimeler, Türkçe kelimelere oranla azdır. Bu durum şiirin sade bir yapıya sahip olmasına sebep olmuştur. İsim ve fiillerin kullanımı fazladır.

4.2. *Gece* Şiirinin Kelime Çeşitleri ve Yapıları

Victor Hugo'ya ait olan şiir, 68 kelimedenden müteşekkil olup serbest olarak yazılmıştır. Şairin şiirinin Türkçeye çevirisi incelenerek kelime çeşitleri ortaya konmuştur. 29 isim, 19 sıfat, 7 fiil, 6 zarf, 2 edat, 1 bağlaç ve 4 zamir bulunmaktadır. Şair, şiirde sıfatları yoğun olarak kullanmıştır. Şiirde yüklem sayıca az olması isim ve sıfatın fazla kullanılması şiiri bir hareketlilikten ziyade durağan bir yapıya büründürmüştür.

4.3. *Gecelerde* Redifli Gazelin Tamlama Çeşitleri ve Yapıları

Gecelerde redifli gazelde sadece 4 tamlama bulunur. Arapça kelimelerle yapılmış tamlamaların sayısı azdır.

4.4. *Gece* Şiirinin Tamlama Çeşitleri ve Yapıları

Türkçe Söz dizimi kuralları çerçevesinde şiirde 15 sıfat tamlaması ve 6 isim tamlaması bulunur. İsim tamlamasından 1 tanesi zincirleme isim tamlamasıdır.

4.5. *Gecelerde* Redifli Gazelin Cümle Çeşitleri ve Yapıları

Gazel, 16 cümleden oluşur. Beyitler, anlam yönüyle olumlu olmakla beraber genel olarak yüklem yerine göre devrik cümle görünümü arz eder. Gazelde fiil cümlesi kullanımı hâkimdir. Gazel yapıca 1, 4 ve 9. beyitler basit; 8. beyit tamamen sıralı cümle yapısı; 2, 3 ve 7. beyit sıralı ve basit cümleden oluşur. 5. cümle şartlı birleşik, 6. cümle ki'li birleşik cümle yapısı arz eder.

4.6. *Gece* Şiirinin Cümle Çeşitleri ve Yapıları

Victor Hugo'ya ait olan "Gece" isimli şiirde isim ve fiil cümlesi bulunmaktadır. Cümleler genel olarak kurallıdır. Girişik birleşik cümle yapısı ağırlıklı olmakla beraber cümleler anlam yönüyle olumlu bir görünüm arz eder. İki şiirin kelime ve cümle yapıları incelenmiş, ortaya çıkan sonuç sözel ve görsel olarak ifade edilmiştir. İki şiir için bir söz dizimi tablosu oluşturulmuştur.

Tablo 1. Gece Şiirinin Kelime ve Cümle Çeşitleri

Nazım Birimi	Yüklem Türüne Göre	Anlamına Göre	Yapısına Göre	Yüklem yerine Göre	Zaman/Şahıs
1.Dörtlük	Fiil/İsim	Olumlu/ Soru	Girişik birleşik cümle; Girişik birleşik cümle	Kurallı/ Devrik	Şimdiki zaman/3. tekil şahıs; ek fiil geniş zaman/3. tekil şahıs
2.Dörtlük	Fiil/Fiil	Olumlu/ Olumlu	Girişik birleşik cümle; Girişik birleşik cümle	Kurallı/ Devrik	Şimdiki zaman/ 3. tekil şahıs
3.Dörtlük	İsim	Olumlu	Girişik birleşik cümle	Devrik	Ek fiil geniş zaman/ 3. tekil şahıs
4.Dörtlük	İsim/Fiil/Fiil	Olumlu/ Olumlu	Basit, Basit, Girişik birleşik cümle	Kurallı/ Kurallı	Ek fiil geniş zaman/3. tekil şahıs; Şimdiki zaman/3. tekil şahıs

Tablo2. Gecelerde Gazelinin Kelime ve Cümle Çeşitleri

Nazım Birimi	Yüklem Türüne Göre	Anlama Göre	Yapısına Göre	Yüklem Yerine Göre	Zaman Şahıs
1.Beyit	Fiil/fiil	Ünlem/Soru/ Olumlu	Basit	Devrik	Emir/ 2. tekil şahıs
2.Beyit	Fiil/Fiil	Olumlu/ Olumlu	Basit/Sıralı	Devrik	Emir/ 2. tekil şahıs
3.Beyit	Fiil/Fiil	Olumlu/ Olumlu	Basit/Sıralı	Devrik	Geniş zaman/ 2. Tekil şahıs; emir 2. tekil şahıs
4.Beyit	Fiil/Fiil	Olumlu/ Olumlu	Basit	Devrik	Emir-istek/ 3. tekil şahıs
5.Beyit	Fiil/Fiil	Şart/Ünlem	Şartlı Birleşik	Devrik	Emir/ 2. tekil şahıs
6.Beyit	Fiil/Fiil	Şart/olumsuz/ Olumlu	Ki'li Birleşik	Devrik	Geniş zaman olumsuz/ Emir 2. tekil şahıs; Emir 3. tekil şahıs
7.Beyit	Fiil/Fiil	Olumlu/ Olumlu	Sıralı/Basit	Devrik	Emir/ 2. tekil şahıs; geniş zaman/ 3. tekil şahıs
8.Beyit	Fiil/Fiil	Olumlu/ Olumlu	Sıralı/Sıralı	Devrik	Emir/ 2. tekil şahıs
9.Beyit	Fiil/Fiil	Olumlu/ Ünlem	Basit	Devrik	Emir/ 2. tekil şahıs

Victor Hugo'nun "Gece" şiiri ile İ. Hakkı'nın "Gecelerde" redifli gazeli söz dizimi açısından incelenmiştir. Çalışmaya esas olan şiirlerin göstergebilim kuramı yardımıyla anlam çözümlemesi yapıldığı için söz dizimi incelemede anlam incelemesine gerek görülmemiştir. İnceleme sonucunda iki şairin şiirinde bazı ortak yönler ortaya çıkmıştır. Buna göre şiirlerin sade ve anlaşılır düzeyde olduğu görülmüştür. Şairler, fiilden ziyade sıfat ve isim kullanımına ağırlık vermiştir. Şairlerin, çoğunlukla ikinci ve üçüncü şahıslara hitap etmeyi tercih ettiği görülmektedir. İki şair de şiirlerinde olumlu bir duruş sergilemiştir. İ. Hakkı, olayı geniş bir zamana yaymayı, emir ve ünlem cümlesi kullanımını tercih ederken V. Hugo, olayı içinde bulunulan zamanda ifade etmeyi tercih etmiştir. Gazelin devrik cümle yapısına karşın V. Hugo kurallı cümle yapısını tercih etmiştir. İ. Hakkı, mesaj verme kaygısı güderken V. Hugo'nun böyle bir kaygısı yoktur. V. Hugo, daha çok iç dünyasını şiire yansıtmıştır.

V. Hugo şiirinde anjanbıman tekniğini kullanmıştır. Anjanbıman, Şiirde tamamlanmayan anlamın diğer bir dizeye taşmasıdır. Bir dizede tamamlanmayan cümle diğer mısra ve beyitlere taşar (Karataş, 2001: 32). İ. Hakkı'nın gazeli yek-âhenk bir gazeldir. Divan şiirinde anlamın bir beyitte tamamlanması esastır. Bazen anlam bir beyitte tamamlanmaz, bir gazelde aynı anlam dâhilinde konu bütünlüğü bulunur (Saraç, 2007: 49). Yine gazel, konu bütünlüğünün yanı sıra beyt-i merhûn özelliği de göstermektedir. Anlamın bir beyit içinde tamamlanmayıp sonraki beyitlerde devam etmesidir (Saraç, 2007: 16). Merhûn beyit ve anjanbıman benzer özelliklere sahip görünmektedir. Buna göre iki şairin şiirlerinde anlamın diğer dizelere taşması olarak ifade edilen Fransız edebiyatında anjanbıman klasik şiirde beyt-i merhûn olan şiire ait şekil özellikleri, şairler tarafından ortak olarak kullanılmıştır.

5. İZLEK VE BİÇİM DÜZEYİNDE BENZERLİKLER

Metinlerarası çalışma için iki farklı şairin şiirlerinden alıntı yapılmıştır. Şiirlerin benzer ve farklı yönlerinin ortaya konabilmesi için mefhumların anlamlarının açıklanması gerekmiştir. Bunun için göstergebilim kuramından yardım alınmıştır. Yapılan çalışma ile ele somut birçok malzeme geçmiştir. Buna göre V. Hugo'nun "Gece" şiiri ile Erzurumlu İ. Hakkı'nın "Gecelerde" redifli gazeli arasında sözcük ve anlam yönüyle bazı benzer yönler tespit edilmiştir. Victor Hugo, Hristiyan bir yazar ve şairdir. İ. Hakkı ise mutasavvıf bir şairdir. Şiirlerinde tasavvuf, bir hayat telakkisi olarak göze çarpmaktadır. Her iki şiirde gece, korku, bilinmezlik ve sır önemli bir izlek olarak karşımıza çıkmaktadır. Sözcük ve anlam düzeyinde benzer hususlar olarak görülmektedir. Hugo'nun son bendi ve İ. Hakkı'nın son iki beyti arasında tezat bir sanat olarak kendini göstermektedir. Yine Hugo'nun ilk dörtlüğünde zaman kavramlarının yoğunluğu tenasüp sanatını düşündürmektedir.

Ayrıca yine anlam ve sözcük düzeyinde benzerlikler bulunmaktadır. Victor Hugo'nun şiiri dört dörtlükten oluşmaktadır. İ. Hakkı'nın şiiri gazel hâlinde yazılmış dokuz beyitten oluşmakla beraber gazel "Gecelerde" redifinden oluşmaktadır. İ. Hakkı'nın gazeli *Mef'ûlü/ Mefâilü/ Mefâilü/Fe'ûlün* vezninde yazılmıştır. V. Hugo'nun şiiri dörtlük olarak serbest ölçüde yazılmıştır. Her iki şiirde redif ortaklığından ziyade tema ve anlam ortaklığı bulunmaktadır. İki şairin şiirinde, anlam ve kavram düzeyinde benzer özellikler göstermesi metinler arasında anıştırma düzeyinde bir benzerlik olduğunu gösterir. V. Hugo (1802-1855), 19. yüzyılda yaşamış, Paris'te dünyaya gelmiş, Fransız edebiyatında Romantizm akımının öncüsü olan önemli sanatçılarından biridir. İ. Hakkı ise H.1115/M.1703'de Erzurum/Hasankale'de dünyaya gelmiş, 18. yüzyıl sanatçısıdır. Her iki şair arasında

neredeysse bir asır bulunmaktadır. Yapılan çalışmada tespit edilen benzerlikler parodi, plagia, gizli alıntı, öykünmeden tamamen uzaktır. Benzerlik anıştırma düzeyinde bulunmaktadır. Bu çalışmayı bir tablo ile somutlaştırmak benzerliklerin açık bir şekilde görülmesine katkı sunacaktır.

Tablo 3. İzlek ve Biçim Düzeyinde Benzerlik

	Erzurumlu İ. Hakkı/ Gecelerde Redifli Gazel	Victor Hugo/ Gece Şiiri
Sözcük	1-Uyan, gece, kevkeb, hayran, 2-dil-dâr, göz, cânân, gece 3-Gaflet, Hayy, Kayyûm, Rahman, şefkat 4-nihan, hayret.	1-gece, yıldız, tüm doğa canla başla çalışıyor, korku. 2- Gizem, göz, bilinmeyen bir güç, karanlık 3-Kendini tanımak, ebediyet, varlık, merhamet 4-Gizlemek, titremek
İmge/Mazmun	Gece, hayret, Allah	Karanlık, korku, görünmeyen gizli bir güç
İzlek	Tasavvuf, gece görünmeyen sevgiliye ibadet etmek, uyanık olmak	Gece bilinmeyen bir gücün bir korku vermesi ve etki altında bırakması.
Biçim	Gecelerde redifi	Redif yok
Etkilenme Türü	Anıştırma	Anıştırma
Nazım şekli	Gazel	Serbest

SONUÇ VE TARTIŞMA

Yapılan bu çalışma ile tema bakımından benzer özelliklere sahip olan iki farklı şaire ait şiirler metinlerarasılık yöntemiyle incelenmiştir. İki şiirde metinlerarasılık bakımından benzerlik veya etkilenmeler aranırken göstergebilimin “gösterge” ve “göndergesel anlam” terimleri kullanılmıştır. Bu çalışmada göstergebilimin kavramlarından yardım alınarak şiirlerde yer alan kavramların açıklanmasına çalışılmıştır. Bu durum iki şiir arasında sözcük ve içerik benzerliği yönüyle açıklama yapmayı kolaylaştırmış, benzer ve ortak yönler anlaşılır şekilde ortaya konmuştur. Göstergebilime ilave olarak şiirler söz dizimi açısından bir incelemeye tâbi tutulmuş çift yönlü olarak şairler arası etkilenmeler ortaya konmuştur. İki şiirde büyük ölçüde tema, anlam ve sözcük düzeyinde ve bir yerde tezdad, tenâsüp sanatları ve söz dizimi olarak benzerlik ortaya konmuştur. Benzer durumlar tablo hâlinde gösterilmiştir.

İki sanatçı arada bir asır olmak üzere farklı dönemlerde yaşamıştır. Biri Fransız edebiyatının ve Romantizm akımının sanatçısı, diğeri de Türk edebiyatının mutasavvıf şairlerindedir. İki sanatçının sanata bakış açıları farklı bir nehirde akış göstermiştir. Buna göre “Gecelerde” gazelinde “uyan, gece, kevkeb, hayran”; “Gece” şiirinde “gece, yıldız, tüm doğa canla başla çalışıyor, korku” olarak benzerlik bulunmaktadır. “Gecelerde” gazelinde “dil-dâr, göz, cânân, gece”; “Gece” şiirinde “gizem, göz, bilinmeyen bir güç, karanlık” benzerdir. “Gecelerde” şiirinde “gaflet, Hayy, Kayyûm, rahman, şefkat” ; “Gece” şiirinde “kendini tanımak, ebediyet, varlık, merhamet”/“Gecelerde” redifli gazelde “nihan, hayret;

“Gece” şiirinde “gizlemek, titremek” karşılıklı olarak bulunan benzer kavramlar, şairlerin birinin diğerinden etkilenme durumunu ortaya koyar.

Şiirlerin şekil özelliklerine bakılacak olursa V. Hugo şiirini serbest nazım şekliyle dörtlükler hâlinde yazmıştır. İ. Hakkı, şiirini gazel nazım şekliyle yazmıştır. Dokuz beyitten müteşekkil olan gazel *Mef’ûlü/ Mefâîlü/ Mefâîlü/ Fe’ûlün* vezni ile yazılmıştır. V. Hugo anjanbıman, İ. Hakkı şiirinde beyt-i merhûn- anlamın diğer dizelere taşması- görülmektedir. Şairlerin söz dizimi, kavram, anlam, sanat ve şiirde şekil açısından-anjanbıman ve beyt-i merhûn- bir etkilenme mevcuttur. İki sanatçının şiirlerinde olan benzerlik metinlerarasılık bakımından anıştırma olarak ifade edilmektedir. Anıştırma, parçalar hâlinde bir metinde olduğu için gizli alıntı gibi varlığını sezme zordur. Ancak küçük parçaların birleşimiyle, aynı anlamın farklı sözcüklerle karşılanması şeklinde ortaya konabilmektedir.

Kaynakça

- Aktulum, K. (2000). *Metinlerarası İlişkiler*. 2.Baskı, Ankara: Öteki Yayınevi.
- Ayverdi, İ. (2010). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealti.
- Aytaç, G. (1999). *Genel Edebiyat Bilimi İnceleme-Araştırma*. İstanbul: Papirüs Yayınları.
- Altıntaş, H. (1981). *Marifetnâme’de Tasavvuf*. İstanbul: Hasankale İbrâhim Hakkı Hazretleri Cami ve Külliyesini Yapıtırma ve Yaşatma Derneği.
- Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi*. (2004). 2.cilt, İstanbul: Ana Yayıncılık.
- Abdulkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî. (2005). *Kuşeyrî Risâlesi*. (Haz: Mehmet Günyüzlü, Türkçe Tercüme: Şeyhülislâm Hoca Sâdeddin Efendi). İstanbul: Yasin Yayınevi.
- Başlangıcından Günümüze Büyük Türk Klasikleri Tarih-Antoloji-Ansiklopedi*. (1988). 7.cilt, İstanbul: Ötüken-Söğüt Yayınları.
- Barthes, R. (1993). *Göstergebilimsel Serüven*. İstanbul: YKY.
- Cebecioğlu, E. (2004). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ağaç Yayınları.
- Ceylan, Ö. (2000). *Tasavvufî Şiir Şerhleri*. 2.Baskı, İstanbul: Kitabevi.
- Coşkun, M. (2012). *Sözün Büyüsü Edebî Sanatlar*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Çağrıcı, M. (2000). "İbrâhim Hakkı Erzurûmî", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibrahim-hakki-erzurumi> (E.T: 30.03.2024).
- Ecevit, Y. (2001). *Türk Romanında Postmodernist Açılımlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erzurumlu İbrahim Hakkı. (1980). *Mârifetnâme*. (Osmanlıcadan sadeleştiren: Faruk Meyan), İstanbul: Bedir Yayınevi.
- Güneş, M. (2008). *Erzurumlu İ. Hakkı Divanı*. İstanbul: Sahhaflar Kitap Sarayı.

- Hugo, V. (2002). *Victor Hugo Seçme Şiirler*. (Çev: Tozan Alkan), İstanbul: Bordo Siyah Klasik Yayınlar.
- İsen, M. (2015). Türler, Mustafa İsen (Ed) içinde, *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı* (ss.295-320), Ankara: Grafiker Yayınları.
- Karataş, T. (2001). *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Perşembe Kitapları.
- Kelâbâzî. (1992). *Doğuş Devrinde Tasavvuf (Ta'arruf)*. (Haz: Süleyman Uludağ), İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kolcu, A. İ. (2011). *Edebiyat Kuramları Tanım-Tenkit-Tahlil*. Erzurum: Salkımsöğüt Yayınevi.
- Koçak, Ş. (2019). *Erzurumlu İbrahim Hakkı Divânı'nın Tahlili*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Pala, İ. (2020). *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Püsküllüoğlu, A. (2002). *Öz Türkçe Sözlük*. Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Rıfat, M. (2009). *Göstergebilimin ABC'si*. 3.Baskı, İstanbul: Say Yayınları.
- Sami, Ş. (ty.). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Saraç, M.A. Y. (2007). *Klâsik Edebiyat Bilgisi Biçim-Ölçü-Kafiye*. İstanbul: 3F Yayınevi.
- Türer, O. (2015). *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*. İstanbul: Ataç Yayınları.
- Türk Ansiklopedisi*. (1971). Ankara: MEB.
- Topaloğlu, B. (2007). "Rahmân", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/rahman> (E.T: 25.03.2023).
- Topaloğlu, B. (2022). "Kayyûm", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/Kayyûm> (E.T: 24.03.2023).
- Uludağ, S. (2012). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. 2.Baskı, İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Uyan, A. (1983). *Menkıbelerle İslam Meşhurları Ansiklopedisi*. 2.cilt, İstanbul: Bereket Yayınları.
- Yeni Türk Ansiklopedisi*. (1985). İstanbul: Ötüken.

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

PERAKEDEN TERAPİ ALIŞVERİŞİNİ KONU ALAN SİSTEMATİK LİTERATÜR İNCELEMESİ*

Seda MUTİ TABANLI¹, Kumru UYAR²

Öz

Küreselleşmeyle birlikte değişen yaşam tarzları, post modern tüketici kültüründe büyük değişikliklere yol açmıştır. Pazarlama trendlerinin sürekli gelişen dinamik yapısının sonucu olarak alışveriş, günlük hayatın ayrılmaz bir parçası haline dönüşmüştür. Bugün mevcut pazarlardaki alıcıların mal ve hizmetlerden beklentileri, temel ihtiyaçlarının karşılanmasından çok daha fazlasını içermektedir. Bu nedenle yeni tüketim alışkanlıkları; haz, doyum, eğlence, gösteriş, özseverlik gibi duygusal amaçlara yönelebilmektedir. Kişilerin olumsuz ruh hallerini hafifletmek için yaptığı bir çeşit alışveriş şekli olan perakende terapisi ile ilgili literatürde gerçekleştirilen ulusal ve uluslararası alanda kısıtlı sayıda çalışma yer almaktadır. Bu nedenle çalışmada tüketicilerin olumsuz ruh hallerinden kurtulmak için gerçekleştirdiği alışveriş biçimi olan perakende terapi sistematik literatür şeklinde araştırılmıştır. 1997-2023 tarihleri arasında yayınlanan makaleler sistematik olarak taranmış, 38 makale yıllar, dergi, ülke, araştırma yöntemi, yazar sayısı, kullanılan teoriler, perakende terapi ile ilgili konular gibi temel belirleyiciler çerçevesinde PRISMA protokolü yöntemiyle incelenmiştir metodu ile belirli ölçütlerle analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Perakende terapi, Duygu durum, Düzenleyici tüketim, Telafi edici tüketim, Sistematik literatür taraması.

A SYSTEMATIC LITERATURE REVIEW ON RETAIL THERAPY SHOPPING

Abstract

Changing lifestyles with globalization have led to major changes in post-modern consumer culture. As a result of the constantly evolving dynamic structure of marketing trends, shopping has become an integral part of daily life. Today, buyers' expectations from goods and services in existing markets include much more than meeting their basic needs. Therefore, new consumption habits; It can be directed towards emotional goals such as pleasure, satisfaction, entertainment, vanity and self-love. There are a limited number of national and international studies in the literature on retail therapy, which is a type of shopping that people do to relieve their negative moods. For this reason, in the study, retail therapy, which is a form of shopping that consumers do to get rid of their negative moods, was investigated in the form of systematic literature. Articles published between 1997-2023 were systematically scanned, and 38 articles were examined with the PRISMA protocol method within the framework of basic determinants such as years, journal, country, research method, number of authors, theories used, and issues related to retail therapy.

Keywords: Retail therapy, Mood stabilizing consumption, Compensatory consumption, Systematic literature review.

*Bu çalışma Seda Muti Tabanlı'nın aynı adlı doktora tezinden üretilmiştir.

¹ Doktora Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi SBE, sedamutitabanli@gmail.com, Orcid: 0000-0002-8567

² Doç.Dr., Erciyes Üniversitesi İİBF, kumruuyar@erciyes.edu.tr, Orcid: 0000-0002-2604-5317

Bu Yayına Atıfta Bulunmak İçin/Cite as: Muti Tabanlı, S. & Uyar, K. (2024). Perakende terapi alışverişini konu alan sistematik literatür incelemesi. *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 100-119.

Giriş

Dünyada yaşayan her bireyin, hayatı boyunca kendini iyi hissetmeye, daima olumlu, hoş, özel durumlar yaşamaya ve sürdürmeye motive olduğu genel bir varsayımdır. İnsanoğlu hayatını yaşamaya değer kılmak için her daim acı hissinden kaçınmanın yollarını aramış ve bu hissi zevk ögesine dönüştürecek eylemlere bağlanmıştır. Modern hayatta ise bu eylemlerden birinin karşılığı alışverişin terapötik etkisine kapılan tüketicilerin sergilediği davranış biçimidir. Tüketimin temel bir ihtiyacı karşılamasından ziyade duyuları, duyguları harekete geçiren arayışlara evrilmesiyle birlikte tüketimin geleneksel kuralları yıkılmış; yerini daha soyut, daha kişisel, memnuniyetin ve tatminin ötesindeki ihtiyaçlara hitap eden deneyimlere bırakmıştır. Bu bağlamda alışveriş kavramı, her ne kadar kişilerin hayatında belirli bir zaman dilimini ayırdığı günlük aktivite olarak yer alsada temelde kendi kendini ödüllendirme, neşelendirme ve mutlu etme isteğinin görünmeyen yüzü olarak gizlendiği fikri ağır basmaktadır. Günümüzde kendilerini depresif, sıkılmış veya hayatın rutinleri arasında kaybolmuş hisseden bazı bireyler, seçeneklerin çoğaldığı yeni post modern pazarlarda farklı mal ve hizmetlerle terapi olmanın yollarını aramaktadır. Kişinin kendini tatmin etmesine olanak tanıyan mevcut pazarlarda tüketicilerin ürünlerden beklentileri; haz, doyum, eğlence, özseverlik gibi duygusal amaçları içerebilmektedir. Post modern toplumlarda bireyler; entelektüel başarıyı, yaratıcılığı temsil eden, kendi kişiliğini ifade eden, onu estetik olarak tamamlayan, takdir edilme güdüsünü karşılayan, kendini gerçekleştirme ihtiyacını yansıtan, ikon oluşturan hatta statü mesajı ileten tüketim deneyimlerini tercih edebilmektedir. Bir şeyler satın alma yoluyla kısa süreli de olsa dikkatlerini alışverişe odaklayarak olumsuz duygulardan kaçınmanın yollarını arayan bazı bireyler, tüketimin zevk ögesini uyarmasıyla birlikte yemek yeme, içki içme, seyahat etme gibi çeşitli tüketim biçimleri sergileyebilirken; güçlü içsel istekleriyle tatmin arayan bazı bireyler; değer verdiği, kendisi için önem taşıyan ve kendi kimliklerini ya da başarılarını temsil ettiğine inandığı pahalı arabalar, gösterişli mücevherler, mülkler, profesyonel sporcu ürünleri vb. araçlarla terapi olmanın yollarını aramaktadır. Kendini bunalmış hisseden kimi bireyler ise sadece gelişmiş güzel bir alışverişle kendine küçük de olsa bir hediye olarak mutlu olabilmektedir. Hatta satın almadan bağımsız olarak çevrim içi kanallarda ya da fiziksel alışveriş ortamlarında sadece bir şeye göz atarak bile streslerini gidermeye çabalamaktadırlar. Tüm bu stres, mutsuzluk, üzüntü, yalnızlık gibi duygusal ihtiyaçların tüketim yoluyla gidermesinde köprü görevi gören terapötik tüketim, perakende terapisi olarak açıklanmaktadır. Perakende terapinin; gerçek terapiden farklı olarak tüketicinin sadece alışverişle kendi kendini tedavi etmeyi amaçladığı, kendini ödüllendirdiği ve motive ettiği bir çeşit psikolojik doyum olduğu söylenebilir. Bu noktadan hareketle perakende terapi ile ilgili ulusal ve uluslararası literatürde yayınlanan makalelerin sistematik olarak incelenmesi, geçmişte yapılan çalışmaların bulgularıyla genel bir profilin ortaya çıkarılması ve eksik kalan alanların tespitiyle gelecekte yapılacak çalışmalar için önerilerde bulunulması amaçlanmıştır. Çalışma kapsamında perakende terapi tanımlarını, temel çalışma konularını ve literatürdeki araştırma boşluklarını belirlemek amaçlanmıştır. Ulaşılan en eski çalışma 1997 yılına ait çalışmadan 2023 yılına kadar olan son 26 yılda yayınlanan araştırmaların sistematik bir literatür taraması yürütülmüştür. Yine bu amaç doğrultusunda ulusal veri tabanı Ulakbim TR Dizin ve uluslararası Science Direct, Web of Science (WOS) ve Scopus veri tabanlarından yararlanılmıştır. Perakende terapi (“retail therapy”), telafi edici tüketim (“compensatory consumption”), duygu durum düzenleyici tüketim (“mood stabilizer consumption”) gibi ilgili anahtar kelimeler taranmış, ulaşılan makaleler sistematik analize tabi tutularak PRISMA protokolü yöntemiyle incelenmiştir. Seçilen araştırmalar yıllar, dergi, ülke, araştırma yöntemi,

yazar sayısı, kullanılan teoriler, perakende terapi ile ilgili konular gibi temel belirleyiciler çerçevesinde incelenmiştir.

1. PERAKENDE TERAPİ KAVRAMINA GENEL BAKIŞ

Dünyanın dört bir yanında değişen günlük alışveriş alışkanlıkları ve stilleri, tüketicilerin satın alma bağımlılıklarını açıklamaları için çeşitli gerekçeler sunmasına zemin hazırlamaktadır. Bu nedenle tüketicilerinin ürün ve hizmetleri kendilerini iyi hissetmek için bir aracı olarak kullandıkları fikri pazarlamanın temel ilkesi olarak kabul edilmektedir (Stuppy vd., 2020:956). Temelde kişisel tatmin, hazcı nedenler ve diğer faktörler gibi ruh hali tarafından yönlendirilen alışveriş şekli olan perakende terapisi ya da diğer adıyla duygusal alışveriş, bireyi rahatlatıcı, bireyin kendi kişiliğini geliştirici, duygularını yatıştırıcı ve ruh halini canlandırıcı bir alışveriş deneyimini ifade etmektedir (Sıyanbola ve Ogunseye, 2021:7). Bir tür stres azaltıcı olan bu terapötik faaliyet, kişiye geçici ancak tam bir rahatlama imkânı sunmaktadır (Luomala, 2002:827). Yani kişi, olumsuz duygulara sahip olduğu dönemlerde kendilerini iyi hissetmek amacıyla alışverişe yönelebilmektedir (Taşer Polat ve Uyar, 2021:206). Bu terapötik alışveriş şekli, yalnızlık, tükenmişlik, derin depresyon gibi kronik olumsuz durumlardan ziyade hafif derecede olumsuz, geçici bir duygusal çöküntü durumlarından kaynaklanmakta ve plansız satın almalara da yol açmaktadır (Atalay ve Meloy, 2011:655). Ürkmez ve Wagner (2020), tüketicilerin yaşadığı olumsuz duyguların ardından perakende terapiye yöneldiğini ancak bu kişilerin ruh hallerini hafifletmek amacıyla alışveriş yaptığının farkında olmadığını tespit etmişlerdir. Karantina sürecini konu alan çalışmalar da olumsuz duygular ve şartlar altında kalan tüketicilerin, artan stres yükü, korku, panik, dayanma güçlerinin zorlanması gibi olumsuz ruh halleriyle perakende terapiye yönelebildiği doğrulamaktadır (Moldes vd., 2022; Khan vd., 2022; Zulauf ve Wagner 2022). Sokağa çıkma kısıtlamalarının neden olduğu algılanan kısıtlanma hissi ile duygusal kaygıları tetiklenen bazı tüketiciler ise salgının hafiflemesiyle birlikte tüketime daha fazla yönelmiş, bir anlamda intikam duygularıyla satın alma davranışı sergilemiştir (Liu vd., 2023a:8). Sosyal izolasyon bağlamında alışveriş davranışı ve perakende terapötik alışveriş motivasyonunu araştıran bir çalışmada perakende terapisinin özellikle bedensel görünümüyle meşgul olan tüketicilerin terapötik olumlu ruh halini güçlendirerek, olumsuz ruh halinin düzenlenmesinde etkili olduğu öne sürülmüştür (Lee ve Yoo, 2021:714).

Olumsuz hislerin neden olduğu perakende alışveriş şekli doğal olarak günlük rutin alışveriş tarzlarından farklılaşmaktadır. Perakende terapi gezisi sırasında daha düşüncesizce satın alma, rutin alışverişlerden daha fazla zaman ve para harcama, kendini kendine hediye etmeye fazla kapılma gibi pişmanlık içerebilecek davranışlar gözlemlenebilmektedir. Mutluluğu arayan kişilerin perakende terapi ile tüketimlerini sıklaştırması borçlanma gibi bazı kaygıları da gündeme getirmiştir. Kumar ve Sultana (2017), konuyla ilgili olarak gerçekleştirdikleri çalışmalarında, perakende terapinin kişiyi anksiyeteden uzaklaştırarak geçici bir rahatlık hissi temin edebileceğini, alışkanlığa dönüştüğü takdirde ise kişiyi borca sürükleyebileceğini belirtmişlerdir. Russell ve Rogers (2019:119-120), çevirim içi reklamların perakende terapi alışverişine kolaylık tanıdığını ancak bu durumun öz denetimi yüksek, satın alma sonuçlarını öngörebilen tüketiciler için mutluluk verici bir fırsata dönüşebileceğini öne sürmüşlerdir. Öz denetimi düşük, satın alma sonuçlarını öngöremeyen bireylerde ise kişinin refahını etkileyecek borçlanmalar gibi olumsuz sonuçlara neden olabileceğine dikkat çekilmiştir. Tüketicilerin, perakende terapiye yaklaşımlarını demografik değişkenler

aracılığıyla değerlendiren çalışmalarda, perakende terapisinin etkilerinin kadınlarda daha güçlü olduğuna dair çalışmalar bulunmaktadır (Derbaix ve Pham, 1991; Fredrickson ve Roberts, 1997). Uyar (2019), kadınların ve yüksek gelire sahip bireylerin perakende terapisini daha olumlu algıladıkları sonucuna ulaşmıştır. Kadınlar yaşadıkları stres, eksiklik ya da bir zorlukla başa çıkmak zorunda kaldıklarında alışverişi kaçış noktası olarak görebilmektedir (Woodruffe-Burton ve Elliott 2005:464). Kişilik özellikleri ile perakende terapi arasındaki ilişkinin araştırıldığı çalışmalarda Son ve Chang (2016), kendine hediye vermeyi seven özseverliği yüksek kişiliklerin ve plansız satın alma davranışı gösteren bireylerin perakende terapiye ılımlı yaklaştığı ve ürün fiyatının perakende terapi alışverişinde etkisinin olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Yine kişilik özellikleri ile perakende terapi arasındaki bağlantının incelendiği bir çalışmada Noh ve Hasan (2017) narsistik, otorite-liderlik özelliklere sahip bireylerin, ruh hallerini iyileştirmek için alışveriş yaptıklarını saptamışlardır. Uyar (2019) ise nevrotik ve dürüst kişilik özelliklerine göre perakende terapinin farklılık gösterdiği sonucuna ulaşmıştır.

Perakende terapi alışverişi kavramsal olarak, iki temel satın alma şekliyle incelenmektedir. Bunlardan ilki telefî edici tüketim (Woodruffe-Burton ve Elliott, 2005; Shrum vd., 2014; Gronmo, 1988; Woodruffe 1997; Atalay ve Meloy, 2011) bir diğeri ise duygu durum düzenleyici tüketim şeklidir (Kacen, 1998; Rick vd., 2014; Moldes vd., 2022; Taşer Polat ve Uyar 2021; Lee ve Yoo 2021).

1.1.Telafi Edici Tüketim

Perakende terapiyle benzer özellikler taşıyan satın alma tarzlarından ilki, bireylerin sarsılan öz değerlerini onarmak amacıyla yöneldiği telafi edici tüketim şeklidir. Telafi edici tüketim yaklaşımında alışveriş, kişi için bir çeşit terapi görevini üstlenmektedir. Telafi edici tüketim genel anlamda algılanan psiko-sosyal eksikliklerin alışveriş ve satın alma ile telafi edilmeye çalışılması olarak tanımlanmaktadır (Ko vd.,2015:40). Birey özgüven eksikliği, sıkılma, öfkelenme, öz saygı ve kendini gerçekleştirme eksikliği gibi kişisel sorunlarını satın alma yoluyla iyileştirmeye gitmektedir (Kang ve Johnson, 2011:4). Bir anlamda kişi kendisi için önem taşıyan; güç, sosyallik, zekâ gibi benlik alanlarına yönelik bir tehdidi algıladığında; başarıyı, ustalığı veya yetkinliği simgeleyen ürünleri tüketerek telafi edebilmektedir (Rustagi ve Shrum, 2019:119). Bu kişiler ayrıca alışveriş aracılığıyla yitirilmiş özsaygılarını, kendine güven, güç ve kontrol duygularını onarmak amacıyla materyalist değerlere bağlanarak telafi edici tüketimle kendilerinde eksik bulduğu şeyleri yerine koyarak da güç kazanma yolunu seçebilmektedir (Shrum vd., 2014:4). Güç duygusunun azalması bireyde tüketim alışkanlıklarını değiştirerek statüye ve lükse dahası harcamaya olan yönelimini arttırmaktadır (Rucker ve Galansky, 2008; Ruvio ve Dubois, 2012). Çünkü kendini güçsüz hisseden kişi, çoğu zaman gücü geri kazanmaya odaklanmakta durumu hafifletmeye veya değiştirmeye çalışmaktadır. Kendini güçsüz hissetme başka bir deyişle tüketicuyu satın almaya yöneltecek itici bir motivasyon kaynağı olarak ortaya çıkmaktadır (Rucker ve Galansky, 2008:257). Hissedilen can sıkıntısı durumunun neden olduğu anlamsızlık duygusu da bireyleri dürtüsel olarak telafi edici tüketime yöneltmektedir (Khan vd., 2022:187). Örneğin pandemi sırasında yaşanan yalnızlık, kaygı, depresyon, stres ve can sıkıntısı gibi olumsuz duygular sonucunda birey, kendini eksik ya da kısıtlanmış hissedebilmektedir. Bu tip olumsuz duyguları hafifletmek, bunlarla baş edebilmek veya kısıtlayıcı bir ortamdan geçici olarak rahat bir ortama kaçma isteği bile alışverişle sonuçlanabilmektedir (Workman ve Lee, 2022:13). Kendi

öz benlikleriyle ilgili olumsuz görüşleri olan tüketiciler ise farklı öz güdüler peşinde koşarak benliklerini seçtikleri ürünlerle ispatlama yolunu seçebilmektedir (Stuppy vd., 2020:959). Konuyla ilgili bir çalışmada, Yurchisin vd., (2006) anketinde benlik saygısı sorunu yaşayan katılımcıların telafi edici tüketim davranışı gösterdiğini belirlemişlerdir. Lisjak vd. (2015), çalışmalarında tüketicilerin algıladığı benlik tehdidinin, tüketici refahını ve öz denetimini zedeleyebileceğini, bu nedenle fazla alışveriş yapma, daha fazla yemek yeme ve sosyal çevresindeki olaylara karşı agresif bir şekilde yanıt verme gibi davranışlar sergileyebileceğini öne sürmüşlerdir. Yurchisin vd. (2006), özellikle kadın öğrencilerin telafi edici tüketime daha fazla yöneldiğini, kendilerini kötü hissettiklerinde, depresyonda olduklarında veya stresli bir gün geçirdiklerinde oluşan boşluğu giyim eşyası alarak doldurduklarını tespit etmişlerdir. Workman ve Lee (2022), pandemi döneminin telafi edici tüketim üzerindeki etkisini inceledikleri çalışmalarında, ilgili süreç içerisinde alışverişten hoşlanan moda severlerin daha fazla telafi edici tüketime başvurduğunu belirlemiştir. Grunert (1993) ise kendini eksik ve mutsuz hisseden bireylerin sadece yemek yeme davranışı göstermediğini, mizahi bir film izleme, alışveriş yapma, arkadaşlarla dışarıda bir akşam geçirmek için dışarıya çıkma gibi telafi edici davranışlar da sergileyebileceğini ifade etmiştir.

1.2.Duygu Durum Düzenleyici Tüketim

Duygular, kişilere, nesnelere veya olaylara karşı tecrübelerle kazanılan ve bireyi eyleme geçmeye hazır hale getiren hislerden oluşmaktadır. Bu bakımdan duygular, tüketim ve satın alma davranışları da dahil olmak üzere tüm günlük rutinlerimizi şekillendiren önemli bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Kısa vadede bir duyguyu hafifletmek, onarmak veya yönetmek amacıyla bir mal veya hizmetin tüketilmesini veya satın alınmasını içeren tüketim şekli ise duygu durum düzenleyici tüketim olarak açıklanmaktadır (Kemp ve Kompp, 2011:1). Duygu durum düzenleyici satın alma davranışı gösteren tüketiciler, alışveriş yolu ile olumsuz duygu durumlarını hafifletmektedir (Kacen, 1998:75-87). Başka bir deyişle bireyler, rahatlamamanın ve kendini daha iyi hissetmenin bir yolu olarak tüketimi veya satın almayı kullanabilmektedir (Uyar, 2019:500). Duygu durum düzenleyici tüketim temelinde kişi, olumsuz bir durum yaşadığında oluşan kontrol eksikliği ile korku, endişe, üzüntü ve hatta öfke gibi duygular hissetmektedir (Kemp vd., 2014:933). Moral bozukluğu yaşadığı ilgili süreçte ise keyifli deneyimlerine duyulan özlemi derinleşmektedir. Hissettiği üzüntüyü, hüznü, güçsüzlük algısını hafifletme, dikkatini başka yere toplama ve kontrol algısını yeniden tesis etme amacıyla tüketime yönelmesi sonucu duygu durum düzenleyici tüketim olarak adlandırılmaktadır (Luomala, 2002:830). Melindra ve Aprianingsih (2018:144)' e göre sinirlilik, stres ve keyifsizlik gibi olumsuz ruh hali olarak tanımlanan durumda tüketici, gerilimi azaltmak ve arzu ettikleri nihai duruma erişmek için terapötik motivasyon ile alışverişe yönelmektedir. Yapılan araştırmalarda üzüntüye ve strese neden olan bir olayın ardından üzüntüyü en aza indirmenin etkili bir yolu olarak konfor arayışının yaşandığı (Raghunathan vd., 2006) ve ürünlere ödeme isteğinde artış olduğu (Cryder vd., 2008) belirtilmiştir. Reksoprodjo vd. (2022)' de çalışmalarında kişinin yaşadığı kaygı derecesi ile alışverişin bağlantı olduğunu doğrulamıştır. Luomala (2002) gerçekleştirdiği ampirik çalışmasında katılımcıların hissettiği stres ve keyifsizliğin ruh hali düzenleyici tüketime dönüşümünün nedenini sorgulamış, cevaplarda öznel olarak kendini neşelendirme arayışının ağır bastığını gözlemlemiştir. Luomala (1998), diğer bir çalışmasında olumsuz ruh hallerinin tüketime bağlı faaliyetler yoluyla düzenlenmesinin tüketicilerin yaşamlarının önemli bir parçası olduğunu ve tüketicilerin kendi kendilerine hediye vererek duygu durumlarını düzenlemeye

çalıştıklarını tespit etmiştir. Atalay ve Meloy'da (2006) çalışmalarında bireylerin sadece kutlamalar için değil duygu durumlarını düzeltmek için de kendi kendilerine hediye verebildiğini belirtmiştir. Perakende terapi olarak adlandırılan tüm bu satın alma davranışları, teorik ve ampirik olarak olgunlaşmaya ve gelişmeye devam etmektedir. Perakende terapisi ile ilgili literatürde gerçekleştirilen ulusal ve uluslararası alanda kısıtlı sayıda çalışma yer almaktadır. Literatürde yer alan araştırmaların incelenmesi, konuya ilişkin yapılan kavramsal tanımların, çalışmalardaki ana temaların ve literatürdeki araştırma boşluklarının belirlenmesi hem alana sunacağı katkı hem de alandaki gelecek araştırmalara oluşturacağı temel açısından önem taşımaktadır.

2. YÖNTEM

Bu çalışmada, perakende terapi konusundaki literatürü değerlendirmek ve geliştirmek amacıyla sistematik literatür taraması yapılmıştır. Çalışmada, inceleme yöntemlerinin planlanması ve belgelenmesinde PRISMA protokolü yöntemsel bir kılavuz olarak benimsenmiştir. PRISMA protokolü dört aşamalı bir akış şeması ve 27 ifadeli kontrol listesinden oluşmaktadır. Akış şeması ile çalışma kapsamına giren raporların tanımlanması, taranması, uygunluk ve dahil edilme kriterlerini açıklamaktadır (Moher, Liberati, Tetzlaff, Altman, PRISMA Group, 2009). Sistematik tarama, açıkça formüle edilmiş bir sorun için literatürün, ilgili araştırmayı tanımlamak ve eleştirel olarak değerlendirmek, incelemeye dâhil edilen çalışmalardan veri toplamak ve analiz etmek için sistematik ve açık yöntemler kullanarak gözden geçirilmesidir. Çalışmanın amacı, ulusal ve uluslararası alanda perakende terapi alanında yapılan çalışmaların belirli ölçütler çerçevesinde sistematik olarak incelenmesidir. Bu doğrultuda çalışmada yerli ve yabancı literatürdeki perakende terapi kavramına yönelik tanımlamaları, ilgili çalışma başlıkları ve literatürdeki boşlukları tespit etmek hedeflenmiştir. Bu amaç doğrultusunda oluşturulan araştırma soruları şu şekildedir:

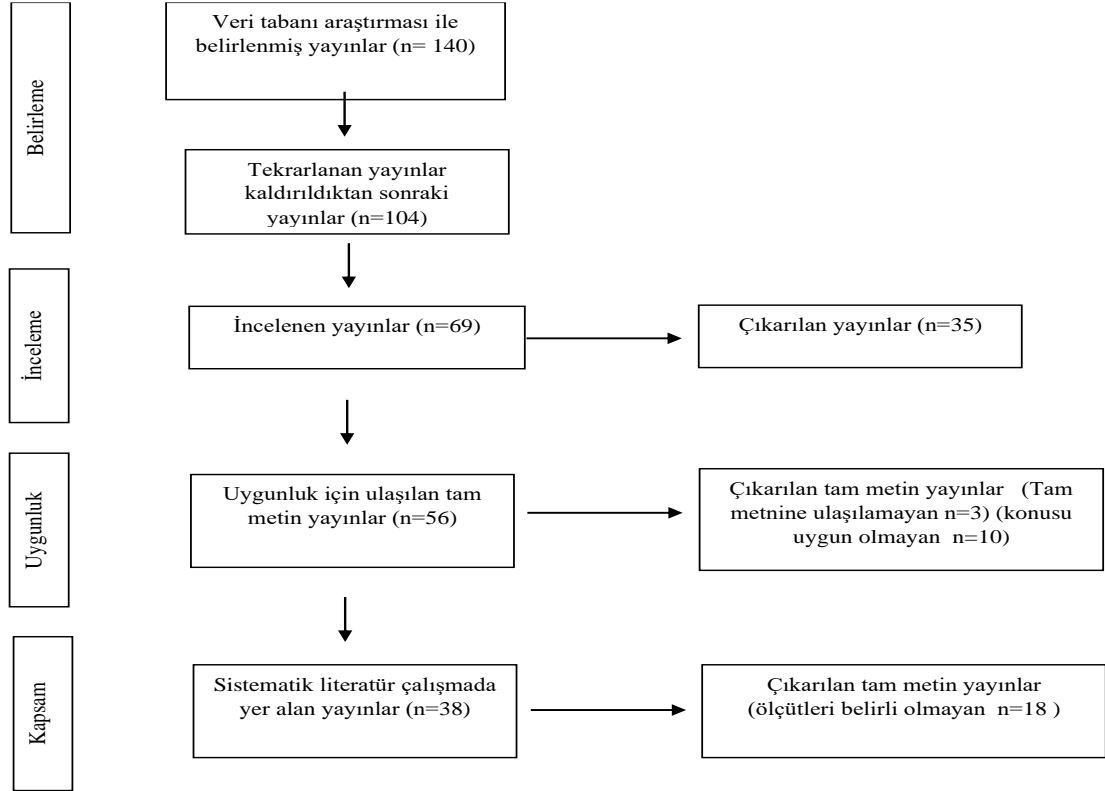
1. Perakende Terapi nedir? Literatürde nasıl tanımlanmaktadır?
2. Perakende Terapinin ilgili olduğu konular nelerdir?
3. Perakende terapi ile ilgili araştırmalar gelecekte nasıl şekillendirilebilir?

Çalışma kapsamına alınacak uygun makalelerin seçilmesi için aşağıdaki dâhil etme kriterleri belirlenmiştir;

- İngilizce ve Türkçe yazılmış olması
- Hakemli dergilerde yayınlanmış olması
- Uluslararası dergilerde yayınlanmış olması
- İşletme, pazarlama ve sosyal bilimler alanlarında olması
- Web of Science, Science Direct, Scopus ve TR Dizin'de taranması
- Tam metnine ulaşılabilmesi.
- Tezler, konferans bildirimleri, kitaplar ve kitap bölümleri çalışmaya dâhil edilmemiştir.

Taramalar için belirtilen anahtar kelimeler doğrultusunda Ulusal veri tabanı Ulakbim TR Dizin ve uluslararası Web of Science, Science Direct, Scopus veri tabanları kullanılmıştır. Belirlenen anahtar kelimeler farklı şekillerde ve farklı kombinasyonlar şeklinde bir araya getirilerek taranmıştır. Anahtar kelimeler; perakende terapi ("retail therapy"), telafi edici

tüketim (“compensatory consumption”), duygu durum düzenleyici tüketim (“mood stabilizer consumption”) kelimelerini içermektedir. Gerçekleştirilen taramanın aşamaları Şekil 1’de PRISMA araştırma akış şemasında gösterilmektedir.

Şekil 1: PRISMA Araştırma Akış Şeması.

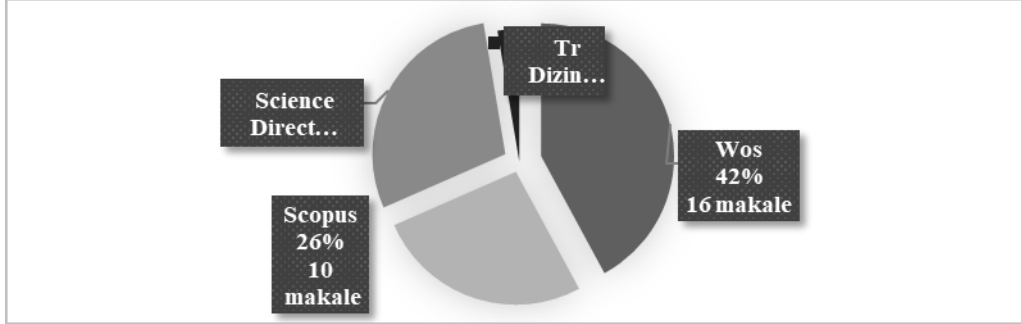
Çalışma kapsamında belirlenen prizma modeline göre makalelerin incelemelerine yer verilmiştir. Araştırmanın belirleme olan ilk adımında toplam 140 makaleye ulaşılmıştır. Web of Science sitesinden 67 makale, Scopus sitesinden 27 makale, Science Direct: 45 makale, Tr Dizin’den 1 makaleye ulaşılmıştır. Ulaşılan makalelerden tekrarlanan 36 makale çıkarıldıktan sonra toplam 104 makale incelemeye alınmıştır. Sağlık, tarım, gıda, psikoloji gibi alanlara ait 35 makale inceleme adımında tam metin yayınların içinden çıkarılmıştır. Pazarlama alanına ait 56 makale uygunluk ölçütlerine uygun bulunmuş tam metin olarak okunmuştur. Uygunluk kriterleri içerisinde tam metnine ulaşamayan 3 makale, konusu perakende terapi ile ilgili olmayan 10 makale tam metin yayınlar içerisinde çıkarılmıştır. Uygunluk için incelenen 18 makale ise ölçütleri belli olmadığı gerekçesi ile çıkarılmıştır. Son adımda tam metin olarak incelenen perakende terapi ile ilgili 38 makale sistematik literatür çalışmasında yer almıştır.

3.BULGULAR

Çalışma çerçevesinde seçilen tüm makalelerin; yayımlandığı veri kaynaklarına, yayımlandığı dergilere, ülkelere, yazar sayılarına, yıllara ve araştırma tasarımlarına göre dağılımı incelenmiştir. Ayrıca çalışmalarda yer alan tanımlamalar, kullanılan teoriler ve ilgili çalışma konuları da değerlendirilmiştir.

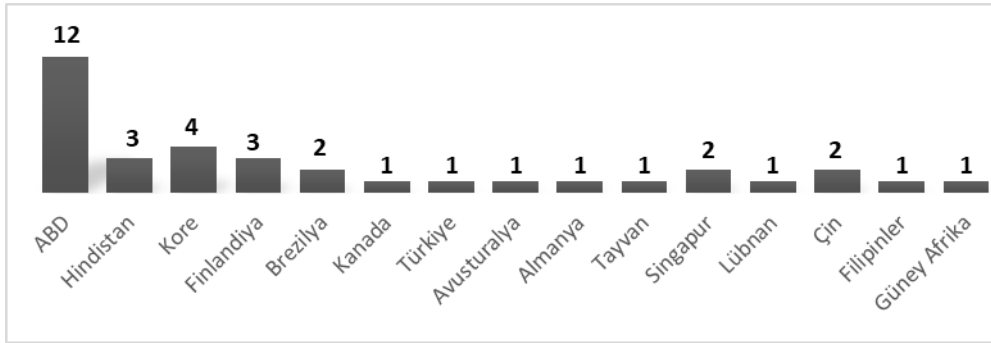
Araştırma amacına uygun olarak seçilen, toplam 38 makalenin yer aldıkları veri tabanları şu şekildedir: **Web of Science:16; Scopus :10; Science Direct: 11; Tr dizin: 1.**

Aşağıdaki Şekil 2’de makalelerin tarandığı veri kaynaklarının dağılımı gösterilmiştir.

Şekil 2: Çalışmaların Yer Aldığı Veri Tabanları

Perakende terapi ile ilgili ulaşılan mevcut çalışmalarda yazarların çalıştıkları ülkeler de incelenmiştir. Aşağıdaki şekil 3’te makalelerin yayınlandığı ülkelere göre dağılımı gösterilmiştir.

Şekil 3: Yazarların Ünelere Göre Dağılımları

Amerika Birleşik Devletleri 15 ülke içerisinde 12 çalışma ile konuyla ilgili en fazla yayın sayısı ile başı çekmektedir. ABD’yi 4 çalışma ile Kore, Kore’yi 3 çalışma ile Finlandiya ve Hindistan izlemiştir. Singapur, Çin ve Brezilya kaynaklı 2 çalışma bulunmaktadır. Almanya ile Brezilya arasında ortak, Brezilya ile Avrupa kıtası arasında da ortak bir çalışma incelenmiştir. Güney Afrika, Filipinler, Lübnan, Kanada, Tayvan ve Türkiye gibi ülkelerden birer çalışma incelenmiştir. Almanya ile Brezilya arasında ortak, Brezilya ile Avrupa kıtası arasında ortak 2 çalışmada kültürler arası farklılıklara vurgu yapılmış, bu araştırmalarda tüketicilerin alışveriş alışkanlıkları, tutum ve davranışları karşılaştırılmıştır. Bir araştırmada ise çalışmanın yapıldığı ülkeye yer verilmemiş olup, anket uygulaması tüm dünyayı kapsayacak şekilde tüm Twitter kullanıcılarını hedef almıştır.

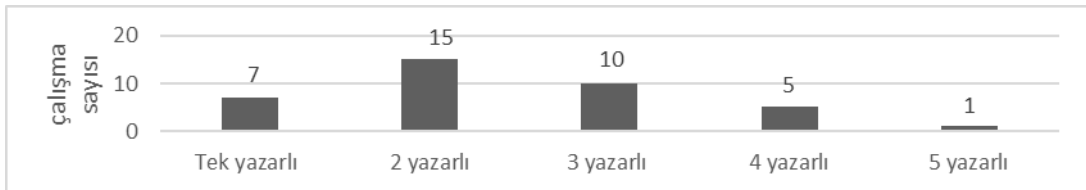
İncelenen araştırmaların yayınlandığı akademik dergiler incelenmiştir. Bu çalışmalar 24 ayrı akademik dergide yer almıştır. Bu dergilerin dağılımı Şekil 4’te gösterilmiştir.

Şekil 4: Çalışmaların Yayımlandığı Dergiler

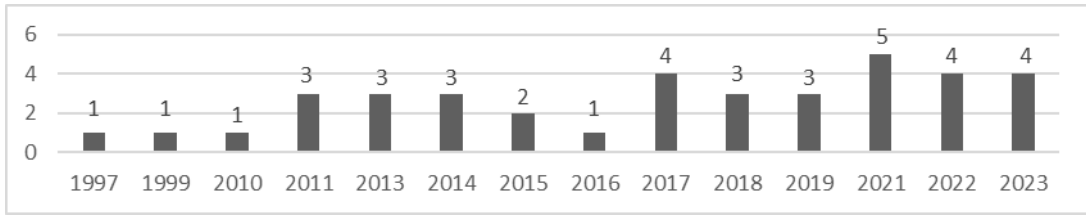
Perakende terapi konusunda en fazla çalışma 8 makale ile “Journal of Retailing and Consumer Services” dergisinde yayımlanmıştır. İkinci sırada ise 3 makale ile “Journal of Economic Psychology” dergisi yer almaktadır.

38 araştırmada toplam 92 yazar, çalışmalara katkı sağlamıştır. Bu çalışmalarda yer alan 7 makale tek yazarlı, 15 makale 2 yazarlı, 10 makale 3 yazarlı, 5 makale 4 yazarlı ve tek makale de 5 yazarlıdır. Makalelerin yazar sayılarına göre dağılımı Şekil 5’te gösterilmiştir.

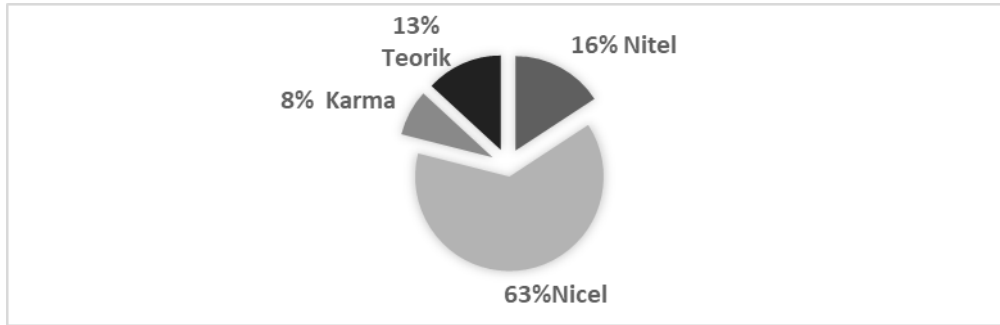
Şekil 5: Çalışmaların Yazar Sayıları

Araştırma kapsamında 38 makalenin yıllara göre dağılımı da incelenmiştir. Araştırmada yıllara göre bir kısıtlama yapılmamıştır. Tüm zamanları kapsayacak şekilde yapılan taramada günümüze kadar olan tüm makaleler incelenmiştir. İlgili veri tabanlarındaki en eski makale 1997 yılına aittir. Özellikle son 6 yıl içerisinde perakende terapiye yönelik çalışmaların arttığı söylenebilir. Aşağıda Şekil 6’da çalışmaların yıllara göre dağılımı verilmiştir.

Şekil 6: Çalışmaların Yıllara Göre Dağılımı

Çalışma kapsamında incelenen 38 makalenin araştırma tasarımına göre dağılımı incelendiğinde 23'ünün (%63) yani büyük bir çoğunluğunun nicel tasarımda olduğu görülmektedir. Çalışmaların 6'sı (%16) nitel iken 3'ü (%8) karma tasarımdadır. 5 çalışmada ise konu teorik biçimde ele alınmış ve bu araştırmalarda geniş kavramsal tanımlara ve literatür taramalarına yer verilmiştir. Çalışmaların araştırma tasarımlarına göre dağılımı aşağıdaki şekil 7'de gösterilmiştir.

Şekil 7: Çalışmaların Araştırma Tasarımına Göre Dağılımı

Bu çalışmaların 11'inde deneysel yöntem kullanılmıştır. 2 çalışmada ise teorik çerçeveden yola çıkılarak perakende terapi ile ilgili ölçek geliştirilmiştir. İncelenen çalışmalarda konu farklı teoriler kapsamında değerlendirilmiştir. Tablo 1, incelenen çalışmaların teorik temellerini rapor etmektedir.

Tablo 1: Çalışmaların Teorik Temelleri

Planlı Davranış (TPB)	Çalışma kapsamında incelenen bir makalede [(Liu, Y., Cai, L., Ma, F., & Wang, X. (2023b)], Planlı Davranış (TPB) teorisine (Ajzen ve Fishbein 1975) yer verilmiştir. İnsan davranışlarını açıklamada en fazla kullanılan sosyal-psikolojik modellerden biri olan planlı davranış teorisi, kişinin söz konusu davranışlara yönelik tutumları ile bu konudaki öznel normları olduğunu savunan teori olarak açıklanmaktadır.
İhtiyaç Tatmini Teorisi	Çalışmalarda kullanılan teorilerden biri, kalıcı olumsuz duygularından tüketim yoluyla kurtulmanın modelini açıklayan Gronmo'nun (1988) ihtiyaç tatmini teorisidir. Bir makalede yer verilen [Koles, B., Wells, V., & Tadjewski, M. (2018)], bu teori yazar tarafından farklı ölçekler eklenerek geliştirilmiştir.
Öz Düzenleme Teorisi	Çalışmalar içerisinde iki makalede [Atalay, A. S., & Meloy, M. G. (2011); Zulauf, K., Cechella, F. S., & Wagner, R. (2021)], kullanılan teorilerden biri, öz düzenleme teorisidir (Bagozzi 1992). Bu teori, olumsuz ruh halinden kurtulma isteği olan tüketicilerin; tutum, niyet, öznel normlarının eyleme dönüşümünü incelemektedir.
Dikkati Yeniden Kazanma Teorisi	Çalışmalar içerisinde incelenen bir makalede [(Chou, H. Y., Chu, X. Y., & Chen, T. C. (2022)], insanların stresli deneyimlerden nasıl kurtulduğunu açıklayan dikkat restorasyonu yani dikkati yeniden kazanma teorisine (Kaplan & Kaplan,

	1989) yer verilmiştir. Bu teori zekânın iyileştirici duygular yarattığını inceleyen, konsantrasyonun yeniden sağlanmasına ve zihinsel enerjinin yenilenmesine odaklanan teoridir.
Düzenleme Odak Kuramı	Çalışmalar içerisinde incelenen iki makalede [Parsad, C., Prashar, S., Vijay, T. S., & Kumar, M. (2021); Pornpitakpan, C., Yuan, Y., & Han, J. H. (2017)], kullanılan teorilerden biri Düzenleme Odağı Kuramıdır (DOK, Higgins, 1997). Bu teoriye göre bireyde iki önemli motivasyon kaynağı bulunmaktadır. Bunlardan ilki bireyin savunma, güvenlik gereksinimleridir. İkincisi ilerleme, yükselme, ihtiyaç, ilke ile bireyin istekleri ve umutlarına dayalı gelişme odağıdır. Her iki odak noktası bireyin yaşamını düzenleyici sistemlerden meydana gelmektedir.
Uyaran-Organizma-Tepki SOR Modeli	Çalışmalar içerisinde incelenen bir makalede [Sharma, R., Mohan, M., & Gupta, S. K. (2022)], birçok tüketici davranışlarını açıklama kapsamında kullanılan Uyaran-Organizma-Tepki (SOR) modeline yer verilmiştir (Islam vd., 2018). Teori çevre psikolojisi alanında geliştirilmiş olup, çevresel uyarıcıların bireyin algı, deneyim gibi bilişsel ve duygusal iç dinamikleri harekete geçiren tutumsal ve davranışsal tepkileri ölçmektedir (Mehrabian ve Russel, 1974).
Telafi Edici Kontrol Teorisi (CCT)	Çalışmalar içerisinde kullanılan teorilerden biri, yazar tarafından geliştirilen [Kim ve Chang (2023)] (CCT) Telafi Edici Kontrol Teorisi'dir. Model, olumsuz duygular, alışveriş motivasyonu, intikam tüketimi davranışı, benlik saygısı ve öznel iyi oluş arasındaki ilişkiyi ampirik olarak test etmektedir.
Sosyal Öğrenme teorisi	Çalışmalardan birinde [Celsi, M. W., Nelson, R. P., Dellande, S., & Gilly, M. C. (2017)], deneysel olarak borçlanmaya yönelik tutumu ölçmek amacıyla Albert Bandura (1977) tarafından öne sürülen ve insan davranışlarının başka insanlarla etkileşim yoluyla öğrenildiğini savunan, sosyal öğrenme teorisi kullanılmıştır.

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Perakende terapi alışverişi kavramsal olarak, iki temel satın alma şekliyle incelenmektedir. Kang ve Johnson (2011) perakende terapisini kavramsallaştırdıkları çalışmalarında, perakende terapisini telafi edici tüketim ve duygu durum düzenleyici tüketim ile benzerliklerini açıklamışlardır. Kompulsif satın alma ile perakende terapisinin ise bazı ortak özellikleri paylaşan ayrı iki kavram olduğunu belirtmişlerdir. Literatürde adı geçen perakende terapisinin tanımları, açıklanan bu satın alma biçimleriyle iç içe verilmiştir. Bu bağlamda perakende terapisinin öncüllerinin telafi edici tüketim, duygu durum düzenleyici tüketim olduğu söylenebilir. İncelenen çalışmaların tamamına yakınında perakende terapisinin tanımına yer verilmiştir. Bu çalışmaların bazıları aşağıdaki Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2: Perakende Terapi Tanımları

Yazarlar	Tanım	Referans
Noh ve Hasan (2017)	“Tüketicilerin kendini iyi hissetmek için bir şeyler satın almasıdır”.	Kacen, (1998)
Uyar (2019)	“Tüketicilerin kendilerini daha iyi hissetmek için yaptıkları alışverişi açıklayan perakende terapisini, bir anlamda bireylerin alışverişi günlük sorunlarından kaçmanın, stresle baş edebilmenin veya olumsuz ruh halinden kurtulmanın bir yolu olarak görebilmesidir”.	Uyar (2019)
Kang ve Johnson (2010)	“Birincil amacı kendini daha iyi hissetme olan ve gelişigüzel olarak yapılan alışveriştir”	Kang ve Johnson (2010)
Atalay ve Meloy	“Bireyin alışverişe çıkıp kendine küçük de olsa hediye alma	Atalay ve Meloy

(2011)	biçimidir”.	(2011)
Chou vd. (2022)	“Terapötik tüketim, olumsuz duygulardan kurtulma isteğiyle somut veya soyut, gerçek veya / hayali tüketim davranışıdır”.	Luomala, (2002)
Lee ve Yoo (2021)	“Zihinsel esenliğe ulaşmak için bir şeylere göz atma, bir şeyler satın alma, başkalarıyla etkileşim kurma gibi herhangi bir faaliyet veya süreçtir”	Lee ve Yoo (2021)
Rick vd. (2014)	“Üzüntü ve sıkıntı durumunun motive ettiği alışveriş şeklidir”	Rick vd. (2014)
Son ve Lee (2021)	“Zihinsel veya fiziksel hastalığın ilaç veya ameliyat olmaksızın iyileştirilmesi anlamına gelen terapinin perakende bağlamına uygulanmasıdır. Kişinin iyileşmek amacıyla kendini satın almaya teşvik etmesidir”.	Atalay ve Meloy, (2011)
Parsad vd. (2021)	“Alışveriş yapanların ruh halini onaran ve geliştiren bir satın alma biçimidir”.	Babin ve Attaway, (2000), Dittmar ve Drury, (2000), Zheng vd. (2019).

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Çalışma kapsamında seçilen 38 makale derinlemesine incelenerek, ilgili konulara ayrılmıştır. Perakende terapi ile ilgili incelenen 38 çalışmanın, 6 alt başlıkta yer alan temel konuları aşağıdaki Tablo 3’te gösterilmiştir.

Tablo 3: Temel Çalışma Konuları

Konular	Makale Sayısı	Referans
Duygu Durum Düzenleyici Tüketim	14	Kang, M., & Johnson, K. K. (2010); Atalay, A. S., & Meloy, M. G. (2011); Rahman, O., & Yu, H. (2018); Kaur J. & Kaur C. (2019); Wang, J. (2023); Sharma, R., Mohan, M., & Gupta, S. K. (2022); Chou, H. Y., Chu, X. Y., & Chen, T. C. (2022); Lee, S. E., & Yoo, J. J. (2021); Rick, S. I., Pereira, B., & Burson, K. A. (2014); Lee, L. (2015); Garg, N., & Lerner, J. S. (2013); Parsad, C., Prashar, S., Vijay, T. S., & Kumar, M. (2021); Pornpitakpan, C., Yuan, Y., & Han, J. H. (2017); Healy, S. (2014).
Kişilik Özellikleri	2	Noh, M., & Hasan, H. R. U. (2017); Uyar (2019).
Alışveriş Bağımlılığı ve Finansal Risk	6	Deon, T. (2011); Fenton-O’Creevy, M., Dibb, S., & Furnham, A. (2018); Sohn, S. H., & Choi, Y. J. (2014); Darrat, A. A., Darrat, M. A., & Amyx, D. (2016); Celsi, M. W., Nelson, R. P., Dellande, S., & Gilly, M. C. (2017); Donnelly, G., Ksendzova, M., & Howell, R. T. (2013).
Sosyal Medya ve İnternet Alışverişi	3	Ko, E., Chun, E., Song, S., & Mattila, P. (2015); Elhajjar, S. (2023); Son, H., & Lee, J. (2021).
COVID-19	7	Zulauf, K., & Wagner, R. (2022); Zulauf, K., Cechella, F. S., & Wagner, R. (2021); Liu, Y., Cai, L., Ma, F., & Wang, X. (2023b); Kim, S., & Chang, H. J. J. (2023); Liu, Y., Li, X., & Yuen, K. F. (2023a); Paro, C. E., da Silva, H. M. R., Spers, E. E., Jugend, D., & Hamza, K. M. (2021); Park, I., Lee, J., Lee, D., Lee, C., & Chung, W. Y. (2022).
Telafi Edici Tüketim	6	Kang, M., & Johnson, K. K. (2011); Kim, D., & Jang, S. S. (2017); Brannon, D. C. (2019); Koles, B., Wells, V., & Tadajewski, M. (2018);

Luomala, H. T., & Laaksonen, M. (1999); Luomala, H. T., & Laaksonen, M. (1997).

Toplam 38

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Perakende terapi konusu; duygu durum düzenleyici tüketim, kişilik, alışveriş bağımlılığı ve finansal risk, sosyal medya ve internet alışverişi, Covid-19 ve telafi edici tüketim olmak üzere 6 farklı alt konu altında incelenmiştir. Çalışmaların genelinde en çok değinilen konu, kısa vadede olumsuz bir duyguyu hafifletmek veya onarmak amacıyla yapılan tüketim şekli olan duygu durum düzenleyici tüketim şeklindedir. Bu çalışmalarda bireylerin olumsuz ruh hallerinin boyutlarının (stres, moral bozukluğu, öfke, üzüntü vb.) alışverişe yönlendirip yönlendirmediği araştırılmıştır. Çalışmalar konularından olan kişilik; narsisizm, nevrozizm, dürüstlük gibi kişisel özellikler ile perakende terapi ile olan ilişkisini araştırmaya yöneliktir. Bir diğer araştırma alanı, son zamanlarda tartışılan konulardan olan tüketicilerin alışveriş bağımlılıkları ve borçlanmaya yönelik tutumlarının araştırıldığı çalışmalardır. Bir diğer araştırma konusu, yaygın olarak kullanılan sosyal medya kanallarının ve internet alışverişinin, tüketicileri moda alışverişlerine yönlendirmesinin belirlenmesi amacıyla yapılan çalışmalardır. Bu araştırmalarda, internet ve sosyal medyada sıkça vakit geçirme ile farklı ruh halleriyle moda ürünlerin satın alma arasında ilişki olduğu anlaşılmıştır. Son yıllarda Covid-19 süreci ve sonrasında koşullar ile ilgili değişen tüketici davranışlarını araştıran çalışmalara da yer verilmiştir. Tüketicilerin karantina döneminde alışveriş yaparak sakinleştikleri, süreç sonrasında ise ertelenen alışveriş ihtiyaçlarını intikam satın alma gibi davranışlar sergileyerek giderdikleri belirtilmiştir. Kişi için bir çeşit terapi görevini üstlenen alışveriş şekli olan telafi edici tüketimi konu alan çalışmalarda ise telafi edici tüketimin kişiye sağladığı terapötik faydaları ele alınmıştır.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Günümüzde yeni post modern pazarlarda mal ve hizmetlerin çoğalmasının sonucu olarak tüketim toplumu olarak adlandırılan yeni davranış biçimleri ortaya çıkmıştır. Sürekli olarak aşırı tüketimi kışkırtan büyüme ekonomisi sayesinde mevcut pazarlardaki tüketicilerin talepkâr beklentileri temel ihtiyaçlarının karşılanmasından çok daha ötesine geçebilmektedir. Tüketicilerin ürün veya hizmet satın alma kararlarının olumsuz duygulardan etkilendiğini açıklayan perakende terapi ile ilgili sistematik literatür çalışması gerçekleştirilmiştir. Çalışma kapsamında 38 makale incelenmiş perakende terapi çalışmaları belirli kıstaslar çerçevesinde kategorik olarak değerlendirilmiştir. Çalışmada ulusal (TR Dizin) ve uluslararası (Scopus, Web of Science, Science Direct) veri tabanlarından elde edilen 38 makalenin alt başlıkları belirlenmiş ve kategorik olarak değerlendirilerek analizi sunulmuştur. İlgili analizler; çalışmaların yer aldığı veri tabanları, yazarların çalıştıkları ülkelere göre dağılımları, çalışmaların yayımlandığı dergiler, çalışmaların yazar sayıları, çalışmaların araştırma tasarımına göre dağılımı, çalışmalarda kullanılan teoriler, perakende terapi tanımları ve konularına göre olmak üzere çeşitli alt başlıklarda incelenmiştir. Sonuç olarak literatürde perakende terapiyle ilgili sınırlı çalışmanın yer aldığı söylenebilir. Özellikle Türkçe (TR Dizin) literatürde 1 makalenin yer almış olması konuyla ilgili yapılan çalışmaların yetersiz olduğunu düşündürmektedir. Çalışmanın özellikle yerli literatüre katkı sağlaması beklenmektedir. Yıllar içerisinde değerlendirildiğinde konunun son yıllarda daha fazla çalışıldığı gözlemlenmektedir. Dolayısıyla genel anlamda son 6 yılda konuyla ilgili

çalışmalarda bir artış eğilimi olduğunu söylemek mümkündür. İlgili çalışmaların yapıldığı ülkeler incelendiğinde en çok çalışma yapılan ülkenin ABD olduğu görülmektedir. ABD'nin ilk sırada yer almasının nedeninin, 2020 yılı itibariyle 3254 üniversite ile dünyada en çok üniversitesi olan ikinci ülke olması ve ülkede “yayınla ya da yok ol” (publish or perish) fenomeninin baskın olması ile açıklanabilir (Çelik vd., 2022:275). Çalışmaların araştırma tasarımına göre dağılımının sonuçlarında nitel ve karma çalışmaların az olduğu, %63 ile en çok nicel çalışmanın olduğu gözlemlenmektedir. Gelecekte farklı araştırma tasarımları ile çalışmalar yapılarak literatüre değer kazandırılabilir. Çalışmaların 11'i deneysel çalışmalardan oluşmaktadır. Deney ve mülakat tasarımında çalışmaların sayısı arttırılarak yeni ve daha detaylı bulgular elde edilerek kavram derinlemesine incelenebilir. Gelecekte yapılacak çalışmaların sayısının artması perakende terapinin teorik olarak gelişmesini sağlayacaktır. Yapılacak çalışmalarda farklı değişkenler de kullanılarak gelecekte yeni teoriler oluşturulabilir.

Mevcut çalışmalar, perakende terapiye başvuran tüketicilerin stres, üzüntü, depresyon gibi olumsuz duygularla hareket ettiğini göstermektedir. Gelecekteki çalışmalarda moral bozukluğu yaşayan tüketicilerin yanı sıra kendini mutlu hisseden tüketicilerin de perakende terapi motivasyonları sorgulanabilir. Girişimciler, perakende terapi alışverişi yapan tüketicilerin özelliklerini belirleyerek mal ve hizmetlerini bu hedef pazara yönelik pazarlayabilir. Reklam veren girişimciler, reklam kampanyalarında ve tanıtımında alışveriş ile mutluluk arasında güçlü bağların olduğunu vurgulayarak müşterilerin dikkatini çekecek reklamlara yer verebilir. Fiziksel alışveriş ortamlarında veya internetten satış sitelerinde mutluluğu çağrıştıran sloganlara, görüntülere, işaretlere yer verilebilir. Perakende terapi çalışmalarının genellikle tekstil, aksesuar gibi ürünlerin alımına yönelik olduğu gözlemlenmektedir. Bu çalışmalara, seyahat, eğlence, estetik gibi hizmetlerin kullanımı da eklenerek farklı sektörlerde perakende terapinin etkileri tespit edilebilir. İncelenen konular neticesinde kişilerin anlık hisleri sorgulanmış, genel yaşam memnuniyetlerini genel olarak ölçen perakende terapi ile ilgili çalışmaya rastlanılmamıştır. Perakende terapiye neden olan üzüntü durumunun genel ya da genel geçer bir his durumu olup olmadığı sorgulanabilir. Mevcut çalışmalarda satın alma sonrası pişmanlığı ölçen çalışmalar bulunmaktadır. Ancak satın alımın alışkanlığa dönüp dönmediği sorgulanmamıştır. Gelecek çalışmalarda perakende terapi ve yeniden satın almılara değinen çalışmalara yer verilebilir. Uyar (2022: 130)'ın belirttiği gibi hedonizm açısından ele alınan perakende terapi kavramı pozitif psikoloji bakış açısıyla da ele alınarak pozitif psikolojinin tanımlamaları ve teorileri açısından perakende terapinin içeriği ve etkinliği incelenebilir. Yine incelenen çalışmalar içerisinde marka ile perakende terapi arasında güçlü bağ kuran bir çalışma bulunmamıştır. Gelecekteki çalışmalarda marka imajı, marka sadakati ve perakende terapi arasındaki bağ sorgulanabilir. İncelenen araştırmalar içerisinde belirlenen kuşağın tüketim alışkanlıklarına değinen çalışmalara yer verilmiştir. Gelecekteki çalışmalarda tüm kuşakların hangi motivasyonlarla perakende terapi alışverişine çıktığı ve alışverişlerinde neleri satın aldığı ile ilgili kıyaslayıcı bir çalışma yapılabilir. Demografik değişkenler aracılığı ile tüketicilerin eğitim durumuna göre perakende terapi alışverişi sıklığı sorgulanabilir. Kalabalık ya da tek yaşayan kişilerin arasında perakende terapi alışverişinde ne aldıkları ile ilgili farklılıklar belirlenebilir. Uyar (2022: 129)'ın belirttiği gibi tüketiciler alışveriş sürecinin her aşamasında ister çevrimiçi alışveriş sepetlerine ürün ekleyerek, ister en sevdikleri mağazada biraz gezinerek, psikolojik ve duygusal bir destek almış olur. Bu bakış açısıyla gelecek çalışmalarda alışveriş sürecinin aşamaları açısından konu incelenebilir. Tüketicilerin boş zaman ilgilenimleri boyutu

araştırılarak alışverişte zaman geçirmelerine yönelik alışkanlıkları belirlenebilir. Modern zamanın; yeme içme, sosyalleşme gibi aktivite yerleri olarak değerlendirilen alışveriş merkezleri ziyaretlerinin, perakende terapisi üzerindeki etkisi incelenebilir. Tüketicilerin demografik değişkenleri incelenerek, TV'deki ünlülere ya da sosyal medya aracılığı ile takip edilen fenomenlere yönelik para sosyallik seviyeleri ölçülebilir. Para sosyallik tutumlarının perakende terapi alverişiine yol açıp açmadığı belirlenebilir. Mevcut çalışmalarda ayrıca Brezilya-Avrupa, Brezilya-Almanya gibi farklı ülke tüketicilerinin perakende terapi ile ilgili yaklaşımları değerlendirilmiştir. Ülkeler arası farklılıkların ortaya çıkarılması amacıyla kıyaslayıcı çalışmalar artırılarak kültürlerarası daha fazla sayıda çalışma yapılabilir. Böylelikle yaşam tarzları, tutumlar duygu ve düşünceler belirlenerek farklı kültürel ve sosyal değerlere dair çalışmalar sunulabilir. Perakende terapi, hali hazırdaki ve potansiyel müşterileri ile güçlü ilişkiler kurmayı amaçlayan işletmeler açısından önem taşımaktadır. Hedef pazar fırsatlarını değerlendirmek isteyen işletmeler müşteri profillerini oluştururken perakende terapi kavramını iyi analiz etmelidir. Firmalar bu akış açısından yola çıkarak fiziksel alışveriş ortamlarında veya çevirim içi olarak yönettikleri kanallarda müşterilerine değer katabilirler. Perakende terapi tüketicilerinin satın alma süreci sonrasındaki olumlu deneyimleri ise müşteri memnuniyeti ve sadakati konusunda işletmelere katkı sunabilir (Uyar, 2022: 130).

Kaynakça

- Ajzen, I., & Fishbein, M. (1975). A bayesian analysis of attribution processes. *Psychological Bulletin*, 82(2), 261.
- Atalay, S. & Meloy, M. (2006). When the going gets tough, the tough go shopping: an examination of self-gifting behavior. *ACR North American Advances*, 258-2.
- Atalay, A.S. & Meloy, M.G. (2011). Retail therapy: a strategic effort to improve mood. *Psychology & Marketing*, 28(6), 638-659.
- Babin, B.J. & Attaway, J.S. (2000). Atmospheric affect as a tool for creating value and gaining share of customer. *Journal of Business research*, 49(2), 91-99.
- Bandura, A. & Walters, R.H. (1977). *Social learning theory* (1). Prentice Hall: Englewood cliffs.
- Brannon, D. C. (2019). What makes people choose within-domain versus across-domain compensation following a self-threat? the role of self-verification motives. *Journal of Marketing Management*, 35(9-10), 940-964.
- Celsi, M.W., Nelson, R.P., Dellande, S. & Gilly, M.C. (2017). Temptation's itch: mindlessness, acceptance, and mindfulness in a debt management program. *Journal of Business Research*, 77, 81-94.
- Chou, H.Y., Chu, X.Y. & Chen, T.C. (2022). The healing effect of cute elements. *Journal of Consumer Affairs*, 56(2), 565-596.
- Cryder, C.E., Lerner, J.S., Gross, J.J. & Dahl, R.E. (2008). Misery is not miserly: sad and self- focused individuals spend more. *Psychological science*, 19(6), 525-530.
- Çelik, S., Özkan Tektaş, Ö. & Kavak, B. (2022). Hizmet hatası ve telafisi sürecinde üçüncü taraf (diğer) müşterileri konu alan çalışmaların sistematik literatür taraması. *Journal of Consumer & Consumption Research/Tuketici ve Tuketim Arastirmalari Dergisi*, 14(1).

- Darrat, A.A., Darrat, M.A. & Amyx, D. (2016). How impulse buying influences compulsive buying: the central role of consumer anxiety and escapism. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 31, 103-108.
- Deon, T. (2011). The prevalence of impulsive, compulsive and innovative shopping behaviour in the economic retail hub of south africa: a marketing segmentation approach. *African Journal of Business Management*, 5(14), 5424.
- Derbaix, C. & Pham, M. T. (1991). Affective reactions to consumption situations: a pilot investigation. *Journal of Economic Psychology*, 12(2), 325-355.
- Dittmar, H. & Drury, J. (2000). Self-image–is it in the bag? a qualitative comparison between “ordinary” and “excessive” consumers. *Journal of economic psychology*, 21(2), 109-142.
- Donnelly, G., Ksendzova, M. & Howell, R. T. (2013). Sadness, identity, and plastic in over-shopping: the interplay of materialism, poor credit management, and emotional buying motives in predicting compulsive buying. *Journal of Economic Psychology*, 39, 113-125.
- Elhajjar, S. (2023). Factors influencing buying behavior of lebanese consumers towards fashion brands during economic crisis: a qualitative study. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 71, 103224.
- Fenton-O'Creevy, M., Dibb, S. & Furnham, A. (2018). Antecedents and consequences of chronic impulsive buying: can impulsive buying be understood as dysfunctional self-regulation?. *Psychology & Marketing*, 35(3), 175-188.
- Fredrickson, B.L. & Roberts, T. A. (1997). Objectification theory: toward understanding women's lived experiences and mental health risks. *Psychology of Women Quarterly*, 21(2), 173-206.
- Garg, N. & Lerner, J. S. (2013). Sadness and consumption. *Journal of Consumer Psychology*, 23(1), 106-113.
- Gronmo, S. (1988). Compensatory consumer behavior: Elements of a critical sociology of consumption. *The Sociology of Consumption*, 65-85.
- Grunert, S.C. (1993). On gender differences in eating behavior as compensatory consumption. *ACR Gender and Consumer Behavior*.
- Hapsari, R. & Ayuni, R.F. (2021). E-tail therapy during the covid-19 pandemic: the role of customer mood reinforcement on e-tail loyalty. *Global Business & Management Research*, 13.
- Healy, S. (2014). Atmospheres of consumption: shopping as involuntary vulnerability. *Emotion, Space and Society*, 10, 35-43.
- Higgins, E.T. (1997). Beyond pleasure and pain. *American Psychologist*, 52(12), 1280-1300.
- Islam, T., Sheikh, Z., Hameed, Z., Khan, I.U. & Azam, R.I. (2018). Social comparison, materialism, and compulsive buying based on stimulus-response-model: a comparative study among adolescents and young adults. *Young Consumers*, 19(1), 19-37.

- Kacen, J.J. (1998). Retail therapy: consumers' shopping cures for negative moods. *Advances in consumer research*, 25, 75-87.
- Kang, M. & Johnson, K. K. (2010). Let's shop! exploring the experiences of therapy shoppers. *Journal of Global Fashion Marketing*, 1(2), 71-79.
- Kang, M. & Johnson, K. K. (2011). Retail therapy: scale development. *Clothing and Textiles Research Journal*, 29(1), 3-19.
- Kaplan, R. & Kaplan, S. (1989) *The experience of nature: A psychological perspective*. New York, NY: Cambridge University Press.
- Kaur J. & Kaur C. (2019). Retail therapy behavior of women in India- A scale validation and assessment. *Think India Journal*,12, 67-79.
- Kemp, E. & Kopp, S. W. (2011). Emotion regulation consumption: When feeling better is the aim. *Journal of Consumer Behaviour*, 10(1), 1-7.
- Kemp, E., Kennett-Hensel, P. A., & Williams, K. H. (2014). The calm before the storm: examining emotion regulation consumption in the face of an impending disaster. *Psychology & Marketing*, 31(11), 933-945.
- Khan, Y., Shad, F. & Irfan, M. (2022). Leisure consumer compensatory behavior in the era of new normal COVID-19. *Compet. Educ. Res. J*, 3, 176-192.
- Kim, D. & Jang, S. S. (2017). Therapeutic benefits of dining out, traveling, and drinking: Coping strategies for lonely consumers to improve their mood. *International Journal of Hospitality Management*, 67, 106-114.
- Kim, S. & Chang, H. J. J. (2023). Mechanism of retail therapy during stressful life events: the psychological compensation of revenge consumption toward luxury brands. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 75, 103508.
- Kim, Y.K. & Sullivan, P. (2019). Emotional branding speaks to consumers' heart: the case of fashion brands. *Fashion and Textiles*, 6(1), 1-16.
- Ko, E., Chun, E., Song, S. & Mattila, P. (2015). Exploring SNS as a consumer tool for retail therapy: Explicating semantic networks of "shopping makes me happy (unhappy)" as a new product development method. *Journal of Global Scholars of Marketing Science*, 25(1), 37-48.
- Koles, B., Wells, V. & Tadajewski, M. (2018). Compensatory consumption and consumer compromises: A state-of-the-art Review. *Journal of Marketing Management*, 34(1-2), 96-133.
- Kumar, K. S. & Sultana, M. (2017). Enhancing customer experience through retail therapy. *International Journal of Commerce and Managerial Science Research*, 1(1), 16-19.
- Lee, L. (2015). The emotional shopper: assessing the effectiveness of retail therapy. *Foundations and Trends® in Marketing*, 8(2), 69-145.
- Lee, S.E., & Yoo, J.J. (2021). Investigation of retail therapy (rt) values-how body consciousness plays a role in therapeutic shopping motivations. *한국유통학회지*, 45(4), 714-726.

- Lee, S.Y., Gregg, A.P. & Park, S.H. (2013). The person in the purchase: narcissistic consumers prefer products that positively distinguish them. *Journal of Personality and Social Psychology*, 105(2), 335.
- Lee, S.U. & Yoo, J.J., (2021). Investigation of retail therapy (rt) values -how body consciousness plays a role in therapeutic shopping motivations, *Journal of the Korean Society of Clothing and Textiles*, 45(4), 714~726
- Lisjak, M., Bonezzi, A., Kim, S. & Rucker, D.D. (2015). Perils of compensatory consumption: within-domain compensation undermines subsequent self-regulation. *Journal of Consumer Research*, 41(5), 1186-1203.
- Liu, Y., Li, X. & Yuen, K. F. (2023a). Revenge buying: The role of negative emotions caused by lockdowns. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 75, 103523.
- Liu, Y., Cai, L., Ma, F. & Wang, X. (2023b). Revenge buying after the lockdown: based on the SOR Framework and TPB Model. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 72, 103263.
- Luomala, H.T. & Laaksonen, M. (1997). Mood-regulatory self-gifts: development of a conceptual framework. *Journal of Economic Psychology*, 18(4), 407-434.
- Luomala, H. T. (1998). A mood-alleviative perspective on self-gift behaviours: Stimulating consumer behaviour theory development. *Journal of Marketing Management*, 14(1-3), 109-132.
- Luomala, H. T. & Laaksonen, M. (1999). A qualitative exploration of mood-regulatory self-gift behaviors. *Journal of Economic Psychology*, 20(2), 147-182.
- Luomala, H. T. (2002). An empirical analysis of the practices and therapeutic power of mood-alleviative consumption in finland. *Psychology & Marketing*, 19(10), 813-836.
- Mehrabian, A. & Russell, J. A. (1974). *An approach to environmental psychology*. the MIT Press.
- Melindra, E. & Aprianingsih, A. (2018). Retail Therapy: The Impact of Therapeutic Motivation, Therapeutic Value, and Retail Environment, on Customer's Purchase Intention. Sustainable Collaboration in Business, *Technology, Information and Innovation (SCBTII)*.
- Moher, D., Liberati, A., Tetzlaff, J., Altman, D. G. & PRISMA Group*, T. (2009). Preferred reporting items for systematic reviews and meta-analyses: the PRISMA statement. *Annals of internal medicine*, 151(4), 264-269.
- Moldes, O., Dineva, D. & Ku, L. (2022). Has the COVID-19 pandemic made us more materialistic? The effect of COVID-19 and lockdown restrictions on the endorsement of materialism, *Psychology Marketing*, 39, 892–905.
- Noh, M. & Rakipul Hasan, H. M. (2017). Moderating effect of personality traits on relationships between retail therapy, compulsive buying, and hoarding for fashion products. *Journal of Global Fashion Marketing*, 8(3), 180-192.
- Park, I., Lee, J., Lee, D., Lee, C. & Chung, W. Y. (2022). Changes in consumption patterns during the COVID-19 pandemic: Analyzing the revenge spending motivations of different emotional groups. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 65, 102874.

- Paro, C.E., da Silva, H.M.R., Spers, E.E., Jugend, D. & Hamza, K. M. (2021). *Cleaner and Responsible Consumption*.
- Parsad, C., Prashar, S., Vijay, T. S. & Kumar, M. (2021). Do promotion and prevention focus influence impulse buying: The role of mood regulation, shopping values, and impulse buying tendency. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 61, 102554.
- Pornpitakpan, C., Yuan, Y. & Han, J. H. (2017). The effect of salespersons' retail service quality and consumers' mood on impulse buying. *Australasian Marketing Journal*, 25(1), 2-11.
- Raghunathan, R., Pham, M. T., & Corfman, K. P. (2006). Informational properties of anxiety and sadness, and displaced coping. *Journal of Consumer Research*, 32(4), 596-601.
- Rahman, O. & Yu, H. (2018). A study of Canadian female baby boomers: Physiological and psychological needs, clothing choice and shopping motives. *Journal of Fashion Marketing and Management: An International Journal*, 22(4), 509-526.
- Reksoprodjo, M. R., Saputra, A. A., Nashita, B. & Thalia, C. F. (2022). Relationship between online retail therapy with anxiety on emerging adulthood. *American Journal of Humanities and Social Sciences Research*. 6(8), 74-78.
- Rick, S. I., Pereira, B. & Burson, K.A. (2014). The benefits of retail therapy: making purchase decisions reduces residual sadness. *Journal of Consumer Psychology*, 24(3), 373-380.
- Rucker, D. D. & Galinsky, A. D. (2008). Desire to acquire: powerlessness and compensatory consumption. *Journal of Consumer Research*, 35(2), 257-267.
- Russell, A. & Rogers, J. (2019). Can social media ads facilitate retail therapy? An investigation of psychological outcomes of ad engagement in college females, *Marketing Management Journal, Fall*, 29(2), 111-121.
- Rustagi, N. & Shrum, L.J. (2019). Undermining the restorative potential of compensatory consumption: A product's explicit identity connection impedes self-repair. *Journal of Consumer Research*, 46(1), 119-139.
- Ruvio, A. & Dubois, D. (2012). Powerlessness-induced compensatory consumption: The preference for experiential vs. material luxury products. *ACR North American Advances*.40,691.
- Sharma, R., Mohan, M. & Gupta, S.K. (2022). The effect of mall ambiance, layout, and utility on consumers' escapism and repurchase intention. *Innov. Mark*, 18, 161-173.
- Shrum, L.J., Lowrey, T.M., Pandelaere, M., Ruvio, A. A., Gentina, E., Furchheim, P. & Steinfield, L. (2014). Materialism: The good, the bad, and the ugly. *Journal of Marketing Management*, 30(17-18), 1-24.
- Sıyanbola, A.B., & Ogunseye, N.O. (2021). The effect of visual atmospheric cues on comfort buying behaviours of consumers in retail stores. *Journal of Academic Research in Economics*, 13(1).
- Sohn, S.H. & Choi, Y.J. (2014). Phases of shopping addiction evidenced by experiences of compulsive buyers. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 12, 243-254.

- Son, H. & Lee, J. (2021). Does online shopping make people feel better? The therapeutic effect of online shopping on Korean female consumers' mood, self-esteem, and self-efficacy: Based on the context of fashion product shopping. *Journal of Global Scholars of Marketing Science*, 31(4), 580-597.
- Son, J., & Chang, H. J. (2016). Retail therapy: What makes you feel relieved and happy. *International Textile and Apparel Association (ITAA) Annual Conference Proceedings.73*. Iowa State University Digital Press. 73(1). Iowa State University Digital Press.
- Stuppy, A., Mead, N. L. & Van Osselaer, S. M. (2020). I Am, Therefore I Buy: Low Self-Esteem and The Pursuit Of Self-Verifying Consumption. *Journal of Consumer Research*, 46(5), 956-973.
- Taşer Polat, S. & Uyar, K., (2021). Online perakende terapi: tüketicilerin duygu durumlarına göre perakende terapi düzeylerinin incelenmesi. *Tujom*, 6(3), 206-222.
- Uyar, K. (2019). Perakende terapi. *Business & Management Studies: An International Journal*, 7(1), 496-513.
- Uyar, K. (2022). *Perakende Terapisi*. Yıldırım, Y. & Gümüş, N. (Eds.) *İçinde Pazarlamada Niş Konular* (117-130), Nobel Bilimsel Yayınevi, 1. Basım.
- Ürkmez, T. & Wagner, R. (2020). Retail therapy for consumers of accessible luxury: A Qualitative study from Poland and Turkey. *交大管理學報*, 40(2), 1-40.
- Wang, J. (2023). The relationship between loneliness and consumer shopping channel choice: evidence from China. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 70, 103125.
- Woodruffe, H.R. (1997). Compensatory consumption: why women go shopping when they're fed up and other stories, *Marketing Intelligence & Planning*, 15(7), 325-334.
- Woodruffe-Burton, H. & Elliott, R. (2005). Compensatory consumption and narrative identity theory. *Advances in Consumer Research*, 32(1).
- Workman, J.E., & Lee, S.H. (2022). US consumer behavior during a pandemic: precautionary measures and compensatory consumption. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, 8(4), 201.
- Yurchisin, J., Yan, R. N., Watchravesringkan, K. & Chen, C. (2006). Why retail therapy? A preliminary investigation of the role of self-concept discrepancy, self-esteem, negative emotions, and proximity of clothing to self in the compensatory consumption of apparel products. *ACR Asia-Pacific Advances*.7, 30-31.
- Zheng, X., Men, J., Yang, F. & Gong, X. (2019). Understanding impulse buying in mobile commerce: An investigation into hedonic and utilitarian browsing. *International Journal of Information Management*, 48, 151-160.
- Zulauf, K., Cechella, F. S. & Wagner, R. (2021). The bidirectionality of buying behavior and risk perception: An exploratory study. The international review of retail, *Distribution and Consumer Research*, 31(5), 566-590.
- Zulauf, K., & Wagner, R. (2022). Online shopping therapy: If you want to be happy, shop around. *Journal of International Consumer Marketing*, 34(3), 332-345.

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

SOCIAL MEDIA TOOLS: A BIBLIOMETRIC ANALYSIS BASED ON WEB OF SCIENCE DATA (2000-2023)

Ruhan İRİ¹

Abstract

The concept of social media tools is rich in terms of grammatical categories that regulate the relationship between the action and the participants in the event described in the action, where the action is shaped according to the subject and object. At the same time, the concept of social media tools has gained the function of an umbrella concept by creating a word pool by shaping the relationship of the action with the participants in the event with certain suffixes. The concept of social media tools has gained the function of an umbrella concept by forming a word pool by shaping the action according to the subject and object in a rich structure in terms of grammatical categories that regulate the relationship between the action and the participants in the event described in action, and the relationship of the action with the participants in the event. The concept of social media tools and their use, which is used as a socio-economic element or content in many fields such as information technologies, education, communication, public relations, advertising, marketing, health, business, economy, finance and banking, politics, etc., has recently been the subject of much academic research and numerous studies in the literature. Due to social media tools' intricate and complex nature, performing a bibliometric analysis of intertwined research topics will provide a panoramic perspective to researchers and organizations in different disciplines. The research aims to evaluate the status of social media tools in the international literature within the framework of descriptive analysis through the document review method. For this purpose, after searching the Web of Science database and the necessary limitation procedures, 26,283 scientific studies published between 2000 and 2023 that include the concept of social media tools in their research, title or keywords or have the content of social media tools were accessed. A total of 26,283 scientific studies constituted the sample of the survey. A total of 26,283 scientific studies with social media tools content were analyzed with the VOS viewer program to determine the scientific categories and orientation of interest in the subject of social media tools, and the prominent country, organization, author and keyword concept units were reached with the publication-citation mapping technique. As a result of the research, it was determined that articles ranked first in terms of document type in social media tools research, and there has been a steady increase in the number of studies since 2013 in parallel with the widespread use of social media tools worldwide. Again, since the studies on social media tools are generally co-authored, a high collaboration index in survey fields draws attention.

Keywords: Social media, Bibliometric analysis, Web of science.

¹ Doç. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, ruhaniri@ohu.edu.tr, Orcid: 0000-0002-5981-9673

Bu Makaleye Atıfta Bulunmak İçin/Cite as: İri, R. (2024). Social Media Tools: A Bibliometric Analysis Based On Web Of Science Data (2000-2023). *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 120-139.

Introduction

Social media tools are a set of digital platforms that users utilize for multiple purposes in the fields of entertainment, information, communication, economy, business and agenda tracking, online shopping, etc. As people are generally addicted to social media tools, it has become a necessity for people or organizations whose target audience or potential and existing customers are on these platforms to have a presence on social media tools. (Saçan & Eren, 2022: 179). Despite the many studies on social media tools in the literature, the fact that there is no research that evaluates or examines the status of the concept of social media tools in the international literature with the document review method within the framework of descriptive analysis makes the research remarkable. The research is important in terms of evaluating the status of scientific research on social media tools in the international literature through document review method within the framework of descriptive analysis. The research is also important in terms of categorizing the scientific categorization on social media tools, as well as classifying the common conceptual association of research on social media tools by countries, organizations, authors and keywords with the publication-citation mapping technique. The research seeks answers to the following basic questions: In which scientific field is there the most research on social media tools? What is the distribution of publications by countries and organizations on social media tools? What are the important research studies in the field? Who are the most prolific authors? How does keyword clustering occur in research on social media tools? What are the topics with common conceptual associations related to social media tools? Nowadays, there is a need for bibliometric analysis of the concept of social media tools, whose phenomenological plane is constantly expanding by attracting the attention of almost every branch of science and is used in many fields or in many areas. In addition, it is among the issues that need to be researched because the public, researchers, academics, business managers and consumers want to know in which areas social media tools and their use are effective.

1. CONCEPTUAL FRAMEWORK

1.1. Social Media Tools and Usage

Social media tools and their use are defined as an environment where people can freely express themselves through real or fake accounts, freely prove their existence in society and meet their needs to share thoughts, self-realization or socialization. Again, this environment, which is created with individual or institutional consent, is a means of entertainment for individuals, the widest provider of socialization environment and a means of representation in the production of self or identity (Işık & Kaptangil, 2018: 698). People generally use social media tools for a wide variety of purposes such as socializing, entertainment, information, news search and content sharing, relaxation, leisure, personal presentation, interaction, social escape. Many people also use social media tools for a wide variety of purposes and motivations, such as creating panic, manipulation, provocation, or creating perceptions in line with their own thoughts or trying to change the thoughts of other users (Sine Nazlı & Kara, 2020: 136). In addition to being the most preferred means of communication in the socio-economic daily lives of individuals, social media tools and usage are also used as a means of activities in which individuals produce content shares such as all kinds of words, photos, videos, chats, live broadcasts, etc. about events, people, products and services, or read and follow unlimited thoughts, discussions, comments, criticisms, likes and information shares. The adaptation or habituation of countries, society and people to the use

of social media tools, and the widespread use of social media in all areas of socio-economic life is an inevitable result of the process of directing the events experienced in daily life. Thanks to the ease of access and the abundance of alternative information on social media, it is known that all small, medium and large enterprises are trying to influence consumers through social media through which they carry out their marketing activities. Recently, paid and traditional media tools have been replaced by free social media tools, all kinds of words, photos, videos, chats, live broadcasts, etc. are shared through social media tools, which are rapidly increasing in number with their diversified features, and online marketing media and websites are used by various global or corporate businesses and brands to attract the attention of consumers.

The development of internet usage has radically affected the social lives of individuals and the communication strategies of private and public organizations by triggering the widespread use of social media tools and providing individuals with self-confidence and feelings of self-empowerment by creating their own private pages in their socio-economic lives (Koçyiğit, 2022: 60). Social media tools are virtual written and visual media created using highly accessible and scalable techniques designed to spread rapidly through social interaction and communication. The conscious or unconscious use of social media tools leads to all kinds of positive and negative consequences. Recently, social media tools have become increasingly popular due to their easy access, simplicity of use, rapid spread and low cost. However, it has turned into a platform that facilitates the dissemination of false or misleading news, information and is open to manipulation and has become a platform where people's perceptions are created or directed, as well as people's thoughts are changed or influenced. By using important values such as freedom of expression, tolerance and empathy, users on social media tools contribute to the rapid spread of their posts as a result of the impact of their posts, increasing their popularity and becoming a phenomenon. Despite all the negativities, users who develop social media literacy by reading different thoughts, discussions, comments and criticisms on all kinds of written and visual posts on social media tools can make different comments by gaining wider information about daily events and the agenda. In addition, while many new jobs and various professions have emerged through social media in recent years, products and services in existing jobs and various professions can be carried out through digital marketing activities through social media tools. Today, the use of social media tools in marketing, which attracts the attention of the public, researchers, academics, businesses and consumers, is among the prominent issues that are increasing in popularity.

1.2. The Impact and Importance of Social Media Tools and Usage

All kinds of written and visual posts on social media tools support the importance and development of marketing communication and are still sustainable and expanding today. The most well-known content consumption channels are classified as blogs, micro blogs, chat sites, forums and internet dictionaries, social networks, social networking sites, wikis, social marking and tagging sites, podcasting and virtual worlds and social media tools (Akar, 2010: 53). The recent diversification of social media tools and the differentiation of their usage features cause users to have accounts registered in all kinds of social media tools and all kinds of words, photos, videos, chats, live broadcasts, etc. that are shared only in one social media tool are also shared in other social media tools. The use of social media tools, which is an online network where users publish or share the content they produce themselves, facilitates fast access between individuals and organizations due to the fact that it is actively and widely preferred by

many individuals and organizations and at the same time has a high usage rate. Social media tools enable users to follow content, articles, thoughts, comments, news and events, agenda, articles, videos or photos. Again, all kinds of entertainment content can be seen through social media, and the ability to share user opinions with other social media users creates an important opportunity for promotional, marketing and sales-centered easy orientation activities in terms of ideas, products and service.

Social media tools, which are technically accessible to almost every individual and can be used effectively in all areas and times of daily socio-economic life, have the potential to affect the general or specific relationship level of individuals (political, social, economic, cultural, etc.) and can cause a social media addiction throughout the society in terms of usage preferences for the desires and needs of the individual (Babacan, 2016: 7). The number, variety and functions of social media tools that provide unlimited information access by facilitating daily communication and interaction life are constantly increasing. Among the most used social media tools worldwide are Youtube, Facebook, Instagram, Twitter and WhatsApp, respectively, and WhatsApp and Instagram are more prominent among the social media tools used intensively in business and commercial life as well as phenomena. Social media tools include the use of information technologies and management information systems, which are among the strategies and methods in communication and information dissemination activity processes, and have an important and effective power by their users, especially in terms of all kinds of research and decision-making. In terms of its impact and importance, communication and interaction through social media facilitates the socio-economic growth and welfare of users and societies, enables individuals to learn about each other and encourages them to connect or communicate with each other.

Artificial intelligence-supported social bots can perceive, think or act in similar ways to humans through social media tools, and social bots can perform many harmful actions such as misinforming people, escalating debates, fraud and manipulation (Hajli et al., 2022: 1238). In addition to the difficulties that can be experienced in real life, sharing content such as all kinds of words, photos, videos, chats, live broadcasts, etc. that may cause misinformation or disinformation in line with personal political and socio-economic thoughts or opinions through social media tools can lead to false or irreparable consequences about businesses, products and services in socio-economic terms (İri, 2023: 47). All kinds of words, photos, videos, chats, live broadcasts, etc. that are shared on social media in order to attract attention and become popular can positively or negatively affect the development of daily events, the change or manipulation of people's perceptions, the creation of legal rules or laws, and the protection of individual and business rights. Social media tools with high popularity are among the places where users with common interests come together and form communities. Users who connect and form communities through social media tools become more authoritative, dominant and empowered by sharing their posts on social media tools for the purposes of public opinion, public relations, advertising and promotion, attracting attention and raising awareness. The fact that it has an immediate and proactive impact on the emergence, development and realization of every event experienced in daily life and on every aspect of socio-economic life reveals the power of social media tools and the posts made through social media tools.

The interpretation of social media tools and their use as mediating the fulfillment of some people's need to feel powerful has enabled the positioning of looking powerful such as

gaining prestige, respect, competition, fame and feeling important to be measurable with the number of likes, followers and friends or blue tick approval obtained through social media tools (Bozkurt & Bozkurt, 2022: 188). Today, social media tools, which are generally used as a marketing communication tool, are also among the most basic and most important strategic actors of promotion, advertising and marketing activities.

2. LITERATURE RESEARCH

In particular, the widespread use of mobile phones as portable computers makes it easier for many people to access social media tools via mobile phones. In the literature, it is seen that research on social media tools has increased rapidly in recent years. It can be said that the fact that all kinds of words, photos, videos, chats, live broadcasts, etc. shared through social media tools affect the development of daily events, the change or manipulation of people's perceptions is effective in increasing the number of researches (İri, 2023: 49). The fact that there is no research that performs bibliometric analysis by centering the concept of social media tools, which is used as an umbrella concept in the literature, makes the research remarkable.

Table 1. Research in the Literature

Researcher and Year	Research Results
Liu (2010)	Among users that the three most preferred social media tools among users are Facebook, Wikipedia and YouTube, and that the top four reasons for using social media tools are social participation, referral communication, feedback speed and establishing relationships.
Köseoğlu & Hamza (2013)	They concluded that the use of social media tools contributes to participatory democracy, and although it is an effective propaganda tool, it causes information pollution and disinformation as well as creating fear of being plugged in individuals.
Agostino (2013)	It was found that social media use is directly related to citizens' awareness of local governments' social media presence.
Solmaz et al. (2013)	They concluded that the reasons for using social media tools include sharing photos and information, having fun and relaxing, spending leisure time, having information or accessing information, sending and receiving messages, following events or the agenda, reaching people and organizations with their contact information, and exchanging ideas.
Aytan & Telci (2014)	They found that the marketing activities of brand businesses through social media tools are effective on consumers' purchasing decisions and behaviors.
Lam (2015)	He concluded that students engage in learning using WhatsApp, Skype and Facebook to transfer, share and construct knowledge among peers through social media tools and that collaboration has relationships with learning outcomes, engagement and other influential factors.
Durak ve Seferoğlu (2016)	Among the internet usage purposes of the participants, "social media usage purpose" ranks first, and they use social media tools for

	"entertainment" purposes such as watching videos, using social media applications and playing games, and a significant majority of users use social media for activities such as sharing and setting the agenda in addition to entertainment purposes. are active users.
Aktan & Koçyiğit (2016)	They concluded that social media tools have a positive role on the touristic preferences of individuals thanks to their interactive nature and that they guide touristic preferences in an important way.
Şengöz & Eroğlu (2017)	They concluded that businesses' interest in social media shows sectoral differences, they want to benefit from the positive aspects of social media such as direct access to the target audience, low cost, fast, practical and interactive structure, they respond to the questions and complaints directed to them via social media to a great extent, they mostly follow their customers and competitors on social media, but they do not have social media policies for their employees and do not measure their social media activities.
Şahin & Yağcı (2017)	They developed the Social Media Addiction Scale to determine adults' addiction to social media tools.
Zyoud et al. (2018)	In terms of bibliometric analysis of social media tools in psychology, US institutions (universities) play a dominant role, and the most preferred topics related to social media tools in psychology are personality psychology, experimental psychology, psychological risk factors and developmental psychology.
Küçükali & Serçemeli (2019)	They concluded that the primary social media tool used by academics is Whatsapp, that the purposes of use are generally entertainment, keeping up to date with their relatives and providing development on professional issues, and that they are very careful in terms of privacy settings and legal responsibilities on social media.
Sarwar et al. (2019)	They concluded that social media tools serve as a dynamic tool that accelerates the development of learning environments by encouraging collaboration and communication among students, thereby strengthening students' learning behaviors and performance, and that there is a negative relationship between perceived enjoyment and collaborative learning.
Sağar (2019)	He found that divorced adults were more addicted to social media tools than married adults and that adults with low monthly income had higher virtual tolerance.
Esen vd. (2020)	They concluded that there is a positive relationship between the level of use of social media tools and financial performance of the companies in the BIST 100 Index.
Özdemir (2021)	It has been determined that Generation Z uses social media tools more effectively and provides the functional features of mass media through social media tools.
Sun et al. (2021)	Sosyal medya araçları üzerinden dilbilim bibliyometrik They stated that the research was published in interdisciplinary journals such as politics, education, psychology and anthropology, Twitter was the most frequently used social media platform, followed by Facebook,

	Blogs, Instagram and YouTube, and English was the most frequently used language in the social environments researched.
Susur & Gencer. (2021)	In addition to the advantages provided by social media tools, they concluded that social media tools are widely used in digital marketing due to their role in the consumer purchase decision process and their measurability, and that businesses attach importance to social media marketing due to the wide impact of social media tools and their low cost.
Chaudhari & Pawar, (2021)	According to the bibliometric analysis findings, it shows that propaganda activities carried out through social media tools are mostly studied in the field of social sciences and computer sciences.
Bozkurt & Bozkut (2022)	Inadequate fulfillment of some basic psychological needs increases the level of addiction to the use of social media tools, while adequate fulfillment decreases addiction.
Varsak, (2022)	He found that as social media use increased, religious beliefs and behaviors decreased and there was a negative relationship between social media use and religious beliefs and behaviors.
Salih & Gökbudak (2022)	They found that social media tools are politically influential on young social media users.
Argin (2023)	The survey concluded that social media tools played an important role in conveying messages such as solidarity and solidarity calls, under-rubble information, sharing news, information and announcements, and ensuring coordination during the 2023 earthquake in Turkey.
İri (2023)	During the 2023 earthquake in Turkey, social media users mostly used Instagram, Twitter and Whatsapp applications to generate content. follow their posts or actively share content and use social media tools The study concluded that sharing content such as words, photos, videos, chats, live broadcasts, etc. affected feelings of sadness, unity and solidarity, and helplessness the most.
Ali et al. (2023)	Concluded that the use of social media tools has seen growth in the literature on the subject in various subject areas such as business, management and accounting, environmental science, decision science, engineering, arts and humanities.
Şavklı & Koç (2023)	They found that people have a low level of desire to be liked and a medium level of desire to be visible through social media tools.
Karakuş & Tarhan (2023)	It was determined that university students intensively use social media tools, that they generally prefer Whatsapp and Instagram among social media tools, and that women use social media tools more than men.

When the research on social media tools in the literature is examined, it is seen that the researches on education, marketing, psychology, communication, finance and economics are predominant, the reasons why users prefer social media tools and the most used social media

tools are related to the subject and the results such as the advantages and disadvantages of social media tools are reached.

3. BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF RESEARCH ON SOCIAL MEDIA TOOLS

Bibliometric analysis is an extremely popular, preferred and rigorous method for researching and analyzing large and voluminous scientific data sources and evolutionary details of a particular field (Donthu et al., 2021: 285). Again, as a result of bibliometric analysis, the studies in the field of research are statistically examined in terms of author, subject title, keyword, cited work, cited source, etc. and the conceptual, intellectual and social structure of the discipline being researched is revealed (Bozkurt & Çetin, 2016: 232). Within the scope of the research, firstly, the studies containing the term "social media" in the research title, abstract or keywords were scanned by logging into the Scopus database and the data on the 26,283 results obtained were transferred to the R program and bibliometric analysis was performed.

3.1. Purpose and Method of the Research

The research aims to evaluate the status of the concept of social media tools in the international literature within the framework of descriptive analysis by document review method. The data set created from 26,283 scientific researches in the Web of Science (WOS) database between 2000 and 2023 will be analyzed through the Vosviewer program within six research questions in line with the purpose of the bibliometric research. First, with the help of certain bibliometric indicators, an overview of the 26,283 studies will be presented, and the prominent organizations and leading countries in the field with their important journals, articles and prolific authors will be identified. Then, bibliometric methods such as citation analysis, co-citation analysis and common word analysis were used to map the scientific field of social media tools literature. By citation analysis, the strength of the connection between highly cited articles in the field with co-citation analysis, the density and strength of relationships between co-cited studies, through common word analysis, concepts related to social media tools were identified.

Within the scope of the research, network analysis technique, which is a method used to examine and understand systems in which connections and relationships interact with each other, was also utilized. Network analysis is used to understand the structure and dynamics of networks, identify patterns, identify central players and groups, and examine information diffusion. Another example of approaches to dealing with the complexity of large data sets is the use of network analysis methods to map research areas (Sinkovics, 2016: 328). In this research, although bibliometric analysis was used as a tool for literature analysis, network analysis was used to understand the structure of networks, identify patterns, and visualize the complexity of large data sets. VOSviewer 1.6.20 was used to create network maps and visualize the literature. Network analysis, which is carried out to identify trends in the research field and to quantitatively evaluate and visualize bibliographic material, reveals the relationships and interactions between dimensions by examining the collaboration between countries, the author-publication-citation network, and the frequency of keywords used together in a data set (Li et al., 2020:1-22).

3.2. Data Set

The research data range was determined as 2000-2023 since the first research with social media tools was conducted in 2000 in the process that started with the use of social networks and digital media concepts in the field until 2000 by searching for research in the field of social sciences under the main theme of "social media tools" in the titles in the Web of Science database. The methodological summary of the survey is shown in Figure 1.

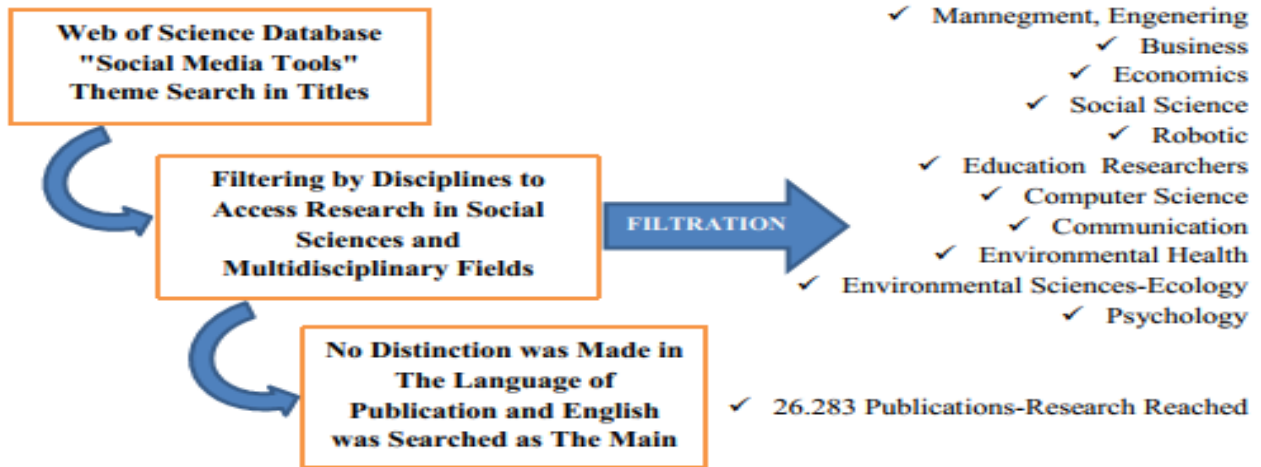

Figure 1: Medological Flow of the Survey

It was determined as the data set of the 26,283 research-publications in Figure 1. In addition, while it was determined that the academic language used in the books, book chapters, articles and proceedings accessed was mostly English, it was also determined that there were studies in Chinese, French, German, Portuguese, Russian, Portuguese and Spanish.

4. THE ANALYSIS AND FINDINGS OF THE RESEARCH

Table 2 presents information on the types and number of studies conducted in the field of social media tools.

Table 2. Research Types and Numbers

<i>Publication Type</i>	<i>Number of Research</i>	<i>%</i>
Article	17283	65,76
Full Text Paper	5657	21,52
Review Article	1281	4,87
Book Chapters	823	3,13
Early Access	697	2,65
Editorial Material	261	,99
Özet Bildiri	74	,28
Book Review	24	,09
Book	6	,03
Others (Note, Correction, Data Paper)	177	,68
Total	26.283	100

It is seen that out of a total of 26,283 studies conducted in the field of social media tools between 2000 and 2023, the highest number of 17,283 were prepared as articles and the lowest number of 6 were prepared as books.

Table 3. Distribution of Research by Years

<i>Years</i>	<i>Number of Research</i>	<i>%</i>
2000	25	,09
2001	22	,09
2002	24	,09
2003	46	,17
2004	38	,14
2005	71	,27
2006	81	,31
2007	112	,42
2008	164	,62
2009	233	,88
2010	375	1,42
2011	599	2,28
2012	818	3,11
2013	1069	4,07
2014	1318	5,02
2015	1655	31
2016	1821	6,93
2017	2056	7,82
2018	2278	8,67
2019	2523	9,60
2020	2810	10,69
2021	3119	11,87
2022	2938	11,18
2023	2088	7,95
Total	26.283	100

Table 3 and Figure 2 shows that the total number of 26,283 studies conducted in the field of social media tools between 2000 and 2023 has increased in a parabolic manner over the years. Especially in parallel with the widespread use of social media tools across the world, there has been a steady increase in the number of studies since 2013.

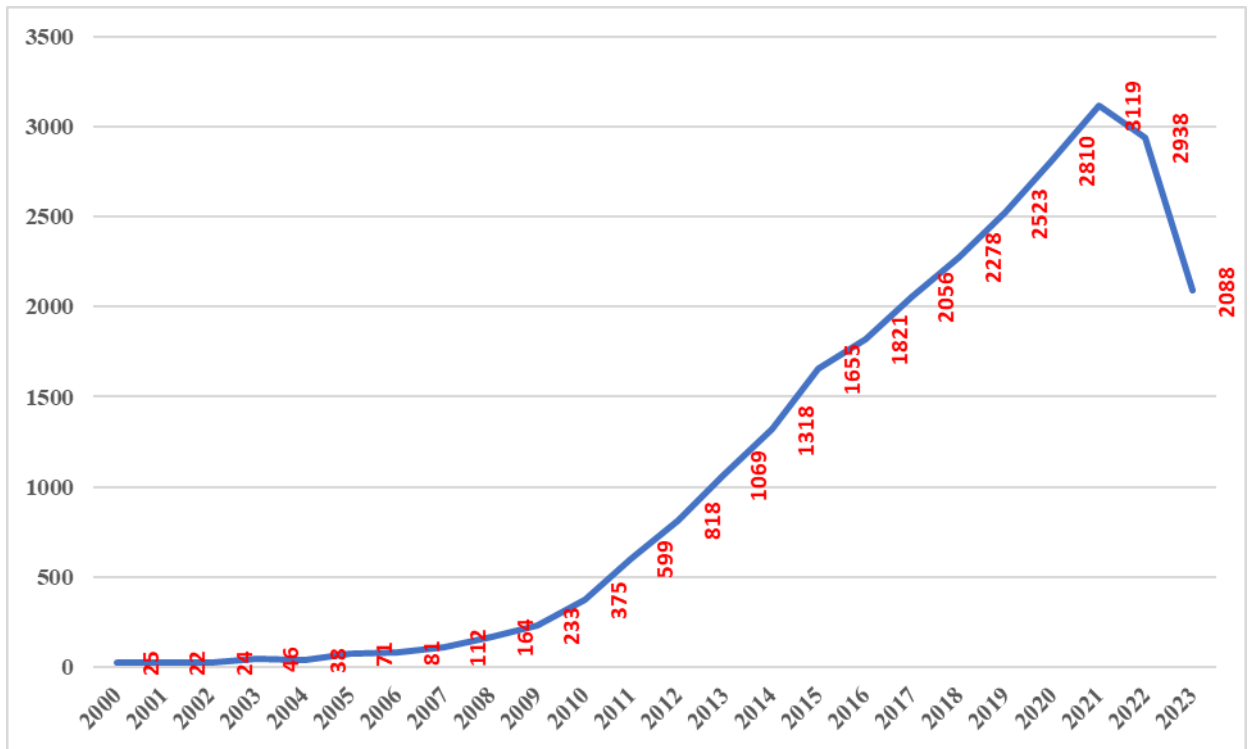

Figure 2. Annual Number of Publications of Research

Table 4 shows the results of the studies on social media tools in terms of publication categories and research areas.

Table 4. Number of Researches According to Scientific Research Areas

<i>Research Areas</i>	<i>Number of Research</i>	<i>%</i>
Computer Science Information Systems	5654	21,51
Communication	3412	12,98
Education Educational Research	2987	11,36
Computer Science Theory Methods	2976	11,32
Business and Management	2421	9,21
Computer Science Interdisciplinary Applications	1968	7,49
Engineering Electrical Electronic	1357	5,16
Information ScienceLibrary Science	1213	4,62
Social Sciences Interdisciplinary	1152	4,38
Psychology	1098	4,19
Marketing	1027	3,91
Others	1018	3,87
Total	26.283	100

Table 4 shows that 37.99% of the research on social media was conducted in the field of technical sciences and 62.01% in the field of social sciences.

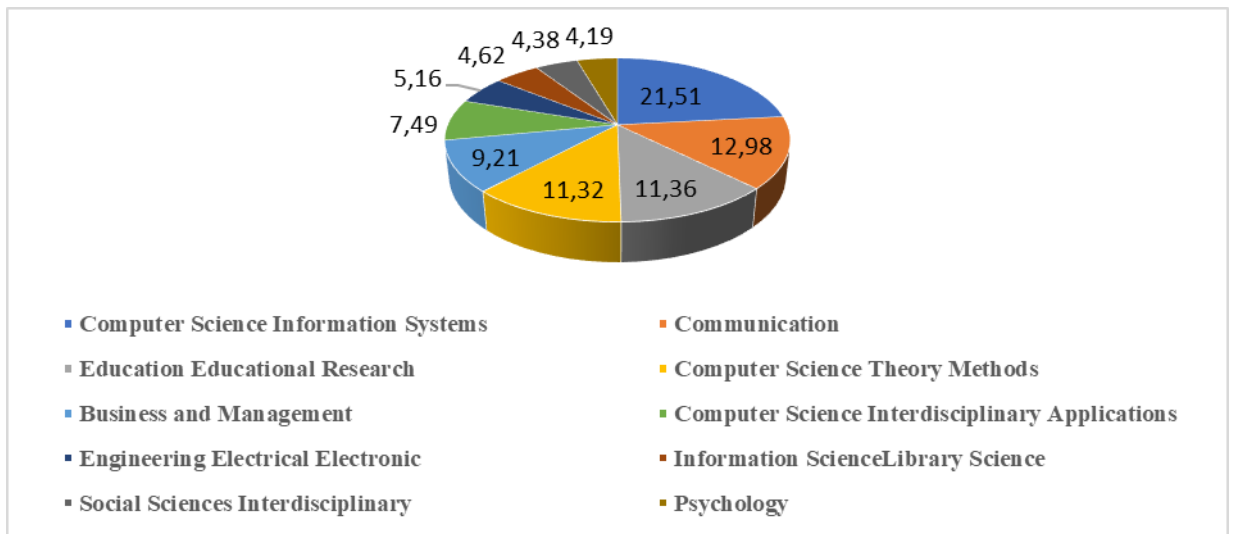

Figure 3. Categorization of Research by Scientific Field Types

According to the data in Figure 3, most research on social media has been conducted in the field of Computer Science Information Systems (21.51%), Communication (12.98%) and Educational Research (11.36%).

Table 5. Publication Numbers and Citation Numbers by Country

<i>Broadcast Countries</i>	<i>Documents</i>	<i>Citations</i>	<i>Link Strenght</i>
United States of America	6168	134086	11881
The United Kingdom of Great Britain	2408	47882	5640
Spain	2076	28240	3270
China	1624	24812	2895
Australia	1390	22546	2804
Italy	1246	20401	2430
Canada	1226	19243	2388
Germany	1162	16308	2143
India	1120	15615	1630
Netherlands	605	13247	1434
Turkey	560	12039	1101
Other Countries	6698	126453	8016
Total	26.283	480872	45632

According to the research on the number of publications and citations of social media tools by country, the United States of America ranks first with 6,168 studies, The United Kingdom of Great Britain ranks second with 2408 studies and Spain ranks third with 2076 studies.

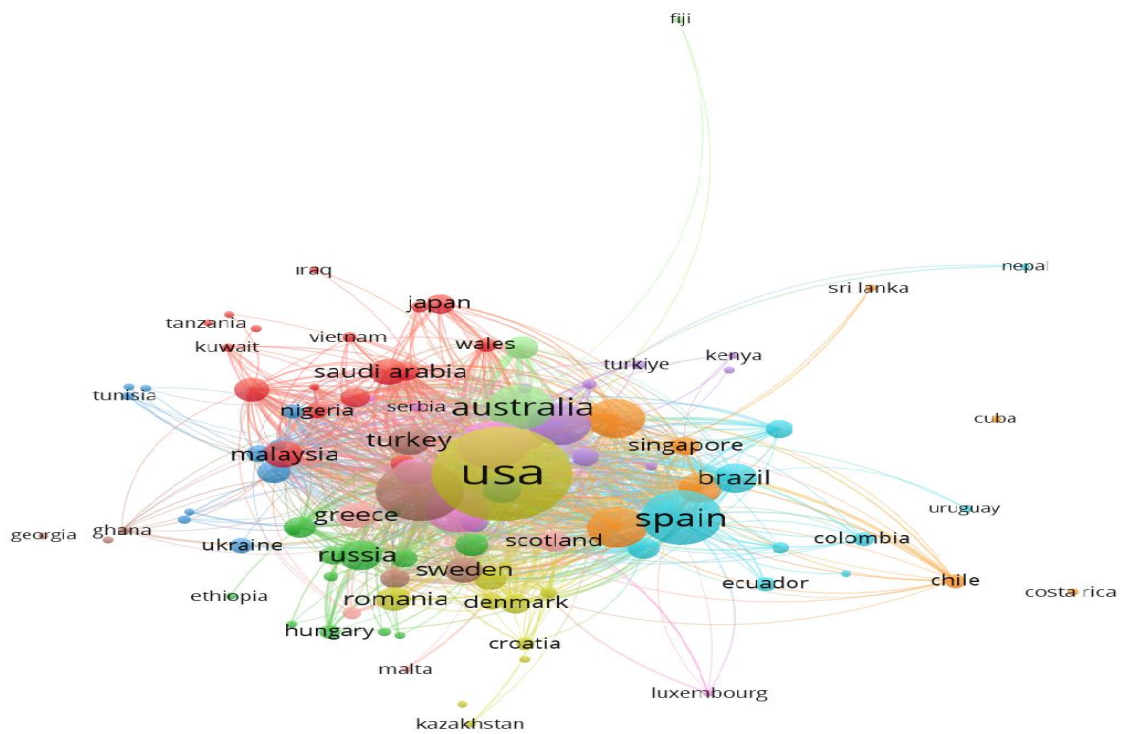

Figure 4. Network Analysis of Publications' Collaboration between Countries

Another type of analysis, which is mostly preferred in bibliographic analysis research, is the realization of the publication citation network map of the countries of the publications, and the collaboration network analysis of the publications in the literature on social media between countries is shown in Figure 4. United States of America represents the yellow cluster with 134086 citations and 111881 link strength. The United Kingdom ranks second and represents the brown cluster with 47882 citations, 1796 citations and 5640 total link strength. Spain represents the blue cluster with 28240 citations and 3270 link strength.

Table 6. Distribution of Authors' Publications and Citations on the Concept of Social Media Tools

<i>Author</i>	<i>Documents</i>	<i>Citations</i>	<i>Link Strength</i>
Califano, Gianluigi	9	108	375
Young, Sean	8	86	374
Capece, Marco	8	98	333
Chan, Teresa M.	10	364	75
Loeb, Stacy	6	62	61
Manca, Stefania	10	459	44
Papadopoulos, Symeon	14	1167	43
Popescu, Elvira	13	593	39
Total	78	3137	1344

In bibliometric analyses, another issue that generally has a certain importance in terms of academic evaluation is the determination of the researchers or authors who have contributed the most to the field and the strength of the connection with the number of citations made as

well as the number of researches conducted by the author. Table 6 shows the author publication and citation distributions of the top 8 researchers with at least 2 publications and 10 citations out of 10186 authors who published on the subject of social media between 2000-2023. According to the number of publications and citations made by authors on social media, Papadopoulos and Symeon ranked first with 14 studies and 1167 citations, Popescu and Elvira ranked second with 13 studies and 593 citations, and Manca, Stefania ranked third with 10 studies and 459 citations.

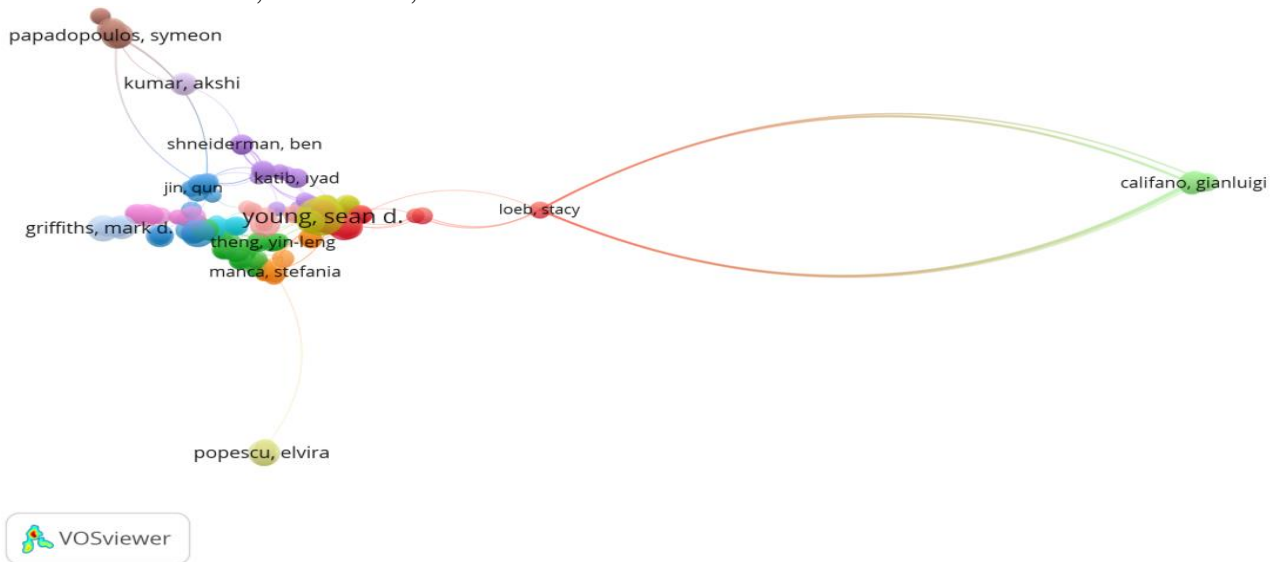

Figure 5. Author Publication-Citation Network Analysis on the Concept of Social Media Tools

The author publication and citation network map analysis conducted in the literature on the concept of social media tools is presented in Figure 5. For the co-citation analysis of the authors, the minimum number of citations of an author was determined as 10. Of the 10186 authors who met this criterion, 8 exceeded the threshold value and therefore, a total of 16 authors are included in the mapping. The authors were divided into 5 different clusters according to the results of the co-citation analysis, and the number of author publications and citations related to social media revealed that there is a dense clustering in Young and Sean.

Table 7. Distribution of Publications and Citations on the Concept of Social Media Tools by Institution (Top 10 Institutions) Countries of Publication Documents Citations Link Strenght

<i>Published Institutions</i>	<i>Documents</i>	<i>Citations</i>	<i>Link Strenght</i>
University Michigan	150	4839	555
University Melbourne	141	4715	541
Stanford University	132	4244	493
University Louswille	127	3657	458
University Singapore	116	3248	392
University Toronto	109	2756	378
University Alberta	106	2563	362
NorthwesternUniversity	97	2370	359
University Minoseta	87	2153	343
Michigan State University	83	2098	321
Total	1148	32643	4202

The 13 most frequently used concepts related to the expression social media tools are given in Table 7. The concept of social media tools constitutes the most frequently used keyword social media (5931). Again, the concept of social media is listed as Twitter (1290), Facebook (837), Covid 19 (714), Social Networks (686) Communication (568), Internet (509), Education (442), Technology (374), Media (327), Instagram (292), Youtube (236) and Digital (191). Likewise, it is seen that the same concepts are ranked similarly in terms of connection strength.

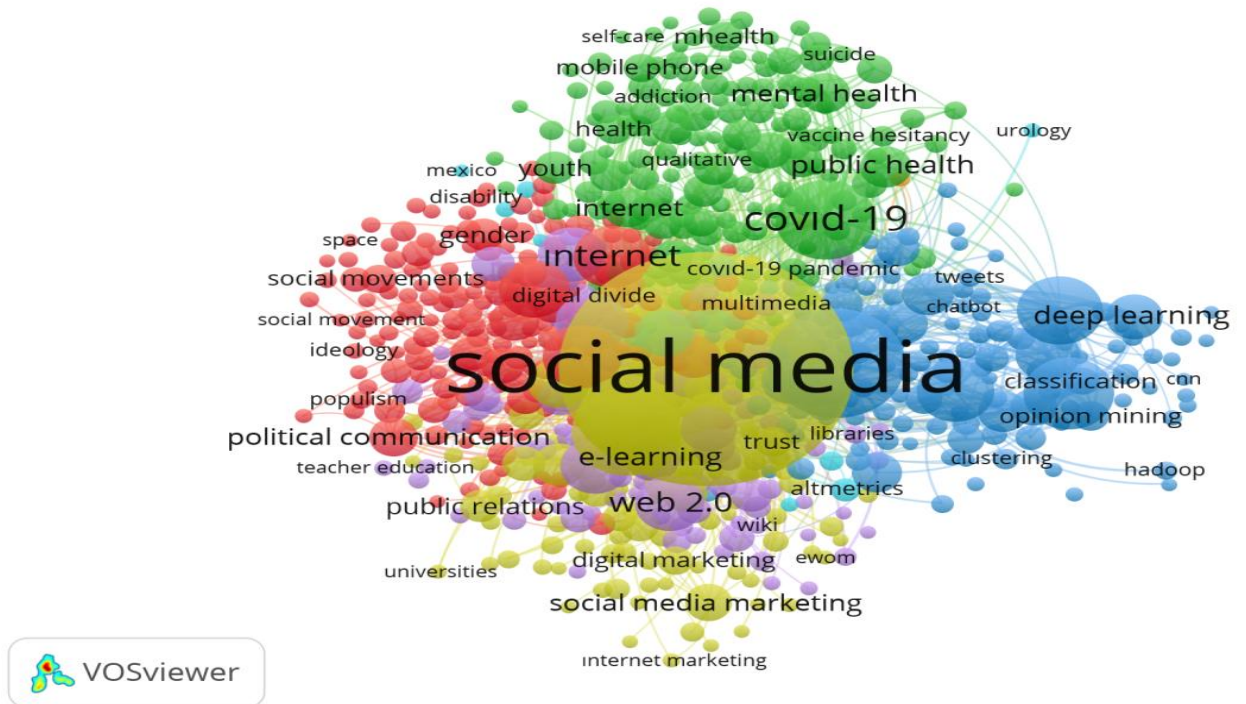

Figure 7. Network Analysis of Key Concept Associations Related to Social Media Tools

Figure 7 shows the concept association analysis in which there are 5 clusters with 219 key concepts that reveal the panoramic structure of the studies on social media with the condition that 12397 different key concepts of 26283 studies on social media tools are associated at least 10 times. Among the clusters formed, the concepts of social media in the yellow cluster, Covid 19 in the green cluster, education in the blue cluster, communication in the red cluster and internet in the purple cluster are concentrated.

RESULTS AND DISCUSSION

With the increase in digital propaganda activities as a result of the emergence of social media tools, all kinds of words, photos, videos, chats, live broadcasts, etc. realized through social media tools, especially in natural disasters, wars, sports organizations and election processes, since it is not possible to be controlled by a certain person, group or authority. Content sharing is used as a propaganda tool to manage the psychology of society by creating public opinion and agenda by individuals or non-governmental organizations and directing the events experienced by social media users by creating perceptions with emotions, thoughts, likes, criticisms, comments and approvals or directing the perceptions created (Akar &

Ekmekçi, 2023: 126). In particular, the preference for the use of social media tools among marketing communication activities has a strategic importance in eliminating various ethical problems and complaints that may arise due to misleading, disinformation and misinformation that may arise, and in contributing to or helping to raise awareness of the use of social media tools and social media tools literacy.

In order to provide an overview of the conceptual, evolutionary and intellectual structure of the social media tools literature, a bibliometric analysis of 26283 studies was carried out with the dataset obtained from the WoS database. First, in order to provide an overview of the social media tools literature with the help of a number of bibliometric indicators, the leading universities and leading countries in the field with important journals, articles and prolific authors were identified. Bibliometric methods such as citation analysis, co-citation analysis and co-word analysis were then used to map the scientific field of social media tools literature. Since 2010, there has been a rapid increase in the number of all kinds of research on social media tools, especially with the rapid expansion of the use of social media tools such as Facebook (founded in 2004), Twitter (founded in 2006) and Instagram (founded in 2010), and the growth in the literature on social media tools manifests itself in many different and diverse topics. According to Web of Science, articles rank first in terms of document type in social media tools research, and there has been a steady increase since 2013 in parallel with the widespread use of social media tools worldwide. In addition, computer sciences ranks first, educational research ranks second and business administration ranks third in terms of the most research areas related to social media tools. Again, among the countries with the highest number of publications on social media tools, the USA ranked first, the UK ranked second and Spain ranked third. According to the number of publications on social media tools by authors and the number of citations, Papadopoulou and Symeon ranked first with 14 studies and 1167 citations, Popescu and Elvira ranked second with 13 studies and 593 citations, and Manca, Stefania ranked third with 10 studies and 459 citations. The institutions with the highest number of publications on social media tools worldwide are Michigan, Melbourne and Stanford universities, respectively. The words social media, Twitter, Facebook, Covid 19, and social networks were the most frequently used concepts related to the expression social media tools. In addition, it was revealed that there are 219 keywords that reveal the panoramic structure of 12397 different key concepts of 26283 researches on the subject of social media tools, and according to the key concept association analysis, the concepts of social media, Covid 19, education, communication and internet are concentrated.

The research is in line with Chaudhari & Pawar (2021), whose bibliometric analysis findings show that propaganda activities carried out through social media tools are mostly studied in the field of social sciences and computer sciences. It is also in line with Ali et al. (2023)'s research finding that the use of social media tools has seen growth in the literature on the subject in various subject areas such as business, management and accounting, environmental science, decision science, engineering, arts and humanities. The data used in this survey, which determines the general situation regarding the current state of research on social media tools, is limited to publications from the WoS database. For future studies, it is recommended that databases such as SCOPUS, IEEE Xplore, EBSCO, Emerald, Science Direct, Taylor and Francis, Springer, SSRN, etc. should also be utilized considering data quality and accessibility. In the future, researchers can perform a similar bibliometric analysis on social media tools in the Turkish literature.

References

- Agostino, D. (2013). Using social media to engage citizens: a study of Italian municipalities. *Public Relations Review*, (39) 3, 232–234.
- Akar, F. & Ekmekçi, Z. (2023). Sosyal medyada kadın: suriye iç savaşı ve Ukrayna-Rusya savaşı üzerinden karşılaştırmalı bir analiz. *Selçuk İletişim*, 16(1), 119-147.
- Ali, I., Balta, M., & Papadopoulos, T. (2023). Social media platforms and social enterprise: bibliometric analysis and systematic review. *International Journal of Information Management*, 69, 102510.
- Aytan, C. & Eser, E. T. (2014). Markaların sosyal medya kullanımının tüketici davranışı üzerindeki etkiler. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication - TOJDAC* 4(4), 1-15.
- Babacan, M. E. (2016). Sosyal medya kullanım alanları ve bağımlılık ilişkisi. *Addicta: The Turkish Journal on Addictions*, 3(1), 7-28.
- Bozkurt, İ. & Bozkurt, Ö. (2022). COVID-19 kısıtlamaları sürecinde üniversite öğrencilerinde sosyal medya bağımlılığı ve temel psikolojik ihtiyaçlar arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Bağımlılık Dergisi*, 23(2), 181-190.
- Bozkurt, Ö. Ç. & Çetin, A. (2016). Girişimcilik ve kalkınma dergisi'nin bibliyometrik analizi. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 11(2), 229- 263.
- Chaudhari, D. D. & Pawar, A. V. (2021). Propaganda analysis in social media: a bibliometric review. *Information Discovery and Delivery*, 49(1), 57-70.
- Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N. & Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: an overview and guidelines. *Journal of business research*, 133, 285-296.
- Durak, H. & Seferoğlu, S. S. (2016). Türkiye'de sosyal medya okuryazarlığı ve sosyal ağ kullanım örüntülerinin incelenmesi. *Journal of International Social Research*, 9(46), 526-536.
- Hajli, N., Saeed, U., Tajvidi, M. & Shirazi, F. (2022). Social bots and the spread of disinformation in social media: the challenges of artificial intelligence. *British Journal of Management*, 33(3), 1238-1253.
- Işık, M. & Kaptangil, İ. (2018). Akıllı telefon bağımlılığının sosyal medya kullanımı ve beş faktör kişilik özelliği ile ilişkisi: üniversite öğrencileri üzerinden bir araştırma. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 695-717.
- İri, R. (2023). 2023 Türkiye deprem sürecinde yaşanan ve gelişen olaylarda sosyal medya kullanımının önemi: niğde ve yöresi sosyal medya kullanıcılarına yönelik bir araştırma. *Uşak Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(1), 44-66.

- Karakuş, M. & Tarhan, A. (2023). Yükseköğretim öğrencilerinin sosyal medya kullanımları ve yalnızlık düzeyleri arasındaki ilişki. *İletişim ve Toplum Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 209-232.
- Koçyiğit, A. (2022). Kamusal iletişim sürecinde sosyal medya kullanımı: iletişim başkanlığı twitter hesabı üzerine bir inceleme. *Kastamonu İletişim Araştırmaları Dergisi*, (8), 56-77.
- Köseoğlu, Y. & Hamza, A. L. (2013). Bir siyasal propaganda aracı olarak sosyal medya. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8(3), 103-125.
- Küçükali, A. & Serçemeli, C. (2019). Akademisyenlerin sosyal medya kullanımı: Atatürk Üniversitesi örneği. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(10), 202-219.
- Lam, J. (2015). Collaborative Learning using social media tools in a blended learning course. *Hybrid Learning: Innovation in Educational Practices: 8th International Conference, ICHL 2015, Wuhan, China, July 27-29, 2015, Proceedings 8* (pp. 187-198). Springer International Publishing.
- Liu, Y. (2010). Social media tools as a learning resource. *Journal of Educational Technology Development and Exchange (JETDE)*, 3(1), 101-114.
- Özdemir, Ş. (2021). Sosyal medya çağında kuşakların medya kullanım alışkanlıklarının incelenmesi. *İstanbul Arel Üniversitesi İletişim Çalışmaları Dergisi*, 9(20), 281-308.
- Sağar, M. E. (2019). Yetişkin bireylerde sosyal medya bağımlılığının irdelenmesi. *Sağlık Bilimlerinde Eğitim Dergisi*, 2(1), 29-42.
- Salih, R. M. & Gökbudak, R. (2022). Sosyal medyanın gençler üzerindeki siyasal etkisi ve rolü: Erbil Örneği. *Journal of Academic Social Science Studies*, 15(91), 534-545.
- Sarwar, B., Zulfiqar, S., Aziz, S. & Ejaz Chandia, K. (2019). Usage of social media tools for collaborative learning: the effect on learning success with the moderating role of cyberbullying. *Journal of Educational Computing Research*, 57(1), 246-279.
- Sine Nazlı, R. & Kara, M. (2020). *Yeni Medya Gazeteciliğinde Yalan Haberle Mücadele: Teyit.org Örneği*. S. Tiryaki (Ed.). Haber üzerine. (s.131 -155). Konya: Literatürk Yayınları.
- Sinkovics, N. (2016). Enhancing the foundations for theorising through bibliometric mapping. *International Marketing Review*, 33(3), 327-350.
- Solmaz, B., Tekin, G., Herzem, Z. & Demir, M. (2013). İnternet ve sosyal medya kullanımı üzerine bir uygulama. *Selçuk İletişim*, 7(4), 23-32.
- Sun, Y., Wang, G. & Feng, H. (2021). Linguistic studies on social media: a bibliometric analysis. *Sage Open*, 11(3), 21582440211047572.

- Susur, M. & Tamergencer, Z. (2021). Sosyal medya araçlarının yaygın kullanımının pazarlamanın dijitalleşmesi üzerindeki rolü. *Elektronik Cumhuriyet İletişim Dergisi*, 3(1), 74-92.
- Şahin, C. & YAĞCI, M. (2017). Sosyal medya bağımlılığı ölçeği-yetişkin formu: geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(1), 523-538.
- Şavklı, G. ve Koç, M. (2023). Sosyal medyada görünür olma ve beğenilme: üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(1), 31-49.
- Şengöz, A. & Eroğlu, E. (2017). Örgütlerde sosyal medya kullanımı: sosyal medya algıları, amaçları ve kullanım alışkanlıkları. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 5(1), 503-524.
- Varsak, O. (2022). Sosyal medyanın dini yaşantıya etkileri: bursa il merkezindeki lise öğrencileri örneği. *Din ve Bilim-Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 5(1), 87-108.
- Zyoud, S. E. H., Sweileh, W. M., Awang, R. & Al-Jabi, S. W. (2018). Global trends in research related to social media in psychology: mapping and bibliometric analysis. *International Journal of Mental Health Systems*, 12(1), 1-8.

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

KÜRESELLEŞME TARTIŞMALARI VE AFRIKA: BAŞKA BİR DÜNYA MÜMKÜN MÜ?

Emine Zeynep DABAN¹

Öz

Küreselleşme, siyaset, ekonomi, sosyo-kültürel ve diğer birçok alanda birbirine bağıllık ve bağımlılık çerçevesinde yaşanan genişleme, derinleşme ve hızlanma süreçlerini açıklamak için kullanılan oldukça popüler bir kavramdır. Küreselleşmenin tanımı konusunda bir fikir birliği olmamakla birlikte, farklı tanımlardan yola çıkarak küreselleşme kavramı, insanların, nesnelere, yerlerin ve bilginin çok yönlü akışını ve bu akışları engelleyen veya hızlandıran yapıları içeren bir dizi küresel süreç olarak tanımlanabilir. Ancak küreselleşmenin her devlet, ulus, topluluk ya da birey için aynı sonuçları doğurduğu söylenemez. Özellikle küreselleşmenin hem başlangıcında hem de gelişme sürecinde kilit bir rol oynayan Afrika kıtası, bugün bu sürecin en dezavantajlı tarafında yer almaktadır. Küreselleşme sürecini tarihsel bir perspektiften ele alan bu çalışma, Afrika'nın küresel dünyadaki geçmiş merkezi konumunu ya da alternatiflerini geleceğe nasıl ve ne şekilde taşıyabileceğini hiper-küreselciler, şüpheçiler ve dönüşümcüler ekseninde incelemektedir. Buna ek olarak bu çalışmayı şekillendiren temel varsayım, Afrika'nın küreselleşme sürecinde marjinalleşen değil, geçmişte, günümüzde ve gelecekte küreselleşmenin genişlemesi ve çözülmesi iddialarının merkezinde yer alan bir aktör olmasıdır. Ayrıca Afrika'nın küreselleşmenin üç farklı yaklaşımı için de ideal örneği barındırması, küreselleşmeyi bütüncül ve tekil bir süreç olarak değil, çok yönlü ve çok taraflı bir süreçler dizisi olarak ele almayı kolaylaştırmak olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Afrika, Hiper-küreselciler, Şüpheçiler, Dönüşümcüler

THE GLOBALISATION DEBATES AND AFRICA: IS ANOTHER WORLD POSSIBLE?

Abstract

Globalization is a very popular concept used to explain the processes of expansion, deepening and acceleration in politics, economy, socio-culture and many other fields within the framework of interconnectedness and dependency. Although there is no consensus on the definition of globalization, based on different definitions, the concept of globalization can be defined as a series of global processes involving the multidirectional flow of people, objects, places and information as well as the structures that impede or accelerate these flows. However, it cannot be said that globalization has the same consequences for every state, nation, community or individual. In particular, the African continent, which played a key role in both the beginning and the development process of globalization, is today at the most disadvantaged side of this process. Writing about the process of globalization from a historical perspective, this study examines how and in what ways Africa can carry past central position in the global world or its alternatives into the future, on the axis of hyper-globalists, sceptics and transformation lists. In addition, the basic assumption underlying this study is that Africa is not a marginalized actor in the process of globalization, but an actor at the Centre of the past, present and future claims for the expansion and dissolution of globalization. Moreover, the fact that Africa is the ideal case study for all three different approaches to globalization has facilitated the study of globalization not as a holistic and singular process but as a multifaceted and multilateral set of processes.

Key Words: Globalization, Africa, Hyper-globalists, Sceptics, Transformers

¹ Doktora Öğrencisi, Akdeniz Üniversitesi, Ulus. İlişkiler Bölümü, zeynepdbn16@gmail.com, Orcid: 0000-0002-7544-316X

Bu Makaleye Atıfta Bulunmak İçin/Cite as: Daban, E.Z. (2024). Küreselleşme tartışmaları ve Afrika: Başka bir dünya mümkün mü?. *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 140-157

Makale Geliş Tarihi: 24.03.2024

Makale Kabul Tarihi: 15.07.2024

Giriş

Küreselleşme kavramı literatürde 1980'lerden sonra yaygınlık kazansa da artan bağlantılılık ve birbirine bağımlılık çerçevesinde tarihsel geçmişi ilk insanlara kadar uzanan tarihi bir süreçtir (Chanda, 2009: 1). Afrika'da ortaya çıkan anatomik olarak modern insanlar (homo sapiens) dünyanın her yerine gönüllü olarak dağılan ve küreselleşmeyi başlatan ilk memeli tür olarak kabul edilebilir. Bu insanların Afrika'daki ilk yolculuktan 70.000-100.000 yıl sonra insanlar arasında "ırk" denilen olgunun temelini oluşturan fiziksel farklılıklar, coğrafya, iklim ve doğal seçimle gelen büyük ayrılıklar sonucunda ortaya çıktığı söylenebilir (Diamond, 2010: 32-33). Afrika'dan göç eden insanlar dünyanın çeşitli bölgelerinde kendilerini farklı toplumlarda organize etmişler ve sonrasında maceraperestler, tacirler, vaizler ve savaşçılar öncülüğünde okyanus veya dağların ardındaki akrabalarıyla yeniden bağlantı kurmaya girişmişlerdir (Chanda, 2009: 3-4). Bu süreç Coğrafi Keşifler süreci gibi de düşünülebilir; çünkü dünyanın çeşitli coğrafyası bu dönemde keşfedilmeye çalışılmaktaydı. Avrupalıların keşif yolculukları Avrupa ile dünyanın geri kalan bölgeleri arasında ekonomik, siyasal ve kültürel bağlamda bir ilişkinin nasıl kurulmaya çalışıldığını göstermiştir. Özellikle Sanayi Devrimi'nin yol açtığı ulaşım, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler hem zaman-mekân sıkışması hem de bölgesel ticaret sistemleri kapsamında gelişmekte olan bir dünya sisteminin içerisine dâhil edilmiştir. 500 yıla tekabül eden bu dönem aynı zamanda kapitalist sisteminin de serptildiği bir döneme denk gelmiştir (Gilbert ve Reynolds, 2016: 221-222).

Afrika kıtası hem insanlığın küreye yayılmasında ilk hareket noktası hem de kapitalist sisteminin itici gücü olan sömürgecilik faaliyetlerinin merkezi olmuştur. Kapitalist sistemin gelişmesini sağlayan temel yapı ise başlangıçta Afrika'dan getirilen kölelerden oluşan ucuz işgücü ile Asya ve Amerika'dan Avrupa'ya taşınan servet ve zenginliklerdi. Bu sistemi açıklamak için Eric Williams Britanya'nın Atlantik ticareti verilerini kullanmıştır. Bu veri ışığında, Atlantik köle ticareti ve plantasyonlardaki kölelerin durumu göz önünde bulundurularak yapılan analizde elde edilen yüksek kârların Sanayi Devrimi'nin maliyetini karşılayacak sermayede olduğunu göstermiştir. Williams, Britanya'nın ekonomik temelli sömürgecilik politikalarını, ticaret üçgeni (*the trade triangle*) çerçevesinde somutlaştırmıştır. Bu doğrultuda merkez ülkeden üretilen ürünlerle yola çıkan köle gemisi Afrika sahillerine vardığında, bu ürünleri belli bir kâr karşılığında buradaki kölelerle takas ediyorlardı. Köleler de plantasyon bölgelerine götürülüp belli bir kâr karşılığında buradaki ürünlerle (kakao, kahve, şeker kamışı, kauçuk vb.) değiş-tokuş edilmekteydiler. Elde edilen bu ürünler ise merkez ülkeye getirilmekteydi (Williams, 2014: 79-80). Bu politik uygulama İngilizlerin ticaret sistemini özetlese de aslında çok çeşitli yöntemlerle etkisini gösteren sömürgeciliğin karmaşıklığını göz ardı etmektedir. Britanya hem kendi ürettiği hem de egemenliğindeki sömürgelerden elde ettiği mamul ürünleri ticari anlamda birçok ülkeye ihraç etmiştir. Bu sömürü yönteminden dolayı Britanya hem ticaret hacmini artırmış hem de yeni koloni yerleşimlerini elde etmek amacıyla arayış içerisine girmiştir. 20. yüzyıla kadar da küreselleşmenin lokomotif, Britanya'nın bu kapitalist faaliyetleri güzergâhında ilerlemiştir (Başkaya, 2010: 19). İki dünya savaşından sonra ise küreselleşme süreçleri bugünkü siyasi, sosyal ve ekonomik şeklini almaya başlamıştır. Küreselleşme kelimesinin hem kullanıma sıklığı hem de değişen anlamı, dünyadaki ekonomik ve politik değişimler ve dönüşümlerle de elbette doğrudan bağlantılıdır. Üretim, tüketim ve pazarlamanın küreselleşmesi 1970'lere kadar yavaş geliştiyse de bu süreç ulaşım, bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan

gelişmelerle önemli ölçüde canlanmış (Chanda, 2009: 269). 1970'lerle büyük miktarda insan, mal ve bilginin taşınabilir olması, sabit kur sisteminden dalgalı kur sistemine geçilmesi ve Uluslararası Para Fonu (*International Monetary Fund-IMF*), Dünya Bankası (World Bank) ve Dünya Ticaret Örgütü'nün (*World Trade Organization-WTO*) desteğiyle reel ve finans piyasalarının tamamen liberalleştirilmesi ticarete yepyeni bir çığır açmış ve küresel entegrasyonu daha önce görülmemiş bir düzeyde yoğunlaştırmıştır (Başkaya, 2010: 92-94). Küreselleşmeye dair çeşitli tanımlamalarda ekonomik vurgu ön planda olsa da küreselleşme, günümüzde siyasetten ekonomiye, sosyo-kültürel ve daha birçok alana dair yaşanan değişim ve dönüşümleri açıklamak için kullanılan çok popüler bir kavram haline gelmiştir. Özellikle 1980'lerden itibaren dünyada; devletler, ekonomiler, kültürler ve hatta bireyler arasındaki ilişkilerde yaygınlaşma, derinleşme ve hızlanma süreçleri küreselleşme çerçevesinde değerlendirilmektedir (Keyman, 2014: 337). Küreselleşme kavramına dair ortak bir tanımın ortaya konulamamasındaki en önemli etken de bu kapsam genişliğidir. Bu nedenle küreselleşmeye dair birçok tanım yapılmıştır. Bu tanımlardan birinde küreselleşme; artan insan, nesne, yer ve bilginin çok yönlü akış içerisinde olmasıdır. Ayrıca bu akışlara engel olan veya bunları hızlandıran yapıları da içeren küresel bir süreç veya süreçler dizisi olarak da ifade edilmesidir (Ritzer ve Dean, 2015: 1-6).

Küreselleşmenin tek bir tanımı olmadığı gibi küreselleşme süreçlerinin de her devlet, ulus, topluluk ya da birey için farklı sonuçlar doğurduğu söylenebilir. Süreç konusunda Coğrafi Keşiflerin fayda ve maliyetleri nezdinde sömürgeci devlet Britanya ile sömürülen Afrika toplumları aynı fikirde değildirler. Aynı şekilde bilişim ve iletişim teknolojisindeki gelişmeler, tıp ve ilaç sektöründeki tüm insanlığın sorunlarına katkı sağlayacak ilerlemeler memnuniyetle karşılanırken, dünyanın gittikçe daha fazla Amerikan hegemonyasına girmesine yönelik gelişmeler tepki görmektedir. Bu bağlamda da 1990'larla küreselleşmenin nedensel dinamikleri ve sonuçlarına ilişkin farklı analizler ortaya çıkmaya başlamıştır (Bülbül, 2009: 14). David Held'in öncülüğünde kaleme alınan "Küresel Dönüşümler, Siyaset, Ekonomi ve Kültür" başlıklı makalede ele alınan sınıflandırmaya göre küreselleşmeye dair yaklaşımlar "hiper-küreselciler", "şüpheciler" ve "dönüşümcüler" olarak üçe ayrılmaktadır. Hiper-küreselciler, küreselleşmeyi tüm insanlığın küresel liberal piyasa düzenine artan bir şekilde maruz kaldıkları ve her alanda bütünleşmiş yeni bir dönem olarak tanımlamaktadırlar. Şüpheciler, küreselleşmeyi kapitalizm uygulamalarını meşrulaştırmayı hedefleyen bir efsane olarak kabul etmektedirler. Diğer taraftan dönüşümcüler ise küreselleşmeyi oldukça belirsiz bir dünyaya adapte olmaya çalışan devletler ve toplumların büyük değişimler geçirerek giderek daha fazla karşılıklı bağımlılığa maruz kaldığı bir süreç olarak tanımlamaktadır (Held, McGrew vd., 2009: 132-133).

Bu bilgiler doğrultusunda çalışma, zikredilen üç yaklaşım üzerinden Afrika'nın gelişmekte veya az gelişmiş kabul edilen devlet ve toplumların küreselleşmeye nasıl uyum sağladığı ya da uyum sağlayamamasının altında yatan temel nedenleri ve ilerleyen süreçte olumlu-olumsuz karşılaşılabilecekleri bazı varsayımları ele almaktadır. Bu çalışmayı şekillendiren temel varsayım, Afrika'nın küreselleşme sürecinde marjinalleşen değil, geçmişte, günümüzde ve gelecekte küreselleşmenin genişlemesi ve çözülmesi iddialarının merkezinde yer alan bir aktör olmasıdır. Ayrıca Afrika'nın küreselleşmenin üç farklı yaklaşımı için de ideal örneği barındırması, küreselleşmeyi bütüncül ve tekil bir süreç olarak değil, çok yönlü ve çok taraflı bir süreçler dizisi olarak ele almayı kolaylaştırmaktadır.

1. KÜRESELLEŞME TARTIŞMALARI VE AFRİKA

Küreselleşmenin ortaya çıkmasıyla birlikte yaşanan değişim ve dönüşümler kısa sürede dünyanın birçok bölgesini etkilemiştir. Genel kaniya göre 1960'lardan itibaren ortaya çıkan küreselleşme olgusunun etkisi günbegün artarak sadece devletler üzerinden değil, aynı zamanda toplumlar üzerinde de etkili olabilmiştir. Zira küreselleşmeyle birlikte bazı tartışmalar da meydana gelmiştir. Liberaller, neoliberaller, Marksistler ve sosyalistler gibi çevrelerden gelen tartışmalar küreselleşme olgusu üzerinde etki oluşturmuştur. Dolayısıyla Tarihin Sonu mu gibi iddialar da ortaya atılarak yeni tartışmalara yol açıldığı da gözlemlenmiştir.

1.1. Tarihin Sonu Mu?

1980'lerin sonunda liberal piyasanın zaferi ile küresel bir dünyanın oluşumunu coşkuyla ilan eden neoliberaller, aynı zamanda küreselleşmeyle geleneksel ulus-devletlerin yerini dünya toplumunun oluşturduğu yeni organizasyon biçimlerinin alacağını iddia etmişlerdir. Fukuyama'ya (2009: 175-198) göre Batı'nın ya da Batı düşüncesinin zaferi her şeyden önce liberalizme alternatif olduğu varsayılan sistemlerin büsbütün tükenmesinde kendini göstermekteydi. Fukuyama'nın neoliberalizmin başarısını temellendirdiği nokta, ekonomik özgürlük, mülkiyet haklarının aşırı derecede genişlemesi ve ulus-devletin etki alanındaki daralmanın özel yatırımlardaki patlamayla birleşmesi sonucunda dünyanın daha çok yerinde daha fazla insanın yaşam standardının tarihte daha önce görülmemiş oranda yükselmesi idi (Chanda, 2009: 278). Bu durum Afrika ülkeleri üzerinden değerlendirildiğinde bu varsayımın haklılık payı nedir? Neoliberal politikaların teorik ve pratik altyapısının oluşturulmaya başlandığı 1960'lar Afrika için genellikle başarıyla sonuçlanan bağımsızlık hareketleri dönemi idi. Bağımsızlığını kazanan Afrika ülkelerinin önünde ulusal kalkınma hedeflerini belirlemek için iki model mevcuttu: eski sömürge deneyimi ve yeni entegrasyon modelleri (Aybar, 2017: 72). Bu süreçte Chicago Okulu'nun önemli temsilcilerinden Friedrich A. von Hayek, Ludwig von Mises ve Milton Friedman gibi liberaller bu ülkelere rotalarını belirlemeleri için eski sömürge deneyimini yeni neoliberal modellerle harmanlayarak daha sonra Washington Konsensüsü olarak adlandırılacak bir reçete sunmuştur. Bu reçete kısaca sosyal yardımların ve sübvansiyonların azaltılması veya kaldırılması, kamu hizmetleri ve sermayenin özelleştirilerek özel sektörün ekonomik büyümenin ana motoru haline getirilmesi, devlet bürokrasisinin ve kamu yatırımlarının boyutunun küçültülmesi, ithal mallar üzerindeki tarifelerin düşürülmesi veya kaldırılması ve yabancı yatırım üzerindeki kısıtlamaların kaldırılması şeklinde özetlenebilir (Ritzer ve Dean, 2015: 85). Friedman'a göre IMF, WB ve WTO gibi uluslararası kuruluşlar aracılığıyla bu uygulamalar hayata geçirildiğinde piyasa serbestleşecek, ekonomideki özgürlük siyasi ve sosyal alanlara sıçrayarak refahı getirecektir. Bu refah ise gelişmiş ülkelere gelişmekte olan ülkelere yayılıp engellerden arındırılmış düz bir dünya oluşturacaktır (Friedman, 2005: 45-49).

Güney Afrika ülkesi Botsvana, Friedman'ın özgürlük ve refahın yayılımı yaklaşımına güzel bir örnektir. Elmas madenleri bakımından oldukça zengin olan Botsvana (Bechuanaland) bağımsızlığını kazandığında Afrika'nın en yoksul ülkelerinden biriydi. Ancak bağımsızlık sonrasında hızlı bir şekilde geliştirdiği demokratik ve liberal kurumlar ile elmadan gelen zenginliği uluslararası ticaret, eğitim, sağlık ve altyapı yatırımlarına

yönlendirmesi sayesinde bağımsızlığı takip eden 45 yılda Botsvana dünyada en istikrarlı büyüme gösteren ülkelerden biri haline gelmiştir. 1990'ların sonunda ve 2008'de dünya genelinde yaşanan resesyon (durgunluk) bütün Afrika ülkelerini olumsuz etkilese de Botsvana yavaş da olsa büyümeyi sürdürmüştür (Bayram, 2014: 81). Botsvana, bağımsızlığından bugüne muhalefet partilerinin seçim zaferi ile demokratik bir güç değişimi tecrübe etmemiş olsa da seçimler kesintisiz bir şekilde gerçekleştirilmekte ve seçilen hükümet özel mülkiyet haklarını tatbik ederken makroekonomik istikrarı sağlamakta ve kapsayıcı bir piyasa ekonomisinin gelişimini teşvik etmektedir (Acemoğlu ve Robinson, 2012: 389-393).

Botsvana'nın sürdürülebilir kalkınma başarısının ardında sadece neoliberal ekonomik politikalar yoktur, aynı zamanda başarılı bir yönetim ve iyi bir liderlikten de bahsedilmesi gerekir. Bağımsızlıkla beraber birçok Afrika ülkesinin tecrübe ettiği askeri darbeler Botsvana'da yaşanmamış ve sistem güçler ayrılığı prensibi üzerine inşa edilmiştir. Ayrıca geleneksel istişare yeri olan "kabile meclisi (*kgotla*)" ile halkın demokratik yollarla yönetimi denetleyebilme hakkının önü açılmıştır. Neoliberal politikalar ise Botsvana'nın tüm bu temel üzerinde yükselmesiyle refaha dayalı istikrarını sağlayabilmiştir (Teztlaff ve Ermağan, 2014: 376-379). Liberal politikaların başarılı bir şekilde uygulandığı bir diğer örnek Güney Afrika Cumhuriyeti'dir (GAC). Yıllarca Apartheid yönetimi altında siyasi ve sosyal problemlerle boğuşan GAC, 1994'te Apartheid yönetimi sonlandırıldıktan sonra siyasi ve sosyal koşullarda önemli iyileşmeler gerçekleştirirken, ekonomide de istikrarlı bir büyüme dönemine girmiştir. En çok yabancı doğrudan yatırım çeken Afrika ülkesi olmasının yanı sıra GAC, aynı zamanda G-20 ve BRICS Grubu üyeliği gibi uluslararası alanda da prestijli bir konumdadır (Tepebaş, 2013: 109). Zira Küreselleşme Endeksi'ne göre 1970'lerden bu yana hukuki ve fiili açılardan dalgalı bir seyir izleyen bu endeksler 2020 yılı itibariyle aynı noktada birleşerek etkisini devam ettirmeye çalışmıştır. Başka bir ifadeyle GAC'ın küresel piyasaya entegrasyonu günbegün olumlu artmaktadır (KOF, 2021). Bu olumlu gelişmelerle birlikte hem Botsvana hem de GAC'ın en büyük ihracat kalemi maden olmakla birlikte bu maden kaynaklarının çoğu ham olarak ihraç edilmekte ve bu durum ise iki ülke ve benzerlerini tekrarlayan küresel emtia fiyatı şoklarına maruz bırakmaktadır. Neoliberaler için bu ülkelerin problemi tek bir ihracat kalemine dayalı üretim değil, kamu sektörünün yüksek ücret faturası, devlete ait işletmelerin düşük performansı ve ulusal sağlık sigortası dâhil sosyal programların bütçe üzerindeki baskısıdır. Bu bağlamda da IMF ve WB bu ülkelerden öncelikli olarak bu sosyal devlet politikalarına son vermelerini istemektedir (African Economic Outlook, 2020: 180).

GAC ve Botsvana gibi birkaç ülke dışında Afrika ülkeleri istikrarsızlık, iç çatışma, açlık ve salgın gibi olumsuz koşullarla mücadele etmektedirler. Kıtanın neredeyse tamamı liberalizmin zirve yaptığı 1990'lara IMF ve WB'nın yapısal uyum programları kapsamında artan borç yükleri, ekonomik gerileme, tek parti veya askeri hükümetlerin hâkim olduğu bir siyasi ortam ile giriş yapmışlardır. Kısacası neoliberal politikalar, çok uluslu şirketler ile milyarder girişimciler ve yatırımcı sınıf için düz, eşit ve problemsiz; geri kalan herkes için ise çetin, pürüzlü, eşitsiz bir dünya düzeni oluşturmuştur (Harvey, 2015: 69).

Liberalizmin artan hegemonyasının şekillendirdiği küreselleşmeyi "tarihin sonu" olarak görenler sadece neoliberaler değildir. Aynı zamanda Marksistler de bir devrim ya da sosyalizmin gerçekleşmesi için küreselleşmenin kapitalizmin zirvesini temsil ettiğine inanmaktadırlar (Goldstein ve Pevehouse, 2015: 154). Ancak neoliberallerden farklı olarak Marksistler bu süreci küresel ekonomideki kazananlar ve kaybedenler arasında gittikçe

büyüyen bir kutuplaşma ile ilişkilendirmektedirler. Bu bağlamda Afrika ülkeleri hiper-küreselciler olarak adlandırılan bu iki grup (neoliberaler ve Marksistler) arasındaki ayrımı özetlemektedir. Neoliberaler ulus-devlet içerisinde veya uluslararası alanda bazı grupların küresel rekabet sonucunda daha kötü duruma düşebileceklerini kabul ederken, uzun dönemde zenginliğin ve refahın yayılmasıyla herkesin avantaj sahibi olabileceğini iddia etmektedirler. Ancak Marksistler kapitalizmin ülkeler arasında ve içinde yapısal eşitsizlikleri derinleştirdiğini ve küreselleşme süreciyle bu eşitsizliğin telafi edilemeyecek boyutlara vardığını savunmaktadırlar (Held, McGrew vd., 2009: 134-135). Bu iki yaklaşımın ortak noktası ise küreselleşme süreciyle ulus-devletin etkinliğinin aşınması ya da tamamen ortadan kalktığı iddiasıdır. Küresel ekonominin yükselişi, küresel yönetim kurumlarının ortaya çıkışı ve küresel yayılma ve kültürlerin melezleşmesi ulus-devletin sonunun geldiği yenedünya düzeninin habercisi olarak görülmektedir. Bu iki yaklaşıma göre ulus-devletler hem sınırları içerisinde olup bitenleri kontrol etmekte hem de kendi vatandaşlarının taleplerini tek başına yerine getirmekte gittikçe artan bir ölçüde aciz kalmaktadır (Held, McGrew, vd., 2009: 135). Kenichi Ohmae (2009: 199-200) ulus-devletin mevcut konumunu tehlikeye sokan bu sürecin en önemli itici gücünün modern enformasyon teknolojileri olduğunu iddia etmektedir. Ohmae bu teknolojik gelişmelerin bütün dünyada iş süreci, yurttaş ve tüketicilerin değer, yargı ve tercihlerini geri döndürülemez bir şekilde etkilediğini ve böylesi bir akıntı karşısında hiçbir geleneksel stratejinin, alışılmış politik çizgi veya yerleşik örgüt biçiminin değişime gitmeden ayakta duramayacağını iddia etmektedir.

Bu değişimin en önemli ayağını ise ulus-devletlerin katalizör görevi göreceği bölgesel örgütlenme mekanizmaları oluşturmaktadır. 1990'lardan günümüze küreselleşen dünya ekonomisi içinde ülkeler krizlere ve dalgalanmalara karşı kendi ekonomilerini korumak için tek başlarına hareket etmek yerine iş birliğini tercih etmişlerdir. Bölgesel iş birliği veya entegrasyonun ulus-devletlerin tek başlarına küresel risklere ve sorunlara yanıt vermelerinden daha güçlü bir karşılık ortaya çıkartabileceği düşüncesi, bölgeselleşme süreçlerini küreselleşmenin çok önemli bir boyutu haline getirmiştir (Keyman, 2014: 338). Bu bölgeselciliğe dair bu pozitif yaklaşımın birimlere kattığı değerler ise insan haklarının desteklenmesi; anlaşmazlıkların diplomasi, arabuluculuk ve bölgesel bağlantılar yoluyla hafifletilmesi ya da çözülmesi; ulusaşırı iş birliği ve kurumsallaşmadaki yenilikler, siyasi kimliğin genişlemesi ile kazanılan tecrübeler şeklinde özetlenebilir (Falk, 2005: 103).

Avrupa Birliği (AB), Kuzey Amerika Serbest Ticaret Antlaşması (NAFTA), Güney Amerika Ortak Pazarı (MERCOSUR), Güney Doğu Asya Uluslar Birliği (ASEAN) gibi klasik örneklerin dışında da topluluklar kurulmuştur. Tanzanya, Kenya, Uganda, Ruanda, Burundi ve Güney Sudan gibi hem az gelişmiş hem de kendi aralarında problemler bulunan ülkelerin üye olduğu Doğu Afrika Topluluğu (EAC) örgütü, Keyman'ın vurguladığı problemlerin çözümünde bölgeselleşmeyi iyileştirme açısından güzel bir örnektir. Avrupa Ortak Pazarı örnek alınarak kurulan EAC, kurulduğu dönemde bölgesel entegrasyon girişimi bağlamında Afrika'daki önde gelen topluluklardan biriydi. Çünkü topluluğa üye devletlerin ulaşımında demiryollarını ve limanlarını, iletişimde de posta hizmetlerini ve telekomünikasyonlarını belirlenecek bir stratejiyle yönetmeyi kabul ettikleri ortak bir gümrük tarifesi sistemi oluşturulmuş ve ilerleyen süreçte parasal birlik hedeflenmiştir (Munene, 2013: 23-24). EAC ile Doğu Afrika'da daha büyük ölçekli bir piyasa oluşturulurken, üretim hacminde ve kalitesinde gelişme kaydedilmekte, enerji, ulaşım ve telekomünikasyona dair yatırım koşulları cazip hale getirilmekte, sosyal ilişkiler geliştirilmekte ve kişilerin, ürünlerin

ve sermayenin serbest dolaşımının sağlanmasına yönelik ciddi çalışmalar yürütülmektedir (Tepebaş, 2013: 46-51). Söz konusu bu kurum ve kuruluşlar genel olarak Batılı bir argümanın temeli olsa da Doğu'da küreselleşmeyi hızlandıran ve etkileyen önemli bir aktör olan Çin Halk Cumhuriyeti'nden de bahsetmek gerekmektedir. Zira Çin'in küresel ilişkiler anlamında önem verdiği bölgelerin başında Afrika kıtasının geldiğini ileri sürmek mümkündür. Çin'in kıtaya yönelik politikasının başında ekonomik iş birliği ilişkileri mevcuttur. Çin'in bağımsızlığından bu yana Afrika kıta ülkeleriyle ilişkileri mevcuttur. Ancak 1980 ve sonrası gelişmelere bakıldığında Çin'in Afrika ülkeleriyle ikili ilişkilerinin başında eşitlik ve karşılıklı yarar, pratik sonuçlara vurgu ve ekonomik kalkınma için iş birliği gibi faktörlerin olması küresel çapta ilişkilerin hızlı gelişmesini sağladığı görülmüştür. Söz konusu bu ilişkilerin son dönemlerde daha da arttığı gözlemlenmiştir. Özellikle 2000 yılında Çin-Afrika İş Birliği Forumu'nun düzenlenmesinden bu yana ikili ilişkilerde ekonomik temelli etkenlerin daha ağırlıkta olduğu görülmektedir. Bu etkenler doğrultusunda hareket eden Çin Hükûmeti, 1980'lerde 11 Afrika ülkesiyle ikili ilişkiler kurarken, bugün gelinen noktada neredeyse tüm Afrika ülkeleriyle ikili iş birliği içerisinde olabilmektedir (Yılmaz, 2021: 93-95).

1.2. Küreselleşmenin Sonu Mu?

1990'ların başında neoliberalizm mutlak zaferini ilan ederken dünya hem teori hem de pratikte yeni bir muhalefetin yükselişine tanıklık etmekteydi. Küreselleşmeye dair iyimser söylemler Temmuz 1997 Asya mali krizi ve 1999'da Seattle'da WTO Zirvesi'ne karşı gerçekleştirilen büyük çaplı gösteriler ile yerini küreselleşme karşıtı yaklaşımlara bırakmıştır. Seattle ve sonrasındaki WTO Zirvesi'ne karşı eylemler geniş yankı uyandırmıştır. İşçi, işsiz, çiftçi, öğrenci, öğretmen, çevreci, anarşist, insan hakları savunucusu, feminist, hükümet-dışı örgütlenme mensupları ve başkaları gibi yan yana gelmeleri olanaksız gibi görünen toplumların değişik kesimlerinden ve farklı görüşlerden oluşan on binlerce insanın giderek genişleyen bir ittifak içinde bir araya gelmiş olmaları önem arz etmiştir (Çoban, 2002: 135). Seattle dâhil birçok yerde, küreselleşme karşıtlarının kitlesel protesto eylemlerini gerçekleştirmesini sağlayan belli başlı motivasyon kaynakları vardır. Bu motivasyonun en önemli kaynağı küreselleşmeye yükledikleri anlamdır. Bu grup basit anlamda küreselleşmeyi Çok Uluslu Şirketler tarafından sömürülme, doğal kaynakların yağmalanması, aşırı derecede çevre kirliliği, gelişmekte olan ülkelerin kültürlerinin ve geleneklerinin yıkılması, yemek alışkanlıklarının *McDonaldslaştırılması* olarak tanımlamaktadırlar. Ayrıca en önemli eleştiri, küreselleşme ile eş anlamlı kabul edilen WTO, IMF ve Dünya Bankası gibi birçok uluslararası kurumun dayatmasıyla uygulanan ticaret kuralları yüzünden uluslararası ticaretin yarattığı servetin dengesiz bir şekilde dağılmasıdır (Chanda, 2009: 280-302).

Küreselleşme karşıtı yaklaşımların teorik çerçevesini oluşturan "Şüpheciler" de temelde küreselleşme kavramına yüklenen bu anlamlar üzerinden hareket etmektedirler. İlk olarak şüpheciler 19. asrın yatırım ve emeğinden istatistiksel deliller çıkararak hiper-küreselcilerin küreselleşmeyi ulus-devleti aşan ve benzeri görülmemiş bir ekonomik entegre süreci olarak tanımlamalarına karşıdır. Şüphecilere göre bu süreç, modern endüstriyel teknolojiye dayalı ekonominin 1860'larda uluslararasılaşmaya başlamasından beri mevcut uluslararası ekonominin ayrı dönüm noktalarından ya da hallerinden biridir. Ulus-devletler ise uluslararasılaşmanın edilgen kurbanları değil, tam tersine baş mimarlarıdır (Hirst ve Thompson, 2009: 44-45).

Immanuel Wallerstein dünya sistemleri teorisi ile ekonomik bütünleşme eleştirisini bir adım ileriye taşıyarak kapitalist ekonomik sistemin küreselleşmeyi siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel bütünleşme süreci olarak pazarladığını iddia etmektedir. Wallerstein'e göre "Merkez" ülkelerin (Kuzey ülkeleri-ABD, Avrupa ve Japonya) İkinci Dünya Savaşı öncesinde "medenileştirme misyonu" altında gerçekleştirdiği sömürgeci faaliyetler, savaş sonrasında "Çevre" ülkelere (Güney ülkeleri) "kalkınma" faaliyetleri olarak dayatılmıştır (Wallerstein, 2004: 1-2). Buna göre, eğer Güney Yarım Kürenin ülkeleri uygun neoliberal politikaları gerçekleştirmeleri durumunda en sonunda bir gün Kuzey Yarım Küredeki ülkeler gibi ekonomik ve teknolojik açıdan müreffeh hale gelebileceklerdi (Gilpin, 2017: 322-325). Pratikler bölgeden bölgeye farklılaşmış olmakla birlikte Güney ülkeleri arasında neoliberal politikalara dayalı kalkınmanın mümkün olduğuna olan inanç oldukça fazlaydı. Ancak BM'nin "kalkınmanın on yılı" olarak kutsallaştırdığı 1970'ler Güney için oldukça karanlık yıllar olmuştur. 1973'te başlayan Petrol Krizi, OPEC ülkeleri hariç Güney ülkelerinin genelini büyük bir ekonomik krizle karşı karşıya getirmişti. Aynı zamanda OPEC ülkelerinin krizden elde ettiği paranın IMF ve WB aracılığıyla borç olarak Güney ülkelere dağıtılmasıyla zaten işlemekte zorluk çeken ekonomik döngünün dış borç kriziyle tamamen felç olmuştur. Wallerstein bu noktada kalkınma modasının bittiğini ve kapitalist ekonomik sistemin yeni bir hikâye yazmaya başladığını iddia ederek "küreselleşmeyi" işaret etmiştir. Bu bağlamda şüpheli argüman küreselleşmeyi esasen ana amacı dünya ilişkilerinde Batı'nın önceliğini koruyan ve devam ettiren Batılı projeler olarak görme eğilimindedir (Wallerstein, 2004: 5-6).

Bu yeni söylem, 1990'larda ABD ve Uzak Doğu ülkelerinin bütün dünyayı ekonomik zafere götürdüğü zannedilen neoliberal politikaların ışıltularıyla iyice serpilip gelişti. Bu sisteme göre serbest pazar ve sermayenin sınırsız hareketliliği, yatırımların ve istihdamın gelişmiş ülkelere doğru kaymasına ve refahın tüm yerküreye yayılmasına vesile olacaktı. Ancak 1990'ların sonuna gelindiğinde bu beklenti tamamen boş çıkmıştı. Bunun yerine doğrudan dış yatırımlar yüksek oranda gelişmiş endüstriyel ekonomilerde yoğunlaşmış ve yeni endüstrileşen Çin, Brezilya, Hindistan ve Güney Afrika gibi birkaç ülkenin dışında IMF ve WB'nin yapısal uyum programları altında ezilen birçok Güney yarım küre ülkesi hem yatırım hem de ticaret açısından marjinal konumda kalmaya devam etmiştir (Hirst ve Thompson, 2009: 44-45).

Küreselleşme sürecinde Kuzey-Güney ilişkilerinin ekonomi-politik yapılanmasını "Apartheid" üzerinden açıklayan Richard Falk, Doğu-Batı geriliminin en güçlü olduğu dönemde bile Güney Afrika'daki Apartheidin uluslararası toplum tarafından ahlaki ve hukuki bakımdan kabul edilemezliğinin aynı şekilde mevcut küreselleşme süreci içinde geçerli olduğuna vurgu yapmıştır. Güney Afrika'dan farklı olarak küresel dünyada marjinalleşen ülkelere uygulanan ayrımcılık ve mahrumiyet dağılımının ırkçı temeli dünya ölçeğinde ne resmleştirilmiş ne de tanınmıştır. Bu değişmeceli yaklaşım küreselleşme sürecinin mağdur ve mağlup tarafı olarak görülen "kara" Afrika'nın mevcut durumunun tarihi nedenlerine vurgu amaçlıdır (Falk, 2005: 19-21). Afrika, Coğrafi Keşiflerle küreselleşme olarak adlandırılan ekonominin uluslararasılaşması sürecinde başlıca itici güç olan kapitalist ekonomik sistemin en önemli ham madde ve işgücü (köle ya da ücretli) kaynağıydı. Ancak Afrika'nın küresel ekonomik sisteme bu çerçevede dâhil oluşunun Afrikalılar için ciddi maliyetleri olmuştur. Sömürgeci güçlerin bugün gelişmiş ülke konumlarını elde etmelerini sağlayan da Afrika'daki tarım ve doğal kaynaklardan elde ettikleri artık değerdi. Bu artık değerden hiçbir şekilde yararlanılmasına izin verilmeyen Afrika ise bugünün az gelişmiş ya da gelişmemiş ülkelerle

doludur (Amin, 2005: 27). Geçen yüzyılların ardından bugün işgücü kaynağı Asya'ya kaymış olsa da Afrika en önemli ham madde kaynağı rolünü hâlâ sürdürmektedir. Ancak kıta ekonomisinin genelini şekillendiren ucuz ham madde ve ucuz işgücü kaynağı olmanın çerçevesi çeşitli faktörler yüzünden sürekli daralmaktadır. Bunlar temsil ve idare olarak Kuzey ülkelerinin hegemonyası altında bulunan çeşitli uluslararası ekonomi kuruluşlarının oluşturdukları uluslararası ticaret ve tarım alanları olmak üzere kurallar, sürekli gelişmekte olan enformasyon teknolojileri ve çeşitli iç faktörlerdir.

1.2.1. Uluslararası ticaret ve tarım

WTO'nun serbest ticaret anlayışı çerçevesinde gümrük engellerinin kaldırılması gelişmiş ülkelerin ihracatını arttırmasına yardımcı olurken genellikle ekonomileri tekstil, maden ve tarıma dayalı Afrika ülkeleri işlenmiş ürünlerini ihraç etmede gümrük duvarları ve sübvansiyonlar nedeniyle geride kalmıştır. Örneğin Gana sınırsız miktarda işlenmemiş kakao çekirdeklerini Avrupa'ya ihraç edebilir; ancak kakao çekirdeğine göre daha yüksek değere sahip olan kakao yağı ihracatında katı ihracat kotaları ve yüksek gümrük duvarları ile karşı karşıya kalmaktadır (Gilbert ve Reynolds, 2016: 611). Diğer problem ABD ve Avrupa ülkeleri tarafından kendi çiftçilerine sağlanan sübvansiyonlardır. Bu sübvansiyonlar Amerikalı ve/ya Avrupalı çiftçilerin Afrikalı yerel üreticilerden çok daha ucuza ürün üretmesini ve pazarlamasını sağlamaktadır. Gelişmiş ülkeler kendi çiftçilerini çeşitli sübvansiyonlarla desteklerken IMF ve WB'nin yapısal uyum programları altında Afrika hükümetleri ticaret ve tarım üzerindeki devlet kontrolünü ve sübvansiyonları kesmeye zorlanmaktadır. Bu ise Afrikalı çiftçileri önemli bir destekten yoksun bırakmakta ve uluslararası pazarda rekabet kabiliyetlerini önemli ölçüde azaltmaktadır. Bu durumun sadece ticari değil, üretimin aşırı düşmesi ile yaşanan kıtlıkta binlerce insanın açlıktan ölmesi gibi ağır insani sonuçları olmaktadır (Bello, 2013: 151).

Bu durumun en çarpıcı örneği Afrika'nın küçük ülkelerinden biri olan Malavi'dir. 1998-99'da Malavi Hükümeti her toprak sahibine ücretsiz gübre ve tohumlardan oluşan bir 'başlangıç paketi' vermek için bir program uygulamaya koymuştur. Birkaç yıl içinde üretimde önemli başarılar sağlanmış ve ciddi miktarlarda özellikle mısırdaki üretim fazlası elde edilmiştir. Ancak IMF, Dünya Bankası ve yabancı yatırımcılar bu sübvansiyonun ticari rekabeti tehlikeye attığı gerekçesi ile programın büyük ölçüde küçültülmesi daha sonrasında da kaldırılması için ciddi baskılar yapmışlardır. Bu baskılara kayıtsız kalamayan hükümet programı kaldırmak zorunda kalmıştır. Programın kaldırılmasının ardından üretim, ülke vatandaşlarını besleyemeyecek seviyelere düşmüş ve yaşanan kıtlıkta binlerce insan ölmüştür. 2004'te gerçekleşen seçimlerin ardından seçilen Bingu wa Mutharika 2 milyon haneye yetecek şekilde sübvansiyon programını yeniden başlatmış ve sübvansiyonlar ile kıtlık problemi aşılmış ve zamanla Malavi, Güney Afrika bölgesindeki ülkelerin mısır tedarikçisi haline gelmiştir (Bello, 2013: 154-155).

Tarım sektörü aynı zamanda kıtadaki en önemli istihdam kaynağıdır. Kıta nüfusunun yüzde 25'inden fazlası tarım ile uğraşırken, tarımın genel istihdamdaki payı yaklaşık yüzde 50'dir. Afrika ve Amerika kıtaları hariç dünyanın geri kalan bölgelerinde 2000 ilâ 2019 yılları arasında tarım sektöründe azalma söz konusu olmuştur. 2019-2020 yıllarında ise artıştan bahsetmek mümkündür. Afrika kıtasında da artışlar gözlemlenmiştir. 2000 yılında yüzde 14,5 iken 2021'de bu oran yüzde 15,5 oranını yakalayabilmiştir. Nadiren gözlemlenen bu artış

Cezayir, Angola, Benin, Çad, Komorlar, Kongo, Eritre, Gabon, Gine, Mali, Nijer, Nijerya, Sierra Leone ve Güney Afrika gibi birçok ülkede tarımın GSYH'ye katkısının büyük ölçüde COVID-19 salgınıyla ilişkili olarak artmasından kaynaklanmaktadır. Zira bu ülkeler 2021'de Afrika kıtasında tarım, ormancılık ve balıkçılıktan elde edilen toplam katma değerinin yüzde 46'sını oluşturmuştur (FAO, 2023: 1-3). Küresel ısınma ile yaşanan olağanüstü iklim koşullarından dolayı kıtanın birçok bölgesinde etkili olan kuraklık, tarımsal üretkenliği azaltarak öncelikle bölgesel sonrasında ise küresel bir gıda güvenliği problemini ortaya çıkarmıştır. Ayrıca siyasi kargaşa ve ekonomik dalgalanmalar gibi olumsuz şartlarla tarım sektöründe yatırımların azalması zaten mevcut işsizlik problemini daha da ağırlaştırmaktadır (Tepebaş, 2013: 60–61).

İşsizlik problemi domino etkisiyle ekonomik marjinalleşmeye, marjinalleşme de giderek büyüyen bir çatışma döngüsüne neden olmaktadır. Afrika'da ticaret ve tarımın önündeki bir diğer engel ise ABD, AB, BM ve çeşitli STK'lar aracılığıyla yapılan gıda ve para yardımdır. Özellikle BM eliyle büyük ya da küçük çatışma bölgelerine yapılan bu yardımlar çatışmayı uzun süreli savaflara dönüştürürken, yerel pazarlarda da ürün fiyatlarını aşırı düşürerek ticaret ve tarımı baltalamaktadır (Federici, 2005: 159-163). Kısacası küresel ticaret kuralları, yapısal uyum programları ve çeşitli koşullar Afrika'da büyümeyi ve refah sarmalını tetiklemek yerine, sürekli düşüş gösteren yatırımlar, sosyal harcamalar ve tüketim oranlarına ek olarak artan işsizlik ile bir durgunluk ve çöküş döngüsü oluşturmaktadır.

1.2.2. Teknolojik gelişmeler

Küreselleşmenin varlığı ya da yokluğu üzerine tartışmalar bir kenara bırakılırsa toplumun her bireyi 21. yüzyıl ile teknolojik bir devrim çağına yaşandığını kabul edecektir. Ulaşım, bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler insanlığın geleceği için önemli fırsatlar yaratırken aynı zamanda tehditler de oluşturmaktadır. Robot, yapay zekâ ve üç boyutlu yazılımlar (3D) gibi yeni teknolojilerin büyük oranda Kuzeyin sanayileşmiş ülkelerine fayda sağlarken, aynı zamanda Kuzey ülkeleri dâhil olmakla birlikte dünyanın büyük bir kısmında büyük çaplı sanayisizleşmeye yol açması beklenmektedir (King, 2019: 189-193). Özellikle tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinde ucuz insan emeğinin yerini hızlı bir şekilde robotlar, yapay zekâ ve 3D yazıcıları gibi teknolojilerin alacak olması küresel ekonomik sisteme önemli bir darbe vurabilir ve yatırımcıların ülke dışındaki üretimi ülke içine taşımasını sağlayarak küreselleşme eğilimlerini tamamen tersine döndürebilir. Aynı zamanda 3D yazıcıların her türlü malzemeyi boyut ve materyal olarak üretebilecek seviyeye gelmesiyle de ham madde kullanımı minimum seviyelere inebilir (Hammes, 2019: 40-57). Bu durum ise tükenmek üzere olan kaynaklar için önemli bir avantaj sağlarken geçim kaynağı sadece ham madde ticaretine bağımlı Afrika ülkeleri için büyük bir yıkım demektir. Ancak teknolojik altyapının gün geçtikçe daha uygun maliyetlerle elde edilebilir seviyelere gelecek olması gelişmekte olan Afrika ülkeleri için kendi imalat sanayilerini oluşturabilmeleri adına büyük bir fırsattır. Bu nedenle de bu ülkelerin siyasi elitlerinin bu konuda ön ayak olması ve bu teknolojinin kendi ülkelerine transferi için her türlü koşulları sağlaması gerekecektir (Hammes, 2019: 120).

1.2.3. Dört tuzak

Yukarıda bahsedilen sebepler hiper-küreselcilerin küreselleşme, şüphecilerin ekonominin uluslararasılaşması olarak tanımladıkları sürecin Afrika ülkelerine dış faktörlerden kaynaklı olumsuz yansımalarıydı. Paul Collier'in "dört tuzak" tezi ise Afrika ülkelerinin, sürece aktif olarak katılma ve süreçten olumlu kazanımlar elde edebilmelerini engelleyen iç faktörleri ele almaktadır (Collier, 2008: 32-33). İlki, Afrika ülkelerinin büyük çoğunluğunun içine düştüğü çatışma tuzağıdır. Bu tuzağın içinde Libya, Etiyopya, Sudan, Kongo ve Ruanda gibi devletler iç savaş ile mücadele etmiş ya da etmekteyken, Nijerya, Nijer, Zimbabve, Mali ve Fildişi Sahili gibi birçok Afrika ülkesinde de başarılı ya da başarısız darbe girişimleri yaşanmaktadır (Conflict Barometer, 2020: 55-61). İkincisi doğal kaynak tuzağıdır. Doğal kaynak bakımından oldukça zengin olan Afrika ülkeleri paradoksal bir şekilde dünyanın en fakir ülkeleridir. Ekonomilerini doğal kaynak ihracatına mahkûm eden bu ülkeler diğer üretim biçimlerine ilgi göstermemekte ve temel ihtiyaçlarda bile ithalata bağımlı durumdadırlar. Diğer bir tuzak ise ülkelerin siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel bakımdan olumsuz şartlara sahip komşularla çevrili olmasıdır. Collier'ın son olarak değindiği tuzak ise yozlaşmış bir bürokrasiye sahip kötü yönetimdir. Collier'a göre bu kötü şartlara sahip Afrika ülkeleri küreselleşme sürecinin en marjinal grubudur. Tüm bunlarla birlikte Collier, uygun imkânlar dâhilinde bu tuzakların aşılabileceğini de vurgulamaktadır (Collier 2008: 38-70). Örneğin, 1994'te hükûmet ve dış güçlerin ırkçı anlayışa dayalı yönetiminden dolayı yaklaşık 1 (bir) milyon insanın katledildiği bir iç savaş geçiren Ruanda aynı zamanda Uganda, Kongo Demokratik Cumhuriyeti, Burundi ve Tanzanya gibi kendine benzer şartlara sahip ülkelere çevrili olmasıyla Collier'ın dört tuzak içinde marjinalleşen ülke profiline oldukça uygundur.

Belçika sömürgeciliği esnasında ve sonrasında Ruanda'da en büyük iki kabile olan Hutu ve Tutsiler arasındaki anlaşmazlıklar sistemli bir ırkçılık politikasına dönüşmüş, sömürgecilik döneminde Hutulara göre daha az nüfusa sahip Tutsiler başta siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel olmak üzere her alanda kayırılırken Hutular sistemin dışına itilmiştir. Bağımsızlık sonrasında ise iktidar Hutulara geçmiş ve Hutular, kendilerine uygulanan sistematik ayrımcılığı Tutsilere karşı nefret politikasıyla göstermeye koyulmuşlardır (Rosenberg, 2019). 1973'te darbeye başa gelen Juvenile Habyarimana'nın iktidar dönemi ise bu ayrımcılığın ciddi çatışmalara ve katliamlara dönüştüğü bir dönem olmuştur. Bu dönemde 'dışlanmaya ve ötekileştirilmeye' maruz kalan ve zorunlu göç eden binlerce Tutsi halkı bir araya gelerek *Ruanda Yurtsever Cephesi*'ni (Rwandan Patriotic Front-RPF) kurdular. Hutular ve Tutsiler arasındaki gerginlik her geçen gün arttı. 6 Nisan 1994 tarihinde Devlet Başkanı Habyarimana ile Hutu kökenli Burundi Devlet Başkanı Cyprien Ntaryamira, Tanzanya'nın Darüsselam kentinde düzenlenen bir zirveden Ruanda'ya dönüyorlarken, Kigali'de beklenmedik bir roket saldırısına uğradılar. Bu saldırıda başkanlar ve uçaktakiler hayatlarını kaybettiler (Dagne, 2011: 3-5).

Habyarimana'nın öldürülmesinin ardından 7 Nisan 1994 tarihinde radyodan tüm "hamam böceklerini (Tutsiler) ezin ve uzun ağaçları kesin/crush the cockroaches and cut down the tall trees" nidaları yükselmiş ve aşırı fanatik Hutular tarafından Tutsiler ve ılımlı Hutular satırlarla kesilerek öldürülmeye başlanmıştır (Forges, 2007: 48-50). 100 gün boyunca soykırım devam etmiş ve bir milyona yakın insan acımasız bir şekilde öldürülmüştür. Ayrıca iki milyona yakın insan da ülkeden kaçmak zorunda kalmıştır. Tüm dünyanın sessiz kaldığı bu soykırımda Ruanda kendi göbeğini kendi kesmek zorunda kalmış ve RPF, Uganda

sınırından girerek soykırıma son vermiştir (Kabano, 2017: 6-7). Bu soykırımdan sonra Ruanda, RPF yönetimi altında hem devlet hem de toplum olarak hızlı bir toparlanma sürecine girmiş ve Collier'ın "dört tuzağını" aşmaya yönelik önemli adımlar atmıştır. 2000'de RPF lideri Paul Kagame'nin iktidara gelmesi ile Ruanda 1994 trajedisinin ardından ırkçılığı reddeden güçlü ve katılımcı bir yönetim liderliğinde ekonomisini reformlarla işler hale getirmiş ve küresel pazara entegre olma yolunda emin adımlar atmaya başlamıştır (Aybar, 2017: 87-88). 2000 yılında Kagame'nin öncülüğünde hazırlanan Vizyon 2020 belgesi ile Ruanda günümüze kadar altı temel konuda önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Bunlar; iyi yönetimi geliştirmek, insan kaynaklarının kalkınmasına katkıda bulunarak bilgi temelli bir ekonomi oluşturmak, özel sektörü teşvik edici uygulamalar yapmak, altyapı kalkınmasına yatırım yapmak, üretici ve pazar yönlü tarımı geliştirmek ve Ruanda'nın bölgesel ve uluslararası ekonomik bütünleşmesini sağlamaktır (Ansons ve Rostagno, 2012: 431-439).

Vizyon 2020 belgesi neoliberal politikalara yönelik kalkınmayı hedefliyor gibi görünse de kalkınmaya yönelik ilk adım, "imidugudu" olarak adlandırılan sosyalist reformlarla gerçekleşmiştir. Köylere yerleşen bu reformlar, toprağı işleme yöntemini başarılı bir şekilde uygulamış ve toprağın daha verimli olmasını sağlamıştır. Ülkesine geri dönen binlerce mülteci, bu sistem sayesinde barınma problemini de aşmıştır. Bu süreçte hükümet sosyal bir devletin yapması gerekeni yaparak tüm Ruandalı vatandaşlara önemli sosyal haklar sağlamış ve özellikle kadınları ekonominin içine çeken politikalar üretmiştir (İpek, 2015: 318-320).

1.3. Kompleks Küreselleşme

Hiper-küreselciler ve Şüpheliler küreselleşmeyi, sadece ekonomik veya kültürel küreselleşme başlıkları altında incelemekte ve tek bir yöne doğru gelişmesi gerektiğini iddia etmektedirler. Bu bakış açısını eksik bir yaklaşım olarak değerlendiren Dönüşümcüler ise küreselleşmeyi toplumları, kültürleri ve dünya düzenini hızlı bir biçimde yeniden şekillendiren öngörülemez ve kompleks bir süreç olarak ele almaktadırlar (Kaya, 2014: 546). Bu bağlamda küreselleşme, yerel oluşumların uzaktaki olaylarca şekillendirilmesi ya da tam tersi, uzak yerellikleri birbirine bağlayan dünya çapındaki toplumsal ilişkilerin yoğunlaşması gibi zıt süreçler olarak tanımlanabilir (Giddens, 2009: 161).

Dönüşümcüler, hem hiper-küreselcilerin "ulus devletin sonu" retoriğini hem de şüphelilerin "hiçbir şey değişmedi" iddiasını reddederler. Bu bağlamda dönüşümcüler "egemen devlet" mutlak, bölünmez, toprak bütünlüğü olarak münhasır ve halk gücünün sıfır toplamlı şekli olan devletin geleneksel tanımının yeniden yapılandırılması veya dönüştürülmesi gerektiğini iddia etmektedirler. Bu yaklaşıma göre küreselleşme egemenliği yeniden dağıtmakta ve devlet otoritesi artık küreselleşme tarafından ne artırılmakta ne de azaltılmakta, yeni bir bağlamda yeni araçlarla kullanılacak şekle dönüştürmektedir. Sadece devlet değil; siyasi, toplumsal ve kültürel olarak ahistorik ve genel-geçer kabul edilen birçok kavram geçersizleşmekte ve yeniden yapılandırma sürecine mahkûm olmaktadır (Held, McGrew, vd., 2009: 141). Bu süreçte Çok Uluslu Şirketlerin gücü ve bu güçle paralel bir şekilde insana ve çevreye dair artan maliyetler, zengin ile yoksul ya da Kuzey ile Güney arasında artan eşitsizlikler sistemin sürdürülebilirliğine dair önemli soru işaretleridir (Goldstein ve Pevehouse, 2015: 57-62). Özellikle kontrol dışı kalmış küresel ısınma, genişleyen ozon deliği, orman, su ve hava gibi ortak zenginliklerin kirletilmesi ve yok

edilmesi ve nüfus baskısı gibi problemler sadece küresel sistemin geleceğini değil, kürenin geleceğini de tehlikeye atmaktadır. Bu bağlamda genelde modernizmin özelde ise neoliberalizmin insan ve piyasa özerkliğine duyduğu güven çevre risklerinin meydana okumasıyla karşı karşıyadır (Falk, 2005: 58). Küreselleşmenin mevcut problemlerinin tanımlanmasına dair teorik çerçeve bu üç yaklaşım tarafından gerçekliğe uygun ve başarılı bir biçimde şekillendirilirken, bu problemlerin çözümüne dair yaklaşımlar ise sistemin reformu ya da sistemin çözülmesi üzerinden yürütülmektedir. Bu iki yaklaşım bu üç tartışma çerçevesinde birbirine zıt bir dünya portresi çizebilirken aynı zamanda birbirini ardı sıra izleyen süreçler şeklinde tezahür edebilir. Peki, sistem üzerinde gerçekleştirilecek reformlar nelerdir? Bu reformlar yeterli olabilecekler mi? ve reformlar yeterli olmadıysa son noktada başka bir dünya mümkün müdür?

“Başka dünya mümkün” cümlesi Seattle eylemlerinden bir yıl sonra Ocak 2001’de Brezilya’nın Porto Alegre şehrinde Kuzey ve Güney ülkelerinden neoliberalizm karşıtlarının bir araya gelerek oluşturdukları Dünya Sosyal Forumu’nun (*World Social Forum-WSF*) resmi sloganıdır. Bu cümle özellikle 2008’de yaşanan finansal kriz sonrasında hem krize yol açan neoliberalizm hem de Keynesyen teorinin geleneksel yaklaşımlarının başarısızlığı sonrasında yenilikçi çözümlere ve alternatif açıklamalara ithafen sık sık kullanılmaya başlanmıştır (Bello, 2013:1-10). Bu çalışmada ise asıl bağlamından kopmadan sistemin reformu ya da küreselleşme sürecinin çözülmesi ihtimalinde Afrika kıtasına dair gelecek tasavvurları ele alınmıştır. Bu örnekler net bir şekilde küreselleşme tartışmaları kategorilerine tabi olmasalar da üç tartışmanın da renklerini içinde barındıran Afrika’nın gelecek mozağine önemli katkıları vardır.

Küresel sisteme dair alternatif yaklaşımlardaki genel vurgu mevcut ekonomik sistemin yeni kurallarla yeniden inşa edilmesi gerektiği üzerinedir. Bu kurallar genel olarak pazar paylarının yeniden gözden geçirilmesi, finansal spekülasyonlara son verilip Kuzey’de ve Güney’de değer üreten faaliyetlere yatırım yapılması, kur oranlarında göreceli istikrarı sağlayacak bölgesel düzenlemeler ve sistemler yürürlüğe koyulması ve dünya ölçeğinde geçerli ve adaletli bir vergilendirme sistemi tesis edilmesidir (Amin, 2005: 48-49). Mevcut küresel sistemin sonsuz sermaye birikimini garanti edebilme yetisinin ve “tehlikeli sınıflar” olarak adlandırdığı sistem muhaliflerini kontrol altında tutabilen kurumsal yapısının çöküş sürecinde olduğu iddia eden Wallerstein, alternatifin sadece ekonomik değil, siyasi ve sosyo-kültürel yaklaşımlarla inşa edilmesi gerektiği üzerinde durmuştur. “Porto Alegre” ruhu olarak adlandırdığı WSF’nun bu alternatifi oluşturmak için önemli bir aktör olduğuna değinen Wallerstein, hükümetlerin önceliğinin mevcut gelişmiş ülkeler düzeyine yükselmek için politikalar üretmek değil, ülke içindeki ve dışındaki şartların gelecekteki yıllarda daha da kötüleşmesini önlemek için emin adımlar atmak olduğunun altını çizmiştir (Wallerstein, 2009: 122-123).

Alternatiflerin başarılı olması için liderlere ve hükümetlere büyük işler düştüğüne vurgu yapan ve Afrika’ya yönelik mevcut alternatiflerde Afrika’daki liderlik olgusuna dikkat çeken bir diğer isim Ali A. Mazrui’dir. Küreselleşmeyi Batılılaşma ile eşdeğer kabul eden Mazrui mevcut küresel sistemi Kuzey-Güney ayrımından farklı olarak “bilenler ve sahip olanlar” şeklinde bir sınıflandırmaya tabi tutmuştur (Mazrui, 1992: 181-205). Bu bağlamda Afrika bolca ham maddesi olan ama bunları destekleyici ve verimini arttırıcı bilgiye sahip olmayan toplumlardan ve liderlerden oluşurken yüzyıllarca bu bilgiye hükmeden toplumların

umutsuzca arkasında kalmaya devam etmiştir/etmektedir. Küresel sistemin reformu ya da çözülmesi ihtimalinde Afrika'nın marjinal konumunun değişmesi de sahip oldukları zenginliklerin bilgisini elde etmesiyle mümkün olacaktır. Bunun için ise becerikli ve akıllı kanun yapıcılara ihtiyaç olduğunun altını çizen Mazrui, kapsamlı ve kaliteli bir eğitimin bu vasıflara sahip yönetici sınıfı yetiştirmek için elzem olduğunu vurgulamıştır (Mazrui, 2009: 431). Dönüşümcüler alternatif görüşlerin alanını genişleterek politik-ekonomi dışında sık sık coğrafyanın, ekolojinin, antropolojinin olgularına da başvurmaktadır. Yerel gıda egemenliği, kendi kendine yetebilen coğrafyalar, biyobölgesel (çok özel çevresel koşullara ve organizmalara sahip olan bölge) düzenlemeler, yerel ticaret sistemleri ve mntika yapılarında yeni ve daha samimi toplumsal ilişki sistemlerinin gelişmesi dönüşümcülerin alternatif dünya yaklaşımlarında sürekli olarak kullanmaya başladıkları özgün kavramlardır (Harvey, 2015: 75).

Küreselleşme tartışmalarına dâhil olmasa da üç yaklaşım üzerinden yapılan sınıflandırmada dönüşümcülere dâhil edilebilen Walden Bello'nun iklim ve çevre krizlerinin kapitalist küresel ekonominin Avro-Amerikan egemenliğini ve neoliberal küresel yönetim sistemini sona erdirebileceğine yer verdiği varsayımdır. Bello'nun uzak geleceğe dair bu öngörüsü sadece sistemin dönüşümünü değil, sistemin bugün varlığını temellendiren tüm kavramları yapı sökümü uğratıp yeniden inşa edilmesini de içermektedir (Bello, 2013: 158-160). Bu bağlamda bu inşa süreci maliyetleri düşürerek daha fazla kâr elde etme dürtüsüyle işleyen kapitalist sistemin aşırı üretim ve aşırı tüketim alışkanlıklarının yerini daha kanaatkâr toplumlardan oluşan daha az merkezi ve daha az küresel demokratik ve post-kapitalist yeni bir sisteme bırakması için büyük bir fırsat olarak görülmelidir. Bello'ya göre bu süreçte az gelişmiş Afrika ülkelerinin geleneksel siyasi, ekonomik, sosyo-kültürel yapıları yeni ekonomik sisteme daha uyumludur. Çünkü bu ülkeler mevcut küresel ekonomiye daha az entegre olmuşlardır ve birçoğu yapısal uyum ve serbestleşmeden tamamen zarar görmemiş tarım sektörlerini sürdürmektedir. Eğer bu ülkeler etkili yeniden dağıtım girişimlerini yaşam kalitesinde iyileşmeyi vurgulayan ekonomik stratejilerle birleştirebilirlerse küreselleşme sonrası bir kalkınma stratejisinin oluşturulmasına öncülük edebilirler.

Benzer şekilde Falk, piyasanın homojenleştirici ve tüketici etkilerinin gittikçe geleneksel, kendine özgü her kimliği reddettiğini ve yenedünyada kazananlar ile kaybedenler arasındaki farkın gittikçe büyüdüğüne dikkat çekerek mevcut eğilime en önemli alternatifin, geleneğin yeniden canlanması şeklinde ortaya çıkabileceğini iddia etmiştir. Ancak Bello'dan farklı olarak bu alternatif, mevcut küresel sistemin çözülmesi ile değil, bu sistemin şartları dâhilinde ortaya çıkacaktır. Falk'ın insan güdümlü küreselleşme olarak adlandırdığı bu yaklaşımın geçerli bir alternatif olabilmesi için bazı özellikler taşıması gerekmektedir. Bu özellikler çevreyi korumalı, mevcut üretim ve tüketim modellerinin sebep olduğu sıkıntıları hafifletmeli, üyelerin güvenlik, ekonomik ve sosyal haklarını asgari ölçüde sağlayan topluluklar kurulmalı, yurt içinde ve dışında şiddet azaltılmalı gibi hedefleri içine alan insani değerler temelinde parçayı bütüne tabi kılmalıdır. Bu özellikleri taşıyabildiği ölçüde yeni alternatifler insanlık için daha yaşanabilir bir küre oluşturabilecektir (Falk, 2005: 68-71). Samir Amin ise bu yaklaşımlara şerh koyarak geleneksel yaklaşımların modernlik-öncesi üretim biçimlerinin mevcut üretim biçimlerine meydan okuyabildiği ölçüde başarılı olabileceğini iddia etmektedir (Amin, 2006: 166-168). Özellikle Afrika geleneksel komünal toplum mirası ile bu konuda avantajlı iken bu geleneğin günümüzdeki şartlar altında yeniden canlanması ise bazı noktalarda geleneğin tarihi özelliklerinden kopması ile mümkündür.

Sömürge öncesi dönemde genellikle devletsiz toplumlarda özel mülkiyete dayanmadan yapılan bu üretim şekli günümüzde devlet otoritesi altında gerçekleştirilmek zorundadır. Bu durum ise öncelikle özel mülkiyete dayalı toprak sisteminde büyük bir reformun gerçekleştirilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu uygulamada da tüm bireylerin toprağa erişimi sağlanmalı ve bu bireyler aynı zamanda devletin toprak üzerindeki egemenliğini kısıtlayacak demokratik katılımı gerçekleştirebilmelidirler. Aksi takdirde dekolonizasyon sürecinde geleneksel üretim biçimine dayanılarak yapıldığı iddia edilen mevcut toprak reformu kapsamındaki uygulamalar kapitalist ekonomik sisteme hizmet etmeye devam edecektir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Bütün bu tartışmalar çerçevesinde bu çalışma 1980'lerle birlikte literatürde sıkça kullanılmaya başlanan küreselleşme kavramını Homo Sapiens'in ilk göçünden bugünlere kadar gelen devasa bir süreçler dizisi olarak ele almaktadır. Afrika kıtası ilk çıkış noktası olmanın yanı sıra bu sürece hız ve derinlik kazandıran en önemli mihenk taşıdır. Mevcut küresel sistemde Afrika için yoksulluk, yolsuzluk, çatışma ve salgın hastalıklar kıskacındaki kıta portresi çizilse de değişen ve dönüşen dinamikler eşliğinde Afrika kıtası birtakım umutları da barındırmaktadır. Hem küresel sistemin reformu hem de sistemin çözülmesine dair yaklaşımlarda Afrika, sahip olduğu yer altı-yer üstü zenginlikleri ve sosyo-kültürel çeşitlilik potansiyeli ile büyük önem taşımaktadır. Ancak bu umutların hiper-küreselci neoliberallerin iddia ettiğinin aksine sadece Kuzey'in hegemonyası altında neoliberal politikalar öncülüğünde gelişebileceği şüphelidir. Bugün gelinen noktada neoliberal ekonomi politikalarının temeli olan kapitalist sistemin temel dürtüsü aşırı üretim ve aşırı tüketim olgusu hem Afrika'yı çeşitli biçimlerde sömürmekte hem de küresel sistemi ve küreyi tehdit etmektedir. Bu bağlamda karşılıklı bağımlılık ve bağlantılılık sürecinin bu kadar yoğunlaştığı, derinleştiği ve hızlandığı bu sürecin tersine çevrilmesi ihtimali çok düşük olmasıyla birlikte bu tehdidin önüne geçebilecek kapsamlı reformların derhal hayata geçirilmesi zorunludur. Bu reformların en önemlileri ise şüphelilerin ve dönüşümcülerin vurguladığı gibi üretim ve tüketim olgusuna dair birçok yapının insan ve çevre merkezli yeni kurullarla yeniden inşa edilmesi gerekliliğidir. Bu noktada Afrika'nın sömürge öncesi dönemden bugünlere kadar taşıdığı bir ekonomik kültür olan komünal toplum anlayışı kanaatkâr ve kendi kendine yeterli yeni birimler için örnek alınabilir. Aksi takdirde küre, küresel bir bütünleşme değil küresel bir yok oluş sürecine doğru sürüklenecektir.

Sonuç olarak küreselleşmeye dair tanımlamalar ve sürecin gidişatı ve kapsamı hakkında açıklamalar ne kadar çeşitli ise bu sürecin çözülmesi ve alternatiflerinin oluşturulmasına dair yaklaşımlar da o kadar çeşitlidir. Bundan dolayı tek bir boyut ya da tek çerçeve üzerinden yapılan yaklaşımlar mutlaka eksik kalmakla birlikte bu çalışma, mevcut sistemde veya alternatiflerinde Afrika'nın bulunduğu ya da bulunması gereken konumuna dikkat çekmiştir.

Kaynakça

Acemoğlu, D. & Robinson, J.A. (2012). *Ulusların düşüşü: güç, zenginlik ve yoksulluğun kökenleri*. 24. Basım, İstanbul: Doğan Kitap Yayınları.

African Economic Outlook. (2020). *Developing Africa's workforce for the future*. African Development Bank Group.

- Amin, S. (2005). Küreselleşmecilik mi? Yoksa Küresel-Ölçekli Apartheid mi?, M.K. Atalar (Çev.), İçinde I. Wallerstein (Ed.), *Modern Küresel Sistem* (ss. 13-50), İstanbul: Pınar Yayınları.
- Amin, S. (2006). Globalization and the Agrarian Question: Peasants' Conflicts in Africa and Asia, İçinde B.N. Ghosh ve H.M. Güven (Eds.), *Globalization and the Third World: A Study of Negative Consequences* (pp. 165-181), New York: Palgrave Macmillan.
- Ansoms, A. & Rostagno, D. (2012). Rwanda's vision 2020 halfway through: what the eye does not see. *Review of African Political Economy*, 39(133), 427-450.
- Aybar, S. (2017). Ekonomik kalkınma, güvenlik mimarisi ve Afrika'nın yeniden paylaşımı, İ. Aydın (Çev.), *Afrika: 500 Yıllık Serencamın Hikâyesi*. Ankara: Hece Yayıncılık.
- Başkaya, F. (2010). *Sömürgecilik, Emperyalizm, Küreselleşme*. 6.Basım. İstanbul: Maki Basın Yayınları.
- Bayram, M. (2014). Afrika genelinde istisnâ bir devlet: Botsvana. *Adam Akademi*, 4(1), 74-88.
- Bello, W. (2013). *Capitalism's Last Stand: Deglobalization Age of Austerity*. London&New York: Zed Books Press.
- Bülbül, K. (2009). Küreselleşmeler ve sonrası: bir dikotomiler dizgesi, İçinde K. Bülbül (Ed.), *Küreselleşme: Temel Metinler: Ekonomi-Siyaset-Kimlik-Kültür-Medeniyet* (ss. 13-25), Ankara: Orion Kitabevi.
- Chanda, N. (2009). *Küreselleşmenin sıradışı öyküsü: tacirler, vaizler, maceraperestler ve savaşlar globalizmi nasıl şekillendirdiler?*. D. Cenkçiler (Çev.), Ankara: ODTÜ Yayıncılık.
- Collier, P. (2008). *The bottom billion: why the poorest countries are failing and what can be done about it*. New York: Oxford University Press.
- Conflict B. (2021). Heidelberg Institute for International Conflict Research, *Conflict Barometer 2020*. Germany: HIIK Press.
- Çoban, A. (2002). Küreselleşmeye karşı olmak: olanaklar ve sınırlılıklar. *Praksis* 7, 117-164.
- Dagne T. (2011). Rwanda: background and current developments. *Congressional Research Service*.
- Diamond, J. (2010). *Tüfek, mikrop ve çelik*. Ülker İnce (Çev.), 21. Basım. Ankara: Tübitak Popüler Bilim Kitapları.
- Falk, R. (2005). *Yırtıcı küreselleşme: bir eleştiri*. A. Çaksu (Çev.) 4. Basım. İstanbul: Küre Yayınları.

- FAO. (2023). World food and agriculture-statistical yearbook: 2023, Rome. <https://www.fao.org/3/cc8166en/cc8166en.pdf> (E.T.: 15.01.2024).
- Federici, S. (2005). Savaş, Küreselleşme ve Yeniden Yapılanma, İçinde B. Aras, K. Dağcı vd. (Eds.), Yeni Yüzyılda Afrika: Güvenlik, Siyaset ve Ekonomi (ss. 159-172), İstanbul: TASAM Yayınları.
- Forges A. D. (2007). Call to genocide: radio in Rwanda, 1994. İçinde A. Thompson (Ed.), The Media And The Rwanda Genocide, Kampala: Pluto Press.
- Friedman, M. (2005). *The world is flat: e brief history of the twenty-first century*. New York: Picador/ Farrar, Strauss and Giroux.
- Giddens, A. (2009). Modernitenin Küreselleşmesi, K. Bülbül (Çev.), İçinde K. Bülbül (Ed.), Küreselleşme: Temel Metinler: Ekonomi-Siyaset-Kimlik-Kültür-Medeniyet (ss. 161-168), Ankara: Orion Kitabevi.
- Gilbert, E. & Reynolds, J. T. (2016). *Dünya Tarihinde Afrika: Tarih öncesinden Günümüze*, M. Demirkaya (Çev.), İstanbul: Küre Yayınları.
- Gilpın, R. (2017). *Uluslararası ilişkileri ekonomi politiği*, M. Duran vd. (Çev.), 5. Basım. Ankara: Kripto Kitaplar.
- Goldstein, J. S. & Pevehouse, J. C. (2015). *Uluslararası İlişkiler*, H. Özdemir (Çev.), Ankara: BB101 Yayınları.
- Hammes, T. X. (2019). *Deglobalization and International Security*, New York: Cambria Press.
- Harvey, D. (2015). *Kozmopolitik ve Özgürlük Coğrafyaları*, Z.C. Başeren (Çev.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Held, D., Mcgrew, A., Goldblatt D. & Perraton J. (2009). Küresel dönüşümler, siyaset, ekonomi ve kültür, İ. Aktar (Çev.), İçinde K. Bülbül (Ed.), Küreselleşme Temel Metinler: Ekonomi-Siyaset-Kimlik-Kültür-Medeniyet (ss. 131-154), Ankara: Orion Kitabevi.
- Hirst, P. & Thompson, G. (2009). Küreselleşme-Gerekli Bir Mit Mi?, N. Uslu (Çev.), İçinde K. Bülbül (Ed.), Küreselleşme Temel Metinler: Ekonomi-Siyaset-Kimlik-Kültür-Medeniyet (ss. 43-53), Ankara: Orion Kitabevi.
- İpek, V. (2015). Sahra-altı Afrika'da bir devletçilik mucizesi: 1994 sonrası Ruanda Ekonomisi, İçinde İ. Ermağan (Ed.), Dünya Siyasetinde Afrika 2 (ss. 303-323), Ankara: Nobel Kitap.
- Kabano J. (2017). Birleşmiş milletler sisteminin uluslararası barış koruma sorumluluğu'nda zaafiyeti: Ruanda Örneği, *Journal of Law*, 1(1), 1-17.

- Kaya, A. (2014). Küreselleşme, kozmopolitanizm ve post-vestfalya düzeni, İçinde E. Balta (Ed.), Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler (ss. 545-568), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Keyman, E. F. (2014). Küreselleşme, İçinde Ş. Kardaş ve A. Balcı (Eds.), Uluslararası İlişkilere Giriş: Tarih, Teori, Kavram ve Konular (ss. 336-346), İstanbul: Küre Yayınları.
- King, S. D. (2019). *Küreselleşmenin sonu kasvetli yeni dünya: tarihin nihai savaşı*, M.M. Özeren (Çev.), İstanbul: Profil Kitap.
- KOF, G. I. (2021). KOF Globalisation Index <https://kof.ethz.ch/en/forecasts-and-indicators/indicators/kof-globalisation-index.html> (E. T.: 01.01.2024).
- Mazrui, A.A. (1992). *Afrikalılar: Üç Farklı Kültürel Miras*, Y. Kaplan (Çev.), İstanbul: İnsan Yayınları.
- Mazrui, A.A. (2009). Evrensellik iddiası: küreselleşen bir çağda batı kültürü, H. Arıkan (Çev.), İçinde K. Bülbül (Ed.), Küreselleşme: Temel Metinler: Ekonomi-Siyaset-Kimlik-Kültür-Medeniyet (ss. 415-432), Ankara: Orion Kitabevi.
- Munene, N. (2013). *The Colonial Legacy in Kenya-British Military Relations: 1963-2005*, Nairobi: University of Kenyatta Press.
- Ohmae, K. (2009). Ulus-Devletin Sonu, Z. Dicleli (Çev.), İçinde K. Bülbül (Ed.), Küreselleşme: Temel Metinler: Ekonomi-Siyaset-Kimlik-Kültür-Medeniyet (ss. 199-210), Ankara: Orion Kitabevi.
- Ritzer, G. & Dean, P. (2015). *Globalization: A Basic Text*, 2. Basım, Wiley Blackwell: United Kingdom Press.
- Rosenberg, J. (2009). A Short History of the Rwandan Genocide. <https://www.thoughtco.com/the-rwandan-genocide-1779931> (E. T.: 03.11.2023).
- Tepebaş, U. (2013). *Dönüşüm sürecindeki Sahra Altı Afrika: kalkınma, güvenlik ve ortaklık*, İstanbul: Tasam Yayınları.
- Teztlaff, R. & Ermağan, İ. (2014). Küreselleşme tuzağında Afrika: Afrika'da bir başarı hikâyesi Botswana, İçinde İ. Ermağan (Ed), Dünya Siyasetinde Afrika 1 (ss. 363-378), Ankara: Nobel Kitap.
- Wallerstein, I. (2004). After developmentalism and globalization, what?. development challenges for the 21st century. Cornell University. <https://iwallerstein.com/wp-content/uploads/docs/CORNELL.pdf> (E. T.: 10.09.2023).
- Williams, E. (2014). *Kapitalizm ve Kölelik*, A. Tarar (Çev.), Ankara: Dipnot Yayınları.
- Yılmaz, K. (2021). Çin'in Afrika Parametreleri, *Africana-İnönü Üniversitesi Uluslararası Afrika Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 87-102.

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

SAVUNMA HARCAMALARI VE CARİ AÇIK İLİŞKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Ahmet Mehdi AKMAN¹, Oğuzhan AYDIN² Feyyaz ZEREN³

Öz

Gelişmiş ve gelişmekte olan ulusların güvenliklerine yönelik tehditlere karşı en önemli gerekliliklerden biri olan savunma harcamaları yine ulusların kendi aralarındaki rekabette de önemli bir harcama kalemi olarak ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte yapılan bu harcamaların ekonomiye etkileri de yadsınamaz bir gerçektir ve bu da gelişmiş ve gelişmekte olan birçok ulusun önemli bir diğer sorunu olan cari açık kavramı ile okuyucuyu muhatap etmektedir. Bu çalışmada Türkiye'deki savunma harcamaları ve cari açık ilişkisi incelenerek 2006-2023 yılları arasında çeyrek dönemler halinde veriler kullanılarak ampirik analizler yapılmıştır. Fourier Toda-Yamamoto nedensellik testinin uygulandığı çalışmada, savunma harcamalarından cari açığa doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu ortaya çıkmıştır. Bir başka deyişle Türkiye'de yapılan savunma harcamaları referans alınan dönemler arasında cari açığı tetiklemektedir. Nedensellik testinden sonra Fourier ARDL Sınır testine geçilmiş, bunun sonucunda ise belirsizliğin söz konusu olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Savunma Harcamaları, Cari Açık, Fourier ARDL Eşbütünleşme Testi, Fourier Toda-Yamamoto Nedensellik Testi, Türkiye.

THE RELATIONSHIP OF DEFENSE EXPENDITURES AND CURRENT ACCOUNT DEFICIT: CASE OF TURKEY

Abstract

Defense spending, which we face as one of the most important requirements against the threats of developed and developing nations to their security, is also an important spending item in the competition between nations. However, the effects of these expenditures on the economy are also undeniable, and this interlocates us with the concept of current account deficit, another important problem of many developed and developing nations. In this study, defense spending in Turkey and the current account deficit relationship were examined between 2006-2023, using data in quarter periods empirical analysis was made. In the study where the Fourier Toda-Yamamoto Causality Test was applied, it turned out that there was a one-way causality relationship from defense spending to current deficit. In other words, Defense Expenditures made in our country triggered the Current Deficit between the referenced periods. After the causality test, the Fourier ARDL Linearity test was passed, and as a result, uncertainty was observed.

Keywords: Defense Expenditures, Current Account Deficit, Fourier ARDL Cointegration Test, Fourier Toda-Yamamoto Causality Test, Turkey.

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Yalova Üniversitesi, akman754@gmail.com Orcid: 0009-0005-3333-5581

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Yalova Üniversitesi, o.aydin3661@hotmail.com Orcid: 0009-0001-9256-4027

³ Prof. Dr., Yalova Üniversitesi, feyyaz.zeren@yalova.edu.tr, Orcid: 0000-0003-0163-5916

Bu Yayına Atıfta Bulunmak İçin / Cite as: Akman, A. M., Aydın, O. & Zeren, F. (2024) Savunma harcamaları ve cari açık ilişkisi: Türkiye örneği, *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 158-173

Giriş

İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında ülkelerin savunma sanayi için yaptıkları harcamaların önemli miktarda artmış olduğu gözlemlenmektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında bu durum kısa bir süreliğine düşüş göstermiş olsa da; uluslararası terörizm, enerji kaynaklı çatışmalar, ideolojik sorunlar gibi sebeplerle tekrardan savunma harcamalarının hızla artışı gözlemlenmiş ve günümüze kadar bu artış devam etmiştir. Savunma harcamalarında yaşanan bu artış beraberinde ithalatta artışa yol açmıştır. Bu sebepten dolayı da dış borçlanma ve cari açık gibi temel ekonomik durumların dikkate alınması ve araştırılmasını gerektirmiştir (Canbay vd., 2017: 100; Şentürk, 2020: 93; İşler, 2022: 2). Türkiye’de 2023 yılı için güvenlik ve savunma harcamaları için 529 milyar lira kaynak ayrılmışken, 2024 yılında bu rakam yaklaşık 971 milyar TL’ye ulaşmıştır. Savunma harcamalarının ülke ekonomisine etkisi üzerine yapılan araştırmalara bakıldığında farklı sonuçlara ulaşan birçok çalışmadan bahsetmek mümkündür. Yapılan bazı çalışmalar, savunma harcamalarının ülke ekonomileri üzerinde pozitif yönlü etkilerinin olduğu ((Ertekin (2020), Karakurt vd. (2020), Bayram vd. (2020), Durucan vd. (2022)), bazıları da ülke ekonomisi üzerine negatif yönlü etkisi olduğu kanısına varmaktadır (Canbay vd. (2017), Şentürk (2020), Baltacı vd. (2021), Bardakas vd. (2023)) Bu çalışmalar literatürde önemli bir tartışma konusu olmuştur. Ünlü iktisatçı Adam Smith "Savunma zenginlikten önemlidir" sözüyle savunma harcamalarının ne kadar önemli olduğunu dile getirmiş ve her ne koşulda olunursa olunsun bu durumun ihmal edilmemesi gerektiğini vurgulamıştır (Gül ve Torusdağ, 2020: 2979).

Savunma harcamaları gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler üzerinde farklı ekonomik etkilere yol açmaktadır. Gelişmiş ülkeler savunma harcamalarını daha düşük maliyetlerle yapabilirken gelişmekte olan ülkeler ise döviz rezervlerinin az olmasından kaynaklı savunma harcamaları finanse edilmeye çalışılmaktadır. Bu durumda gelişmekte olan ülkelerin cari açıklarındaki büyüme daha fazla ve daha hızlı artmaktadır. Ülkeler savunma harcamalarına ait bütçeleri oluştururken birçok faktöre dikkat etmektedir (Arslan ve Yücel, 2021: 37). Bunlara; jeopolitik konum, milli gelir, demografik yapı ve ülke tarihi gibi örnekler verilebilir. Savunma harcamalarının cari açık üzerindeki etkileri bu açığı artırıcı olarak nitelendirilmektedir. Örneğin silah ve benzeri askeri teçhizatların döviz ile alınıyor olması, bu açığın artmasında en büyük etken olarak gösterilebilir. Savunma harcamaları yapılacağı zamanlar bir ülke kendi kaynaklarının yetersiz olması durumunda borçlanma yoluna giderek de bu harcamayı gerçekleştirebilir ki bu durum yine cari açık üzerinde olumsuz etki yaratarak cari açığın artmasına sebep olacaktır (Mercan vd., 2017: 100; Gül ve Torusdağ, 2020: 2979). Türkiye üzerinden konuya bakacak olursak, gelişmekte olan ülkeler statüsünde yer alması sebebiyle savunma harcamalarını borçlanarak gerçekleştirmektedir. Bununla birlikte jeopolitik konumundan kaynaklı birtakım sorunlarının var olması, savunma harcamalarının her geçen yıl Türkiye ekonomisine daha çok borç yükü yaratmasına sebep olmaktadır. Türkiye savunma ihtiyaçlarına yönelik teknoloji ve sistemleri daha çok ithalat yoluyla elde etmektedir. Bu

sebepten dolayı savunma harcamaları Türkiye'nin dış borcunu artıran önemli bir kalem olarak bilinmektedir (Topal, 2018: 175).

Bu çalışmada Türkiye örneklemini ele alınarak cari açık ve savunma harcamaları arasındaki ilişkinin ortaya konması amaçlanmaktadır. Bu bağlamda 2006-2023 dönemine ilişkin çeyreklik veriler kullanılarak Fourier tabanlı zaman serisi analizleri kullanılacaktır. Literatür incelemesi bölümünde daha detaylı şekilde görüleceği üzere, savunma harcamaları ve cari açık arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışma sayısı oldukça az denecek düzeydedir. Bununla birlikte söz konusu araştırmalardan Türkiye örneklemini ele alanların sayısı da yine oldukça azdır. Bu sebeple yapılan bu araştırmanın literatürdeki boşluğu doldurmak suretiyle önemli bir katkı sunacağı düşünülmektedir. Bunun yanında cari açık ve savunma harcamaları ilişkisini inceleyen çalışmalarda Fourier tabanlı yöntemlerin daha önce kullanılmamış olması da yine bu çalışmanın bir başka özgün tarafı olarak öne çıkmaktadır. Bu noktada açıklanan sebeplerden dolayı çalışmanın literatüre önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir. Türkiye'de yapılan savunma harcamalarının cari açık üzerindeki etkisinin araştırılacağı bu çalışmanın ikinci bölümünde çalışmanın konusu kapsamında literatür taraması yapılacak olup, üçüncü bölümünde savunma harcamaları ve cari açık verileri üzerinden ampirik bir araştırma gerçekleştirilecektir. Sonuç kısmı ise sonuç ve değerlendirmeler ile tamamlanacaktır.

1. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Literatürde savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelen birçok çalışma olmasına karşın, cari açık ile ilişkisini inceleyen yeterince araştırma bulunmamaktadır. Literatürde bulunan savunma harcamaları ve cari açık ilişkisini konu alan araştırmalarda ise, kimi araştırmacılar savunma harcamaları ve cari açık arasında pozitif bir ilişki olduğunu savunurken ((Ertekin (2020), Karakurt vd. (2020), Bayram vd. (2020), Durucan vd. (2022)), kimi araştırmalar ise negatif ilişkinin varlığını ileri sürmüştür ((Canbay vd. (2017), Şentürk (2020), Baltacı vd. (2021), Bardakas vd. (2023)). Bu nedenle savunma harcamaları ve cari açık ilişkisini inceleyen çalışmalardan farklı sonuçlar ortaya çıktığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda savunma harcamaları ile cari açık arasındaki etkileşimi inceleyen çalışmalar aşağıdaki şekilde sıralanmıştır.

Görkem ve Işık (2008) savunma harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisini Türkiye örneklemini üzerinden araştırdıkları çalışmalarında, 1968-2006 dönemleri arasındaki verileri ele alarak VAR modeli ile analiz etmişlerdir. Yapılan analizler doğrultusunda savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasında bir nedensellik ilişkisi olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Canbay ve Mercan (2017), tarafından 1986-2016 dönemleri için Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) ile Türkiye'deki askeri harcamalar ile cari işlemler dengesi arasındaki ilişki incelenmiş ve yapılan askeri harcamaların ve yatırımların, kısa dönemde ekonomik küçülmeye ve bunun sonucunda ise cari açığı artıran artışa sebep olurken, uzun dönemde ise yapılacak ihracatlarla ekonomiyi büyütüp cari açığı kapatarak olumlu etki

yapacağını ifade etmişlerdir. Savunma harcamaları konusunda dışa bağımlılığın cari açık üzerinde olumsuz, yapılacak olan yerli üretimler ve üretim sonucunda elde edilen savunma araç, gereç ve teknolojilerin ihracatının ise açığı giderici olumlu etkilerinin olduğu sonucuna varmışlardır.

Çelik ve Öncü (2018), GMM panel regresyon modelini kullanarak OECD ülkelerinde terör yokluğu endeksi, bütçe açığı ve politik stabilite değişkenlerinin savunma harcamaları üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Çalışmanın sonucunda bütçe açığının artması sonucu savunma harcamalarının azaldığı ispatlanmış ayrıca stabil bir politikaya sahip olan ülkelerin ise savunma harcamalarına daha fazla yatırım yaptıkları tespit edilmiştir.

Karlıdağ (2018) çalışmasında, 1990-2015 dönemi için savunma harcamaları ve ekonomik büyüme değişkenlerini bölgesel panel veri analizi üzerinden ele almıştır. Çalışmada genişletilmiş Feder-Ram modelini kullanmış olup, savunma harcamalarının ekonomik büyüme değişkeni üzerindeki etkisini incelemek üzere ortalama grup (MG) tahmincileri ile test uygulamıştır. Yapılan analizler sonucunda ekonomik büyümenin savunma harcamaları esnekliğinin, kısa ve uzun dönemde; en çok olduğu bölgenin Avrupa, en az olduğu bölgenin ise Orta Doğu olduğunu tespit etmiştir.

Şit (2018) 1980-2016 dönemi savunma harcamalarının makro ekonomi üzerindeki etkisini araştırdığı çalışmasında, makro ekonomik etkisini incelemek açısından ithalat, cari işlemler dengesi, ekonomik büyüme, enflasyon ve istihdam gibi değişkenleri ele almıştır. Değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemek için Granger ve Toda-Yamamoto nedensellik testleri kullanılmış olup savunma harcamalarının cari işlemler dengesi, ithalat ve enflasyon üzerinde etkili olduğu ve literatürde yer alan önceki çalışmalarla karşılaştırıldığında, farklı olarak cari işlemler dengesinden savunma harcamalarına da nedensellik tespit etmiştir. Yapılan bir başka çalışmada Dizaji (2019) İran örneğini ele alarak VAR modelini kullanmıştır. Ulaşılan sonuçlara göre askeri harcamalar ile cari açık arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır.

Gül ve Torusdağ (2020), savunma harcamalarının cari açık üzerindeki etkisinin Türkiye için 1990-2017 yılları arasındaki yıllık verileri kullanarak ampirik analizler yapmışlardır. Yazarlar savunma harcamalarının cari açık üzerindeki etkisini Keynesyen ve Neo-Klasik yaklaşım teorileri vasıtasıyla değerlendirerek ifade etmişlerdir. Bu bağlamda değişkenler arasındaki ilişkileri belirlemek için Bootstrap Toda-Yamamoto nedensellik testi uygulanmıştır. Bu teste göre silah ithalat ve ihracatı ile asker sayısından askeri harcamalara doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu sonucuna varılmıştır. Türkiye'nin yukarıda belirtilen dönemler arasında bulunan bazı alt dönemlerde cari açık vererek büyüdüğü tespit edilmiştir. Çalışmada, cari açıktan ekonomik büyümeye ve askeri harcamalara doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Aynı zamanda askeri harcamalardan cari açığa doğru ve ekonomik büyümeden askeri harcamalara doğru da yine tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu ifade edilmiştir.

Bayram (2020), yaptığı çalışmada literatürde bulunan diğer çalışmaları derleyerek, savunma sanayisinin geliştirilmesi için yapılan harcamaların ithalat ve ihracat dengesi üzerindeki etkilerini araştırmıştır. Savunma sanayisindeki teknolojinin artması ile birlikte kısa ve uzun dönemde ihracat tarafında olumlu etki bıraktığı, bu sebeple de savunma sanayinin yerleştirilmesinin ithalatı azalttığı sonucuna varmıştır.

Şentürk (2020), yapmış olduğu çalışmada Orta Doğu ülkelerinden İran, Mısır, Lübnan, Türkiye ve Ürdün üzerinde inceleme yaparak dış borçlar ve askeri harcamalar ilişkisini 1990 ve 2019 yılları arasındaki yıllık verileri kullanarak ampirik olarak analiz etmeyi amaçlamıştır. Bu iki değişken arasındaki nedensellik ilişkisi Konya'nın (2006) Bootstrap panel Granger nedensellik analizinden istifade ederek araştırılmıştır. Bu analiz ve araştırmalar sonucunda ise 5 Orta Doğu ülkesinden İran ve Mısır için çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu, Lübnan ve Ürdün için böyle bir ilişki olmadığı, Türkiye için ise dış borçtan savunma harcamalarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Ertekin (2020), tarafından savunma harcamalarının bütçe açıkları üzerindeki etkisini panel veri analizi kullanılarak seçilmiş OECD ülkeleri üzerinde 2000-2017 yıllarına ait veriler ile incelemiştir. Elde edilen bulgulara göre savunma harcamalarının anayasal düzenin korunması, milli güvenliğin sağlanması ve devamlılığı için vazgeçilmez olduğu, savaş ve yakın savaş tehlikesi içerisinde olunan dönemlerde ise bütçe üzerindeki etkisinin en yüksek seviyelerde olduğunu belirterek, yaptığı çalışmanın sonucunda savunma harcamaları ile bütçe açığı arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna varmıştır.

Özburak (2020), ülkelerin güç yarışı, vatandaşlarını koruma isteği, çıkar ilişkileri gibi etkilerden dolayı savunma harcamalarının ülkeler için vazgeçilmez bir konu olduğunu dile getirdiği araştırmasında Benoit'ten bu yana savunma harcamalarının ekonomik alanda her zaman payı olduğunu ve bu payın gün geçtikçe arttığını ifade etmiş ve önemli olanın bu harcamaların optimum düzeyde tutulması gerektiğini belirtmiştir. Bunun sebebini de ülkelerin savunma harcamalarına çok kaynak ayırmak değil doğru plan ile kaynak ayırmak olarak açıklamıştır. Çalışmasında Varyans Ayırıştırma analizi, Johansen eşbütünleşme testi, panel veri analizi ve Housman testi kullanılarak savunma harcamalarının ülkeler için cari açık dengesi ve büyümesini inceleyerek 1965-2015 yılları arası Türkiye başta olmak üzere bunun yanında Kanada, Fransa, Almanya, İngiltere ve İtalya da dahil edilerek araştırma genişletilmiştir. Sonuç olarak ekonomik büyüme, cari denge, silah ihracatı ve savunma harcamaları arasındaki ilişkinin, ele alınan ülkelerde farklılık gösterdiği tespit edilmiştir.

Baltacı vd. (2021), yapmış oldukları çalışmalarında savunma harcamalarının ekonomik etkilerinin her dönem önemini koruduğunu vurgulayarak, "Kırılgan Beşli" (Hindistan, Endonezya, Brezilya, Türkiye, Güney Afrika) olarak adlandırılan gelişmekte olan ülkelerin savunma ve askeri harcamalarının cari açık ve ekonomik büyüme ile ilişkisini incelemiştir. Dinamik panel veri analizi yöntemi kullanılarak yapılan çalışma 2000-2017 yılları arasında kapsamaktadır. Askeri harcamaların ve cari işlemler dengesinin ayrı ayrı

bağımlı değişken olarak kullanıldığı iki model ortaya konulmuştur. Yapılan analizler sonucunda her iki modelde de negatif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

İşler (2022), tarafından Çoklu doğrusal regresyon, VAR ve Granger nedensellik yöntemlerinden faydalanılarak 1991-2019 yılları arasında Türkiye'deki askeri harcamalar ile dış borç ilişkisi incelenmiş, pozitif ve anlamlı bir etkileşim olduğu tespit edilmiştir. Çalışmada askeri harcamaların zorunlu bir kamu harcaması olduğu ve sınırlı kamu kaynaklarından karşılanan bu harcamaların kamu gelirleri ile karşılanamaması durumunda bütçe açığına sebep olacağı, ayrıca ithal edilmesi durumunda da yeterli döviz bulunmadığı takdirde dış borç yükünü artıracığı belirtilmiştir. Sonuç olarak da özellikle gelişmekte olan ülke ekonomilerinde dışa bağımlılığın azaltılması gerektiği ve askeri harcamaların ilişkili olduğu başka makroekonomik gösterge ve farklı ülkelerle karşılaştırmalı analizlerin yapılmasının belirleyicilik açısından daha faydalı olacağı ifade edilmiştir.

Taçyıldız ve Çukur (2022) Türkiye için 2000-2020 yılları arası savunma harcamalarının makroekonomik göstergeler üzerindeki etkisini inceledikleri çalışmalarında, Granger Nedensellik Testi ile söz konusu değişkenler arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Yapılan test sonucunda savunma harcamaları ile ekonomik büyüme değişkenleri arasında nedenselliğin bulunduğu ve bu nedenselliğin çift yönlü olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Buna ek olarak bütçe savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasında tek yönlü nedensellik var iken savunma harcamaları ile dış ticaret dengesi verileri arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin varlığının bulunmadığını belirtmişlerdir. 2022 yılında yapılan Türkiye örneğini inceleyen bir başka çalışmada ise Yalçınkaya Koyuncu ve Okşak (2022), cari açık ve savunma harcamaları arasında kısa dönemli negatif yönlü, uzun dönemde ise pozitif yönlü ve anlamlı ilişkiler olduğunu tespit etmişlerdir.

Bardakas vd. (2023) son yıllarda Yunanistan'ın kamu borcundaki büyümeyi ülkenin savunma harcamalarına bağlayan ve yaygın olarak kullanılan argümanı ele almak ve değerlendirmek amacıyla yaptıkları çalışmada, askeri borcun belirleyicilerine ve bunun kamu borcunu nasıl etkilediğine odaklanan iki denklemlerle bir model kurmuşlardır. Modelde tutarlı ve etkin tahminler elde etmek için 3SLS yöntemi kullanan yazarlar, seksenli yılların başından bu yana yapılan savunma teçhizatı alımlarının Yunanistan'ın kamu borcu üzerinde belirleyici bir etkisi olmadığı ve Yunanistan'ın toplam kamu borcunun çok düşük bir yüzdesini temsil ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Genel olarak değerlendirme yapmak gerekirse, cari açık yurt içinde yatırım ve tasarruf dengesini negatif etkilemektedir. Ülkelerin yurt içindeki harcamalarını finanse edebilmek amacıyla borç arayışı içine girmeleri durumunda elde edilen finansman kaynağı dış borcu arttırıcı bir rol üstlenmektedir. Yani ekonomik olarak dış dengenin bozulması ülke içindeki dengenin de bozulmasına sebep olabilmektedir (Gül ve Torusdağ, 2020: 2985). Politik dengesizlikler, ekonomik sorunlar, bölgesel sorunlar ve çatışmalar, ulusal ve uluslararası çıkar çatışmaları ve benzeri sebeplerin çözümünde; ülkelerin yatırım ve tasarruf için kullanacakları kaynakları savunma harcamalarına yönlendirmeleri, cari işlemler dengesini bozduğu gibi ülke içinde uluslararası

pazara yönelik üretim seviyesini düşürmesinden dolayı da ciddi sorunlara sebep olmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin ellerindeki kıt kaynakları kullanarak üretmedikleri askeri araç ve teçhizatları ile birlikte savunma teknolojilerini ithalat yoluyla karşılamaya çalışması cari açığı arttırabilmektedir. Dolayısıyla savunma harcamaları ile cari açığı ilişkilendirmek mümkündür (Şit, 2018: 108). Ancak savunma harcamaları ve cari açık arasındaki ilişkiyi ele alan çalışmaların literatürde çok fazla sayıda olmadığı görülmüştür. Söz konusu ilişkinin araştırılmasının çalışmaya özgünlük katacağı görülmüştür. Bunun yanında literatürde savunma harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisini inceleyen birçok çalışmaya da rastlamak mümkündür. Bunlardan bazıları; Canbay ve Mercan (2017), Feridun vd. (2011), Halıcıoğlu (2004), Karagöl vd. (2004), Soyuyiğit Kaya (2013), Turan vd. (2018), Yıldırım vd. (2005), Yıldız vd. (2019)'a aittir. Bu çalışmalarda ise ağırlıklı olarak savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir etkileşimin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

3. VERİ SETİ

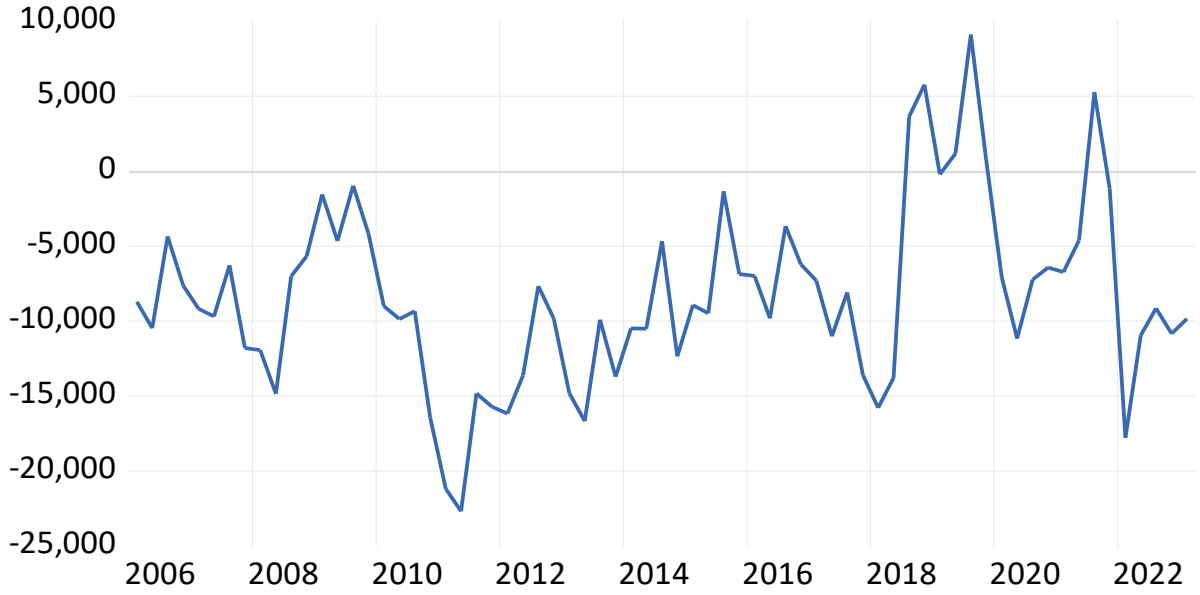
Bu çalışmada kullanılan değişkenlerin durağanlıklarının tespiti için Fourier ADF birim kök testi kullanılmıştır. Savunma harcamaları ve cari açık arasındaki ilişkinin incelenmesi amacıyla 2006 yılından 2023 yılına kadar olan çeyreklik dönemlerde savunma harcamaları ve aynı dönemler arası cari açık serileri incelenmiştir. Hem savunma harcamaları hem de cari açık verileri toplam tutar cinsinden olup söz konusu veriler milyon dolar cinsindedir. Analizler sırasında serilerin logaritmik dönüşümleri kullanılmış verinin genel yapısı daha iyi anlaşılması için aşağıda serilerin ham hallerine ait grafikleri sunulmuştur. Şekil 1 de sunulan grafik incelendiğinde savunma harcamalarının mevsimsel olarak değişim gösterdiği tespit edilmiş olup özellikle pandemi sonrası ciddi anlamda artış gösterdiği anlaşılmaktadır. Cari açık verisinin ise özellikle kriz dönemlerde artış gösterdiği göze çarpmaktadır. Bu durum ise Şekil 2 incelendiğinde tespit edilebilmektedir.

Verilere ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1: Tanımlayıcı İstatistikleri

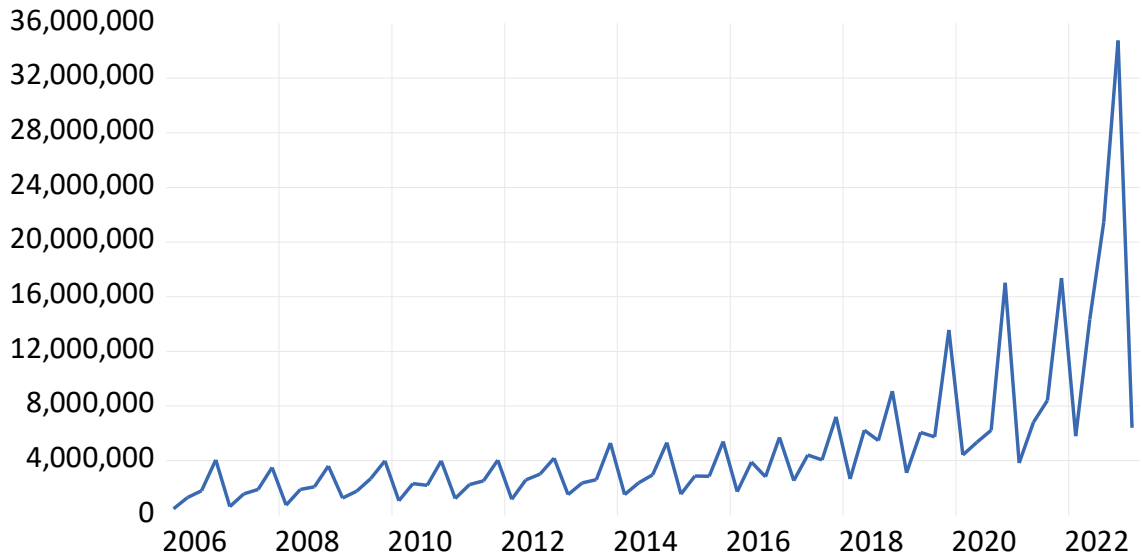
	Cari Açık	Savunma Harcamaları
Ortalama	-8385.536	4881676.
Medyan	-9147.000	3108724.
Maximum	9104.000	34758868
Minimum	-22681.00	465795.0
Standart Sapma.	6070.379	5429679.
Çarpıklık	0.443959	3.293276
Basıklık	3.572473	16.06484

Şekil 1. Cari Açık Zaman Çizelgesi (2006-2023)

Kaynak: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, EVDS

Şekil 2: Savunma Harcamaları Zaman Çizelgesi (2006-2023)

Kaynak: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, EVDS

4. EKONOMETRİK YÖNTEM VE AMPİRİK BULGULAR

4.1. Fourier ADF Birim Kök Testi

Dickey ve Fuller tarafından ilk defa 1979 yılında kullanılan serilerin durağan olup olmadığını belirtmek için kullanılan bir yöntemdir. Bu testlerde doğrusal veya doğrusal olmayan iki koldan inceleme yapılır. Doğrusal modeller sadece bir yapının olduğunu varsayar ama bütün model doğrusal ya da durağan olmamaktadır (Güriş vd., 2020). Bu birim kök testi ile hedeflenen bilinmeyen fonksiyon yapısı ve bilinmeyen miktarda yapısal kırılma barındıran serilerde birim kök analizi yapmaktır (Hepkorucu vd., 2017).

Fourier ADF birim kök testinin formülü aşağıda belirtildiği gibidir: (Enders ve Lee, 2012)

$$y = y_0 + y_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + v_1 \quad (1)$$

Yukarı da vermiş olduğumuz denkleme göre t = trend , T = örneklem büyüklüğünü, π = 3,1446, k ise kalıntı kareleri toplamını minimum yapan frekans değerini ifade etmektedir (Eyüboğlu ve Eyüboğlu 2020).

Tablo 2: Fourier ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Seviye	Birinci Fark	F (k)
Savunma Harcamaları	-2.9856 (1)	-8.4003 (1) ***	10.66***
Cari Açık	-3.4563 (5) **	-	9.87***

Not: *** ve ** sırasıyla % 99 ve %95 güvenle anlamlılığı göstermektedir. Parantez içinde belirtilen değerler optimal fourier sayılarını belirtmektedir. Gecikme uzunluğu verilerin çeyreklik frekansta olması sebebiyle 4 olarak alınmıştır.

Tablo 2’de sunulan birim kök testi sonucuna göre savunma harcamalarında seviyede durağanlık gözlenmemiş olup, birinci fark alındığında %99 güvenirlkte durağanlık tespit edilmiştir. Cari açık değişkeninde ise seviyede %95 güvenirlkte durağanlık tespit edilmiştir. Öte yandan trigonometrik terimleri anlamlı olduğu ulaşılan F(k) istatistiği ile doğrulanmış olup, elde edilen sonuçlar sabit ve trendli model neticesinde ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak serilerden biri seviye değerinde diğeri ise birinci farkında durağanlaşmaktadır. Böyle bir durumda farklı durağanlık seviyelerinde analiz imkânı sunan ARDL sınır testi ve Toda-Yamamoto nedensellik testi gibi yöntemleri kullanmak uygundur. Bu çalışma bahsi geçen yöntemlerin Fourier formu ile geliştirilmiş versiyonları kullanılarak ampirik bulgular sunulmuştur.

4.2. Fourier Toda-Yamamoto Nedensellik Testi

Toda ve Yamamoto tarafından literatüre kazandırılmış olan, daha sonrasında ise Nazlıoğlu, Görmüş ve Soytaş tarafından geliştirilen Fourier Toda Yamamoto (2016) nedensellik testi çalışmada kullanılmış olan değişkenler arasında nedensellik yönünün tespit edilmesi ve yapısal kırılmanın modellenmesi için kullanılmaktadır. Bu yöntemin Granger nedensellik testinden farkı ise VAR(p+d) modelinin tahmininin yapılmasını önermesidir. Öte yandan Fourier yapısı ile modelde trigonometrik fonksiyonlar vasıtasıyla yumuşak geçişli ve sert yapısal kırılmaları hesaba katmak mümkün olmaktadır. Bu modelde serilerin durağan olup olmamasına ihtiyaç duyulmamaktadır ve bundan dolayı da serilerin daha çok bilgi içermesi sağlanmaktadır. Burada d harfi ile gösterilen maksimum bütünleşme derecesine karar vermek gerekmektedir (Göcen, 2020). Bu test Fourier fonksiyonlarının kullanıldığı bir testtir (Şahin vd., 2017). Bu test ile bilinmeyen sayıda ve formada yapısal değişimin frekansları dikkate alarak yumuşak geçişli bir şekilde tanımlayan Fourier fonksiyonlarının kullanıldığı bir yöntem izler. Bu test için denklem aşağıdaki gibidir (Enders ve Jones, 2016)

$$y_t = \theta_0 + \theta_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \theta_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \delta_1 y_{t-1} + \dots + \delta_p + d + \varepsilon_t \quad (2)$$

Tablo 3: Fourier Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları

	Test İstatistiği	Asimptotik Olasılık Değeri	Bootstrap Olasılık Değeri
Savunma Harcamaları → Cari Açık	7.141* (1)	0.068	0.055
Cari Açık → Savunma Harcamaları	4.718 (1)	0.194	0.200

Not: Tabloda belirtilen CA Cari Açık, SH ise Savunma Harcamalarını ifade etmektedir. * simgesi %90 güvenilirlikle anlamlılığı ifade etmektedir. Gecikme uzunluğu verilerin çeyreklik frekansta olması sebebiyle 4 olarak alınmıştır. Parantez içerisindeki değerler ise yöntem tarafından tespit edilen uygun Fourier sayısını göstermektedir.

Yapılan nedensellik testinde çıkan sonuçlara göre savunma harcamalarından cari açığa doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Bu durum savunma harcamalarının cari açığı tetiklediği görüşünü ortaya çıkarmaktadır. Ancak cari açıktan savunma harcamalarına doğru nedensellik ilişkisi bulunmamıştır. Bu bağlamda cari açığının düşürülmesi için ekonomik ve politik kararlar alınması ve uygulanması gerektiğini göstermektedir. Test sonucu yapılan tespit okuyucuları savunma harcamaları cari açığın nedenidir sonucuna götürmektedir. Yani Türkiye’de yapılan savunma harcamaları referans alınan dönemler arasında cari açığı tetiklemiştir. Bu da şu anlamlara gelmektedir; Türkiye’de silah ve mühimmat alımının/donanımının döviz kullanılarak yapılması, Türkiye’de yaşanan çatışmalar, ekonomik ve politik dengesizlikler, hem kendi içimizde hem de diğer ülkelerle yaşanan çıkar çatışmaları ve bu sorunların çözümü için yapılan harcamalar, başka kamusal alanlarda kullanılması gereken ekonomik kaynakların savunma alanlarında kullanılması, milli imkânlar dâhilinde yapılamayan ve yüksek teknolojiler gerektiren savunma araç gereçlerinin (F35 tipi savaş uçakları, S400 hava savunma sistemleri, Anti Balistik Füze Sistemleri,

SeaRAM Yakın Hava Savunma Sistemleri, Dikey Fırlatma Sistemi (Vertical Launcher System) vb.) ithalat yoluyla elde edilmesi veya elde edilmeye çalışılması gibi durumlar Türkiye’de cari açığın nedenleri olarak gösterilebilir. Yani Türkiye’de yapılan savunma harcamaları referans alınan dönemler arasında cari açığın daha da artmasının nedenidir. (Gül & Torusdağ, 2020)

4.3. Fourier ARDL Sınır Testi

Ekonometrik çalışmalarda değişkenler farklı derecede bütünleşik olduğu zamanlarda sıradan eşbütünleşme testlerinin kullanılması önerilmemektedir. Bunun yerine bağımlı değişken ve bağımsız değişkenin farklı derece bütünleşik olmasına imkân sağlayan Otoregresif Gecikmesi Dağıtılmış (ARDL) sınır testinin kullanılmasını Pesaran, Shin ve Smith (2001) önermişlerdir. Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilmiş olan ARDL yaklaşımının F ve t istatistiklerine bağlı olduğu bilinmektedir. ARDL testi vasıtasıyla elde edilen test istatistikleri alt ve üst sınırlar ile karşılaştırma yapılarak eşbütünleşme ilişkisinin var olup olmadığı tespit edilir. Tapılan analizler sonucunda test istatistiği, kritik değerlerden büyük çıkıyorsa, eşbütünleşme olmadığı hipotezi reddedilir (Yılancı vd. 2020).

Eşbütünleşme testleri yapıldığı sırada zaman içinde meydana gelen yapısal değişimleri dikkate almaması halinde elde edilen bulgular yanıltıcı olabilmektedir. Bu nedenle güvenilir sonuçlar elde etmek için seride meydana gelecek yapısal değişimler modelde göz önüne alınmalıdır. Fourier ARDL modeline göre yapısal değişimlerin gözlemlenebilmesi için aşağıdaki Fourier formülünün kullanılmasını önermişlerdir (Fendoğlu, 2021):

$$d(t) = \sum_{k=1}^n a_k \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \sum_{k=1}^n b_k \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) \quad (3)$$

Bu formülde frekans sayısı “n”, $\pi = 3,1416$, seçilen özel frekans sayısı “k”, t = trend, T ise örnekleme ifade etmektedir.

Tablo 4: Fourier ARDL Sınır Testi Sonuçları

	Test İstatistiği	k:3		
		%10	%5	AIC:19.54747 %1
FA	6.926*	6.709	8.592	11.207
t	3.245	3.488	3.904	4.567
FB	1.849	2.499	2.896	3.776

Not : * simgesi %90 güvenilirlikle anlamlılığı ifade etmektedir.

Fourier ARDL Sınır testi sonucu elde edilen test istatistikleri ve bootsrap kritik değerleri karşılaştırılmış olup, test istatistiklerinden sadece FA değerinin %10 düzeyinde kritik değeri aşabildiği ve diğer test istatistiklerinin ise herhangi bir düzeyde kritik değerleri aşmadığı gözlemlenmiştir. Buna göre eşbütünleşme ilişkisi konusunda belirsizliğin söz konusu olduğu görülmüştür. Bu açıdan bakıldığında Türkiye’de 2006-2023 yılları için

savunma harcamaları ve cari açık değişkenleri arasında uzun dönemde bir ilişkinin varlığı konusunda belirsizlik olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Söz konusu belirsizlik savunma harcamaları ve cari açığı etkileyen başkaca etmenlerin varlığından kaynaklanabilir. Örneğin savunma harcamalarını etkileyen milli gelir, döviz kuru gibi etmenler cari açığın savunma harcamaları ile eşbütünleşme ilişkisi göstermesine engel teşkil edebilir. Bunun yanında Suriye savaşı sonrası Türkiye'nin bölgedeki önemi sebebiyle Türkiye için savunma harcamaları farklı bir boyut kazanmıştır. Ülkemizce özellikle 2020 sonrası savunma harcamalarında ciddi artışlar görülmesi bu durumu kanıtlar niteliktedir. Suriye savaşı öncesi böyle bir durumun olmaması söz konusu ilişkinin belirsizliği tetikleyen bir başka neden olarak ifade edilebilir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Savunma harcamaları, gelişmiş ve gelişmekte olan ulusların güvenliklerine yönelik tehditlere karşı en önemli gerekliliklerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı şekilde ulusların kendi aralarındaki rekabette de önemli bir harcama kalemidir. Bu açıdan bakıldığında gelişmiş ulusların savunmaya yönelik yaptıkları her türlü harcama, savunma sanayine verdikleri önem ve destek, gelişmekte olan uluslar için de örnek teşkil etmektedir. Türkiye'nin de jeopolitik konumundan, maddi-manevi zenginliklerinden, tarihi ve benzeri birçok özelliğinden dolayı ele geçirilmeye çalışılması sebebiyle geçmişten günümüze kadar savunma harcamaları her zaman önemini korumuştur ve güvenliğimizin sağlanabilmesi amacıyla hükümet harcamaları arasında önemli bir harcama kalemi durumunda olmuştur. Buna karşın savunma harcamalarının her dönem önemini koruduğu gibi yapılan bu harcamaların ekonomiye etkileri de yadsınamaz bir gerçek olarak karşımıza çıkmakta ve bu da gelişmiş ve gelişmekte olan birçok ulusun önemli bir diğer sorunu olan cari açık kavramı ile okuyucuyu muhatap etmektedir.

Literatürde savunma harcamaları ve cari açık kavramlarının farklı değişkenlerle bir arada değerlendirildiği birçok çalışma olsa da savunma harcamaları ve cari açık ilişkisini doğrudan inceleyen araştırma sayısı kısıtlıdır. Çalışmada literatürde kısıtlı sayıdaki bu çalışmalara katkıda bulunabilmek için gelişmiş ekonometrik yöntemler kullanılarak savunma ve cari açık ilişkisinin Türkiye özelinde analiz edilmesi amaçlanmıştır. Bunun için 2006-2023 yılları arasında çeyreklik dönemler şeklinde Merkez Bankası'ndan veriler alınmış ve durağanlıklarının tespit edilmesi için Fourier ADF Birim Kök Testi ile incelenmiştir. Uygulanan birim kök testi sonucunda seriler için seviyede durağanlık tespit edilmemiş, birinci fark alındığında ise durağanlık tespit edilmiştir. Daha sonra yapılan Fourier Toda-Yamamoto nedensellik testinde ise savunma harcamalarından cari açığa doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna varılmıştır. Nedensellik testinden sonra Fourier ARDL Eşbütünleşme testine geçilmiş, yapılan analizler neticesinden eşbütünleşme ilişkisi hususunda belirsizliğin söz konusu olduğu görülmüştür. Çalışmadan elde edilen bulgular literatürdeki Baltacı vd. (2021), Canbay ve Mercan (2017), Ertekin (2020), Gül ve Torusdağ (2020), İşler (2022), Özburak (2020), Şentürk (2020) çalışmalarıyla benzer ampirik bulgular sunmaktadır.

Son olarak savunma harcamaları milli gelir içerisinde düşme eğilimi gösterse dahi, uluslararası silahlanma yarışı, terör faaliyetleri, askeri veya siyasi sebeplerden dolayı savunma harcamaları kamu bütçeleri içinde önemli bir paya sahiptir. Bu pay ne kadar artarsa toplumun vergi yükü veya az gelişmiş ülkeler için borç yükü ve cari açık olarak geri dönmektedir. Çünkü özellikle az gelişmiş ülkelerde bu tarz harcamaların finanse edilebilmesi için toplumun refah seviyesini arttıracak; eğitim, sağlık gibi alanlara yapılacak harcamalar savunma alanına kaydırılmakta, bu durumda her ne kadar toplumların güvenliğini sağlıyor olsa da refah seviyelerindeki yükselmenin önünü kapatmaktadır. Elde edilen bulgulara göre savunma harcamalarının cari açığı tetikler nitelikte bir yapıya sahip olduğu düşünüldüğünde, cari açığı daha fazla artırmamak adına savunma harcamalarını başka kalemler ile finanse etmekte Türkiye ekonomisi adına fayda olacaktır. Bu durumu sağlamak için kendi kendini finanse edebilen savunma yöntemlerini tedarik etmek doğru bir yaklaşım olacaktır. Örneğin savunma faaliyetleri için satın alınan silah, mühimmat ve benzeri demirbaşların kullanılmadığı dönemlerde leasing vb. yöntemlere gelir getirici bir varlığa dönüştürülebilirler. Bu durum da savunma harcamaları kalemlerinin düşmesine olanak sağlayacaktır. Bunun yanında özellikle Türkiye'nin siyasi coğrafyası da ele alınarak Suriye, Irak, Filistin gibi ülkelerdeki bölgesel savaş hareketliliğinin az olduğu dönemler savunma harcamalarının düşük tutmak da yine cari açığı düşürmek adına fayda sağlayabilecektir.

Çalışmadan elde edilen bulgular dikkate alınarak gelecekte yapılacak olan çalışmalarda, savunma harcamalarının toplumların eğitim ve sağlık gibi önemli temel gereksinimleri üzerindeki etkilerinin de araştırılmasının literatüre önemli derecede katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Kaynakça

- Arslan, H. M. & Yücel, S. (2021). Gri ilişkisel analiz ve multi moora yöntemleri ile borsa İstanbul'da işlem gören savunma sanayi sektörünün finansal performansının değerlendirilmesi, *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(1), 36-57
- Bayram O. (2020). Savunma sanayinin gelişiminin ihracat-ithalat dengesi üzerindeki etkileri. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 16(33), 163-188.
- Baltacı N. & Hayaloğlu P. (2021). Savunma harcamaları, ekonomik büyüme ve cari işlemler dengesi ilişkisi: kırılğan ülkeler örneği. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (31), 157-175.
- Bardakas I., Doulos D. & Zombanakis G. (2023). Yunanistan'da savunma harcamaları ve kamu borcu: doğrusal olmayan bir ilişki. *Güvenlik ve Savunma Üç Aylık Bülteni*, 41.
- Canbay Ş. & Mercan D. (2017). Savunma harcamalarının ekonomik büyüme ve cari işlemler dengesine etkisi: Türkiye örneği. *Journal of Emerging Economies and Policy*, 2(2), 86-87.

- Çelik Ş. & Öncü E. (2018). Bütçe açığının savunma harcamaları üzerine etkisinin incelenmesi. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(14), 469-477.
- Dickey, D.A. & Fuller W.A. (1979), Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root, *Journal of the American Statistical Association*, 74, 366, 427-431.
- Dizaji, S.F. (2019). Trade openness, political institutions, and military spending (evidence from lifting irans sanctions) *Empirical Economics*, 57, 6 .2013-2041.
- Durucan A. & Yeşil E. (2022). Savunma harcamalarının devlet borçları, bütçe açığı ve cari işlemler açığı üzerindeki etkisi: gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere kanıtlar. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 17 (3), 686-701.
- Enders, W. & Lee, J. (2012). The flexible fourier form and dickey–fuller type unit root tests. *Economics Letters*, 117(1), 196-199.
- Enders, W. & Jones, P., (2016). Grain prices, oil prices, and multiple smooth breaks in a VAR. *Stud. Nonlinear Dynam. Econom.* 20 (4), 399-419.
- Ertekin Ş. (2020). Savunma harcamalarının bütçe açıkları üzerindeki etkisi: seçilmiş OECD ülkeleri üzerine panel veri analizi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (41), 460-474.
- Eyüboğlu K. & Eyüboğlu S. (2020). Borsa İstanbul sektör endekslerinin etkinliğinin fourier birim kök testleri ile analizi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (29), 23-44.
- Fendoğlu E. & Gökçe E. C. (2021). Türkiye’de eğitim ve sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki: fourier yaklaşımı. *Ekonomi İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 203-216.
- Feridun, M., Sawhney, B. & Shahbaz, M. (2011). Askeri Harcamaların Ekonomik Büyümeye Etkisi: Kuzey Kıbrıs Örneği. *Savunma ve Barış Ekonomisi*, 22 (5), 555-562.
- Görkem, H., & Serkan, I. Ş. I. K. (2008). Türkiye’de savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki (1968-2006). *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(2), 405.
- Gül, E. & Torusdağ M. (2020). Savunma harcamaları cari açık ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye örneği. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 9(3), 2979-2982.
- Güriş S., Çağlayan E. & Bülbül H. (2020). Enflasyon yakınsamasının fourier birim kök testleri ile incelenmesi: kırılmalı beşli örneği. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 9(3), 85-92.
- Göcen S. (2020). Ekonomik gelişme ve kadın iş gücü istihdamı: Türkiye için nedensellik ilişkisi incelenmesi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (29), 45-60.

- Hepkorucu A. & Sevdanur G. (2017). Finansal varlık olarak bitcoin'in incelenmesi ve birim kök yapısı üzerine bir uygulama. *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(2), 47-58.
- Halıcıoğlu F. (2004). Defense Spending and Economic Growth in Turkey: an Empirical Application of New Macroeconomic Theory. *Review of Middle East Economics and Finance*, 2(3), 34-43.
- İşler D. (2022). Türkiye'de askeri harcamalar ile dış borç, enflasyon ve işsizlik arasındaki ilişkinin çoklu doğrusal regresyon yöntemi ve VAR Yöntem ile Analizi. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(1), 1-25.
- Karagöl E. & Palaz, S. (2004). Does defence expenditure deter economic growth in Turkey? A Cointegration Analysis. *Defence and Peace Economics*, 15(3), 289-298.
- Karlıdağ, K. N. (2018). Savunma harcamaları ekonomik büyüme ilişkisi: bölgesel panel veri analizi. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi*.
- Karakurt B., Şentürk S. H. & Şahingöz B. (2020). Türkiye'de savunma harcamaları, silah ithalatı ve dış borçlar arasındaki ilişkinin analizi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *International Journal of Public Finance*, 5(2), 273-294.
- Özburak S. (2020). Savunma harcamaları, cari denge ve silah ithalatı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin ekonometrik analizi. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Bursa Teknik Üniversitesi*.
- Pesaran, M.H., Shin, Y. & Smith, R.J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326.
- Sağdıç E. N., Tekin A. & Yıldız F. (2019). Savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: seçilmiş ab ülkeleri üzerine eşbütünleşme ve nedensellik analizi. *Eurasian Academy of Sciences Social Sciences Journal*, 27, 104-124.
- Soyyigit Kaya, S. (2013) Türkiye'de savunma harcamalarının iktisadi etkileri üzerine nedensellik analizi (1970-2010). *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 15. 2, 17-38.
- Şit M. (2018). Macroeconomic effects of defense expenditures in Turkey. *Journal of Defense Sciences/Savunma Bilimleri Dergisi*, 17(2).
- Şahin D. & Durmuş S. (2019). Türkiye'de reel efektif döviz kuru, ihracat ve ithalat arasındaki nedensellik ilişkisinin analizi. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1), 210-223.
- Şentürk S. H. (2020). Dış Borç ve askeri harcamalar ilişkisi: seçilmiş orta doğu ülkeleri üzerine ekonometrik bir çalışma. *Maliye Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 93-106.
- Topal M. H. (2018). Türkiye'de askeri harcamalar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin bir analizi (1960-2016). *Maliye Dergisi*, 174, 175-181.

- Taçyıldız, M.O. & Çukur, A. (2022). Türkiye’de 2000-2020 döneminde savunma harcamalarının makroekonomik göstergeler üzerine etkisi. *Güvenlik Çalışmaları Dergisi*, 24(1), 51.
- Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, Elektronik Veri Dağıtım Sistemi, Erişim Tarihi: 01.03.2023.
- Yalçınkaya Koyuncu, J. & Okşak, Y. (2022). The long-run impact of openness on military expenditure in Turkey, *Balkan and Near Eastern Journal of Social Sciences*, 8, 270-277.
- Yilanci, V., Bozoklu, S. & Gorus, M.S. (2020). Are BRICS countries pollution havens? evidence from a bootstrap ardl bounds testing approach with a fourier function. *Sustain. Citie Soc.* 55, 102035.
- Yıldırım J., Sezgin S. & Öcal N. (2005). Orta doğu ülkelerinde askeri harcamalar ve ekonomik büyüme: dinamik bir panel veri analizi. *Savunma ve Barış Ekonomisi*, 16 (4), 283-295.
- Yiğiteli N. & Turan D. (2018). Ani duruş sorunu, doğrudan yabancı yatırımlar ve savunma sanayi özelinde bir değerlendirme. *Bulletin of Economic Theory and Analysis*, 3(2), 79-108